DEN NORSKE KVINNEBEVEGELSES HISTORIE

ANNA CASPARI AGERHOLT

DEN NORSKE KVINNEBEVEGELSES HISTORIE

ANNA CASPARI AGERHOLT

DEN NORSKE KVINNEBEVEGELSES HISTORIE

GYLDENDAL NORSK FORLAG
OSLO 1937

NB Rana
Depotbiblioteket

TRYKT MED BIDRAG AV
NORSK KVINNESAKSFORENING
OG TRONDHJEMS, DRAMMENS OG FLEKKEFJORDS
KVINNESAKSFORENINGER
PRINTED IN NORWAY
REISTAD & SØNNS BOKTRYKKERI
OSLO

INNHOLD

FORBEREDELSEN. TIDEN FØR 1884 1

I. Innledning. Kvinnefrigjørelse før 1870. 3

1. Den gamle tante blir overflødig. 2. Den ugifte kvinne trekkes inn i erhvervslivet. 3. De gode borgere føler sig trygge.

II. Camilla Collett og Aasta Hansteen 9

1. «Amtmandens Døtre». 2. Det blåser op til storm. 3. Camilla Colletts polemiske arbeider. 4. Aasta Hansteen.

III. De store diktere og kvinnesaken 20

1. Henrik Ibsen. 2. Bjørnstjerne Bjørnson. 3. Jonas Lie. 4. Alexander Kielland.

IV. Kvinneutdannelse og kvinne-erhverv 45

1. Unge piker begynner å ta middelskoleeksamen 2. Fellesundervisning innføres. 3. Cecilie Thoresen, Norges første kvinnelige student. 4. Kvinner får adgang til alle universitetseksamener. 5. Striden om den kvinnelige opdragelse skjerper partimotsetningene. 6. Gjennem fagutdannelse frem til nye erhverv. 7. Kvinner får «trællens betaling» for sitt arbeide.

GRUNNLEGGELSENS TID (80-årene) 67

V. De første kamporganisasjoner for kvinnesak 69

1. Skuld, den første lille kvinnesaksforening i Norge. 2. Norsk Kvinnesaksforening stiftes. 3. Kvinnesaksforeningen begynner sin virksomhet. 4. Et dristig foredrag om kvinnestemmeretten. 5. Kvinnestemmerettsforeningens stiftelse og første år. 6. Norsk Kvinnesaksforening får sitt eget organ. Gina Krog og «Nylænde».

VI. Kirken og kvinnesaken 92

1. Det gamle og det nye kvinneideal. 2. Ortodoksiens kvinnesyn. 3. Feministene tar kampen op.

VII. Til kamp mot dobbeltmoralen 101

«Den sædelige Ulighedstheori». 2. Kampen mot den offentlige prostitusjon reises. 3. «Tvangs og Interesse-Egteskab» eller ekteskap grunnlagt på kjærlighed? 4. Fri kjærlighet eller prostitusjon? 5. Kvinnene og sedelighetskampen. 6. Norsk Kvinnesaksforening trekkes inn i striden. 7. Har kvinnesaken vært mannfolkefiendsk? 8. Prostitusjonen opheves. Rettferdigere rettsregler om den ugifte mor og hennes barn.

VIII. 80-årenes frigjorte kvinne 125

1. Selskaps- og kaféliv. 2. De emansiperte «tager Stød for tusinde Kvinder». 3. Kvinnene og sporten. 4. I kultur- og samfundsliv. 5. Kvinnelengsel og kvinnekrav.

IX. Bedring i den gifte kvinnes stilling 135

1. Hustruens rettsstilling i gammel tid. 2. De første forslag til bedring av hustruens stilling 1871—82. 3. Særeie eller felleseie? 4. Kvinnene og ekteskapslovgivningen. 5. Loven av 29. juni 1888.

X. Stemmerettskampen frem til 1890 150

1. Kvinner «i klasse med forbrytere, idioter og vanvittige»? 2. Kvinner flest ønsker ikke stemmerett. 3. Partiene og kvinnestemmeretten. 4. Den første begynnelse til stemmerett og valgbarhet. Kvinner i skolestyre og tilsynsutvalg. 1889. 5. Saken får sin ilddåp i Tinget 1890.

I REAKSJONENS TEGN. (1890-årene) 167

XI. 90-årenes dikterkull og kvinnesaken. Kvinne-reaksjon 169

1. Et nytt kvinneideal i litteraturen. 2. Reaksjon blandt kvinnene. 3. Husstellsaken reises.

XII. De første faglige sammenslutninger. Arbeiderpartiets kvinnebevegelse 178

1. Norsk Kvinnesaksforenings sociale periode. 2. Socialdemokratene og de kvinnelige arbeidere. 3. Fyrstikkarbeiderskenes streik. 4. «Tjenestepigernes forening» 1890, senere hushjelpforeninger. 5. Syerskene organiseres. 6. Socialdemokratene og kvinnesakskvinnene. Arbeiderpartiets kvinnebevegelse. 7. Kamp på arbeidsplassene. De kvinnelige typografer. 8. Kvinnelige Handelsstand og andre borgerlige fagsammenslutninger.

XIII. Stemmerettskampen i 90-årene 203

1. De radikale partier svikter. 2. Ny stortingsdebatt om stemmerett. 3. Kvinner får delta i brennevinsavstemninger 1894. 4. Arbeidet for den kommunale stemmerett tas op for sig. 5. Alle skattebetalende menn får stemmerett, 1896. Kvinnene blir fremdeles stående utenfor. 6. Splid i kvinneleiren. 7. Landskvinnestemmerettsforeningen stiftes. 8. Fru F. M. Qvam. Kvinnestemmerettsbevegelsens store leder. 9. Landskvinnestemmerettsforeningen tar fatt. 10. Nye forsøk på samarbeide mellem socialistiske og borgerlige kvinner.

XIV. Første forsøk på å åpne adgang til embeder 223

FRA SEIER TIL SEIER. (Det nye århundre) 229

XV. Stemmerettskampen i det 20. århundre 231

1. Landskvinnestemmerettsforeningen fremsetter forslag. 2. Den første seier. Pinseaften 1901. 3. Til valgurnen for første gang. 4. Stemmerett i menighetsmøter og misjonsforeninger. 5. Nasjonal sammenslutning. Internasjonal orientering. Norske Kvinners Nasjonalråd stiftes 1904. 6. 1905, et vendepunkt i kvinnestemmerettens historie. 7. Stridigheter i Landskvinnestemmerettsforeningen. 8. Statsborgerlig stemmerett 14. juni 1907. 9. Høire står delt. 10. Alle politiske partier er for. Den endelige seier. 1913.

XVI. Kvinners adgang til embeder 260

1. Saken utsettes på ny. Kvinner som sakførere og advokater 1904. 2. Loven av 9. februar 1912. 3. Statsrådsembedene. 4. Kampen om preste-embeder og religiøs forkynnelse. 5. Den kirkelige antifeminisme stanser videre reformer.

XVII. Arbeidervernlovgivning 278

1. Socialdemokratene og særbeskyttelse for kvinner. 2. Kvinnenes syn på særbestemmelser. 3. Arbeidervernloven av 1909. 4. Forslag om nattarbeidsforbud enda engang slått tilbake. 1915. 5. Loven om tilsyn med arbeid av 1936.

XVIII. Hustruens rettsstilling i det 20. århundre 288

1. Full likestilling mellem ektefeller. Lovene av 1918 og 1927. 2. Strid om fraskilt kvinnes økonomiske stilling. 3. Navn og nasjonalitet.

XIX. Litterær antifeminisme 297

«Kvinden skabt av Manden». Sigrid Undset og Wieth Knudsen.

XX. Barnelover og barnebegrensning 301

1. De Castbergske barnelover 1915. 2. Katti Anker Møller. 3. Kampen om preventive midler og abortus provocatus.

XXI. Ny reaksjon, nye fremstøt 309

1. Kvinnene i politikken. 2. Kampen om gift kvinnes erhvervsrett.

Person- og sakregister 319

FORORD

Idet denne bok sendes ut, retter jeg en hjertelig takk til alle — enkeltpersoner og institusjoner — som på en eller annen måte har støttet mitt arbeide. Først og fremst til *Norsk Kvinnesaksforening* og til *Trondhjems, Drammens* og *Flekkefjords kvinnesaksforeninger*, som har bevilget det nødvendige trykningsbidrag. Jeg står også i takknemlighetsgjeld til *Nansenfondet*, som har gitt mig et par stipendier til permisjon og arbeidshjelp.

Jeg har fått utlånt styreprotokoller fra *Norsk Kvinnesaksforening* og *Trondhjems Kvinnesaksforening*, fra *Kvinnestemmerettsforeningen* og *Drammens ledd av Landskvinnestemmerettsforeningen*. Likeså har jeg hatt adgang til å benytte *Norske Kvinners Nasjonalråds* arkivsaker og dets samling av avisutklipp fra senere år. Cand. philol. *Solveig Otto* har gitt mig anledning til å lese en utrykt hovedopgave om kvinnesaken i Norge før 1880, og dr. *Louise Qvam*, Gjevran, har gitt mig nyttige oplysninger om stemmerettsarbeidet. Bidragsfoged *Adelheid Brevig* har lest igjennem enkelte avsnitt i manuskript og har gitt mig verdifulle råd og vink.

*

Tyngden i denne bok ligger i fremstillingen av 80—90-årene og tiden frem til 1913. Der hadde jeg tenkt å stanse, men blev snart klar over at gjennemførelsen av stemmeretten ikke danner noen endelig avslutning på kvinnesakskampen og at den ytre

frigjørelse på viktige områder blev fullbyrdet efter den tid. Skjønt det er såre betenkelig å gi endog bare en oversikt over de begivenheter og stridsspørsmål man står midt oppe i, følte jeg mig så å si tvunget til å føre boken frem til idag. Arbeidet med de siste avsnitt krevde dessverre så meget at det interessante tidsrum før 1880 ikke har fått den grundige behandling det fortjener.

Bokens emne er kvinnesak i snevreste forstand, kampen for kvinnens likestilling med mannen. Det sociale og humanitære arbeide, den kvinnelige innsats i kunst og videnskap er derfor ikke tatt op til behandling. Bare i de tidligere tidsrum hvor det var ønskelig å tegne en kulturhistorisk bakgrunn, er stoff av denne art trukket inn.

September 1937.

Anna Caspari Agerholt.

FORBEREDELSEN

TIDEN FØR 1884

I. INNLEDNING

KVINNEFRIGJØRELSE FØR 1870

1. Den gamle «tante» blir overflødig.

Kvinnen i den «gode gamle tid» står for tanken som husets herskerinne, voktersken av arnens hellige ild. Hun var skjermet bak hjemmets mur, og der inne virket hun i glad opofrelse for familien. Mannen måtte ut i det larmende og vanskelige liv for å ernære henne og barna, men i hjemmet hadde han et fristed; der fikk han hvile ut; der måtte han ha fred og rett til å bestemme. Hennes lykke var det å få leve i stillhet, i saktmodighet. Det var mannen som valgte og bestemte for henne, hun skulde ikke belemres med tanken på smussige forretninger eller tvilsomme intriger. Han var hennes formynder og herre, som han var hennes ridder og beskytter.

Også den kvinne som ikke fikk «hustruens og morens lykkeligere kall», fant opgaver for sig «just som kvinne» i det huslige liv. Det var så meget flittige kvinnelige hender kunde ta fatt på i den gammeldagse og tungvinte husholdning.

Det var noe velordnet, fast og greit ved hine dagers fordeling av arbeide og myndighet, det var et system som satte klart skille mellem kjønnene. Og mange lengter tilbake til den gamle tid, som aldri vil vende tilbake. For nu er kvinnen kommet på drift, sier de; hun hører ikke lenger utelukkende hjemmet og huset til. Nu er hun kastet ut i det oprivende liv, først den ugifte, siden endog den gifte.

Det var visstnok ikke mer misnøie blandt kvinner i eldre tid enn det er nu; de fleste føide sig smidig efter det gamle kvinneideal, som synes å passe svært godt for gjennemsnitts-

kvinnen. Mange basket nok med vingene ut efter friere luft, efter friskere vær enn det var i de lune stuer. Men heller ikke vår tids kvinner er ukjent med lengselens sug i brystet. Sikkert har dog den unge pike av idag større chanser, både når det gjelder kjærlighetens lykke og utfoldelsen av sine evner. For det var liten plass for nyansene under det gamle system, og en kvinnelig begavelse kom sjeldnere til sin rett enn den gjør nutildags.

Det var nok undtagelsene som vansmektet i brennende lengsel efter frihet og utvikling. «Vi har seet saadanne Kvindeskjæbner for vore Øine, vi har seet store, ualmindelige Evner gaa til Grunde, og vi glemmer det ikke,» skrev en kvinne i «Dagbladet» i 1891 (nr. 111).

Det som bragte den veldige forandring i forholdene, var imidlertid til å begynne med ikke først og fremst emansipasjonstanker eller oprør fra kvinnekjønnet, men den moderne teknikk og økonomiske og sociale forskyvninger i samfundsstrukturen.

Det blev nok av arbeidskraft i hjemmene, så de gamle tanter blev overflødige. Enn ytterligere blev det flere og flere av dem, ikke bare absolutt, men relativt, utover i det 19. århundre. Antallet av ekteskaper sank, og alderen ved inngåelse av ekteskap blev stadig høiere.

Med overgangen fra naturalhusholdning til pengehusholdning blev det knapt med midlene rundt om i hjemmene. Og maskinene begynte i det 19. århundre så smått å ta arbeidet fra kvinnene. Bryggeriene besørget f. eks. ølbryggingen bedre og hurtigere enn de private husholdninger; i byene sluttet man med slaktning og bakning i hjemmene. Lenge før 1870-årene forsvant megen edel husflid, f. eks. spinning, i byene samtidig som den avtok på landet. Tekniske forbedringer i belysning, opvarmning og rengjøring gjorde sitt til å lette husmorens arbeide. Man hadde mindre bruk for den flittige og uegennyttige gamle tante; og man hadde slett ikke råd eller lyst til å ha henne sittende på stas.

Bondeopposisjonen hadde gjort alt for å knekke embedsstanden, og dens synkende levestandard gikk i første rekke utover de ugifte kvinner. Også forskyvningen av befolkningen fra land til by var uheldig for de ugifte, for det er mindre anvendelse for kvinner i en by- enn i en landhusholdning.

Mange kvinner av «almuen» kunde uten videre flytte sin virksomhet til fabrikkene; alt fra 1816 finner vi f. eks. kvinnelige arbeidere ved Haldens bomullsspinneri. Verre var det for de «kondisjonerte». De måtte tilkjempe sig retten til å arbeide utenfor hjemmet; for det var ikke «fint» å ernære sig selv. Det er derfor rimelig at kvinnebevegelsen her hjemme som annetsteds til å begynne med blev en overklassebevegelse, og at den blev knyttet til byene, der det var minst bruk for kvinnenes arbeidskraft.

Efterhvert blev det likefrem nød blandt borgerklassens ugifte kvinner. De stod temmelig hjelpeløse da de var umyndige, uten systematisk utdannelse og dessuten bare arvet halvt med sine brødre. De kunde ikke bli husholdersker og hushjelp, for det var ikke fornemt nok, og ellers stengte lovgivningen for omtrent ethvert yrke.

2. Den ugifte kvinne trekkes inn i erhvervslivet.

Det herskende økonomiske system fra begynnelsen av forrige århundre, liberalismen, krevde som bekjent at næringsprivilegier og monopoler skulde opheves og handel og håndverk frigis. Også kvinnene kom til å nyte godt av næringsfriheten, men de bestemmelser som gjelder dem, bar dog fra først av mer preg av barmhjertighet enn av rettferdighet. Det gjaldt å undgå at overtallige kvinner falt familiene eller det offentlige til byrde.

Håndverksloven av 1839 gav således adgang til håndverksmesterskap bare til «svagelige kvinder over 40 aar, som ikke kunne ernære sig paa anden maade». Først i 1866 kom retten til å drive håndverk på samme betingelser som menn.

Handelsloven av 1842 gav handelsrett til alle uforsørgede kvinner, nemlig «til enker, til koner, som leve aldeles adskilte fra sine mænd, og til ugifte fruentimmer, der ere myndige ifølge kongelig bevilling».

De ugifte måtte søke om myndighet for hver eneste forretning de skulde gjøre. Dette blev et tungvint apparat — og loven av 1845 bestemte derfor at kvinner over 25 år skulde ha samme myndighet som «mindreårige mannspersoner». Men heller ikke denne lov gav tilstrekkelig frihet. Den ugifte pike

måtte efter lovens bud stadig rådføre sig med sin kurator. Hun kunde ikke kjøpe eller selge uten hans samtykke, kunde ikke la en veksel cirkulere, før også han hadde skrevet under på den. Men i 1863 fikk alle ugifte kvinner over 25 år myndighet som voksne menn. Og lov av 21. mars 1869 bestemte at enhver mann og kvinne skulde være fullmyndig fra det fylte 21de år.

Hvordan «Vikingen» i 1868 tenker sig en kvinnelig advokat.

Arveloven av 1854, som fastsatte at søstre skulde arve likt med brødre, lettet også kvinnene i deres kamp for tilværelsen. Endelig førte den moderne teknikk og det moderne næringslivs utvikling med sig at man trengte kvinnenes arbeidskraft. Så begynner de å trenge inn i erhvervslivet. Efter hvert blev de sysselsatt ved kontorer, i forretninger, i banker, forsikringsselskaper o. s. v. Folketellingen for 1865 opgir at av 4 966 funksjonærer knyttet til omsetningen som kontorfolk eller ekspeditører, var 358 kvinner. I 1875 var det 1 315 og i 1890 4 538 kvinner.

Også staten tok til å nytte kvinners arbeidskraft. I 1858 ansatte telegrafdirektøren to kvinnelige telegrafister. Snart blev telegrafvirksomheten ansett som den sikreste og best lønnede stilling en dame kunde få. Ved siden herav søkte kvinner med forkjærlighet lærerinneposter. Siden midten av det 19. århundre har kvinner arbeidet ved folkeskolen, til å begynne med bare som hjelpelærere og lærere i småbarns- og håndgjerningsskoler, og uten fast ansettelse. Først landsfolkeskoleloven av 1860 og byfolkeskoleloven av 1869 åpnet adgangen. I 70-årene blev folkeskolelærerinnene en ansett etat; ikke få av våre dyktigste kvinnesakskvinner er utgått fra den. Midt i 70-årene fikk kvinner avskrivningsarbeide eller statistisk hjemmearbeide i departementene, og enkelte blev endog fast ansatt i centraladministrasjonen.

Til å begynne med steilet man ved disse kvinnelige selverhververe. Det var for uvant og merkelig. Da man således

midt i 60-årene så en billetrice ved Kristiania Theater istedenfor billettøren, ristet man formelig på hodet. («Dagbladet», nr. 47, 1885.) En ung pike som vilde være lærerinne f. eks., når hun hadde sitt gode utkomme hjemme, blev regnet for emansipert, gal, eller det het sig at hun led av kjærlighetssorg. Kvinner var jo uprøvd i annet arbeide enn det huslige, så man hadde liten tillit til deres evner. Som et illustrerende eksempel kan nevnes at da Nissens pikeskole blev oprettet i 1849, betrodde man ikke en dame å lese norsk i annen småklasse; man var redd at det oversteg hennes evner. («Dagbladet», 1891, nr. 119.) Og man regnet det ikke for passende at en kvinne satt og arbeidet på samme kontor som en mann. Det fortelles derfor om de to første telegrafistinner i vårt land, *Nielsine* og *Martine Breda*, at de neppe hadde våget sig inn i telegrafvesenets tjeneste, om ikke den eldste av dem alt hadde passert den første ungdom.

Alle de uforsørgede kvinner som brøitet sig frem til et eller annet levebrød, hadde mange skranker å rydde til side, mange fordommer å overvinne. Uten visstnok å være tilhengere av emansipasjonen tok de op en heroisk kamp for frihet og økonomisk selvstendighet. Ukjente er de sunket i grav, men de har dog vært med å bane veien for en ny tid.

De lovendringer som gav rett til myndighet, til like arv, og den adgang til bedre utdannelse og til stillinger, som blev åpnet innen den egentlige kvinnebevegelse satte inn, var av så stor rekkevidde at man bent frem har talt om en revolusjon i kvinnens stilling.

3. De gode borgere føler sig trygge.

Den lovgivning som forandret den ugifte kvinne fra et så å si umyndig barn til et selvstendig handledyktig menneske, var ikke båret frem av noen agitasjon og den møtte nesten ingen motstand.

De lag som dannet konservatismens faste borg i Norge, den velstående handelsstand og embedsstanden, hadde tvertom hilst disse lover med tilfredshet og sympati. De aller færreste var stillet slik at de hadde råd til å holde søstre og døtre hjemme, og man unte den ensomme kvinne adgang til et beskjedent utkomme.

Men mere enn et tarvelig levebrød behøvde hun heller ikke: «Hendes Livsfornødenheder og Fordringer har ikke ifølge hen-

des Natur den Udstrækning som Mandens,» heter det i «Morgenbladet» 1884 (28. okt.). Og man anviste henne det kjedeligste, minst utviklende arbeide. Meget karakteristisk er følgende ytring i en ellers forståelsesfull artikkel fra «Smaalenenes Amtstidende» i 1878 (nr. 142): «Det er egentlig ikke nogen Mandfolksgjerning at staa bagom Disken og veie ud Poser med Kaffe, Sukker, Peber og Rosiner o. s. v. Bedre passer dette for Fruentimmerne, saa Manden kunde ofre sig for Forretningens ydre og besværligere Sider.»

De poster den kvinnelige arbeidssøkende fikk, var da heller ikke misunnelsesverdige.

Kvinnen fikk som regel halvparten eller endog bare tredjedelen av mannens betaling selv om hennes arbeide var bedre og omhyggeligere enn hans. Hennes utdannelse var ennu slett, og det var en voldsom konkurranse selv om den usleste post.

Omkring 1870 konkurrerte 100 damer om de 17 plasser ved et telegrafistinne-kursus.

I 70-årene hører vi likefrem klageskrik fra de uforsørgede kvinner. I «Morgenbladet» 1871 (nr. 30) bønnfaller en kvinne myndighetene om å hjelpe kvinner, så de kunde leve uten næringssorger og slapp å gifte sig bare for å bli forsørget. Hun holdt slett ikke på «en fuldkommen Ligeberettigelse med Manden — — det vilde lede til utallige Forviklinger, og ikke gjøre os hverken lykkelige eller elskværdige; men der kunde dog tilveiebringes en Middelvei, saaledes at vi kunde opnaa visse Goder, som er forenelige med vor Natur og Kvindelighed.»

I 1861 var det dannet en «Forening til Fremme af kvindelig Haandverksdrift», som med virkelig frisinn søkte å forberede kvinner til erhverv, særlig håndverk. Den stod under beskyttelse av selve enkedronningen og talte blandt sine medlemmer ikke få av landets aktede og alt annet enn revolusjonære borgere. Det er kjent at enkelte medlemmer av regjeringen Stang interesserte sig sterkt for å nytte kvinner i statstjenesten.

De konservative aviser med «Morgenbladet» i spissen gav alltid rum for en måteholden og forsiktig emansipasjon, en emansipasjon «uden Ydderligheder», som ikke førte til «fuldkommen Ligeberettigelse».

Den *moderate* frigjørelse av den ugifte kvinne berørte ingenlunde mannens herskermakt og møttes derfor med alle gode borgeres velvilje.

II. CAMILLA COLLETT OG AASTA HANSTEEN

1. «Amtmandens Døttre.»

Idémessig har kvinnesaken sitt ophav i oplysningstidens krav på likhet, frihet og brorskap. Emansipasjonen dukker op under revolusjonen i Frankrike, der kvinner stod op og krevde samme menneskerettigheter som mennene. Også i England, Amerika og Tyskland reistes kravet i slutningen av det 18. århundre. Og det er ikke en nådeskilling kvinnene ber om, en beskjeden hjelp til å opretholde livet, det er likhet og jevnbyrdighet som menneske og borger. Det er full likestilling i familie og samfund, og den likestilling betyr oprør.

Den moderate frigjørelse av den ugifte kvinne her hjemme blev fremmet av Stortinget, det var mennenes verk. Men den radikale emansipasjon, oprøret, reistes av en kvinne, *Camilla Collett*. Hun er den norske kvinnefrigjørelses åndelige ophav, dens rikeste talent og mest særpregede kraft, en kulturpersonlighet som rager op i norsk åndsliv.

De åndelige forutsetninger for Camilla Colletts kvinnesak er ikke nøiere utredet. Vi vet at hun som sin bror Henrik Wergeland, er vokset op med oplysningstidens idéer. Vi vet at hun leste George Sand og Fredrika Bremer. Lærer vi å kjenne hennes tankeverden gjennem de praktfulle ungdomserindringer og -brever, får vi nesten det inntrykk at kravet på en høiere vurdering av kvinnekjønnet var så å si medfødt, at det var opstått i henne selv uten påvirkning utenfra.

Med sin lidenskapelige, uavhengige og frihetselskende sjel var hun som skapt til å gjøre oprør mot underkuelse. Hun

hadde et sårbart, stolt sinn, til det sykelige ømtålelig for egne og andres lidelser. Samtidig er hun reflektert, og forbinder med en klar hjernes refleksjon en sterk, dyp følelse.

Hele hennes liv hadde vært som en forunderlig forberedelse til hennes livs største bedrift, «Amtmandens Døttre». Hun hadde fått en ypperlig opdragelse av sin far, Nicolai Wergeland, hun stod tidens beste menn nær, Henrik Wergeland, Welhaven, Schweigaard, Jonas Collett, Asbjørnsen, Jørgen Moe; hennes inntrykk var beriket ved utenlandsophold og reiser. Men først og sist var hun modnet ved lidelser, innbilte og virkelige.

Camilla Collett. Tegning av Aasta Hansteen 1855.

Hennes intense følelse av kvinnekjønnets underkuelse vokste efterhånden til en lidenskap.

Hun hadde sett sin søster halvt motstrebende bli skjøvet inn i et ekteskap med en mann som var henne likegyldig. Hun var blitt vidne til mange «Jammeregteskaber», til menns brutalitet og utroskap, til kvinners underkastelse og manglende følelse av egen verdighet.

Så blev denne unge, vakre prestedatter fra Eidsvoll betatt til de innerste hjertefibrer av Kristiania-societetens skjønneste, mest særpregede mann, dikteren Welhaven. Men denne overstrømmende rike følelse må Camilla Wergeland ikke legge for dagen; for tiden fordret at en ung pike heller skulde «fortæres af Kjærlighedsflammen i sit Indre» enn å la den bryte frem.

I kampen mellem sin lidenskap — egen for Wergelandsætten — og tidens konveniens, slites hun i stykker; det forkjærte kvinneideal koster henne hennes lykke, tror hun; det hindret Welhaven, som en tid var sterkt interessert, i å nærme sig henne for alvor.

I de lange smertefulle år hun tæres hen i sin ugjengjeldte kjærlighet, festner den opfatning sig hos henne at skapningens herre i kjærlighetsforholdet har tilranet sig alle fordeler overfor det svake kjønn. «Her, som i alle Konflikter mellem begge Kjøn, har *hun* alt at tabe, *han* derimot intet.» Disse år har øket hennes sjels oprør, og skapte den bitterhet som Camilla Collett i samtid og eftertid har fått høre så mange bebreidelser for. Men de som besværer sig over hennes evige misnøie, hennes veklager, skulde ikke glemme at den heftige indignasjon er en del av hennes geni og må ha lov å kaste sine slagskygger.

Ekteskapet med *Jonas Collett* gav hennes syke sinn noen lindring. Men hun skulde enda dypere ned i lidelsen. I 1851 døde professor Collett efter 10 års ekteskap. Nu fikk hun føle en enkes lodd, og «det i vort Land», fattigdom, savn, tilsidesettelse, forglemmelse. Welhavens billede dukket op; såret var like friskt. Hennes livs jammer overfalt henne, og «et Skrig», hennes «Livs længe tilbageholdte» undslapp henne. Det var «Amtmandens Døttre».

I 1854 og 55 kom denne bok ut. De unge pikers skjebne er hovedtemaet. «Et Lands Døttre» kunde den like godt hete, så almindelig, mente hun, var denne kvinnehjertets tragedie, som hun skildrer.

Kvinnens eneste utvei, hennes brødstudium, hennes hele fremtid er ekteskapet. Foreldrene vil for enhver pris ha sin datter gift og spør ikke om den unge pikes følelse. Kvinnen må tie og vente, all «kvindelig Takt» byr henne skjule at hun er betatt; før mannen har talt, må hun ikke røbe sig. Således blir den unge pike usann, forkvaklet og vergeløs i sitt dypeste anliggende, et rov for tilfeldigheter, hennes lykke et slumpetreff.

Det er hatet til en drepende konveniens, til et forkvaklet kvinneideal, som er nerven i denne merkelige roman, likesom arbeidet for den *kvinnelige følelses frigjørelse* er det springende punkt i hele hennes virke.

I romanen er det ikke tale om kvinnens undertrykte stilling, og det kreves ingen praktiske reformer til hennes frigjørelse; bare i forbigående nevnes noen bitre ord om den halve søsterlodd.

Allikevel er «Amtmandens Døttre» ved sitt intense livsinnhold blitt det dypeste og vektigste innlegg for kvinnesaken i vårt land.

Borgerskapet som med tilfredshet hadde hilst den måteholdne emansipasjon av den ugifte, var ikke begeistret for Camilla Colletts roman og dens krav på åndelig jevnbyrdighet mellem kjønnene. Så ille stod det da ikke til i landet, mente mangen en husfar og ristet på hodet. Hvad en enkelt kvinne kunde ha av forskrudde idéer, var imidlertid lite å akte på.

Men blandt kvinner har nok fru Colletts samfundsroman gjort sin stille gjerning. Vi vet at den gjorde et uutslettelig inntrykk på mange, og vi har vidnesbyrd om at det fantes en ulmende misnøie her og der. «Det har kokt i mig fra barndommen av,» sa Aasta Hansteen til en kvinnelig slektning. Og den annen svarte: «Det har kokt i alle.» («Dagbladet» 13. juli 1870.) I 60—70-årene gikk «et dybt Suk gjennem Kvindernes Rækker,» skrev Karen Sundt i «Kvinden i det private og offentlige Liv» fra 1890, «det var en almen Trang til at faa komme mer aandeligt til Vækst».

Mange av de kvinner som savnet en mannlig beskytter, hadde også grunn til å være misfornøid. De levde i et samfund der kvinnens stilling — tross alle reformer — ennu ikke svarte til de tekniske, økonomiske og sociale forskyvninger som hadde funnet sted. Men misnøien kom ikke offentlig til orde, den våget sig ennu ikke frem.

2. Det blåser op til storm.

Camilla Collett hadde et snes år vært alene om å kjempe for større aktelse for den kvinnelige personlighet. Men i 70-årene kommer nye radikale idéer strømmende innover Norden, utviklingslære, positivisme, naturalisme og bibelkritikk, og med det alt sammen også en ytterliggående kvinnesak, i slekt med Camilla Colletts, men allsidigere, mer praktisk og utadvendt enn hennes, og så meget farligere fordi den grep en stadig voksende krets og også blev båret frem av menn.

«Aarhundredets store profeter er med os,» sa den praktiske kvinnebevegelses første leder, Gina Krog, midt i 80-årene. Og hennes jublende ord kunde også passe for 70-årene. De fleste av de førende ånder, som var med om å skape de mektige omveltninger i åndslivet, «det moderne gjennembrudd», kom direkte eller indirekte til å gagne kvinnesaken.

Som så ofte før var det Vest-Europas filosofi og naturvidenskap som revolusjonerte almenbevisstheten. *Georg Brandes* var den store formidler i Norden.

I 70-årene blev *Charles Darwins* idéer kjent og heftig diskutert blandt folk. Utviklingstanken har hatt sin betydning for den feminisme, som kom inn med det moderne gjennembrudd. Likesom dyr og planter kunde foredles ved et heldig miljø, kunde kvinnen forandre karakter, mente man, om hennes utvikling blev fremmet istedenfor at den tidligere var hemmet. Bedre utviklingsbetingelser vilde heve kvinnen til en fullkommenhet som man neppe før hadde kunnet gjøre sig forestilling om.

Direkte hadde en annen av de store engelske tenkere, *John Stuart Mill*, gjort sig til talsmann for kvinnesaken. Hans berømte bok «On the Subjection of Woman» fra 1869 er blitt den moderne kvinnebevegelses bibel. Samme år den var utkommet, blev den introdusert for det nordiske publikum av ingen ringere enn Georg Brandes. I fortalen til «*Kvindernes Underkuelse*» uttalte han at han selv hadde vært sysselsatt med lignende tanker og at boken derfor ikke var oversatt med en oversetters vanlige kulde.

Den øieblikkelige virkning av Stuart Mills bok var neppe så stor. «En ærbødig Taushed» hersket omkring den, skrev Aasta Hansteen i «Dagbladet» for 13. juli 1870. «I Sidste Blade» 1872 forteller Camilla Collett at nesten ingen leste «Kvindernes Underkuelse». De som fulgte godt med i tidens spørsmål, stod dog sikkert ikke likegyldige overfor denne bok og dens problemer. I Bjørnsons «Norsk Folkeblad» finnes i 1870 en objektiv, utførlig redegjørelse for dens hovedinnhold.

Om enn det mannlige publikum fra først av stort sett ikke la merke til Stuart Mills kvinnebok, så skapte den utvilsomt gjæring og uro hos det undertrykte kjønn alt i 70-årene. De gammeldagse følte avsky og syntes den var ugudelig og anstøtelig. En av dem våget sig frem i «Morgenbladet» til protest (se s. 94.) Selv våkne, intelligente kvinner fant Stuart Mills tanker dristige og farlige. Det fremgår bl. a. av *Mathilde Schjøtts* lille skrift «Venindernes Samtale om Kvindens Underkuelse», som kom anonymt i 1871. «De fleste hos os, som er emanciperede,» skrev samme forfatterinne ved en senere anledning («Vor Ungdom» 1884, s. 281 f.), «er blevne det ved denne

bog. For mange blev verden som en anden verden efter at de havde læst den. Den gav de indre stemmer sanktion, den vakte de slumrende fordringer, den bragte alle fragmentariske forestillinger og erfaringer i sammenhæng, gav oversigt og klarhed i stillingen, lærte os at vi ikke behøvde at være misfornøiede med at være kvinder, kun med kvindens stilling og vilkaar.»

Men først i *80-årene* blev Stuart Mills bok krigstrompeten, et motsigelsens tegn. Nu kom den til å innta en bred plass i diskusjonen og blev flittig citert av tilhengere i Stortinget, i presse og i foredrag. Den vant så meget lettere gehør fordi forfatteren hadde et ubestridelig anerkjent navn som filosof og socialøkonom.

3. Camilla Colletts polemiske arbeider.

Camilla Collett har neppe noensinne vært betatt av Stuart Mills bok. Fremstillingsformen var henne for lidenskapsløs og objektiv, og Mills emansipasjon delvis av en annen art enn hennes egen. Og mange av 70-årenes dristige tanker må hun ha stått fremmed overfor.

Men de nye tidsstrømninger kan allikevel ha virket eggende og inspirerende på henne. Nettop i disse år utfolder hun en rik litterær virksomhet, og hennes tone overfor mannssamfundet blir aggressivere og modigere.

Ikke mindre enn fire av hennes polemiske bøker blev utgitt i 70-årene: «Sidste Blade», annen og tredje samling (1872 og 1873), «Fra de Stummes Leir» (1877), hennes svakeste arbeide og «Mod Strømmen» (1879). I 1885 kom hennes siste bok «Mod Strømmen. Ny Række».

I disse verker har vi gripende skildringer av kvinnens dukketilværelse, her anklager hun samfundet for dets behandling av de mest misbrukte av alle kvinner, enkene. Her gir hun i et lite glimt de ubrukte evners tragedie, den unge pikes ørkesløshet i den fine lille beretning om sin beste veninde Emilie Diriks. Hun viser hvor alle kvinner settes til side, når de er ensligstillet. «En Kvinde eksisterer hos os, kun gjennem Familien, det er Manden.»

Det er en av hennes bitreste anklager at *den kvinnelige ånd*

ikke får utvikle sig, den blir innsnørt likesom pikeføttene hos kineserne, et billede hun for øvrig har lånt fra Georg Brandes' innledning til oversettelsen av «Kvindernes Underkuelse». Og hun søker å vekke misnøie, den hellige indignasjon, hos kvinnene, men også mot og tro på egne evner og krefter.

Gjennem et langt liv bevarte hennes kvinnesak preg av sitt eiendommelige utspring, den ulykkelige ungdomskjærlighet til Welhaven. Alltid kom hun til å fremheve følelsens emansipasjon som det vesentlige og hadde ringere forståelse når det gjaldt ytre reformer. Iallfall mente hun at de ytre forbedringer i kvinnens stilling ingen betydning hadde, når det ikke samtidig blev arbeidet for den indre frigjørelse.

Hennes polemiske artikler, fra den første i 1842 til den siste mer enn 50 år senere, har utvilsomt etset sig inn i sinnene og har forberedt grunnen for en virkelig kvinnereisning. Hennes klare pregnante stil, som ofte hever sig til det sublime, kunde ikke forfeile sin virkning. I hennes beste artikler er genial veltalenhet, rettferdig harme, som gir ordene kraft og liv.

I 1883 skrev Henrik Ibsen til henne: «Det Norge, som er i færd med at udvikle sig, vil bære mærker af, hvad Deres ånd har virket og banet vejen for. De er en af de kæmpere, som det kommende mindst af alt vil kunne tænke sig borte fra forudsætningerne, fra udviklingsgangen.» (Breve II, s. 117.)

De kvinnesakskvinner som i 80-årene skapte den organiserte kvinnebevegelse, følte sig alltid i takknemlighetsgjeld til henne.

Da Gina Krog i 1884 i «Nyt Tidsskrift» holde sitt bekjente opgjør med gammelmannssamfundet, vendte hun sig i ærbødig takknemlighet til fru Collett. «Naar vi kvinder af den yngre slægt kan have en freidigere tro paa vor sag end Camilla Collett, da er denne tro for en stor del kjøbt os for hendes smerte og ved hendes mod.» (S. 232.)

4. Aasta Hansteen.

Aasta Hansteen hilste Stuart Mill som «Befrieren», den «høihjertede og herlige Tænker». («Dagbladet» 1870, nr. 159.) Men til tross for at hun optrådte som forkjemper for kvinnesaken på en tid da den begynte å få vind i seilene, blev hun i langt høiere grad enn Camilla Collett kvinnebevegelsens martyr.

Mens fru Collett med all sin etsende kritikk av sin samtid i det ytre alltid var ulastelig og strengt holdt på formene, var det ved Aasta Hansteen noe mannhaftig, uvørent og uestetisk, som utesket publikum og vakte latter. Det er noe ujevnt, dilettantisk ved hele hennes vesen og anlegg; man savner Camilla Colletts lysende klarhet og sikre smak. Men det er hos Aasta Hansteen tilløp til så megen storhet, og det er mulig at hun i gunstigere tider for kvinnebegavelse hadde kunnet yde det utmerkede, kanskje især på det videnskapelige område.

Men hun var et urolig hode, en rastløs ånd, og det meste av hennes krefter forbruktes i kampen mot det norske «mannfolksamfund» og mot Kristiania-miljøet, som hun, professordatteren fra hjemmet med de danske tradisjoner, merkelig nok hatet. Og hun hadde ikke vedholdenhet i noe. Hun fikk en utmerket utdannelse som malerinne, og blev en dyktig portrettmaler, men hun opgav snart kunsten for andre interesser. Sterkt fengslet som hun var av den nasjonale bevegelse, blev hun målmann med liv og sjel og utgav i 1863 en av de første landsmålsbøker vi har i vår litteratur.

Men fra begynnelsen av 70-årene var det kvinnesaken som optok henne. Alt fra barndommen av var hun utilfreds med kvinnens lodd, (se s. 12).

Det som især vakte Aasta Hansteens forargelse, var det hårde gammeltestamentlige, Paulinske syn på kvinnen, som man i disse ortodoksiens glanstider støtte på overalt, innenfor som utenfor de teologiske kretser. Også Camilla Collett kunde leilighetsvis uttale sig bittert om den klerikale kvinneopfatning. Men på dette punkt var Aasta Hansteen enda mer sårbar og reagerte heftigere fordi hun var dypt betatt av kristendommen. *Hun* gjorde det til sin livsopgave å bekjempe det jødisk-barbariske syn på kvinnen.

Den første hun angrep, var den franske predikant *Adolphe Monod*, hvis prekener for kvinnen var oversatt av bispinne Gislesen og var meget lest i Norge. Monod hadde her kalt kvinnens skapelse en begivenhet av annen rang, og hadde uttalt at hun, som var skapt sist, men syndet først, var dømt til evig underkastelse. Aasta Hansteen derimot la vekt på det vakre ord i Genesis: «I Guds billede skapte han dem, mann og kvinne skapte han dem.» Meget betegnende kalte hun sitt livs hovedverk «Kvinden skabt i Guds Billede». Ved dette skrift som kom

ut i 1878, håpet hun å heve kvinnen i den almindelige bevissthet op til det stade, som hun oprinnelig var skapt til, i Guds billede, *sammen* med mannen, ikke under ham. Bort fra forbannelsen, undertrykkelsen, misbruket, begge to som likeverdige personer.

«Kvinden skabt i Guds Billede» er en bok sammensatt av de underligste ting, aforismer om kvinnen, angrep på konservative teologer, originale fortolkninger av skapelsesberetningen, vanskelige teorier om treenighetslæren i Hegelsk ånd o. s. v.

Aasta Hansteen. Selvportrett.

Uheldigvis gav Aasta Hansteen sig til å reise rundt og holde foredrag om disse vanskelige emner. Fra 1876 til 78 optrådte hun som foredragsholder i Nordens hovedstæder og i mindre norske byer. Emnet var i og for sig altfor filosofisk dunkelt til at det kunde fengsle, hennes skikkelse var uanselig og hennes sprog voldsomt og smakløst. Og man var uvant med kvinnelige foredragsholdere. Folk strømmet til, men som regel blev det spetakkelmøter. Godtfolk syntes ikke de behøvde ta hensyn til frøken Hansteen.

Saken var at hun alt noen år i forveien hadde gjort sig umulig i det gode selskap. 1875 optrådte hun som forsvarer for en svensk baronesse, som var blitt forført av en norsk medisinsk student. Den unge dame krevde offentlig at studenten skulde gifte sig med henne eller gi henne erstatning; nektet han det, forlangte hun at han skulde bortvises fra Universitetet. Dette blev regnet for en fullstendig skandale. Og det blev ikke bedre da Aasta Hansteen tross alvorlige advarsler fra slekt og venner nu gikk i bresjen for den unge dame. For henne blev baronessen en heltinne, som modig trådte frem med sin ulykke og krenkelse; dette vilde sikre andre kvinner mot fall.

Aasta Hansteen skrev til Studentersamfundet at det skulde ekskludere «Forføreren», som hadde forrådt «Sveriges ædleste Blod». Og da Universitetskollegiet nektet å bortvise den unge medisiner, utdelte hun til professorene et eiendommelig skrift, hvor hun kom med underlige trusler mot nordmennene i almindelighet og Universitetet i særdeleshet, fordi man «værnet om, værget for, og omhuldet — — — Forføreren, det moralske Bløddyr, den moralske Vanskabning», mens man forfulgte den «heltemodige og for Menneskehedens egne, dyrebareste Interesser kæmpende Kvinde». Hun fikk dannet et helt optog av kvinner, som drog om i gatene og slo op plakater med den unge students navn.

Denne begivenhet og rabaldermøtene gjorde Aasta Hansteen til en skive for folks hån og munterhet. Hun blev en av byens komiske skikkelser, hyppig avbildet i vittighetsavisene. Hun blev mer og mer ensom, og orket til slutt ikke all kulden og forfølgelsene hjemme.

Så drog hun i 1880 til det land som dengang blev regnet for frihetens, til Amerika. Hun blev 9 år i Boston og Chicago. I Amerika ernærte hun sig som malerinne, hun skrev artikler og talte. Med interesse fulgte hun den kraftige amerikanske kvinnesaksbevegelse.

Da hun fikk vite at også norske kvinner var begynt å røre på sig, Kvinnesaksforeningen var dannet, «Nylænde» begynt å utkomme, grep hjemlengselen henne. I 1889 bosatte hun sig igjen i Kristiania. Heller ikke nu blev hennes liv en dans på roser. Gateguttene var stadig efter henne, og efter sagnet slo hun løs på dem med paraplyen eller med den berømte ridepisk. Men i Kvinnesaksforeningen, hvis æresmedlem hun var, i Kvinnestemmerettsforeningen og Kvinnestemmerettsforeningens Klubb var hun en kjær og elsket gjest. I dagspressen og i tidsskrifter, især i «Nylænde», kunde hun like til sin død i 1908, lufte sin harme eller uttale sin begeistring.

Det er ikke lett å måle hvad Aasta Hansteen har betydd for norsk kvinnebevegelse. Hennes brennende tro på kvinnen som åndsvesen og personlighet, hennes overbevisning om at samfundet vilde bli rikere og lykkeligere, når kvinnen slapp til, måtte virke inspirerende. Det er et bevis på hennes originalitet at hun ikke lå under for Stuart Mills tendens til å underkjenne forskjellen mellem kjønnene. — «Den store Skjønhed ligger netop i at de er udrustede på forskjellig Maade, hvorved de kom-

mer til at trænge hinanden og fuldstændiggjøre hinanden,» skrev hun i «Dagbladet» 1870 (nr. 180). I og for sig er hennes forfatterskap ikke av stor verdi; hennes artikler er uten fast komposisjon, det er noe tilfeldig og spredt over dem; glimtvis er det dog praktfulle ting.

Det skal heller ikke glemmes henne at hun innledet kampen mot den ortodokse teologis sløvende makt over kvinnesinnet. Det var en nødvendig oprydningskamp, som senere blev fortsatt av Vilhelmine Ullmann, Kitty Kielland, Anna Rogstad og flere.

Mer enn hennes skrifter har hennes personlighet virket. Hun var en ildsjel. Hennes mot og uavhengighet, hennes brennende rettferdighetssans og varme hjerte gjorde henne til et samlingsmerke for norsk kvinnesak.

Hun kunde bli vred over all den lumpenhet og råhet hun møtte i sin fødeby, men hun blev aldri bitter. Det som bar henne oppe, var hennes ukuelige optimisme; hun hørte gnyet av «fremtidens fortropper», de edle menn og stolte kvinner som skulde bære den nye tid frem. Slik har også Johanne Dybwad fremstilt henne i Tante Ulrikke. Og først og sist hadde Aasta Hansteen gjennem alle lidelser en fast Gudstro, som hjalp henne over all motgang.

*

Camilla Collett og Aasta Hansteens hovedvirke faller i den første periode i kvinnesakens historie, den som man med et uttrykk fra socialismens historie har kalt den utopiske. Det er karakteristisk at man i dette tidsrum ikke grep saken praktisk an, man søkte ikke å opnå endringer i lovgivningen, dannet ikke kamporganisasjoner, sendte ikke petisjoner til storting og regjering, drev i det hele ikke politikk.

Det var en *åndelig frigjørelse* Camilla Collett og Aasta Hansteen vilde fremme. De krevde plass for den kvinnelige følelse, for de kvinnelige evner, respekt for kvinnen som personlighet. For dem var *sinnelaget* hos kvinnen selv og opinionen i samfundet det ene avgjørende. De reiste fordringen på intet mindre enn en ny og verdigere opfatning av kvinnen og rettet sterke angrep på samfundet for dets tilsidesettelse av kjønnet. I denne kamp fikk de en ypperlig støtte i den diktning som steg frem i tiden omkring det moderne gjennembrudd.

III. DE STORE DIKTERE OG KVINNESAKEN

1. Henrik Ibsen.

Norsk kvinnesak hadde sitt avgjørende gjennembrudd på en tid da diktningen for alvor gikk over til nutidsskildring, da det blev fremhevet som forfatterens plikt å ta sig av de forkuede og svake og tukte de hovmodige og mektige. Forfatterne trakk tidens problemer inn i sin diktning, og en av de saker som blev satt på dagsordenen, var kvinnespørsmålet.

I 1884 pekte *August Strindberg* i brev til Bjørnson på de fire store dikteres svakhet for den «falska, snikande quinnorörelsen» — — «Ni äro duperade i quinnofrågan alle i hop,» skrev han. (Edda 1934.) Kvinnesakskvinner på sin side konstaterte med glede dikternes forståelsesfulle holdning overfor kvinnesaken. Således skrev Gina Krog i 1887: «Det ser ud, som om alle de betydelige forfattere i vort land, enten gjennem spøg eller alvor, gjennem objektiv holdt virkelighedsskildring eller gjennem direkte forkyndelse, — frivillig eller ufrivillig, — maa vidne for den sag.» («Nylænde» 1887, s. 31.)

Henrik Ibsen hører utvilsomt med til dem som indirekte og ufrivillig kom til å fremme kvinnesaken gjennem sin diktning. For øvrig lå det til hans natur at han vegret sig ved å bli tatt til inntekt for noen sak eller noe parti.

Da Norsk Kvinnesaksforening i 1898 holdt en fest for ham og Gina Krog i anslående ord hadde hyllet den store dramatiker, uttalte han likefrem at han måtte «fralegge sig den ære bevisst å skulle ha virket for kvinnesaken. Jeg er ikke engang på det rene med hvad kvinnesak egentlig er,» sa han, «for mig

har den stått som en menneskesak. Og leser man mine bøker opmerksomt, vil man nok forstå det. Det er nok ønskelig å løse kvinnespørsmålet sådan ved siden av, men det har ikke vært hele hensikten. Min opgave har vært menneskeskildring.»

Det var dem som antydet at kvinnesakens tilhengere var skuffet over den verdensberømte dikters tale hin aften, ikke minst fordi den munnet ut i en hyldest til mødrene for deres anstrengende opdragergjerning. Men det er neppe riktig. Også de emansiperte kvinner har sett kvinnesaken som en menneskesak. Og selvfølgelig forlangte de ikke at Ibsen og de øvrige diktere i sine verker direkte skulde gjøre sig til talsmenn for kvinnestemmerett, gift kvinnes myndighet o. s. v. Men de var takknemlige over at Ibsens verker likesom Bjørnsons, Lies og Kiellands gjennem et langt tidsrum nesten alltid virket som innlegg for kvinnens indre frigjørelse.

Da Ibsen holdt sin bekjente tale i Norske Kvinnesaksforening i 1898, hadde han visstnok glemt at han en ganske kort tid av sitt liv hadde optrådt som en glødende forsvarer av kvinnens frigjørelse. I 1879 fremsatte han i Skandinavisk Forening i Rom forslag om at foreningens bibliotekarpost skulde kunne besettes med en dame, ja at kvinner skulde få stemmerett i foreningssaker. For det siste forslag optrådte han med lidenskapelig heftighet og var meget oprørt over den motstand han møtte. «Er der noen i denne forsamling,» spurte han, «som tør påstå at våre damer står under oss alle i dannelse eller i intelligens eller i kunstnerisk begavelse? Jeg antar at ikke rett mange drister sig til å påstå noe slikt.» Ibsens stemmerettsforslag gikk ikke igjennem, og han blev så harm at han snaut nok satte sin fot i Skandinavisk Forening mere.

Ibsens beundring for kvinnen bunnet imidlertid mer i tro på hennes karakteregenskaper enn på hennes intelligens eller kunstneriske begavelse. Hovedsaken hos ethvert menneske var for ham sjelsstyrke og uavhengighet, og målet for hans diktning å hjelpe den enkelte til frigjørelse, å egge ham til mest mulig å bringe sin livsførsel i overensstemmelse med sine idealer. De fleste menn var i Ibsens øine smittet av kollektivisme, fryktet samfundets dom mer enn sin egen samvittighet, tok i sterkere grad enn kvinner smålige hensyn. Jo mindre et individ var blitt en «samfundsstøtte», jo større forhåpninger satte Ibsen til det. Derfor mente han at frigjørelsen skulde komme fra to men-

neskegrupper, som ennu stod utenfor samfundsmakten, fra *arbeiderne* og fra *kvinnene*. I en tale i Arbeiderforeningen i Trondheim i 1885 sa han disse merkelige ord: «Der må komme et adelig element inn i vårt statsliv, i vår styrelse, i vår representasjon og i vår presse. Jeg tenker naturligvis ikke på *fødselens* og heller ikke på *pengenes*, ikke på *kunnskapens* adel og ikke på *evnenes* eller begavelsens. Men jeg tenker på *karakterens* adel, på viljens og på sinnets adel. Den alene er det som kan frigjøre oss. Dette adelskap som jeg håper at vårt folk må forlenes med, det vil komme til oss fra to kanter. Det vil komme til oss fra to grupper som ennu ikke har tatt noen ubotelig skade under partitrykket. Det vil komme til oss med våre kvinner og våre arbeidere.»

Ibsens *diktning* er gjennemsyret av en ærbødig tro på kvinnen. I hans skuespill synes kvinnen mer oprinnelig natur, mer individ, mindre samfundsmenneske enn mannen, i større utstrekning i stand til å «realisere sig selv». Stort sett er mannen feigere, mer bundet av egoisme, av alle slags fordommer og konvensjonelle hensyn.

I sitt første borgerlige prosaskuespill «*De Unges Forbund*» (1869), gav han i Selma et glimt av en kvinne som kjemper for sitt menneskeverd og heftig protesterer mot den tilsynelatende glimrende, men i virkeligheten intetsigende rolle, man har tildelt henne. Hun blir behandlet som en dukke, en «eventyrprinsesse», altfor fin til å bære byrder.

Da hennes mann, Erik Bratsberg, er gått fallitt, kommer det frem hvor meget hun har lidt: «O, hvorledes har I mishandlet mig! Skændigt, allesammen! Altid skulde jeg tage, aldrig fik jeg give. Jeg har været den fattige iblandt jer. Aldrig kom I og kræved noget offer af mig; intet har jeg været god nok til at bære. Jeg hader jer! Hvorledes har jeg ikke tørstet efter en dråbe af eders sorger. Men bad jeg, så havde I ikke andet end en fin spøg at vise mig bort med. I klædte mig på som en dukke, I legte med mig, som man leger med et barn. O, jeg havde dog jubel til at bære det tunge; jeg havde alvor og længsel mod alt det, som stormer og løfter og højner. Nu er jeg god nok, nu da Erik intet andet har. Men jeg vil ikke være den, man griber til sidst. Nu vil jeg intet have af dine sorger. Jeg vil fra dig! — — —.»

Også i «*Samfundets Støtter*» (1877) er det mange replikker

som måtte slå ned i frihetstørstende kvinnesinn. Skjønt Ibsen under utarbeidelsen av kunstneriske hensyn søkte å trenge kvinnespørsmålet tilbake, er satiren overfor samfundet tydelig nok.

Det er karakteristisk hvad konsul Bernick sier til den hjemvendte svoger Johan Tønnesen om sin ugifte søster Marta, som ønsker å forsørge sig selv: «Du tror da vel ikke at jeg lader hende savne noget? Å nej, jeg tør dog sige, at jeg er en god broder. Hun bor naturligvis sammen med os og spiser ved vort bord; lærerindegagen kan hun rundeligt klæde sig for, og et enligt fruentimmer — hvad skal hun med mere?» Til dette svarer Tønnesen: «Hm, på den vis tænker vi ikke i Amerika.» Og Bernick svarer: «Nej, det tror jeg nok; i et opagiteret samfund, som det amerikanske. Men her i vor lille kreds, hvor, Gud ske lov fordærvelsen til dato ialfald ikke har fåt indpas, her nøjes kvinderne med at indtage en sømmelig om end beskeden stilling.»

Marta som nu nærmest må kalles en gammel jomfru, er hyggelig å ha i huset, jevn og opofrende som hun er. Og «menneskene bør da ikke i første række tænke på sig selv,» forsikrer Bernick, «og allermindst kvinderne.» Og Marta har da nok å interessere sig for, mener han, «hun har jo mig og Betty og Olaf og mig.»(!) Om sin hustru sier Bernick: «Betty er både god og føjelig. Og hvorledes hun i årenes løb har lært at føje sig efter *det* som er ejendommeligt hos *mig*.»

Ikke mindre tydelig er arrogansen hos adjunkt Rørlund, da han frir til Dina, en «falden» kvinnes datter. Han likesom hever henne op til sig i en følelse som skal bety opofrende godhet, men i virkeligheten er selvforherligelse og egoisme.

Som bekjent har Lona Hessel lånt mange trekk fra *Aasta Hansteen*. Lonas kraftuttrykk forferder naturligvis det pene småbysamfund, og i det eldste utkast til skuespillet kaller adjunkten henne ukvinnelig. Hun har klippet håret og går med mannfolkstøvler. For å ernære sin slektning holdt hun likesom modellen foredrag på salene og utgav en «ravgal» bok.

Men Lona er rettferdig og sterk, djerv, ærlig og hjertevarm, og det skyldes først og fremst henne at konsul Bernick kommer til sannhets erkjennelse.

Heller ikke Dina svarer til det gammeldagse kvinneideal. Da Johan Tønnesen frir til henne, svarer hun: «Ja, jeg vil være

Deres hustru. Men først vil jeg arbejde, blive noget selv. — Jeg vil ikke være en ting, som tages.»

I «Samfundets Støtter» lar Ibsen Lona Hessel slynge ut denne knusende dom over nordmennene: «Jert samfund er et samfund af pebersvend-sjæle, I ser ikke kvinden.» En beslektet tanke uttaler Ibsen i sine optegnelser til «*Et Dukkehjem*» (1879): «En kvinde kan ikke være sig selv i nutidens samfund, der er et udelukkende mandligt samfund, med love skrevne af mænd og med anklagere og dommere, der dømmer den kvindelige færd fra mandligt standpunkt. — — — Der er to slags åndelige love, to slags samvittigheder, en i manden og en ganske anden i kvinden. De forstår ikke hinanden, men kvinden dømmes i det praktiske liv efter mandens lov, som om hun ikke var kvinde, men en mand.»

Vel understrekes i disse dype ord det fundamentalt forskjellige mellem kjønnene, en forskjell som det moderne gjennembrudds menn og kvinner undertiden var tilbøielige til å overse, men samtidig inneholder ordene en dom over det mannlige samfund for ensidighet og manglende forståelse av den dypeste eiendommelighet ved kvinnen, hennes særpreg og egenverdi.

Tar man kvinnesaken i aller snevreste forstand, vil man imidlertid ikke kunne karakterisere «Et Dukkehjem» som et kvinnesaksdrama. Her er ikke tale om reformer i ekteskapslovgivningen, og enda mindre om kvinnens deltagelse i det offentlige liv. Nora, Helmers dukkehustru, er som bekjent på ingen måte kvinnesakskvinne, hun er tvert om en Eva-datter av reneste vann — i godt som i ondt —, så fjernt fra den almindelige type av emansiperte som vel mulig.

I det eldste utkast til «Et Dukkehjem» uttaler Nora likefrem at hun ikke bryr sig om kvinnespørsmålet. Men eftersom handlingen i det ferdige drama skrider frem, vikler Nora sig ut av sitt gamle jeg, av sin dukketilværelse som mannens leketøi og står, idet teppet faller, som en selvstendig kvinne. Da «det vidunderlige» ikke hendte og mannen ikke viste det høisinn som hun hadde ventet, da det gikk op for henne at hun hadde levd livet med en villfremmed mann, sier hun sig løs fra hans formynderskap og drar ut i verden for å bli klar over sig selv.

«Et Dukkehjem» føltes som et angrep på det konvensjonelle ekteskap, på kvinnens opdragelse og kvinnens bestemmelse.

Det virket som et innlegg for hennes rett til å være sig selv uavhengig av opgaven som hustru og mor, for hennes plikt til å være menneske, individ i like grad som mannen. Derfor er fra feministisk synspunkt de centrale replikker i skuespillet disse: Helmer: «Du er først og fremst hustru og moder.» Nora: «Det tror jeg ikke længere på. Jeg tror, at jeg er først og fremst et menneske, jeg, ligesa vel som du, — eller ialfald, at jeg skal forsøge på at bli det.» — I disse setninger er motsetningen mellem den gamle og nye tids kvinnesyn uttrykt fyndig og pregnant, ja, i Noras slutningsord ligger in nuce hele kvinnesakens program til alle tider.

«Et Dukkehjem» vakte voldsom opsikt og blev av overordentlig betydning for kvinnens stilling i Norden. Nora-spørsmålet blev diskutert landene rundt, og naturligvis ikke minst i Ibsens hjemland.

Et morsomt vidnesbyrd om den begeistring «Et Dukkehjem» vakte hos kvinne-emansipasjonens tilhengere, har vi i en artikkel av Gina Krog («G — g» i «Aftenbladet» 12. jan. 1880) med overskriften «Det vidunderlige sker ikke saadant til Hverdags». For mange virket bokens ord forferdelige, «som et forbud på et ødeleggende Veir,» skriver hun, «men for os, som har ventet paa, at dette skulde siges, for os var det, da vi hørte dem, som naar Festen begynder at ringes ind efter de mange Hverdage, som om det vidunderlige begyndte at ske.» Andre hadde også tenkt og ment som Ibsen, men bare en stor dikter kunde forme ordene slik; og nu vilde de trenge «lutrende» gjennem samfundet. Nu måtte kvinnen ut av sin dukketilværelse, nu måtte hun ikke lenger føre et liv «til Mandens Nydelse og paa Mandens Meninger». Og hun ender med en varm takk til ham «hvem vi skylder dette vidunderlige, vi raaber den ud, vi kan ikke længer i Taushed bære den tunge Takskyld. Vi takker for hvert fagert Syn, vi takker fordi han udtaler Dommen over os, saa klart og strengt og uden Skaansel, takker for Kampen mod Løgn og Uret og for det spirende Haab mod Foryngelsens Vaar.»

Også kvinnesakens motstandere var på det rene med hvilket farlig sprengstoff «Et Dukkehjem» inneholdt. Således skriver presten *M. J. Færden* i sine bekjente kvinnesaksartikler i «Luthersk Ugeskrift» 1884: «Som Nora i Slutningsscenen staar der, løs og ubunden af hvert guddommeligt og menneskeligt

Baand, uden Forpligtelse til den Mand, hvem hun har givet sit Løfte, uden Forpligtelse til de Børn, hun har født til Verden — saaledes vil Hustruen fra Begyndelsen til Enden staa i det moderne Egteskab. Ikke i Husets Inderste, som Prestinde ved Husets Arne og Alter, skal hendes Plads for Fremtiden være. Ved Udgangsdøren, altid reisefærdig, med Vadsækken i sin Haand, har den moderne, emanciperede Kvinde taget sin Plads. Reisevadsækken — og ikke som før Troskabsringen, vil blive Symbolet for hendes Stilling i Egteskabet.» En slik hustru føler ikke forpliktelser overfor Guddommen eller overfor samfundet. Hun er uten tro på et evig liv, anerkjenner ikke sedelige makter, sedelige institusjoner.

Også «*Gengangere*» (1881) er et kvinnedrama. Hovedpersonen, fru Helene Alving, er den heroisk sterke, som har kraft og mot til å frigjøre sig. I sin ungdom flykter hun fra sin ryggesløse ektemann for å redde sig selv ut av et uverdig forhold. Men samfundet i skikkelse av hennes ungdomsvenn, pastor Manders, viser henne hjem med strenge ord. Det var hennes plikt å holde fast ved den mann hun engang hadde valgt, og som hun var knyttet til ved «hellige bånd». For en hustru var ikke satt til å være «sin husbonds dommer». Med sympati følger her dikteren en kvinne som vil bryte ut av et nedverdigende ekteskap. I optegnelsene til «Gengangere» kan man se at Ibsens tanker under utarbeidelsen har streifet også andre kvinnespørsmål. Her taler han om «Disse nutidens kvinder, mishandlede som døttre, som søstre, som hustruer, ikke opdragne efter deres begavelse, holdt borte fra deres kald, frataget deres arv, forbittrede i sindet.» Kvinnespørsmål av denne art, kvinnens opdragelse, underdanighetslære o. s. v. er imidlertid trengt tilbake i det endelige drama, fordi det vilde tynge handlingen og skygge for menneskeskildringen.

I «*En Folkefiende*» (1882), hvor som alltid hos Ibsen personlighetsproblemet er det centrale, spiller kvinnen liten rolle. Fru Stockmann er en høist almindelig, bra, litt forsagt hustru av den gamle type; men i datteren, Petra, aner vi den nye tids kvinne, freidig og selvstendig, med mot til å trosse opinion og fordom.

Heller ikke i «*Vildanden*» (1884) er kvinnespørsmål i brennpunktet. Nærmere står vi det ved «*Rosmersholm*» (1886). Her gir Ibsen et billede av en kvinne med sterk livstrang, med vilje

og kraft til å forme livet efter sine behov. Hvor ruver ikke Rebekka West i dette drama ved siden av Rosmer og Kroll, hvor måtte hun ikke skremme kvinneverdenen, men ubevisst også inngi selvfølelse. Her var intet igjen av det blodløse, det passivt svake vesen, man vanligvis så i kvinnen. Men det som i almindelighet grep kvinner sterkest, var Rebekkas utvikling. «De faldt saa underlig disse ord udover al striden herhjemme, striden om renhed og skyld,» skrev Gina Krog. Sikkert har alle de som under sedelighetskampene dømte «den falne kvinne» med forbauselse og uvilje fulgt Rebekkas forvandling. En kvinne, som var sunket så dypt i sedelige forvillelser, i forbrytelse, kunde da ikke stige så høit? Men Gina Krog syntes det var som å høre «fremtidens evangelium forkyndt» — — «Ibsens tro på kvinderne, sit lands kvinder, har aldrig faaet et stoltere udtryk end her,» skrev hun. («Nylænde» 1887, s. 26.)

Også «*Fruen fra Havet*» fylte kvinnesakens tilhengere med glede. Særlig fenget slagordet «i frihed og under ansvar». Ellida bebreider sig at hun er gått inn i ekteskapet med dr. Wangel. Hun syntes at hun hadde solgt sig, og at han hadde kjøpt. «Heller det usleste arbeide, heller de fattigste vilkår — i frivillighed og efter eget valg,» sier hun. Hennes mann regner da også Ellidas lengsel efter den ukjente sjømann og efter havet som «udtryk for et vågnende og voksende frihedskrav». Men selvsagt er det hos Ellida, som hos Ibsens kvinner for øvrig, alene en menneskelig trang til utfoldelse av personligheten, til indre vekst, og ingen kvinne-emansipasjon i snevrere forstand med krav på stemmerett eller andre rettigheter.

Hedda Gabler i skuespillet av samme navn (1890) selger sig, men mer kynisk enn Ellida. Aller krassest forklarer Hedda grunnene til sitt giftermål i et av utkastene til skuespillet: «Havde ingen udsigt. Ja, kanske De vilde se mig i et frøkenkloster (stiftelse) . . . er det så ikke en ærlig sag at gjøre sin person indbringende. Jeg havde ingen anden kapital. Gifte sig — — jeg syntes det var som at købe sig en livrente.»

Det har vært antydet (Laura Marholm: «Vi kvinder og vore digtere» 1896) at «Hedda Gabler» betegnet en reaksjon hos Ibsen mot tidligere kvinnedyrkelse. Her skulde han ha angret og gjort bot for sin kvinnesaksvennlighet og ha ønsket å vise at kvinnesaken for den enkelte fører til evneløshet, goldhet og fallitt. Intet kan være mer misforstått. Hedda Gabler er ingen

frukt av kvinne-emansipasjonen, og er ikke tenkt som sådan. Snarere er hun et barn av konvensjonalismen i et visst elegant overklassemiljø. Men den egentlige årsak til Hedda Gablers tragedie tør være en feilaktig seksualopdragelse, som hos henne har skapt erotisk evneløshet. (Ingjald Nissen: «Sjelelige kriser i menneskets liv.») Heddas redsel for moderskap har intet med den tilbøielighet til ugift stand som man har tillagt emansipasjonen. Til tross for all goldhet er det over Hedda Gabler som over så mange av Ibsens kvinneskikkelser noe storslått, uborgerlig, som måtte fengsle og rive med.

Det er all grunn til å gi Ibsen rett i at han aldri i sin diktning direkte hadde til hensikt å kjempe for kvinnens likestilling med mannen. Men virkningen av hans verk til fordel for kvinnesaken er like mektig for det. Idet han overførte personlighetskravet, kravet om å være sig selv, også til kvinnen, lærte han henne å bli oprører. Og gjennem sin tro på henne som karakter har han mektig bidratt til å heve henne i egne og i mannens øine.

2. *Bjørnstjerne Bjørnson.*

Bjørnson var visstnok tidlig kommet til klarhet over at kvinnen var tilsidesatt i familien og samfundet. (Lescoffier: Bjørnson, s. 245.) Og nutidskvinnen stod for ham som den svake og fortrykte. Teatret som det fineste uttrykk for folkets samvittighet hadde derfor til opgave å beskytte kvinnen, som den beskyttet «Alt, der er svagt eller fattigt, eller lidende». (Artikler og Taler I, s. 277.)

Den kvinneopfatning man skimter hos Bjørnson ennu i 60-årene, er imidlertid gammeldags, konvensjonell og avviker ikke i noen måte fra den gjengse borgerlige. En kone hvis mann er fraværende, må være forsiktig, skriver han i 1861 til sin hustru Karoline Bjørnson. (Grotid I, s. 161.) Hun må nok lese litt, heter det en annen gang, dog «en Kvinde behøver ikke meget, men et vist Stof, der kan tumle hendes Tanker lidt udover Byen, trænger hun dog.» (Grotid II, s. 47.) Om sin hustru sier han i brev til Clemens Petersen at hun «ingen literær Fortrolig kan eller bør være.» (Grotid I, s. 337.)

Men i noen artikler om redaktør *Ditmar Meidell* i «Folke-

bladet» for 1870 (Artikler og Taler I, s. 331), uttaler han sig om kvinnens kår i ordelag som sterkt minner om Camilla Collett, idet han bebreider mannen at han ikke optar kvinnen i sin interessesfære (se s. 125). Det er interessant å se at i de samme uker disse artikler offentliggjøres, lar han «Folkebladet»s lesere få en lengere redegjørelse av hovedtankene i «Kvindernes Underkuelse» og lar dem få vite at boken fortjener «den største opmerksomhet og ros». Kvinnespørsmålet begynner nu å komme innenfor Bjørnsons horisont. Han blir en tilhenger av den radikale kvinnefrigjørelse omtrent samtidig med at han går over til et mer frisinnet livssyn i det hele. Det skjer under påvirkning av det moderne gjennembrudds åndsstrømninger.

I hans nutidsdiktning som i Ibsens trer det nu frem sterke og uavhengige kvinner, som har trang til å bryte de lenker sed og skikk og fordom har lagt på dem.

Den første antydning til kvinneoprør i det moderne norske drama er den mesterlige scene i Ibsens «De Unges Forbund», der Selma holder et opgjør med sin mann (se s. 22). Men Bjørnson er dog den første som har skildret en emansipert kvinne i norsk litteratur. Valborg i «*En Fallit*» fra 1875 velger ikke alene å arbeide ved siden av mennene, men hun frir også selv til den mann hun har utkåret. Som så ofte i 70—80-årenes diktning er også her kvinnen av den unge generasjon frigjort og sterk, mens kvinnen av den eldre er sønderträdt, utslitt og ydmyk. Fru Tjelde er resultatet av den gamle kvinneopdragelse og av ektemannens selvoptatthet og egoisme. Hun sliter og strever i det store forretningshus og sukker: «Nej, jeg kommer aldrig længere æn til maten.» Verre er det at hun aldri får vite hvad mannen arbeider med, at hun holdes helt utenfor hans livsgjerning. Kanskje holder Bjørnson her et lite opgjør med sig selv, med den unge dikter, som syntes at hans hustru «ingen Fortrolig kan eller bør være»?

Sannsynligvis blev Bjørnsons syn på kvinnens stilling ytterligere radikalisert gjennem hans religiøse krise 1877—78 og under hans kamp med prestene.

I de Bjørnsonske verker fremover er likesom hos de samtidige diktere, de geistlige svært ofte syndebukkene, reaksjonens tjenere. I det store jernbanemøte i «*Kongen*» (1877) er det presten som protesterer mot at kvinner er til stede: «Jeg ser i denne forsamling mange unge mennesker, ændog kvinner.

Jeg tillater mig at spørge: skal unge mennesker, ændog kvinner, delta i forhandlingerne? — — Men Paulus siger uttrykkelig at kvinnerne ikke skal tale i forsamlingerne. — — Ændog bare at ha stemmeret i et jærnvejsmøte ligner ikke den ydmyghed og tilbageholdenhed som af natur og skrift er anvist kvinnen. — —»

I «*Leonarda*» (1879) representeres dømmesyken og intoleransen særlig av biskopen. Leonarda leser bøker fra «den store bevægelse derute», hun bærer ikke sin manns navn, hun mottar besøk av general Rosen, en mann med en tvilsom fortid, og det til og med sent på kvelden. Men biskopen kjenner ikke de forhold han dømmer, han vet ikke at Leonarda har vært gift med general Rosen, og at han har sveket henne. Hun orker ikke leve i ekteskap med ham i «et usant forhold», men for å holde ham oppe omgås hun ham med fare for sitt eget rykte. Hun regnes for et «tvetydigt fruentimmer», mens generalen, som virkelig er et skrøpelig menneske, vanker overalt, også i biskopens hjem. Med menn er det en annen sak, livet er nu engang så, sier biskopen.

Det som i det hele mest av alt interesserte Bjørnson, da han tok op kvinnesaken i sin kamp, var sedelighets- og kjønnsproblemene.

Fortellingen «*Magnhild*» (1877) er således skrevet til forsvar for «Sædeligheden inden Ægteskabet». Magnhild har kraft til å holde sig fra livet den mann, som forholdene har tvunget inn på henne. Hun sløves nok i ekteskapet med Skarli, men hun makter å overvinne hans råhet. I enkelte tilfelle virket boken som en befrielse, vi vet således at den gav den unge Amalie Skram mot til å bryte ut av et ulykkelig ekteskap. Men ellers vakte idéene i Magnhild en storm av forbitrelse.

Ikke mindre forargelse vakte et foredrag om «Kvinnespørsmålet», som Bjørnson holdt på Lillehammer i februar 1878. Ifølge et privatbrev referert i «Morgenbladet» (5. mars 1878), røbet det «den mest krasse Opfatning» av kvinnesaken. Bjørnson var «letfærdig i sin Tale, taktløs og borneret», noe mer uskjønt og lite dikterisk hadde brevskriveren aldri hørt av ham. Han måtte si «det talte til Lillehammer-damernes Ros at de ikke billiget Foredraget, skjønt mange stod den Bjørnsonske Leir nær». «Lillehammer Tilskuer» (27. februar) meddeler at Bjørnson gav interessante skildringer av kvinnesakens stilling

i de store kulturland, og især fra Amerika, men karakteriserer hans meninger om ekteskapet som bent frem «samfundsoplø-sende». Av et senere innlegg i «Lillehammer Tilskuer» (20. mars), ser vi at det er idéer fra «Magnhild» som går igjen i hans foredrag: Kvinnens sociale stilling frister henne til å gifte sig for å forsørges; et sant ekteskap opstod ikke om presten leste over brudeparet og mange ganger nevnte Guds navn. Kunde man ikke bære ekteskapet frem uten å gå timelig og evig til grunne, var det bedre at det blev opløst.

Vinteren 1878 til 79 kaster Bjørnson sig over utenlandsk litteratur om ekteskaps- og sedelighetsproblemer. I et par høist interessante brev til Amalie Skram (Kampliv I, s. 16 og 25) lærer vi å kjenne hans standpunkt fra denne tid. Sannsynligvis er han nu blitt enda mer ytterliggående enn da han året før holdt sitt foredrag på Lillehammer. Nu skildrer han den kristelige kjønnsmoral som en farlig og unaturlig lære, laget av svermere: «Denne har skadet verden mere enn alle dens øvrige plager tilsammen, den er fader til fattigdommen, prostitutionen, slægtssygdommene, karakterfordærvelsen.» Nu regner han avholdenhet som sundhetsfarlig, ikke minst for kvinnen, og en frisk naturlig hengivelse mellem kjønnene for en umistelig verdi for kulturlivet: «Sanselighedens kraft er tillige modets, fantasiens, farvernes. — —»

Fylt av proselyttens iver doserer han for Amalie Skram hvad «den fri sædeligheds videnskabsmæn» lærer: «Disse,» sier han, «vil intet ægteskab have uden det, parterne selv har lyst til at holde. For dem er hoved-sagen at kvinnen har sædelig kraft nok til intet barn at sætte in i værden, *før hun selv* helt og holdent kan ernære det. Først da har hun mannens fulle agtelse. (Men mællem at avle barn og at pleie omgang skiller de.) — For at kvinnen skal vinne hin sædelige kraft må hele samfundet stå henne åbent jævnsides mannen. Hun må være præst, dommer, advokat, doktor, håndværker, vekseler, købmand, alt hvad hun kan og vil.»

Bjørnson ventet sig en kamp på liv og død mellem den gamle og den nye sedelighetsmoral og mente at det var kvinnene som vilde slutte sig til «den fri kjærlighed». «Ti kvinnernes frigjørelse hviler her, udelukkende her. Hendes sunhed hviler også her,» forsikrer han.

Men så inntrer et voldsomt omslag hos den snart 50-årige

dikter. Alt tidlig i 80-årene gjør han sig til talsmann for en stadig strengere beherskelsesmoral og beklager at han først sent var kommet til ansvar på det seksuelle område. Lesning av Malthusiansk litteratur, av Spencer og Mill rokket hans tidligere opfatning av sedelighetsspørsmålet. Selv har han engang sagt at det var kvinnens offentlige kamp for sin rett som fikk ham til å forlate det Strindbergske standpunkt med hel eller delvis erotisk frihet. Det kan neppe ha vært de norske kvinnesakskvinner som åpnet hans øine, først i 1884 dannet de den første offentlige sammenslutning.

Under sitt Amerika-ophold fra 1880—81 lærte han å kjenne de puritansk pregede amerikanske kvinnesakskvinner, og fikk erfare at de var så fjernt som vel mulig fra å ønske seksuell frihet. Og amerikanske mannlige og kvinnelige læger forsikret ham at som kvinnene gjennem århundrers opøving hadde vennet sig til å beherske sin kjønnsdrift, så måtte også mennene kunne lære det. Ja, en kvinnelig professor i medisin ved Boston Universitet hadde endog oplyst Bjørnson om at det vilde bli lettere for mennene å lære å tøile sine lidenskaper enn det hadde vært for kvinnene, for i virkeligheten var kvinnens kjønnsdrift 6 ganger så sterk som mannens! (Kampliv II, s. 261, Artikler og Taler II, s. 81.)

Med sin vanlige glød begynner Bjørnson nu i skrift og tale å virke for sin sedelighetsopfatning. Og det er interessant å konstatere at både da han prekte seksuell frihet og nu da han ivrer for beherskelsesmoralen, holder han på full likestilling for kvinnen.

Bjørnson tok sedelighetskravet så alvorlig og så strengt fordi han mente det hadde betydning langt utover det seksuelle område. Den «lille forræt» mannen tiltok sig, forgiftet i virkeligheten hele personligheten, fylte samfundet med uskjønnhet og løgn.

I «*En Hanske*» (1883) vil han vise hvordan usedeligheten undergraver familielivet og blir til en blodig urett mot kvinnene. Kvinnene var sløvet av vane og tidde av makelighet og for husfredens skyld, men nu vilde han lære dem å stille krav.

Da «En Hanske» var utkommet, skrev Jonas Lie at med en bok hadde Bjørnson «afdækket den Kjærlighedens Fordring, som rører sig i ethvert ufordærvet Kvindebryst, men som for Undertrykkelse ikke har havt Mod eller Form til at gi sig Luft.

Bjørnson holder foredrag om «Engifte og Mangegifte». Tegning av Richard Bergh, 1887 eller 88.

Kvinderne vil holde af Dig for det, kanske Mandfolkene tilslut med, naar de endelig begriber det.» (J. Lie: Breve, s. 181.)

Bjørnson fikk opleve at kvinnene forstod ham. *Mathilde Schjøtt*, *Ann Margret Holmgren*, *Ragna Nielsen* og «en ulykkelig vænninne i Kristiansund» skrev og takket ham. *Mix Anker* sendte ham «et glødende brev». Og hele kvinnebevegelsen sluttet sig til hans hanskemoral (se s. 113).

Bjørnson var stolt av den hanske han «kastet liderligheden i synet». Men han stiller sig ikke utelukkende på den krevende unge kvinnes side. Svava er ikke tegnet uten ironi, Bjørnson finner at hennes renhetskrav er forståelsesløst, over evne. Hun skulde ikke glemme at Alf Kristensen, den unge mann hun elsker, har en kredittside, at han, bortsett fra en lettsindig forbindelse, er bra, dyktig, at samfundet også har sin skyld. Derfor lar dikteren oss øine et lite gløtt inn til forsoning, til håp om lykke for de to. Det høieste Bjørnson ennu på dette trin torde vente, var «at en rænskende udvikling lægges mellem ungkarlelivet og ægteskabet — — mer *tør* jeg ikke kræve, mer *vil* jeg heller ikke kræve. Og du som er et *mænneske*,» skrev han til Ann Margret Holmgren i 1883, «du skal heller aldrig kræve mer æn det mænneskelige.»

Mer og mer trer den erotiske kjærlighet i bakgrunnen. «Forholdene må ikke inrættes på kærligheden,» skrev han om ekteskapet (jan. 1884); «kan det nå kærligheden er det væl, kan det ikke, så er der ænda noget, som holder.» Og når han optrer som kvinnens talsmann, krever han «rætfærdighed og lighed og ærbødighed» for henne.

Han vilde at hun skulde ha eiendomsrett og myndighet i sitt ekteskap, og fikk sine tre dikterbrødre med på en protest mot landets formannskaper, som i stort flertall hadde uttalt sig for mannens enerådighet over fellesboet (se s. 142). «Vi vil prøve også der å være hennes talsmæn,» skrev han til Ragna Nielsen.

I den store roman «Det flager i byen og på havnen» (høsten 1884) er det atter sedelighetsspørsmålene han behandler. Han vil vekke «kvinnens æresfølelse» overfor de ekteskaper som blev inngått for å vinne makt og ære, og derfor i virkeligheten var usedelige. «Boken er skrevet for at få — første Gang i vor Historie — Kvinderne til, om også grulig rædde at samle sig og møte op,» uttalte han. Først og fremst er «Det flager» en opdragelsesroman. I Thomas Rendalens pikeskole, hvor sede-

ligheten settes som opdragelsens mål, kommer også gutter med i lek og arbeide. Bjørnson hadde gledet sig over ordskiftet i Stortinget april 1884 om fellesundervisning, og mente at her var veien frem til en høiere kjønnsmoral. «Det flager» er også et innlegg for seksualoplysning. De unge piker får gjennem anatomiundervisningen, som gis av en kvinnelig amerikansk læge, full beskjed om det menneskelige legeme og dets funksjoner. Også siden har Bjørnson i tale og skrift arbeidet for en seksuell undervisning som var moralsk underbygget og avpasset efter alderen.

I «*Geografi og Kærlighed*» (1885) gav Bjørnson uttrykk for sin mistillit til den fri kjærlighet.

Og under inntrykk av bohemlitteraturen fra midt i 80-årene, skjerpet han enn ytterligere renhetskravet. Det er karakteristisk at da han i 1886 forberedte en ny utgave av «En Hanske», omarbeidet han slutningen; det skulde ikke ende med forsoning lenger, men med et ulægelig brudd. I den heftige sedelighetsfeide i Danmark stilte han sig avgjort på kvinnesakskvinnenes side.

Og i 1887 og 88 reiste han rundt i Norden og holdt omkring 70 ganger sitt berømte foredrag «*Engifte og Mangegifte*», der han kraftig tar til orde for beherskelsesmoralen. Kvinnen kunde på dette område være mannens mønster; men hun måtte venne sig til å ta sin del av forsørgelsen og ikke bare stille fordringer som hittil.

Stadig arbeidet Bjørnson for å gjøre kvinnen sterkere, mer frigjort, mer lik mannen i utdannelse, i ansvar og rett. Over alt krevde han respekt for hennes personlighet. Han var fnysende harm over at Brandes i sedelighetsfeiden hadde uttalt at man ikke kunde ta hensyn til hvad «gamle jomfruer» mente i sedelighetsspørsmål; når de rådet ungdom til avholdenhet, var det av pur misunnelse! Slik råhet og grusomhet vant menn i kjønnsforholdet! Mot dette hevdet Bjørnson «at den ældre Kvinnes tilvunne moralske Evne (både den giftes og den ugiftes), bærer mere i vort Samfund end alle vore Love tilsammen». («Dagbladet», nr. 278, 1887, om «Gamle Jomfruer».) Han hadde lagt merke til at den ugifte kvinne stadig blev tilsidesatt. I et selskap pleide verten nesten aldri føre en ugift dame til bords, når en gift var til stede, hvis mann skulde hedres. I «Engifte og Mangegifte» beklager han på ekte Camilla Col-

lett'sk vis at man ennu sjelden eller aldri æret en kvinne for det hun var i sig selv, men i henne bare æret hennes far eller ektefelle.

Og i brennpunktet av Camilla Colletts idéer er Bjørnson i disse fordomsfrie ord til Viggo Drewsen (1884, Kampliv II, s. 268): «— — hvorfor stiller De så ikke også i udsigt den tid, da kvinnen likeså ofte, ja oftere frier, bejler som mannen? Hennes instinkter er finere, hvor det gæller attraktion, hennes sans åpnere for overensstemmelse i uoverensstemmelser; gruelig megen ulykke havde været afværget, om hun allerede idag havde aflagt den undseelse, som forbyder henne at søke sin livslykke.»

Han har offentlig uttalt sig for kvinnestemmerett og for kvinnens rett til religiøs forkynnelse. Norske, danske, ja endog finske kvinner har takket ham for hans hjelp i frigjørelseskampen.

3. Jonas Lie.

Merkelig nok finner vi ikke Bjørnsons navn under det bekjente oprop av 1884 om å tre inn i Norsk Kvinnesaksforening. Derimot har både Jonas Lie og Alexander Kielland undertegnet innbydelsen.

Alt i 1866 hadde *Jonas Lie* — dengang ung sakfører i Kongsvinger — den tanke å skrive en avhandling om kvinneemanispasjonen, «en Indledning ligesom til Bevægelsen af splitterflunkende nyt Indhold.» (Breve, s. 34.) Det er før Camilla Colletts polemiske arbeider, før «Kvindernes Underkuelse». Jonas Lie har som våken journalist hatt føling med de vesteuropéiske åndsstrømninger, som også innebar kvinnens frigjørelse.

Da Kvinnesaksforeningen i 1887 skulde ha et innledningsdikt til sitt nye tidsskrift «Nylænde», henvendte man sig ganske naturlig til forfatteren av «Familien paa Gilje».

Jonas Lies dikt gir inntrykk av 80-årenes veldige brytninger og av forhåpninger til kvinnens innsats:

> «Der suser og hviner en Rydningstid,
> alt vissent hvirvles i Storm og Strid.
> — — —
> I Luften gaar Holmgang af Tankers Hær, —
> Det varsler et Tidehvervs Ende nær.»

I omarbeidet skikkelse lød det siste vers sådan:

«Frigjørelsens Arbeid gaar sent og tungt.
Men Kvindens Hjerte er friskt og ungt,
og i det slaar
den nye Vaar
som op vil spire og frem skal gaa,
— en Verden af Længsler her banker paa!»

Jonas Lie har uttalt sig begeistret både om fellesundervisning og kvinnestemmerett, men det beste vidnesbyrd om hvilken stor betydning han la i kvinnens frigjørelse, ser man av følgende ord til Gina Krog, skrevet 18. november 1903:

«Af alt det merkelige, som er kommet op i Løbet af mine sytti Aar, er vel Kvindens forandrede Stilling det største. Der er slaat Appel til den halve Del af Verden, — til alt det, som før laa som dunkle Følelser og Kræfter i Hjertet; og det har virket som en fornyende Bølge, skabt en Slægt, der ser med nye Øine, tar paa Tingen med friske Hænder og unge Haab. Man kan sige, at med hendes Indtræden i Livet gaar Historien for dobbelt Kraft.» («Nylænde» 1908, s. 226.)

Også i Jonas Lies dikterverker merket vi tidens tendens til å skaffe kvinnen rikere virkefelt, større livsmuligheter. Av hans romaner er det navnlig «Familien paa Gilje», «En Malstrøm», «Kommandørens Døtre» og «Et Samliv» som interesserer her. I «Familien paa Gilje. Et Interiør fra Firtiaarene» (1883), har Lie gitt den klassiske skildring av den forslitte og forkuede hustru. «Gammel før Tiden var hun blevet som saa mange andre «Maer» i Husstellet dengang,» fortelles det, «gammel af aldrig at faa Pengene til at strække til, af at bugte og krøge sig, af bestandig at se ud som intet og være alt.» — «Tiden var endnu ikke kommet indom «Maerne» med Spørgsmaalet, om man ikke ogsaa skylder at realisere sit eget personlige Liv.» Men hennes trøst var at man levde jo for barna.

I mangt og meget spilles i «Familien paa Gilje» på de samme strenger som i «Amtmandens Døttre». Det er større kunstnerisk klarhet, rikere atmosfære over personene, mere varme hos Jonas Lie, men dypere lidenskap, mer selvoplevd smerte hos Camilla Collett.

Også i «Familien paa Gilje» er døtrenes skjebne et av hovedmotivene. «Hvad tror du, I tre Piger har at stole paa, om Far falder fra,» formaner Ma. «Vi maa være glade, om der byder

sig en Plads og vel vogte os for at forspilde det, husk paa det. — — Det er kun de aller — aller færreste af os Kvinder, som faar følge, hvad de helst kunde sætte sin Lyst til.»

Det verste av alt er å bli gammel jomfru: «Intet Sted at vende sig, ser du,» sukker Ma, «naar en ikke vil blive et stakkels uforsørget Lem bortover i Familierne — sy, sy Øinene ud af Hovedet, til en tilsidst ligger der i en Krog hos nogen. — —»

Det skal en usedvanlig sterk og helstøpt karakter til å stå imot et slikt trykk, men Inger Johanna klarer å gjøre oprør mot den vanlige kvinneskjebne. Da hun forstår at Grip har hele hennes sinn og alle hennes tanker, bryter hun med den mann, som kunde beredt henne en glimrende stilling. Og selv kapteinen på Gilje hadde gjennem Inger Johanna «paa et Vis faat Øinene op, ialfald anelsesvis, for Muligheden af, at et Kvindemenneske dog nok alligevel kunde blive ulykkelig ved et godt Gifte.»

Der ligger megen kvinnebeundring i Inger Johannas lysende, skjønne skikkelse. Også den gamle jomfru, tante Alette, er skildret med fin forståelse, med ekte respekt for den kvinnelige personlighet. Men «Ma» var dog den skikkelse som gjorde sterkest inntrykk på kvinner. «Der har aldrig været givet en sandere Skildring af den norske Kvinde, saadan som hun staar og gaar, slider og slæber, lever og dør midt iblandt os,» skrev M. A. i «Dagbladet» (15. des. 1884).

«*En Malstrøm*» (1884) er historien om Mads Foss til Fossegaard, som selger alle sine døtre, når han har gjort uheldige spekulasjoner. «Vi spurgte saamæn ikke efter Smag og Behag, vi, vi havde bare Øjne i Hovedet og saa, hvad der maatte til, skulde Fossefamilien holde sig som det, den har været,» sier en av døtrene. Her er ikke kvinnesak i ordets snevre betydning. Det er ikke bare døtrenes lykke, som kastes i malstrømmen; også sønnenes velferd, småfolks og slektningers gods og velvære slynges ut i spekulasjonenes rasende hvirvel.

I «*Kommandørens Døtre*» (1886), som i «Familien paa Gilje», merkes påvirkning fra Camilla Collett. «Den er et saa kraftigt Indlæg i Kvindesagen, som jeg ikke ved vi har faaet siden Udgivelsen av «Amtmandens Døttre»,» skrev Ragna Nielsen («Nylænde» 1887). Meget er også beslektet i de to romaner, den sterke, hårde, konvensjonelle mor, den svakere, mer varmhjertede far, til dels også døtrenes skjebne og vilkår.

Jonas og Thomasine Lie. Efter maleri av C. M. Ross. Rom 1891.

Også Cecilie skilles takket være et feilaktig kvinneideal fra den hun elsker og blir elsket av. Hun mister sin «unbefangene Tillid», sin ungdommelige freidighet, fordi det kreves av henne at hun skal være tilbakeholden, tekkelig, «pusset». Mor og bror skremmer henne. «Men en Dame, ser Du, min kjære Søster, bryder aldrig med det som er comme il faut. Hun stiller sig absolut saa, at hun ikke blir omtalt.»

Så blir Cecilies vesen kunstig; det friske naturlige faller vekk, og Fasting villedes og tør ikke komme henne i møte.

Men for de ubetydelige passer dette kvinneideal bedre. Derfor sier Laura Fock: «Naturligvis kan en ung Pige være forelsket i en Herre, men vise det — — eller gjøre sig op, at hun vil ha' ham? Naar *han* nu ikke vil ha' henne, saa er det jo den største Skandale. — — Der er Tanker, man aldeles holder væk fra sig.»

Det er jo mulig, som Ragna Nielsen antyder i sin tørre anmeldelse, at om det ikke hadde vært den avstand mellem kjønnene, om omgangen hadde vært naturligere, jevnere, vilde Cecilie og Fasting funnet hverandre. Mest blev imidlertid kvinnesakens tilhengere grepet av å se hvorledes Cecilie finner alle veier stengt, da hun skuffes i sin kjærlighet. Hun får ikke bruk

for sine rike evner og krefter, det passer sig ikke for en ung pike å bli noe ordentlig; så går hun til grunne i ørkesløse huslige sysler, blir sylskarp, bitter. «Det var jo smigrende at eksistere som en Stue- og Gadedekoration, men hvad saa mere? Det kunde virkelig ikke kaldes at leve,» klager hun. — — «En Pige paa tre, fire og tyve Aar er gammel, Jan. — — Hun slutter akkurat i de Aar, da I begynder at foreta' Jer noget. —»

Også Marthes ulykke skyldes kvinneopdragelsen, mener Ragna Nielsen. Hadde Marthe som en ung gutt lært selvstendighet, å være sig selv, vilde hun ha trosset moren og fått sin Jan. Men strengt tatt er det familiesnobberi hos moren, den gamle opfatning at ekteskap skal skaffe rikdom, social anseelse, som bestemmer Marthes og for den saks skyld også brorens skjebne.

I «*Et Samliv*» (1888) tas op et gammelt motiv i vår diktning: mann og hustru som blir fremmede for hinannen fordi hustruen ikke får anledning til eller vil ta del i mannens livsgjerning og tankeverden.

Den største livsverdi er for Jonas Lie kjærlighetens varme, den inderlige hengivelse, som Elisabeths i «Lodsen og hans Hustru» (1874), som Inger Johannas, som Marthes og Jans. Og hans satire er blodig, når kvinner vil bortcivilisere kjærligheten, vil underkjenne erotikken som livsmakt, når frigjørelseskvinnen lukker sig for kjærligheten. Han ynder å vise hvor allmektig kjærligheten kan være, hvordan den får alle teorier til å blekne. Således i «*Alligatoren*» (1885) og i «Et hønsehode» i «*Trold*» (1892).

4. Alexander Kielland.

Alexander Kielland var som bekjent en ivrig dyrker av Stuart Mill, en varm tilhenger av fremskrittsidéene, og blandt de saker han optok i sin diktning, var derfor naturligvis også kvinneemansipasjonen. Alt med de første noveller var det klart på hvilken side han vilde stille sig. I «Slaget ved Waterloo» (1879) gir han en kostelig skildring av en egoistisk og selvtilfreds mannfolkspire:

«Og deri maa dog alle give Fætter Hans Ret, at skal en Kvinde kunne opfylde sin Opgave her i Livet (at være Hustru

for en Mand), bør hun selvfølgelig ikke have andre Kundskaber end dem, hendes Mand ønsker, hun skal have, eller selv vil bibringe hende. Ethvert andet Fond af Viden vil altid være en Medgift af saare tvilsomt Værd. —» Derfor sa fetter Hans til sig selv om denne begavede pike: «Stakkel, hun bliver aldrig gift.» Thi hun manglede ganske den yndige Ubehjælpelighed, der er saa indtagende hos en ung Pige; naar hun talte, var det med en næsten stødende Ro og Sikkerhed. Aldrig kom hun med saadanne bedaarende, halvt fuldendte Sætninger som, «Ja, jeg ved ikke om De forstaar mig, — der er saa faa, som forstaar mig, — jeg ved ikke hvorledes jeg skal udtrykke, hvad jeg mener, men jeg føler det saa tydeligt,» — kort sagt! af dette tilslørede, ubevidste, som jo er Kvindens skjønneste Pryd, fandt man Intet hos Frøken Schrappe.» Det ergret fetter Hans at denne unge dame har lest en bok han pleide skryte av han kjente; hun hadde til og med lest den på originalsproget, han bare i oversettelse. «Da derfor Frøken Betty spurgte, om han syntes godt om Romanen, svarede han, at det var en af de Bøger, der kun bør læses af Mænd med modne Begreber og solide Principer, — allermindst egnede den sig til Damelekture.»

Det lille skuespill «*Paa Hjemveien*» (1880) er et direkte innlegg for hustruens myndighet. Fru Worm har under sin manns fengselsophold oparbeidet en god forretning, har ernært sig og sine, endog betalt mannens gjeld. Hun føler sig selvstendig: «Ingen Fremmed har noget her at fordre,» sier hun. «Men jeg ved, at der findes et Menneske — netop min Mand — der med Loven i Haand kan træde ind over den Dørtærskel og ødelægge alt dette for mig: (med øgende Heftighed), mit Erhverv, min Hæder, min Uafhængighed — ja mit gode Navn.»

«Synes du det er i sin Orden,» sier hun til den hjemvendte mann, «at du gaar lige fra Tugthuset og ind i en saadan Forretning ikke blot som Kompagnon, — nej! efter vore Love er du den, som eier og styrer det hele! synes du virkelig du kan forlange det?» Fru Worm tumler de samme tanker som også kom frem i «En Fallit». «End ikke i Drømme faldt det dig ind, at din Hustru, som du lod leve sorgløst i et Skin af Rigdom, — at du skyldte hende Regnskab — endsige da, at du skulde falde paa at søge Raad og Støtte hos mig.» Presten Andersen, som bryter inn i dette hus, for å se gjensynets glede, irettesetter den oprørske hustru: «Aldrig i Evighed blir det

Ret for et skrøbeligt Menneske at hovmode sig i Strænghed og Selvretfærdighed, allermindst sømmer det sig en Hustru overfor sin ægteviede Husbond — er han end aldrig saa dybt nedbøiet.»

I et annet skuespill «*Tre Par*» (1886) skildrer Kielland en ung, frisk, selvstendig arbeidende kvinne ganske inntagende, men ikke uten ironi. Karakteristisk er følgende ytring av hovedpersonen: «Kvinden ligner mest af alt Manden, — Hr. Konsul! og hun vil komme til at ligne ham endnu mere med Tiden.»

I «*Garman & Worse*» (1880) er de to rikest utrustede og stolteste naturer, Rachel Garman og Jakob Worse, i pakt med fremtiden. Jakob Worse optrer overfor Rachel Garman så hensynsfullt som Camilla Collett krevde det av en mann som elsket, nemlig efter dette prinsipp: «Denne unge Pige vil jeg bringe til at elske mig, hvis ikke må jeg forsage hende.» Men pastor Martens handler helt motsatt overfor den vergeløse, ensomme Madeleine. På en tilsynelatende mild faderlig måte overrumpler han henne, spør ikke om hun elsker ham, men benytter sig av hennes svakhet og knekker hennes livslykke.

Fortellingen «*Sne*» (1886) setter den ranke, selvbevisste unge pike ved siden av den forkuede, avpillede prestekone, som rastløs går op i husmorens tusen små gjøremål. Prestekonen var egentlig «aldrig kommen saa vidt at tænke sig sit Liv for sig selv paa sine egne Anlæg. Dertil havde hun været alt for ung, og ingen havde lært hende at tænke en saadan Mulighed for en anstændig Kvinde. Derfor var det ingen Skuffelse, og hun kunde ikke bebreide nogen at hun var kommen ud af Musiken.»

Alt hun har tapt, går op for henne den dag den lille modige svigerdatter holder sitt inntog i prestegården. Hun sier: «Tror De, det er Ret saaledes at forsømme sig selv? Tilgiv mig, jeg ved, det ansees ikke for passende at tale som jeg, men det oprører mig, det oprører mig, jeg kan ikke hjælpe det.» Og da den gamle var kommet i seng om aftenen løftet det sig «som en bitter Klage i hende — — at hun selv var forsvundet — hendes eget inderste — det som udgjorde hendes Sjæl, var bragt til at forsvinde; det var dette uforstaaende Tryk, som altid havde ligget over hennes rastløse Skyggeliv: at hun slet ikke var der for sig selv — for sin egen Skyld; hun var ikke bleven knust, men udstrøget med en Svamp —; ikke trampet paa, men ned-

traadt ganske lempeligt, næsten blødt. Og mens hun saa nedover sit lille visnede Legeme, vendte denne bitre Klage — hun kunde ikke gjøre for det! — den vendte sig mot ham, der bred og stærk laa i Sengen. Og selve denne Seng, som havde fulgt hende, indtil den var slidt og medtaget af Flytninger, den blev til hele hendes Liv. Der havde hun født alle sine Børn og i Tidens Løb ladet efter sig sin Skjønhed, sin Kvindelighed indtil de sidste Rester, — altid mere træt, mere opslugt af at være alt for andre og ingenting for sig selv; aldrig forstaaet, bare brugt, forsømt og udslidt.»

Det er tanken om en fornuftig barnebegrensning som dukker op her. Kielland uttalte sig ofte mot «den letsindige Børneavl». (Sml. «Erotik og Idyl».)

«*Else*» (1881), hans fortryllende lille julefortelling, er en voldsom anklage mot de «fine» herrer for deres misbruk av arbeiderklassens døtre. De samme overklassemenn som forfører og ødelegger de unge, fattige piker, taler hykkelsk om «den ringe moralske Kraft hos de lavere Klasser».

Kielland delte for øvrig ikke Bjørnsons begeistring for hanskemoralen; han syntes kravet på «renhet» hos den unge kvinne var overdrevet, og at renheten efterhånden vilde synke i pris, mens mennene vilde bli mindre lettsindige, så det blev en «passende gjensidig fordragelighet».

I «*Gift*» (1883) viser han hvordan fru Wenche Løvdal — frigjort og kunnskapsrik — øder sine krefter i kamp med det mannfolkpregede småbysamfund.

Også gjennem praktisk virksomhet søkte Kielland å heve kvinnen. Han hjalp sammen med sin søster, malerinnen *Kitty Kielland*, «Leseforening for kvinner» i Stavanger med pengegaver til husleie og kjøp av bøker, og tigget sin forlegger, etatsråd Hegel, om bøker til den.

Han led av en slags ulykkelig kjærlighet til Camilla Collett og sørget over at hun ikke stolte på ham som partimann.

*

I tiden fra omkring 1875 til omkring 1890 har, som man forstår, norsk diktning i høi grad virket eggende og fremmende på kvinnefrigjørelsen. Ofte skjedde det bare gjennem noen replikker, ved en enkelt scene, ved en enkelt person, likesà ofte

gjennem dikterverkets hele tendens og mening. Takket være de store forfattere blev det fremelsket større aktelse for kvinnen, mens det mannspregede samfund blev gjennemheglet og latterliggjort. Også andre enn de «4 store», fremfor alt *Amalie Skram* og *Arne Garborg* (se kap. «Til kamp mot dobbeltmoralen») drog til felts mot fordommene.

Det var ingen ringe forbundsfeller den unge kvinnesak fikk i dikterne på en tid da norsk litteratur hadde sin «gullalder», da hver bok blev mottatt med spenning og forventning og blev grundig diskutert i pressen og mann og mann imellem.

På så mange områder har dikterne vært med på å flytte milepeler. Det er nok å nevne hvordan de drog til felts mot det kirkelige syn på kvinnen, mot den gjengse opfatning av den ugifte mor og det «uekte» barn, mot hustruens underordnethet, mot seksuelt hykleri og seksuell fortielse.

Og da kulturkampen var stilnet av, var skranker falt og mentaliteten endret. Fra nu av blir hovmodige fraser om kvinnens sømmelige og beskjedne virke, om hennes opofrende gjerning i det skjulte vanskeligere å fremføre. De offisielle uttalelser om kvinnen er siden den tid stort sett blitt varsommere og beskjednere.

IV. KVINNEUTDANNELSE OG KVINNE-ERHVERV[1]

1. Unge piker begynner å ta middelskole-eksamen.

Utover i 70-årene økte den politiske radikalisme i styrke og gav dermed jevnbyrdighetsidéene vind i seilene. Med forsterket kraft griper læren om menneskerettighetene sinnene. Venstrepartiets veldige fremmarsj under Johan Sverdrups førerskap blir derfor medvirkende årsak til kvinnesakens fremgang. Et parti med tendenser til å trekke alle selvstendige individer inn i statsstyret, vil i lengden ikke kunne holde kvinnene utenfor.

70-årene er dog hvad kvinnens stilling angår, mer en grotid for de nye idéer enn en handlingens tid. Den ugifte kvinnes frigjørelse, som skyldtes liberalismen, var ført til en foreløbig avslutning, og de nye radikale kvinnesaksidéer befant sig enda på teorienes forberedende stadium.

Det antydes — karakteristisk nok ennu bare fra mannlig hold — at en bedring i den gifte kvinnes stilling trengs, og en regjeringskommisjon nedsettes for å undersøke saken. Men det er ingen store debatter i Stortinget, enn si epokegjørende lovforslag.

Ti-året bragte ikke store praktiske reformer til beste for kvinner. Men i det stille gjennemgaar den kvinnelige utdannelse endringer som blev meget betydningsfulle, en utvikling som i høi grad skyldes enkelte kvinners initiativ og dyktighet.

[1] De fleste avsnitt i dette kapitel er utførligere behandlet i «Kvinnelige Studenter 1882—1932».

Den kvinnelige utdannelse hadde tidligere utelukkende vært beregnet på hjemmet, og de unge piker fikk derfor liten boklig lærdom. Men i de velstilte klasser fikk de unge piker heller ikke lenger noen ordentlig oplæring i hjemmene, så de blev dilettanter i alt.

Dersom kvinnen våget sig inn på mannens områder, blev hun gjerne hovmodig vist tilbake til sine gryter og panner. Meget betegnende skrev således en bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i 1852 i sitt «Diarium bibliothecarium»: «En lit. Blaastrømpe sad en Times Tid idag og — studerede inde i Bibliotheket! —»

Men kvinnenes innmarsj på arbeidsplassene måtte nødvendigvis føre til at deres utdannelse blev hevet. Pikeskolene hadde inntil 60-årene vært en barneskole, nu beholdt man pikebarna lenger og gav dem en videregående undervisning. Men mer betydningsfullt er det at pikene efterhånden rykker inn i de høiere skoler for mannlig ungdom. Det begynte ufarlig med at en og annen ung pike møtte op på gutteskolen og fikk lov til å avlegge middelskole-eksamen. De beveggrunner som fikk henne til å ta dette usedvanlige skritt, var forståelige og sympatiske. Hun trengte et bevis for at hun hadde tilegnet sig kunnskaper, når hun skulde ta kampen op for sitt utkomme. Pikeskolen gav jo intet eksamensbevis som hun kunde nytte når hun skulde søke stillinger eller optas på et spesialkursus. I 70-årene begynte også staten å forlange vidnesbyrd for god oplæring av den unge kvinne den tok i sin tjeneste.

Således bekjentgjorde telegrafdirektøren at de kvinner som skulde optas som elever ved telegrafkurset, måtte ha kunnskaper som svarte til middelskolens. Den tanke å ta middelskoleeksamen likesom guttene måtte ligge nær, selv om middelskolen, som blev etablert ved lov av 17. juni 1869, på ingen måte var ment som en utdannelse for piker.

Når unge piker begynte å avlegge middelskole-eksamen, vet vi ikke. Kanskje *Charlotte Lund*, som i 1875 tok eksamen som privatist ved Maribogatens skole (bestyrere Peter Qvam og Holan), er den aller første.

Men den første unge pike som tok middelskole-eksamen med departementets tillatelse, het *Ingeborg Poulsson*, og var datter av en berglæge på Kongsberg og søsterdatter av Johan Sverdrup. Da hun gjennem sin far ytret ønsket om å ta mid-

ET FREMTIDSSYN

«Samtidig med, at høieste Damemode i Udlandet er Herresnipkjoler, begynde Damer herhjemme at tage Middelskoleeksamen. Vi haabe snart at se baade Damerne og Snipkjolerne ved Universitetet.» — «Vikingen» 1876.

delskole-eksamen, spurte rektor ved byens skole for sikkerhets skyld Kirkedepartementet om det var anledning. I en skrivelse av 26. april 1876 svarte departementet at intet «antoges at være til hinder». Ofte regner man at kvinner fikk adgang til middelskole-eksamen fra den dag.

Alt i slutningen av 70-årene blev det litt av en motesak blandt kvinnelig ungdom å gå op til middelskole-eksamen. Det stod formelig glans om den unge pike som var nådd så vidt. De som vilde frem på denne måten, hadde det heller ikke lett. De kunde ikke få kunnskapene inn i en regulær skole som guttene, de måtte ha en kostbar privatundervisning og måtte gå op som privatister.

Snart begynte pikeskolene, som gjerne var ti-årige, å opta middelskolens fagkrets.

Men de unge piker som bodde i små byer, der det ingen

høiere pikeskoler fantes, var verre farne. Her hadde man valget mellem å stenge de unge piker borte fra enhver høiere utdannelse, eller å slippe dem inn i gutteskolene.

Pikene fikk efterhånden adgang til middelskolene, men først bare som passive tilhørere og i de lavere klasser. Man gikk gradvis og forsiktig til verks; ennu hadde ikke det offentlige slått systemet fast.

2. Fellesundervisning innføres.

Fra først av trodde man ikke at middelskolen skulde bli en allfarvei for pikene. Men da flere og flere kvinner begynte å trenge inn i gutteskolene, da den gamle pikeskole stod i fare for å omdannes efter gutteskolens mønster, hørtes forståelig nok mange advarende røster. Den kvinnelige natur kunde lett forkvakles, mente man; normalt skulde piken utdannes for hjemmet og ikke for å skaffe sig et levebrød i konkurranse med mannen. Pikeskolen hadde umistelige verdier, den var skolen for den rene og frie dannelse, het det. Der hadde man tid til å fordype sig i stoffet, mens gutteskolen dessverre måtte opta en altfor spredt og anstrengende fagkrets og led under et ødeleggende eksamenspress. Til tross for alle betenkeligheter de fleste syntes å nære, fikk pikeskolene middelskole-eksamensrett ved lov av 15. juni 1878. Venstremannen *Johannes Steen* advarte mot å opstille middelskole-eksamen som en passende modenhetsprøve for piker. Det vilde simpelthen være å «forkvakle Kvindens Uddannelse for hendes egentlige Livskald».

I 1882 gjorde Kirkedepartementet et forsøk på å redde den gamle pikeskole ved å foreslå en spesiell modenhetsprøve for kvinner. Karakteristisk nok skulde denne eksamen bortsett fra censorer «betages ethvert offentlig Præg»; hovedfagene skulde være religion, sprog og litteratur.

Men utviklingen lot sig ikke skru tilbake — en spesiell eksamen for piker nådde ikke frem til godkjennelse.

Mange fryktet for at middelskolen var altfor anstrengende for pikene; middelskolens øverste klasse blev derfor i begynnelsen gjort to-årig for dem, og loven av 1878 stilte mindre fordringer i matematikk til pikene.

Med stor skepsis så de fleste på den felles undervisning av

gutter og piker; man regnet det daglige samvær mellem større gutter og piker for en moralsk fare.

Men fellesundervisningen fikk snart sine svorne tilhengere, især blandt venstreradikalerne.

Både gutter og piker vilde stå sig på å undervises sammen, mente de; pikene blev greiere og kjekkere, guttene høfligere, mindre mannfolkaktige og mer samvittighetsfulle i sitt arbeide. Avsperringen av de to kjønn førte nettop til sedelige forvillelser; intet kunde bedre skape gjensidig aktelse og naturlighet mellem kjønnene enn det daglige samvær i arbeide og lek. Men først og fremst var det de beskjedne økonomiske kår i vårt land — ikke minst i de små byer — som tvang fellesskolen frem. Pikene trengte skolene, men også skolene trengte pikene. Mange middelskoler rundt om var nær ved å gå inn av mangel på søkning — og de tok med glede imot de flittige og opvakte piker som meldte sig.

I 1884 vant fellesskolens tilhengere en avgjort seier i Stortinget. Brevik skole hadde nemlig søkt om bevilgning til en middelskole, hvor piker og gutter skulde gå sammen helt til avsluttende eksamen. Efter en heftig prinsipiell debatt om fellesskolen 17. og 18. april vedtok Stortinget bevilgningen med 70 mot 38 stemmer. Alle erkjente at beslutningen var av stor prinsipiell betydning. «Dagbladet» hilste den med glede. «Det var Princípet om Kvindens Ligestillelse med Manden, der her kjæmpede sig frem til Sejr paa et af Livets vigtigste Felter.» Men de konservative var forferdet. Noen dager efter stortingsbeslutningen uttalte «Morgenbladet»: «Et af de fineste Spørgsmaal, Gjenstanden for de ædleste Mænds og Kvinders Overveielse» blev ved denne leilighet trukket ned i «Partipolitikkens Muddergrøft», og blev vedtatt «efter en kort Debat, der alene maatte vise Sagens Vigtighed og Vanskelighed.» Og bladet var overbevist om at de herrer som stemte for, hadde latt sig lede av en doktrinær og farlig begeistring for kjønnenes likerett. («Morgenbladet», 22. april 1884.)

De første år fulgte skolefolk eksperimentet i Brevik med stor spenning og interesse. Det strømmet inn forespørsler til skolen om virkningene av fellesundervisningen. De gamle lærere rundt om i landet strittet imot, men når de først hadde prøvd systemet, viste det sig at de følte sig «meget vel derved». (P. Voss i «Vor Ungdom», 1890.)

Alt i 1884 hadde skolebestyrer *Peter Qvam* satt i gang et to-årig middelskolekursus, som bygget på folkeskolen. Både gutter og piker hadde adgang og de undervistes sammen.

3. Cecilie Thoresen — Norges første kvinnelige student.

I det store og hele hadde den enkelte kvinnes adgang til å ta middelskole-eksamen ikke støtt på sterk motstand hos skolemyndighetene eller blandt foreldre.

Middelskole-prøven var av så ny dato og i og for sig ingen høi eksamen; dessuten var det hele kommet litt efter litt uten opsiktvekkende begivenheter.

Noe anderledes blev det da kvinner i 1882 fikk rett til å ta examen artium. Artium var inngangsnøkkelen til Universitetet og stod i nær sammenheng med embedseksamener, ja med landets embeder. Det var en prøve med ærverdige tradisjoner, knyttet til en stand som ubestridelig blev regnet blandt landets overklasse.

Den unge pike som med energi og mot banket på Universitetets port og omsider fikk den åpnet, skulde derfor nettop få merke motstand fra akademikerne.

Det var *Ida Cecilie Thoresen*, en lægedatter fra Eidsvoll. Hun hadde tidlig vist åndelig selvstendighet og stor interesse for lesning. Distriktslæge Thoresens hjem var konservativt, men Cecilie, som fulgte godt med i tiden, var radikal, leste Spencer, Stuart Mill, Brandes og Ibsen og svermet for venstrepolitikken.

Hun visste at svenske og danske kvinner hadde erobret sig rett til å bli studenter, og i 1880 fikk hun sin far til å spørre Kirkedepartementet om det var noe i veien for at hun kunde få ta artium.

Kirkedepartementet bad Universitetet om å uttale sig, og det juridiske fakultet erklærte i en høitidelig skrivelse at artium bare var en modenhetsprøve for menn; skulde kvinner få adgang, kunde det ikke skje ved en administrativ forføining, slik som det var skjedd med middelskole-eksamen, det måtte hel lovforandring til.

Ved nyttår 1880 fikk Cecilie Thoresen beskjed om at veien var stengt for henne. Hun gav ikke derfor tapt, men fortsatte ufortrødent med å lese artiumsfag med privatlærere; noe gym-

nasium hadde hun jo ikke adgang til. Hun forsøkte sig hos ekspedisjonschefen i Kirkedepartementet, om han vilde utvirke en kongelig proposisjon om kvinners adgang til artium. Det glapp. Så henvendte hun sig til stortingsmann og statsrevisor *H. E. Berner* — og han var straks villig til å hjelpe henne.

I februar 1882 fremsatte Berner et forslag for Odelstinget om kvinners adgang til artium og examen philosophicum. I motiveringen nevnte Berner at dette var «et paakrævet og uopsætteligt behov», og at en ung pike forberedte sig til artium og tenkte å gå op samme sommer.

Kirkekomitéen innstilte enstemmig på å bifalle loven, i Odelstinget var det bare én — presten *F. S. Schiørn* — som stemte imot, i Lagtinget ingen. Av 114 tingmenn hadde bare 1 stemt imot.

Cecilie Thoresen. Fotografi.

Allikevel hadde Kirkedepartementet betenkeligheter. Skulde man forhale saken ved å råde kongen til å nekte sanksjon? Et mindretall i det akademiske kollegium, to professorer, innstilte virkelig på veto. Men en praktisk talt enstemmig stortingsbeslutning lot sig ikke stanse, og den 15. juni 1882 blev loven sanksjonert.

Ikke mange uker senere var Cecilie Thoresen oppe til artium. Det gikk utmerket, især i den muntlige prøve. Professorene, som just ikke alle hadde ønsket å se en ung pike innenfor Minervas haller, var meget hyggelige mot henne.

Den 8. september foregikk immatrikuleringen i Universitetets festsal. Cecilie Thoresen var selv til stede og mottok sitt akademiske borgerbrev.

Begivenhetene vakte adskillig opsikt; høirepressen forholdt

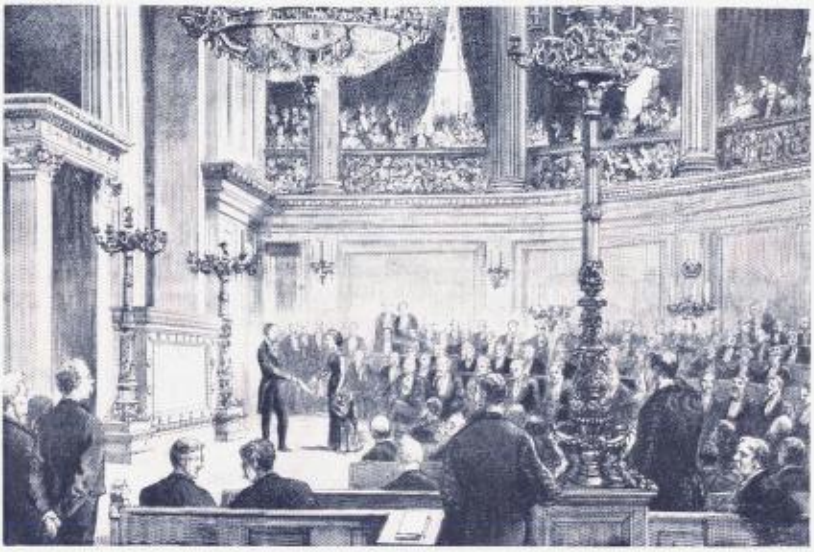

Cecilie Thoresens immatrikulering ved Universitetet. Tegnet av W. Peters for «The Graphic».

sig nokså taus, men venstrepressen gjorde stas av den første kvinnelige student. «Verdens Gang» som hadde et stort førstesideportrett av Cecilie Thoresen, uttalte håpet om at mange kvinner måtte gå i hennes fotspor «til Berigelse af vort Aandsliv, til Fremme af vor Udvikling, til Gavn ikke mindre for Mænd end for Kvinder». (16. sept. 1882.) «Dagbladet» (8. sept. 1882) kalte hendelsen «et uomtvisteligt Fremskridt» — —. Kvinnens frigjørelse var et av tidens største spørsmål, og Cecilie Thoresens «klare, rolige, modne Intelligents» var «et smukt Varsel om det Bidrag, Norges Kvinder vil give sit Lands Udvikling».

Efter artium begynte Cecilie Thoresen å studere realfag. Hun giftet sig i 1887 med advokat Fredrik Krog, en bror av Gina Krog, og blev snart så optatt av sine små barn at hun ikke fullendte embedseksamen. — Som kvinnesakskvinne kom hun bare leilighetsvis til å kjempe i forreste rekke. Blottet for ærgjerrighet som hun var, kvidde hun sig f. eks. ved å overta formannsstillinger. Hun blev dog medlem av Norsk Kvinnesaksforenings første styre og tok virksom del i stemmerettskampen. Men hennes største fortjeneste er hennes ungdoms kamp for å nå frem til Universitetet. Det som drev henne frem, var ikke

bare interessen for lesning, men også bevisstheten om at hun banet veien for andre kvinner. Rolig og sikker og uten å la sig skremme av autoritetene arbeidet hun henimot sitt mål. Det var en velgjørende harmoni over Cecilie Thoresen, en trygg kvinnelighet, som avvæbnet enhver latterliggjørelse. Det som vekker beundring hos henne, er karakterens helhet og harmoni, den sjeldne likevekt mellem forstand og følelse, mellem alle evner og krefter. Hun var en modig og helstøpt personlighet, fordomsfri og våken, alltid sig selv.

Når de kvinnelige studenter så lett gled inn i studie- og studenterlivet uten å bli hånet eller forfulgt, skyldtes det ikke minst henne. Ingen kunde finne det forkastelig at en så vakker, helt ut sympatisk og kvinnelig ung dame søkte å erhverve sig kunnskaper som hittil var forbeholdt menn.

*

De første år efter 1882 blev det ikke så mange som fulgte Cecilie Thoresens eksempel. Dertil var veien frem til artium for vanskelig og for kostbar for unge kvinner. Likesom pikene hadde måttet erobre sig rett til å gå i middelskolens øverste klasser, måtte de nu kjempe for å komme inn i gymnasiene. Bare i hovedstaden fantes det særskilte gymnasiekurser for piker.

I 1885 åpnet en av kvinnesakens pionérer i vårt land, *Ragna Nielsen*, født *Ullmann*, den første store fellesskole, «Fru Nielsens latin- og realskole» i Oslo. Den hadde forskole, middelskole og 2-årig latin- og realgymnasium. Den vokste snart til en av de største skoler i byen, skjønt fellesundervisningen var ny og uprøvd og det var uhørt at en kvinne bestyrte et gymnasium med mannlige elever. Ragna Nielsen brukte lærerinner selv i de høieste klasser. Også det var nytt og merkelig. Elever av Ragna Nielsen omtaler henne alltid med ærbødighet og beundring. Gjennem sin skole kom hun i sterk grad til å fremme kvinnenes sak. Både mannlige og kvinnelige elever gikk gjerne fra sin skolegang ut i livet med en forestilling om jevnbyrdighet mellem kjønnene.

Ved offentlige skoler måtte man til midt i 80-årene sende ansøkning til Departementet hver gang en pike skulde optas i gymnasiet; man var redd for at pikenes nærvær skulde skade

undervisningen, at skolen ikke skulde kunne ta det hensyn til pikebarna, som deres kjønn krevde. Ved enkelte skoler våget man ikke å slippe en pike ut i frikvarterene sammen med guttene, men lot henne for sikkerhets skyld opholde sig i gangene.

I 1886 meddelte Departementet at når undervisningen ikke led under det, kunde piker uten videre optas i gymnasiene, søknad for hvert enkelt tilfelle var ikke nødvendig lenger. De piker som fra slutningen av 80-årene ønsket å ta artium, hadde ikke så store vanskeligheter, og fra da av vokste tallet på de kvinnelige studenter sterkt.

4. Kvinner får adgang til alle universitetseksamener.

De første kvinnelige studenter lot sig ikke nøie med artium, men tok gjerne fatt på et embedsstudium.

Det var heller ingenting som hindret dem i å følge Universitetets forelesninger; professorene hadde fra tid til annen hatt «Tilhørerinder» i sine auditorier.

Før 70-årenes midte var det dog ifølge Lorentz Dietrichson ikke almindelig at kvinner gikk på forelesninger på Universitetet. Men hans kunsthistoriske foredrag strømmet de til; og det var fra hans auditorium det kvinnelige element også bredte sig til andre høresaler, til forargelse for en del av de lærde herrer, som ikke fant at damers nærvær var stemmende med den akademiske verdighet.

Ved en kongelig resolusjon fikk kvinner i 1883 adgang til å delta i Universitetets øvelser ved det historisk-filosofiske og matematisk-naturvidenskapelige fakultet. På forespørsel hadde de teologiske og juridiske professorer uttalt at kvinner ikke kunde ha interesse av øvelsene ved deres fakulteter, da de ikke hadde adgang til embeder. Og det medisinske fakultet hadde antydet at det var ulemper ved å undervise menn og kvinner sammen i anatomi og lignende fag.

Men tidlig i 80-årene reiste det sig et krav på nettop å åpne det medisinske studium for kvinner, og det endog fra folk som i og for sig var imot den ytterliggående emansipasjon. Man mente at kvinner vilde være spesielt skikket for lægegjerningen, og at det kvinnelige publikum hadde et berettiget krav

på å bli behandlet av læger av sitt eget kjønn, især i kvinnesykdommer. I et stortingsforslag fra 1881 opfordret *Livius Smitt*, som tilhørte det moderat-konservative parti, regjeringen til å ta op spørsmålet om kvinnelige læger. Stortinget gikk enstemmig med på en henstilling til regjeringen, og bad også om å få undersøkt om det ikke var hensiktsmessig å gi kvinner adgang til apotekervirksomheten.

Men det viste sig at de medisinske autoriteter var sterkt imot kvinnelige læger. I en enstemmig erklæring fra 1883 uttalte det medisinske fakultet at læge-studiet vilde være en for sterk påkjenning for kvinnens nervesystem og helbred. En kvinne vilde ved et slikt studium komme utenfor sitt naturlige felt, det vilde bli noe abnormt ved henne; hennes intelligens vilde utvikles på bekostning av hennes gemyttsliv, hun vilde tape sin kvinnelighet. En læge trengte dessuten «en vis sindig og rolig Overvejelse, en Fasthed i Karakteren og Viljen, en vis Rolighed og Ligevægt i Tanken, som Kvinden ofte savner eller ialfald vanskelig tilegner sig». Kvinner hadde ikke krefter nok til å bli distriktslæger i vårt land med det barske klima og de lange avstander. Dessuten var det på den tid altfor mange læger i landet, o. s. v.

Det medisinske fakultet blev grundig chikanert for denne erklæring. Camilla Collett blev av den inspirert til en av sine bitreste artikler: «Læger eller ei.» («Aftenposten», 19. januar 1883.) Og «Vikingen» hadde en kostelig parodi på den: «Betænkning i Skomagerlaugets Fakultet i Ravnekrog, om hvorvidt der bør aabnes Kvinder Adgang til Uddannelse som Skomagere.»

Medisinaldirektør *L. V. Dahl* frarådet også å åpne det medisinske studium for kvinner, men anførte andre grunner enn det medisinske fakultet. Han mente fellesundervisningen vilde skade den kvinnelige blyghet, og at kvinner ikke vilde være tjent med å ha læger av sitt eget kjønn, som ikke lenger hadde dette kvinnens kosteligste klenodium.

Kirkedepartementet henholdt sig til dette og fant at da man for tiden ikke hadde anledning til å skaffe kvinner særskilt medisinsk undervisning, fikk saken foreløbig bero.

Igjen måtte Stortinget ta initiativet. I 1884 forelå et nytt forslag fra Livius Smitt om kvinners adgang til lægestudiet.

Men viktigere var et samtidig forslag fra *H. E. Berner*, da det gikk ut på å skaffe kvinner rett til å ta *alle* embedseksamener. Berner fremholdt i sin begrunnelse at de kvinner som hadde tatt artium, hadde et rettferdig krav på å fullende sine studier. I den franske oplysningstids ånd regnet han adgang til landets høieste utdannelse som en menneskerett. «Alle Mennesker er skabte lige med Hensyn til Evnen til at erkjende Sandheden under alle dens Former og til at beundre det Skjønne i alle dets Aabenbarelser, ligesom Kravet til at sørge for Livsopholdet er ens for Kvinder som for Mænd». Forslaget gjaldt ikke kvinnens rett til å beklæ statens embeder, det fikk fremtiden ordne.

I Stortinget møtte forslaget om kvinners adgang til alle embedseksamener bare motstand fra ett hold, fra presten *Schiørn*. Få dager i forveien hadde Stortinget knesatt fellesundervisningen (se s. 49). Ved felles undervisning og felles utdannelse av de to kjønn, mente Schiørn, skaptes et «Kunstprodukt, som ikke var den ægte Kvindelighed». Den nye lovbestemmelse vilde uten tvil føre til at man fikk kvinnelige embedsmenn. Han for sin del vilde stemme mot alt som stod i forbindelse med «den saakaldte kvindelige Emancipation». Men presten Schiørn blev stående alene. Bare mot hans stemme blev det vedtatt at kvinner skulde ha adgang til universitetseksamener og -grader, til legater og stipendier «forsaavidt ikke særlige Bestemmelser derfor var til Hinder».

Den 14. juni 1884 blev loven sanksjonert.

Det medisinske fakultet hadde i sin berømte erklæring i 1882 fremholdt at kvinner egnet sig fortrinlig som farmasøiter, ja at de i enkelte retninger hadde bedre betingelser for dette arbeide enn menn. Farmasøitene som dengang led under trykkende kår, var tydelig krenket over denne uttalelse.

I en erklæring avesket av Kirkedepartementet, fremhevet Den Farmasøitiske Forening at man ikke kunde dømme om kvinners kvalifikasjoner, da de faktisk ikke hadde gjort en farmasøits arbeide i Norge. Til å tilberede håndkjøpsartikler, pakke inn røkelse og pulver, som «Pillejomfru», «Sekretærske» og kassererske kunde de være gode nok, men stort mer visste man ikke. Man måtte betenke hvilke store hindringer naturen la i veien for kvinner. De vilde ikke være skikket til å holde nattevakt, og arbeidet ved skranken vilde lett kunne krenke

en kvinnes bluferdighet. En farmasøit stilles nemlig ofte i «Forholde, hvortil der, ligeoverfor en Kvinde, maa og bør bevares en vis Grad af Taushed». Denne taushet vilde hindre hennes faglige utdannelse. «Et Brud paa Tausheden vilde virke demoraliserende paa hende selv, som den er et Tegn paa Demoralisation fra deres Side, der bryder den». Man hadde gjort innrømmelser nok, når man gav kvinner rett til å være disipler, til å ta medhjelpereksamen og bli medhjelpere. Også Apotekerforeningens pluralitet frarådet å gjøre kvinner til farmasøiter. Medisinaldirektøren derimot mente at apotekerbranchen måtte ligge godt for kvinner; man kunde dessverre ikke lenger innskrenke kvinnens virksomhet til hjemmet, den ugifte måtte ha arbeide; «den stedfindende Nødstilstand» gjorde det derfor til en velgjerning å åpne nye virksomheter for henne. Men det vilde være forhastet å gi kvinner lov til å styre et apotek. Det var jo nærmest å betrakte som en offentlig bestilling. En gift kvinne kunde hindres ved sine morsplikter, og den ugifte kunde jo komme til å gifte sig med andre apotekere eller med læger.

Også for å hjelpe kvinner frem innen apotekeretaten måtte Stortinget til. Igjen var det *Berner* som innleverte forslag (1. februar 1884), tiltrådt av *Oftedal, Sparre* og *Steen*. Næringskomité nr. 2, som behandlet saken, foreslo ikke alene adgang til det farmasøitiske studium, men også rett til å praktisere som farmasøit og apoteker.

Forslaget gikk igjennem (19. mai). Endog gift kvinne skulde kunne styre et apotek, dersom hun hadde rådighet over sin formue. Visse innskrenkninger i tilfelle ekteskap mellem apoteker og læge fant man nødvendige. Men det viktigste var dog opnådd. Efter lov av 18. juni 1884 kunde kvinner ta farmasøiteksamen og opnå alle stillinger innen apotekeretaten.

5. Striden om den kvinnelige opdragelse skjerper partimotsetningene.

Loven av 1882 om kvinners adgang til artium og loven av 1884 om universitetseksamener fremgikk ikke som resultat av noen kvinne*bevegelse*. Det var en enkelt kvinne som med energi og viljekraft søkte saken fremmet, men ellers har det neppe

vært noe utbredt ønske blandt kvinner om å få adgang til Universitetet. Det finnes ikke avis-innlegg fra dem, enn si petisjoner som i kvinnestemmerettskampens dager. Da kvinnesakskvinnene ennu ikke var organisert, kunde man heller ikke vente samlet optreden.

Disse lovbeslutninger vakte egentlig ingen opsikt, de kom i en tid da kampen mellem høire og venstre raste heftigere enn noensinne. I og for sig var det heller ingen sensasjon omkring gjennemførelsen av dem. At reformene vakte en del uvilje fra centraladministrasjonens og Universitetets side var ikke underlig. Her var det akademikerne som rådde, og på få undtagelser nær ønsket de ikke at kvinner skulde trenge inn på områder der de selv fra uminnelige tider var enerådende. Det var ganske visst heller ikke tvil i deres sjel om at de derved valgte det som var best for kvinnen selv.

Om det enn mellem de forskjellige partier var en gradsforskjell i følelsen overfor den bedrede kvinneutdannelse — høire omfattet den som nevnt med lunkenhet — så stod partiene under avstemningene praktisk talt enige. Alle borgere nærte et varmt ønske om å sette ubemidlede, ugifte kvinner i stand til å ernære sig selv. I 1881 hadde høires ledende mann i Stortinget, professor *Aschehoug*, uttalt at det gjaldt å befri det kvinnelige arbeide «for alle unødvendige skranker». Han var gått så vidt at han gjorde sig til talsmann for å åpne alle middelskoler og gymnasier for pikene; ja, han anbefalte endog fellesundervisning.

De fleste trodde at få kvinner vilde nytte retten til å ta studenteksamen, og at derfor loven av 1882 ikke var av stor betydning. I en artikkel i «Aftenposten» 16. april 1884 kalte professor Jac. Heiberg adgangen til artium «mere høflig end betydningsfuld». Fremdeles, mente man, vilde mannlig og kvinnelig ungdom gå hver sin vei, guttene vilde utdanne sig for erhverv, pikene for hjemmet.

Først da fellesundervisningen skulde innføres, kom de konservative for alvor i harnisk. Nu var det ikke lenger undtagelsene blandt kvinner som skulde slippe til. Gjennem den tilsynelatende så betydningsløse bevilgning til Brevik middelskole blev i virkeligheten jevnbyrdighetens prinsipp knesatt. Den bevilgning vilde føre med sig at *alle* piker efter loven vilde få samme soleklare rett og samme lette adgang til å lære, og om

de vilde, å lære det samme som guttene. Piker og gutter vilde ikke lenger i samme utstrekning som før få forskjellig utdannelse og opdragelse. Fellesundervisningen vilde gripe inn i hver skole, i ethvert hjem. Den vilde få store og vanskelig overskuelige følger; den truet, syntes man, med å ødelegge det elskede kvinneideal. Her er kanskje den dypeste psykologiske forklaring på den angst som fellesundervisningen vakte her hjemme. For adgangen til en oplæring lik mannens eller iallfall jevnbyrdig med hans, har mere enn en økonomisk, praktisk betydning. En felles utdannelse skaper betingelsen for en like vurdering av de to kjønn, hever kvinnen op til det samme kulturnivå som mannen, gir henne plass og rang i samfundslivet ved siden av ham. Større kunnskaper øker kvinnens selvtillit, fjerner den mindreverdighetsfølelse hun ofte lider under, vil, som Jonas Lie uttrykte det i brev til Ragna Nielsen, «expedere den priviligerede Storsnudethed i Mandshovmodet» og fremme kameratfølelsen mellem kjønnene.

*

Debatten om fellesundervisningen i april 1884 og diskusjonen om gift kvinnes myndighet to år før, gjorde det klart at kvinnesaken vilde bli trukket inn som et ledd i partistridighetene. Men det egentlige skille i kvinnesakens historie er dannelsen av Norsk Kvinnesaksforening i juni 1884. Den begivenhet slo for alvor fast at kvinnesaken var blitt en venstresak og vilde motarbeides av høire.

Hos de konservative avløses den gammeldagse faderlige velvilje overfor kvinnens frigjørelse av en tydelig uttalt frykt for den «saakaldte kvindesag». Den radikale emansipasjon blir nu så pågående at høire nærmest ser sig henvist til å gjøre motstand. Fellesundervisningen syntes så farlig at også en del av venstre stemte mot, således Johannes Steen — og likeledes Jakob Sverdrup i spissen for det «liberale presteparti». Men stort sett var det en partivotering 18. april 1884, da Brevik fikk bevilgning til sin middelskole.

6. Gjennem fagutdannelse frem til nye erhverv.

Takket være modige pionérer fikk kvinner efterhvert også tiltvunget sig rett til fagutdannelse og til å praktisere på forskjellige felter.

En ung landhandlerdatter fra Hadeland, *Petra Lie*, f. 1848, søkte å bli optatt som elev hos *tannlæger* i Kristiania. Da ingen vilde vite av henne, lyktes det henne med utrolig energi å få sin utdannelse i København og Berlin. I 1872 meldte hun sig til eksamen; men et medlem av eksamenskommisjonen, tannlæge Kroll, vilde ikke slippe henne til. Da de to andre medlemmer, brigadelæge Schjøtt og prosektor Lie, uttalte at det ingen grunn var til å tilbakevise henne, måtte Kroll gi sig. Fra 1873 optok Petra Lie praksis i Kristiania og nød stor anseelse. Hun bragte den første boremaskin til landet, og var kjent for sin dyktighet og behendighet til å trekke ut tenner. Skjønt Petra Lie hadde banet vei, måtte den neste kvinnelige tannlæge, *Sara Stoltenberg Selvig*, til utlandet for å bli antatt som elev. I 1881 tok hun eksamen her hjemme.

I 70-årene var omtrent 1 500 kvinner i arbeide i kontorer og butikker. Allikevel var det dem som mente at det ikke passet sig for damer å slite kontorkrakken. Men heller ikke her nyttet det å holde dem tilbake, og kravet om bedre utdannelse meldte sig snart.

I 1879 satte *Kristiania Handelsgymnasium* i gang eftermiddagskurser for kvinner. Kommunen ydet bare et lite bidrag, så lærerne den første tid av interesse for saken underviste gratis. Pikene hadde bare ett-årig kursus, mens guttekursuset varte i to år. Elevantallet var i stadig vekst, fra 16 i 1879 til 52 i 1888.

70—80-årene bringer kvinner inn på nye arbeidsfelter. Det kan nevnes at med *Birgitte Hoffstad* får vi i 1887 den første kvinnelige handelsreisende. I 1884 ansatte direktør H. E. Berner to kvinner i *Hypotekbanken*, og han foreslo, støttet av et av direksjonsmedlemmene, professor *Aschehoug*, at man ved ledighet skulde ansette minst 3 à 4 kvinnelige assistenter. Året efter fulgte *Norges Bank* eksemplet og ansatte en kvinnelig bokholder, *Amalie Erichsen*, i Skiens bankkontor.

I 1882 blev *Valborg Platou*, i konkurranse med 13 mannlige ansøkere, utnevnt til bibliotekar ved Bergens offentlige bibliotek.

I apotekerbranchen lyktes det også kvinner å bane sig vei. Til tross for apotekerloven av 1884 gikk det imidlertid smått. Både i Kristiania og i andre byer var apotekerne uvillige til å ta kvinnelige disipler. «Dagbladet» (8. jan. 1885) antydet derfor at hvert apotek i sitt privilegium skulde tilpliktes å utdanne en kvinnelig disippel ad gangen. Løveapoteket i Kristiania er det første som tok en kvinnelig elev, *Christiane Hansen (Lieungh)*. Hun tok farmasøiteksamen i 1889. I det første ti-år til 1894 er det bare 8 kvinner som tar farmasøiteksamen, og bare én, *Helga Eide Parr*, når frem til apotekereksamen. Først i 1914 fikk Norge en kvinnelig apoteker, *Helga Ring* (Rakkestad apotek).

Cathinca Guldberg. Efter tegning av Emanuel Vigeland, 1925.

I stadig stigende utstrekning blev kvinner benyttet i folkeskolens tjeneste. Eksempelvis kan nevnes at Kristiania i 1861 hadde 7 lærerinner — de først ansatte i kommunen — mot 41 lærere, og i 1913 745 lærerinner mot 240 lærere.

Men staten sørget ikke for lærerinneutdannelsen. Helt fra 20—30-årene fikk den mannlige ungdom gratis utdannelse ved de offentlige seminarer, mens kvinner som vilde i folkeskolens tjeneste, måtte nøie sig med kortvarige kurser og måtte betale sin utdannelse selv. Her fikk de bare de aller nødvendigste kunnskaper. «Vor uddannelse giver ingen selvstændighed, ingen grundighed» uttalte Kristiania-lærerinnen *Anna Rogstad* i et tendende foredrag om seminarieundervisning for kvinner, holdt i Kristiania Lærerinneforening i 1885. («Vor Ungdom», 1885, s. 202 f.) Her hevdet hun at lærerinneforeningen måtte kreve at statens seminarer også blev åpnet for kvinner. Der-

imot advarte hun mot å oprette spesielle lærerskoler for dem, da myndighetene hadde så lett for å senke nivået, når det gjaldt kvinneutdannelse. Det blev en livlig diskusjon. Ved avstemningen fikk Anna Rogstads forslag om å søke adgang til statens seminarer ikke det nødvendige ⅔ flertall, et tydelig bevis for hvor skremmende fellesundervisningen virket i de dager endog i en forsamling av selvstendig arbeidende kvinner. Samme år sendte dog et stort antall lærerinner fra Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondheim en henstilling til regjeringen om seminarutdannelse for kvinner på like fot med menn.

Da kvinner i 1889 ved den nye folkeskolelov fikk adgang til *alle* stillinger i folkeskolen, blev det påtrengende nødvendig å bedre lærerinneutdannelsen. Seminarloven av 1890 gav kvinner adgang til statens lærerskoler, og dermed opnåddes likestilling på et viktig felt. Nu gikk det lettere å få innført fellesundervisning. I kirkekomitéen var det dem som foretrakk særskilt undervisning i seminarene, men de fant dog at man ikke kunde motsette sig fellesundervisning, da den nu var blitt praksis ved Universitetet og høiere almenskoler.

Det kan ha sin interesse å nevne at *folkehøiskolene* blev åpnet for kvinner, visstnok fordi de ellers måtte stå tomme det halve år (Mathilde Schjøtt i «Vor Ungdom» 1885), formodentlig også fordi grundtvigianerne hadde et fordomsfritt syn på kvinnespørsmålet. *Anker* og *Arvesen* hadde således et tre måneders jentekursus på Sagatun alt fra 1865. Takket være folkehøiskolenes eksempel blev også *amtsskolene* åpnet for piker.

I sykepleien har kvinner vunnet en ubestridelig anerkjennelse og er i våre dager regnet for uundværlige; men helt frem til omkring 1870 fantes ikke en eneste faglært sykepleierske i vårt land. Sykepleien var til den tid overlatt til de såkalte «gangkoner».

Den første kvinne som utdannet sig faglig til sitt yrke som sykepleierske, var prestedatteren *Cathinca Guldberg*, født 1840. Dypt grepet av kristendommen drog hun i 1866 ut for å utdanne sig som diakonisse, og kom til Dresden, hvor hun gikk i lære som Kaiserswerthsøster. Senere utdannet hun sig i Charité i Berlin og i et hospital i Alexandria. I 1868 blev hun utsett til å bestyre det første lille diakonissehus i Norge. Det begynte beskjedent ute på Grønland med Cathinca Guldberg selv og en elev, og det endte med et av landets største sykehus og

utdannelsesanstalter, Diakonissehuset på Lovisenberg. I 1869 avløste de første diakonisser gangkonene på Rikshospitalet.

Den første husholdningsskole blev oprettet av *Mina Wetlesen* på Abildsø i Aker i 1865.

Ti år senere åpnet «Foreningen til Fremme af kvindelig Haandverksdrift» «*Den kvindelige Industriskole*» i Kristiania. Skolen begynte med 65 elever og hadde i 1875 et årskursus i søm og et i vevning. I 1914 hadde skolen hatt 9 282 elever.

I politi- og fengselsvesen blev det omtrent utelukkende brukt menn. Dog hadde Tugthuset opsynskvinner. Den første kvinnelige politikonstabel begynte sin virksomhet i 1910 i Kristiansand S., den første i Kristiania i 1912. I 1897 tok varmhjertede kvinner under ledelse av Norske Kvinnesaksforening kampen op for å få kvinnelige fengselsbetjenter og særskilte arrester for kvinner. I 1900 lyktes det å få ansatt de to første kvinnelige sluttere. 37 år senere fikk Landsfengselet for kvinner en kvinnelig direktør, *Olga Larssen*. Så hurtig er utviklingen gått.

Den Tanke, at Kvinden skal emancipere,
I Fulde med Tiden skal realisere.
Hun skal bli som Manden, til Pryd for Nationen,
Ja, selv som Konstabel ta Folk paa „Stasjonen."

Fra «Kvindespørsmaalet». 1884. Tegning av A. Bloch. Tekst av F. Schmidt.

7. Kvinner får «trællens betaling» for sitt arbeide.

Selv om man merket bedring i kvinners arbeidskår i 80-årene, var disse langt fra tilfredsstillende. Kvinnen fikk «trællens betaling», skrev «Dagbladet» i en redaksjonsartikkel i 1885

(nr. 8). «Kvindens Stilling blandt os er unegtelig i dette Forhold som Negrenes til den frie Mands eller som den nøjsomme og foragtede Kinesers lige over for den energiske Amerikaner.»

I fabrikkene blev kvinnene betalt så dårlig at de mannlige arbeidere i mange brancher var nær ved å bli fortrengt (se s. 180).

Kontordamer med fast ansettelse hadde mellem 40 og 60 kroner om måneden. For noen steg lønnen til 100 kroner med kontortid fra 9 til 2 og 4 til 7.

Også stat og kommune lønte de kvinnelige funksjonærer slettere enn de mannlige. Kvinner i telegraftjenesten hadde således dårligere lønns- og avansementsforhold enn sine kolleger av mannkjønn. I 1882 klaget de til Stortinget og opnådde lønnsforhøielse og to alderstillegg, men fremdeles var de bare likestilt med mennene i utdannelse og arbeidsplikter.

I folkeskolen har kvinnene måttet kjempe en hård kamp for å få likelønnsprinsippet anerkjent. Midt i 80-årene skal en lærer ha tjent omtrent 1 600 kroner og en lærerinne bare mellem 700 og 900 kroner.

I skolekommisjonens innstilling av 1888 blev det foreslått å gi kommunene rett til å avfatte regulativets bestemmelser særskilt for lærere og lærerinner. Et mindretall, bestående av fru *Hedevig Rosing* og *Viggo Ullmann*, dissenterte og foreslo prisipalt at kvinnelige og mannlige lærere skulde ha samme lønn, subsidiært at lærerne skulde ha høiere lønns*tillegg*.

I en henstilling til Stortinget kalt «Samme arbeide, samme løn!» sluttet Kristiania Lærerinneforening sig varmt til kommisjonens mindretall. Da det punkt for punkt blev opstilt samme fordringer til utdannelse, arbeide og ansvar, var kravet om samme lønn fullt berettiget, het det i henstillingen. Skulde lærere ha lønnstillegg, fordi de var forsørgere, burde også lærerinner med forsørgelsesbyrde få de samme tillegg.

Folkeskoleloven av 1889 gav imidlertid kommunene rett til å fastsette forskjellig lønnsregulativ. Og på landet kunde kostgodtgjørelsen settes lavere for lærerinner enn for lærere. Mennene skal iallfall beholde retten til å spise mer enn kvinnene, stod det i «Nylænde».

I ennu høiere grad enn i våre dager blev kvinner slett betalt. Men dette forhindret ikke at det nu stod en rekke kvinner i selvstendige stillinger, kvinner som var økonomisk uavhengige og derfor følte sitt verd. De hadde også gjennemgående større kunnskaper enn sine medsøstre fra tidligere generasjoner. Alle disse for det meste ugifte, selverhvervende kvinner av borgerklassen blev den aktive hær som trengtes for å få i stand en organisert kvinnebevegelse.

GRUNNLEGGELSENS TID

80-ÅRENE

V. DE FØRSTE KAMPORGANISASJONER FOR KVINNESAK

1. Skuld, den første lille kvinnesaksforening i Norge.

Først når kvinner samler sig og løfter i flokk, kan man tale om en *kvinnebevegelse*. En samlet optreden fra kvinners side finner man ikke i Norge før i 80-årene. Det er i dette ti-år kvinnebevegelsen har sitt egentlige gjennembrudd. Den begivenhet som markerer bevegelsens begynnelse, er stiftelsen av Norsk Kvinnesaksforening i 1884. Alt samtiden var opmerksom på at dette år betegnet noe nytt også i kvinnesakens historie. Mange syntes at bevegelsen steg frem plutselig og uventet; i virkeligheten var den, som vi har sett, forberedt i det stille, ved Camilla Colletts virke, ved de mange kvinners isolerte kamp for å opnå stillinger og bedre utdannelse, ved Stortingets reformlovgivning, ved de store dikteres verker, ved åndslivets radikalisering.

Det merkelige som skjer i 1884, er at kvinnesaken fra hovedsakelig å være utopisk og litterær, blir omsatt i gjerning, i agitasjon, og trer inn i et nytt og fruktbarere spor. Det var ikke så liketil å få kvinner til å samle sig. Man var ikke vant til at de trådte offisielt frem, undtagen når det gjaldt et eller annet veldedig eller religiøst øiemed. Da noen modige og fremskrittsvennlige damer i Kristiania i 1874 dannet *Kvindelig Læseforening*, var det ikke få av det gode selskap som tok forargelse. Kvinner fikk virkelig holde sig til hus og hjem, mann og barn og overlate åndslivet til mennene.

I 80-årene var kvinnene blitt modigere og de hadde lært mere. Det er karakteristisk at den første forening som direkte

hadde kvinnesaken til formål, er utgått fra kvinnelige gymnasiaster.

I 1883 hadde noen unge kandidater satt i gang et artiumskursus for damer med middelskoleeksamen. Det første år var det visstnok ikke mer enn 5 elever, men det var våkne og energiske kvinner, som siden har visst å gjøre sig gjeldende.

Den 2. november 1883 stiftet disse 5 gymnasiaster, *Laura Rømcke* (Schjødt), *Marie Holst* (senere læge i Trondheim), *Betzy Børresen* (fabrikkinspektør Betzy *Kjelsberg*), *Anna Bugge* (*Wicksell*) og *Minda Ramm* (g. m. H. E. *Kinck*) sammen med Norges daværende eneste kvinnelige student, *Cecilie Thoresen*, diskusjonsforeningen *Skuld*.

Ganske naturlig blev Cecilie Thoresen foreningens første «præsidentinde».

I selve programerklæringen står det at Skuld blev dannet til «kvindesagens fremme», og med det formål «i ugentlige sammenkomster, under almindelig meningsudveksling angaaende tidens brændende spørgsmaal at bidrage til hinandens selvudvikling og erhverve sig den lethed og slagfærdighed i debatten, der er nødvendig i vor tid for den, der har et standpunkt at forsvare og en, om end beskeden, plads at hævde paa den aandelige udviklings omraade».

Skuld var, som man ser, på ingen måte en forening bare til gjensidig fornøielse, det som lå under det hele «som dets inderste og dybeste raison d'être», har en av stifterne, fru Bugge Wicksell sagt, «det var en stærk og bevidst følelse af, at der forelaa en særskilt pligt just for os, i egenskab af *kvindelige studenter;* vi følte os som de privilegerede blandt kvinderne, og med privilegiet fulgte skyldigheden at ogsaa paa vor side præstere noget til gengjæld. Samfundet og gunstige ydre omstændigheder havde givet os muligheden at erhverve os større og mere systematiske kundskaber, end der kunde falde paa de fleste kvinders lod; vi havde da ogsaa en speciel pligt til at gøre disse kundskaber anvendbare og frugtbringende til gavn for dem, som ikke havde opnaaet samme begunstigelse.»

Alle kvinnelige studenter og gymnasiaster kunde være medlemmer, men også andre kom med. Klubben krevde ikke lite av deltagerne. Hver skulde til det ukentlige møte ha et forslag til diskusjonsemne, og den hvis forslag blev valgt, skulde innlede neste gang.

Kvinnelig studentgruppe med lærere 1883. Stående: Marie Holst (senere læge i Trondheim), løitnant Hall og Minda Ramm (Kinck). Sittende: Anna Bugge (Wicksell) og kandidat Thrane.

I Skulds eldste statutter står det: «Taushed angaaende foreningens diskussionstemaer og diskussion iagttages.» Det var også meget alvorlige og farlige emner disse unge gav sig i kast med. Skuld var en klubb rik på gjærings- og oprørsstoff, et ekte barn av 80-årenes utadvendte og reformlystne ånd. Fra foredragsprotokollen slår det imot en en stemning av brusende ungdom, djerv pågåenhet og lysende idealisme.

Disse unge studerende piker var ivrig optatt av tidens store problemer. De diskuterte politikk, den moderne naturalistiske litteratur, fellesundervisning, socialisme, målsak og alle tidens radikale idéer. De tillot sig å betvile det berettigede i det herskende romantiske kvinneideal, tok til orde for en reform av kvinnens klædedrakt, ivret for at kvinner skulde herde sitt legeme ved idrett som roning, fektning, svømning og fotturer. En av de unge piker dristet sig endog til å holde foredrag om hvorvidt, når og hvorledes man skulde oplyse unge piker

om barnefødsler og hvad dertil hørte. Intet under at foreningen blev ille beryktet i byen.

Høsten 1884 blev Skuld omdannet og utvidet til en «fri diskussionsforening for kvinder». Den var ikke så eksklusiv lenger, det kom stadig andragender om å bli medlemmer. «Især husker jeg hvor indvortes stolte vi var, da *Gina Krog* og fru *Randi Blehr* vilde være med,» forteller Marie Holst (Kvinnelige Studenter 1882—1932), — men de «var litt trykket av Gina Krogs overlegne dyktighet».

Alt i 1885 gikk klubben inn. Det er det første år, tiden før omdannelsen, som er Skulds glanstid, dengang da få var med og hver enkelt var forpliktet til å være aktiv. I den første tid holdtes møtene på omgang hos de forskjellige; men da det ikke var mulig lenger, fikk Skuld tilhold på apoteket Løven's loft, takket være et av medlemmene, fru Herman Thaulow. Det var dette loft fru Bugge Wicksell så for sig hver gang hun tenkte på Skuld: «Aa dette Løvens gamle loft! Jeg vilde ikke gaa did op igjen nu for alverdens skatte. Om det eksisterer endnu er det sikkert bare et ganske hverdagsligt gammelt loft, fuldt med skrab — nu staar det for min erindring som et stort, lyst rum, uden nogen begrænsning; jeg kan aldrig huske jeg har seet vægge paa det loft, sandsynligvis derfor, at den ene lampe, vi havde, aldrig oplyste mere end den lille firkant hvor vi sad, mens alting udenfor laa i mørke. Men inden for lyskredsen ser jeg hele raden af unge straalende ansigter, ivrige, intelligente og brændende i aanden. Lykkeligere mennesker end 80-aarenes ungdom har aldrig eksisteret, det var de store, almene principers tid, alle døre var slaaede op for os, og alt dette som alene kan gøre livet rigtigt fuldt og værdt at leve for en ungdom, debateringen af principerne og strømmen ud af de aabne døre for at tage i besiddelse al den aandens frihed og herlighed, som laa derude — just det var vor pligt, vort kald, vor opgave. Skuld skabtes af denne pligt og denne opgave; den er mig som en inkarnation af vor ungdom, og Løvens loft er tempelbygningen.»

Skuld har neppe noensinne vært en stor forening; en medlemsfortegnelse som finnes i den bevarte foredragsprotokoll, viser 25 navn. Men blandt disse finner man flere som blev den norske kvinnebevegelses ledere eller på annen måte har spilt en fremtredende rolle; foruten stifterne kan nevnes *Gina Krog*, *Randi Blehr*, *Fernanda Holst (Nissen)*, *Margrethe Vullum*,

Mathilde Schjøtt og *Ida Konow*. Denne klubb var av stor betydning for de første gymnasiaster og studenter, forteller Gina Krog, men kanskje ennu mer for dem som var noen år eldre og hadde gått ensom med sine tanker. Her blev hun selv rustet for sin gjerning.

I virkeligheten er Skuld den første lille kvinnesaksforening i vårt land, og selv om den var helt privat, var stiftelsen av den litt av en bedrift.

2. Norsk Kvinnesaksforening stiftes.

Våren 1884 opfordret «Flere Kvinder» i «Dagbladet» (nr. 82) *H. E. Berner* til å danne en forening til fremme av kvinnesaken. Det falt dem neppe inn at de selv kunde tre i spissen for et sådant foretagende. De var nok alle til hope behersket av det Gina Krog kalte den «ynkelige kollektive kvindebeskedenhed».

Berner meddelte («Dagbladet» nr. 87) de anonyme damer at han hadde hørt at enkelte kvinner i Kristiania hadde tenkt å danne en kvinnesaksforening, og det var også best om en sådan organisasjon utgikk fra kvinnene selv, om enn mennene hadde opfordring og forpliktelse til å tre støttende til.

Fra et annet hold (Fredrikke Mørck i «Norske Kvinners Nasjonalråd», 1929) fortelles at Berner hadde foreslått kvinner å være med på en organisasjon, men overalt hadde fått avslag. Så leste han Gina Krogs tendende og modige artikkel om kvinnesaken i «Nyt Tidsskrift», og forstod at hun var den rette.

Visst er det at Berner drøftet de første planer om en kvinnesaksforening med sin hustru, *Selma*, f. Hovind, og med Gina Krog.

Efter privat innbydelse samlet disse tre omtrent 50—60 kvinner og menn til møte *28. juni 1884* på Søstrene Larsens pensjonat i Kristian Augusts gt. nr. 6. Berner ledet forhandlingene og fremholdt hvor nødvendig det var å få en forening til fremme av kvinne-emansipasjonen. Han fremla et forslag til lover, som foreløbig blev vedtatt. I lovenes § 1 lød det litt svevende: «Foreningens formål er å virke for å skaffe kvinnen den henne tilkommende rett og plass i samfundet.»

De fremmøtte besluttet enstemmig at *Norsk Kvinnesaks-*

forening (N. K. F.) skulde anses for konstituert. Til foreløbig styre blev valgt 4 damer og 3 herrer: statsrådinne *Anna Stang*, f. Holmsen, (34 stemmer), *Gina Krog* (34 st.), stud. real. *Cecilie Thoresen* (30 st.), fru *Mathilde Schjøtt*, f. Dunker, (28 st.), *H. E. Berner* (30 st.), skoleinspektør *Emil Nicolaysen* (30 st.) og professor *Olaf Skavlan* (28 st.). Kasserer blev *Anna Welle (Grue* — den senere formann i Norske Kvinners Sanitetsforening). En av suppleantene var skolebestyrer *P. Voss*, og en av revisorene student *Laura Rømcke*. (N. K. F.s eldste protokoll.)

Det nyvalgte styre utpekte samme aften *Berner* til formann. Alt på denne første generalforsamling blev Camilla Collett valgt til æresmedlem.

Det blev bestemt at foreningen skulde tre offentlig frem først om høsten, når den hadde fått flere medlemmer, og man bad styret om å få i stand en offisiell innbydelse med underskrifter av kjente kvinner og menn over det hele land.

Dette arbeide blev vidløftig i sommertiden, derfor besluttet styret å holde møter før innbydelsen forelå. Den 8. oktober samlet medlemmene sig i Aars og Voss' lokaler. Møtet var tallrikt besøkt, vesentlig av damer, meddelte «Dagbladet». Formannen holdt foredrag om kvinnestemmeretten i Europa og Amerika.

Snart skulde Kvinnesaksforeningens styremedlemmer offentlig forsvare sine meninger. I Studentersamfundet var høsten 1884 ikke mindre enn tre aftener vidd kvinnesaken. Til disse aftener var Kvinnesaksforeningens styre og de første kvinnelige studenter innbudt. De ærverdige professorer *Lochman* og *Monrad* talte imot den radikale emansipasjonen, mens *Francis Hagerup*, formannen, hadde et vektig innlegg for. Neste lørdag imøtegikk Berner de to professorer, dernest talte Gina Krog og Laura Rømcke. Deres innlegg vakte stor opsikt; det var første gang kvinner optrådte i offentlig ordskifte. Mange var forarget over at den ganske unge Laura Rømcke så freidig talte mot Universitetets nestor, Monrad; til gjengjeld blev hun sterkt berømmet i venstrepressen.

Så endelig den 12. og 13. november kunde man i de store aviser lese en høitidelig «Indbydelse til at indtræde i Norsk Kvindesagsforening, stiftet 28. juni 1884».

Innbydelsen, som var forfattet av Berner, angrep i sterke ordelag stat og samfund, fordi kvinnen på grunn av «en for-

ældet Lovgivning og forældede Opfatninger» overalt måtte innta en tilsidesatt stilling. Den fremsatte dernest foreningens arbeidsprogram, som for øvrig var så lite radikalt at det skuffet mange kvinner. Det het at man vilde prøve å høine kvinnens utdannelse og gjøre det lettere for henne å tjene sitt brød; den vilde arbeide for å bedre hustruens personlige og formuerettslige stilling. Endelig blev det nevnt at tiden nu vel var inne til å skaffe kvinnen stemmerett i beskjednere målestokk, f. eks. til skole- og fattigstyrer.

Så fulgte et staselig antall underskrifter, 220 i alt; det var kvinner og menn fra alle kanter av landet. Her var ikke få fremtredende læger, skolefolk, professorer, jurister, også noen forretningsfolk, bankmenn, gårdbrukere og et halvt dusin teologer. Her var mange venstrepolitikere og journalister, Carl Berner, H. E. Berner, O. Blehr, Lars Holst, Søren Jaabæk, Jacob Lindboe, O. A. Qvam, Johannes Steen, O. Thommessen og Viggo Ullmann. Og naturligvis en rekke kvinnesakskvinner: *Randi Blehr*, *Anne Holsen*, *Fernanda Holst* (Nissen), *Kitty L. Kielland*, *Gina Krog*, *Ragna Nielsen*, *Anna Rogstad*, *Laura Rømcke*, *Mathilde Schjøtt*, *Cecilie Thoresen*. Også to av våre diktere, *Jonas Lie* og *Alexander Kielland*, hadde undertegnet.

Innbydelsen kunde ikke annet enn imponere og vekke frykt blandt emansipasjonens motstandere. Få dager efter offentliggjørelsen (nr. 317) rykket «Morgenbladet» i marken med en stor redaksjonsartikkel. Kvinnesaksforeningen hadde, mente bladet, gitt en urettferdig karakteristikk av den norske kvinnes stilling. Meget få kvinner vilde underskrive foreningens sterke dom over samfundet. Når den ugifte kvinnes kår ofte var «mislige og ubetryggede», skyldtes det ikke lovgivningen, men «Skaberens egen Anordning». For kvinnen var først og fremst bestemt til hustru og mor. «Til Erhverv», het det, «er hun af Naturens Haand svagere udstyret end Manden, og dette kan ikke ved nogen menneskelig Lov forandres.» Men særlig polemiserer «Morgenbladet» mot det punkt i programmet, som taler om å heve kvinnens personlige stilling i ekteskapet. Hustruens *personlige* stilling var bestemt ved Skriften og «ingen sand Kvinde og ingen kristelig Hustru» ønsket den forandret. Og det var neppe rett å gi kvinnen stemmerett. For familiens skyld og for kvinnens egen skyld var det nødvendig at hun overlot den direkte innflytelse i det offentlige liv til mannen. «For dem

af vore Læsere,» fortsatte bladet, «for hvem den hellige Skrift er en Autoritet — og det er vel lykkeligvis det aldeles overveiende Flertal — vil jo derhos Skriftens Ord her indeholde en bestemt Veiledning.»

Med en viss rett kalte «Morgenbladet» programmet tåket, og søkte i dette forklaringen på at «alle Fraktioner av den saakaldte Kvindesags Tilhængere lige fra de mere moderate til de videst gaaende» hadde sluttet sig til. Men uenigheten vilde nok komme når programmet skulde iverksettes.

Således blev Norsk Kvinnesaksforening alt fra stiftelsen et motsigelsens tegn. Venstrepressen støttet den, mens de konservative så på den med mistro. De fant at allerede innbydelsen bar et sterkt venstrepreg, både ved sitt innhold og sine underskrifter. En høire-kvinne opfordret i «Morgenbladet» sine partifeller til å danne en konservativ kvinnesaksforening. Man kunde ikke, mente hun, ha tillit til en forening som skulde ledes av menn som Berner, O. Thommessen og L. Holst, Qvam, W. S. Dahl, O. Arvesen, Alexander Kielland og konsorter. De vilde gjøre foreningen til et forum for «samfundsopløsende og kristendomsnedbrydende» tendenser. Men en av høirepartiets mest lovende krefter, Francis *Hagerup*, advarte inntrengende mot splittelse; man måtte ikke prisgi en så god sak til partifanatismen.

Naturligvis var «Vikingen» ute med harselas over den nystiftede forening, og som vanlig når det gjaldt kvinnesak, ikke altfor vittig. «Kvindesagen griber om sig», stod det den 22. november 1884. «Kl. 12 Midnat samledes en Masse Gjenstande af Hunkjønnet, saasom Døra, Skjorta, Strømpa, Senga, Gryta, Krukka m. m., til en Diskussion om Kvindesagen. Man saa ogsaa enkelte Repræsentanter for Hankjønnet», o. s. v.

Den mann som i denne første vanskelige tid mest av alle støttet kvindesaken og for dens skyld utsatte sig for hån og latter, var *H. E. Berner*. Han har ubestridelig hovedfortjenesten av Norsk Kvinnesaksforenings grunnleggelse og er dermed den som fremfor alle innleder den organiserte kvinnebevegelse i vårt land. Han er den politiker som tidligst av alle systematisk søkte å vekke interesse for kvinnespørsmålet og tok op arbeidet for dets løsning.

I begynnelsen av 80-årene holdt han foredrag om kvinnesaken, skrev om den i tidsskrifter og aviser. Ganske naturlig

hadde Cecilie Thoresen bedt ham om hjelp da hun ønsket å få veien til Universitetet åpnet for sig og sine medsøstre. Da kvinner hadde planer om å stifte en kvinnesaksforening, var det Berner de henvendte sig til. Det var han som foreslo å åpne adgangen til alle embedseksamener. Og senere stilte han forslag om rett for kvinner til statens embeder på *samme* vilkår som menn, et forslag så radikalt at det den dag idag, over 40 år senere, ikke er gjennemført.

H. E. Berner. Fotografi fra 80-årene.

Nettop de reformer som gav anledning til utdannelse og stillinger, stod i brennpunktet av hans interesser. Først og fremst så nemlig Berner kvinnefrigjørelsens sak som et økonomisk anliggende, et erhvervsspørsmål. Det blev derfor en tidlang temmelig sterke motsetninger mellem ham og de førende kvinner, som vilde legge hovedvekten på stemmerettsarbeidet. I stemmerettssaken blev han tidlig satt ut av spillet på grunn av den forsiktige taktikk han rådet til.

På en rekke områder merker man Berners rike initiativ, hans varme interesse for kvinnens sak. Han har således gitt rike impulser på ekteskapslovgivningens område, skjønt han her ikke var konsekvent feminist, og har foreslått radikale forbedringer i den ugifte mors og hennes barns rettsstilling.

Johan Sverdrup har engang sagt til Berner at han undfanget mange barn, men var en dårlig far for dem. Dette er visstnok i det hele en urettferdig beskyldning, og iallfall når det gjelder Berners forhold til kvinnesaken. Når han f. eks. så tidlig trakk sig tilbake fra formannsstillingen i Norsk Kvinne-

saksforening, var det sikkert ikke fordi hans iver kjølnet, men fordi han nu hadde opnådd det han ønsket: kvinnene var blitt modne til å overta ledelsen selv.

3. Norsk Kvinnesaksforening begynner sin virksomhet.

Norsk Kvinnesaksforenings styre satte sig straks som mål å skape en landsomfattende bevegelse. Det opmuntret ivrig til å danne kvinnesaksforeninger rundt om i landet, og fikk før jul 1884 beskjed om at man holdt på å organisere sig i Bergen og Trondheim. Fra andre steder het det at tilslutningen til saken var for liten.

8. desember 1884 hadde «Trondhjems Adresseavis» uttalt at et så radikalt foretagende som en kvinnesaksforening i likhet med den i Kristiania neppe vilde kunne gjøre lykke der i byen. Til tross for den motstand som møtte alle radikale tiltak, lyktes det dog å stifte *Trondhjems Kvindesagsforening*, 20. januar 1885. Den skyldtes 29 kvinner, samlet i fru *Antonie Løchens* hjem. Det første styre var *Antonie Løchen*, *Thora Lyng*, *Thora Storm*, løitnant (senere general) *A. Spørck* og bankkasserer *Nikolai Jenssen*, som blev valgt til formann. Ingen av damene torde påta sig ledelsen av foreningen. Den hadde sommeren 1885 60 medlemmer.

I halvårsberetningen meddeles at dette ikke var synderlig opmuntrende, men dog respektabelt, når man tok hensyn til «de særegne Vanskeligheder» kvinnesaken hadde å kjempe med i Trondheim.

Da foreningens medlemmer til å begynne med utelukkende bestod av menn og kvinner fra venstre, holdt de konservative sig borte. I de første år spilte fru *Antonie Løchen*, fru *Thora Lyng* og skolebestyrer *Thora Storm* den største rolle. Styret viste stor dyktighet og sindighet, så det varte ikke lenge før intelligente og fordomsfrie høirekvinner sluttet op om foreningen. Likesom kvinnesaksforeningene i Oslo og Bergen satte foreningen i Trondheim i gang fri undervisning for ubemidlede kvinner. Trondhjems Kvinnesaksforening løste sig ut fra hovedforeningen i 1889, Bergens omtrent til samme tid.

I Bergen hadde kvinnesaken hatt mer medbør. *Bergens Kvinnesaksforening* blev stiftet 14. april 1885 og talte et halvt

år efter 211 medlemmer. Her blev alt fra begynnelsen av en kvinne, fru *Anna Stejneger*, formann; i det første styre satt blandt andre overlæge *Armauer Hansen*, adjunkt *Emanuel Mohn* og den kjente venstrepolitiker, stadsfysikus *Sparre*.

Den bærende kraft i Bergens Kvinnesaksforening blev skolebestyrer *Amalie Hansen*, styremedlem fra 1885 til 1911, derav over 20 år som formann. I 1898 fikk Bergensforeningen i stand det første norske landsmøte for kvinnesak.

Av de øvrige kvinnesaksforeninger har vel *Drammens Kvinnesaksforening* fra 1896 vært den kraftigste. En av stifterne og formann fra starten til 1922 er *Betzy Kjelsberg*.

Hovedforeningens styre hadde mange og store planer alt det første år. Det er i formannens ånd når arbeidet blev konsentrert om å skaffe kvinner bedret utdannelse og rikere og lettere adgang til selvforsørgelse. Berner holdt selv foredrag om «Det kvinnelige arbeide og lønnen for det». Og styret innbød til en prisopgave om kvinnens økonomiske og sociale stilling og om de beste midler til å bedre den. Dessverre var det ingen som gav sig i kast med denne interessante undersøkelse. Berner foreslo at man skulde oprette et utdannelses- og arbeidsformidlingskontor, en plan som imidlertid ikke blev realisert.

På den første ordinære generalforsamling hadde Ragna Nielsen holdt foredrag om fellesundervisningen, og på et senere møte hadde man hatt en livlig diskusjon om dette aktuelle emne.

I det første år lyktes det Norsk Kvinnesaksforening ved en henstilling til regjeringen å få en kvinne inn i folkeskolekommisjonen. Regjeringen utpekte den dyktige døvskolebestyrerinne fru *Hedevig Rosing* til dette viktige hverv. Det var første gang en kvinne blev medlem av en kongelig kommisjon, og begivenheten vakte adskillig opmerksomhet og ikke få betenkeligheter. Statsminister *Ole Richter* frarådet således utnevnelsen i statsrådavdelingen i Stockholm. Skjønt han ikke i og for sig tvilte på fru Rosings kvalifikasjoner, vilde han ta hensyn til at almenheten ennu ikke innså det rimelige i å gi en kvinne et slikt tillitshverv.

Og «Vikingen» slo fast at nu var det ute med mannens herredømme:

«Manden tror nok, han er Kar —
og dog han skjælver for Matronen,
staar der som en Dromedar,
et Nul i Fattigkommissionen.

Han, som tror sig stor og stærk
og siger: «Jeg udgjør Nationen!»
magter ej engang det Værk
at fylde Skolekommissionen.»

Fru Rosings utnevnelse til medlem av folkeskolekommisjonen var en seier for Kvinnesaksforeningen. I det hele var foreningens arbeide preget av mot og pågangsvilje. Den hadde også en forholdsvis stor tilslutning; når man regner med filialene i Trondheim og Bergen, hadde foreningen bare efter et års forløp 836 medlemmer.

I den første årsberetning («Dagbladet» nr. 232, 1885) uttalte styret meget tillitsfullt, at det var kommet «større Klarhed og større Tilslutning til Sagen. — — — I det hele synes man i flere Retninger at spore en heldbringende Indflydelse af, at der nu findes en Forening, som henleder Tankerne paa Kvindens Plads og Gjerning i Samfundet, og som kan værne hendes Rettigheder.»

Kanskje mer ved sin blotte eksistens enn ved sitt direkte arbeide hadde N. K. F. virket dette første år av sin tilværelse. Når det midt i 80-årene og særlig høsten 1884 var så megen diskusjon i pressen, i foreninger og mann og mann imellem om kvinnens stilling, skyldtes det ikke minst den. Både venner og fiender var opmerksomme på at saken var i sterk vekst. «Emancipationen affeies ikke længer med Brutalitet,» så lød en redaksjonell bemerkning i «Dagbladet», «den drøftes alt roligere og omhyggeligere.»

Kvinnene begynte å ta saken i egne hender, det var det nye som hendte i 1884. Alt i 1885 tok de ledelsen av Norsk Kvinnesaksforening. Berner trakk sig tilbake til varaformannsstillingen, og Anna Stang blev formann i hans sted.

Norsk Kvinnesaksforening blev utgangspunktet for en rekke kvinneorganisasjoner; den første og viktigste av dem var Kvinnestemmerettsforeningen.

4. Et dristig foredrag om kvinnestemmeretten.

Tidlig i 80-årene var det for de fleste en fantastisk, ja bent frem latterlig tanke, at kvinner skulde delta i stortingsvalgene og sitte på Stortinget blandt folkets kårne. Fullt så fremmed burde det ikke virke å se kvinner komme med i det kommunale

liv; i vårt naboland, f. eks., hadde jo kvinner hatt kommunal stemmerett i mange år. Men i Norge gjaldt dengang samme stemmerettsregler for kommunale og statsborgerlige valg. Den som efter grunnlovens § 50 hadde politisk stemmerett, hadde også rett til å delta i de kommunale valg.

I en del private foreninger, således blandt Goodtemplarne, hadde kvinnene i disse år fått andel i styret. Likeledes hadde Kristiania Arbeidersamfund i 1882 med stort flertall vedtatt at kvinnelige medlemmer skulde ha stemmerett. Men dette var ukjent for det store publikum.

Selv ikke *Norsk Kvinnesaksforening* våget fremsette kravet fullt og helt. I den offisielle innbydelse fra høsten 1884 het det i varsomme ordelag: «Tiden er vistnok ogsaa hos os inde til at reise det Spørgsmaal, om det ikke er ret og gavnligt, at Kvinden høres ved Afgjørelsen af forskjellige Samfundsanliggender. Blandt vore Landsmænd paa Island og i Amerika, ligesom i Sverige, Finland og flere Lande har Kvinderne faaet Stemmeret i Kommunens Anliggender, og de har i England som Medlemmer af Skole- og Fattigkommissioner øvet en særdeles heldbringende Virksomhed.» Det er tydelig hensikten å vise at stemmerett ikke hører hjemme i utopienes verden, og det er en retningslinje uttalt i disse ord. Man skulde ikke med én gang sikte på det radikaleste, politisk stemmerett. Man kunde snarere tenke sig først å få kvinner som medlemmer i skole- og fattigstyrer og gi dem kommunal stemmerett. Her skinner Berners syn på saken frem, det var jo ham som forfattet utkastet til innbydelsen. Berner var for øvrig fullt opmerksom på spørsmålet. Hans første foredrag i foreningen gjaldt kvinnestemmeretten i Europa og Amerika; men det skulde snart vise sig at ikke alle delte hans moderate opfatning i denne sak.

Den 27. november 1885 talte Gina Krog om kvinnestemmeretten i foreningen. Hennes foredrag holdtes i Otto Anderssens gymnastikklokale og var offentlig; for første gang hadde menn og kvinner som ikke var medlemmer, adgang til å møte. Med én gang slo frøken Krog fast det program som hun blev tro til seieren var vunnet: Kvinner som opfylte de stemmerettsbetingelser grunnlovens § 50 fastsatte, skulde ha anledning til å stemme. Man måtte samtidig arbeide for kommunal- og statsborgerlig stemmerett, man skulde ikke be om mindre enn mennene hadde, men kreve samme rett for begge kjønn. En annen sak var det

om *Stortinget* først vilde gi kvinnene den kommunale stemmerett.

Gina Krog beroliget de engstelige med at det ikke vilde bli så mange som kom med. Formuesforholdet mellem ektefeller var nemlig ordnet slik at de fleste kvinner vilde bli utelukket. I Kristiania var det bare ca. 1 500 kvinner som var lignet efter en inntekt av 800 kroner eller mere. Flere av disse var antagelig under 25 år og kom altså ikke med. Foreningen måtte nu straks få innsendt et forslag til Stortinget.

Forslaget vakte forferdelse og protest blandt foreningens medlemmer. Noen dager senere samledes man for å drøfte det nærmere.

Den nye formann, statsrådinne *Anna Stang*, ledet møtet. Under ordskiftet uttalte Berner at han fant frk. Krogs forslag for radikalt; han kunde med sikkerhet si at det ikke vilde gå igjennem, da en grunnlovsforandring krevde ⅔'s majoritet. Det forela opgaver som var nærmere for kvinnesaken enn denne; men var det så maktpåliggende å komme med ved valgene, burde de som opfylte stemmerettsbetingelsene melde sig hos manntallsførerne. For det stod ikke i grunnloven at kvinnen var utelukket. Blev de da avvist, kunde de innanke spørsmålet for Stortinget og saken kunde avgjøres ved simpelt flertall. Men Gina Krog svarte at hun ikke kunde gå med på Berners grunnlovsfortolkning; det var paragrafer i grunnloven der det med «borger» tydeligvis mentes utelukkende menn, f. eks. når det var tale om verneplikt. I dette fikk hun støtte av to tilstedeværende jurister, cand. jur. Frederik Beichmann og redaksjonssekretær Vogt. En slik bokstavfortolkning var en snikvei og vilde forfuske saken for lange tider. Gina Krog hadde hørt rykter om at norske kvinner uten videre vilde gå til valgurnen som amerikanske og engelske kvinner hadde gjort. Det vilde være «en ganske kvikk åpningsceremoni», men hun anbefalte den ikke. Også Ragna Nielsen og Anne Holsen uttalte sig for å få et grunnlovsforslag straks.

Voteringen gikk Berner imot. Mot 5 à 6 stemmer vedtok man å inngå til Stortinget med forslag om stemmerett for kvinner.

At det ikke gikk fredelig for sig i Kvinnesaksforeningen den aften, merkes på den efterfølgende pressediskusjon i «Dagbladet». Berner bebreidet kvinnene at de vilde ta «Syv-

milsstøvler paa» og gjøre «et storpolitisk Sving». I stridens hete kom han endog til å si at det stakk «ganske forsvarlige Blaastrømper» i de støvlene. Og han uttalte at kvinnene ennu ikke var modne for politisk stemmerett. Ikke én norsk kvinne hadde følt sig så tiltrukket av det offentlige liv at hun hadde umaket sig med å møte op på tinget for å sverge troskap mot konstitusjonen; og det var jo det første skritt, når man vilde delta i valg.

En del kvinner, således *Clara Tschudi* (i sin bok «Kvindebevægelsen, dens Udvikling og nuværende Standpunkt», 1885) var enige med Berner i at kvinnesaken hadde mer nærliggende opgaver som burde løses først. Men Anne Holsen, Gina Krog, Ragna Nielsen og flere fant den fremgangsmåte Berner anbefalte, altfor langsom og forsiktig, og de var irritert over at man skulde forlange modenhetsattest mer av kvinner enn av menn.

Straks kvinnestemmerettssaken blev tatt op, viste det sig altså et grunnforskjellig syn på taktikk; det dannet sig alt da en sprekk, som i 1898 førte til fullt skisma og til dannelse av en ny forening. I 90-årene da det gikk trådt, var det nok en og annen av Berners tidligere motstandere, således Anne Holsen, som mente at *han* hadde sett rett og ikke de. Man burde først ha arbeidet for stemmerett i beskjednere målestokk og ventet med den statsborgerlige.

5. *Kvinnestemmerettsforeningens stiftelse og første år.*

I Kvinnesaksforeningen hadde imidlertid flertallet stemt for å følge det radikaleste forslag i den tro at det hurtigst vilde føre til målet. Allikevel var de ivrigste av foreningens kvinnelige medlemmer ikke tilfredse.

Anna Rogstad forteller hvordan Gina Krog sent på høsten kom ned til henne i Søndregate på Grünerløkken: «Vi maa i denne kveld faa stiftet vor forening for stemmeret! Kvindesaksforeningen tør ikke ta kravet om stemmeret op paa sit program,» saa faldt ordene. Jeg svarte straks: «Vel, jeg skal skaffe et møtested utenfor de andre, hos min ven Anne Holsen.» Hun bodde ovenpaa i samme hus. Der blev *Kvindestemmeretsforeningen* (K. S. F.) stiftet en høstkveld i 1885. Gina Krog, et

par lærerinder og nogen af vore første kvindelige studenter var samlet der, ialt 10. Hvor godt jeg husker hin kveld paa lærerindehybelen hos Anne Holsen. Vi hadde selvfølgelig ingen forhandlingsprotokol; men navnene paa de tilstedeværende blev notert helt enkelt. Vi underskrev og alt var i orden. Den næste morgen stod det i aviserne at Kvindestemmeretsforeningen var startet, og foreningens formand var Gina Krog. Vi var 10 modige i staden. Siden kom venner og kamerater til, og alle de andre. Og møterne om stemmeret og kampen om stemmeret begyndte landet over. Gina Krog var chefen, overgeneralen.»

Skildringen gir slikt inntrykk av ungdom, mot og kampglede. Om den i alle detaljer er helt riktig, kan vi ikke kontrollere, da Kvinnestemmerettsforeningens eldste protokoll er gått tapt. Beretningen er skrevet ned mange år bakefter (i «Nylænde» 1916), og én hukommelsesfeil er der i det minste: avisene la slett ikke merke til begivenheten, bare «Dagbladet» bragte en liten notis den 14. desember.

Med ved stiftelsen var vel foruten Gina Krog, Anna Rogstad og Anne Holsen også Ragna Nielsen, Cecilie Thoresen og Laura Rømcke. Foreningen var startet av kvinner, og bare kvinner kunde være medlemmer. Nu kunde de ta arbeidet op uten støtte av menn! Bare et års arbeide i Norsk Kvinnesaksforening hadde modnet og utviklet dem.

Under stemmerettsdiskusjonen hadde Berner erklært sig villig til å innbringe forslag for Stortinget, men Kvinnestemmerettsforeningen syntes ikke å ha den nødvendige tillit til ham i denne sak, og henvendte sig i stedet til Ragna Nielsens bror, folkehøiskolebestyrer og stortingsrepresentant *Viggo Ullmann*. Han gikk med glede til et slikt hverv.

Under en konferanse mellem ham og Kvinnestemmerettsforeningens formann blev man enig om å foreslå innskutt ordene «mann» og «kvinne» til «borger» i grunnlovens § 50. I 1886 blev to forslag om kvinnestemmerett fremlagt i Stortinget, og det viste sig at Ullmann hadde fått tilslutning fra en rekke fremtredende venstremenn. Det radikaleste forslag gikk ut på almindelig stemmerett for menn og kvinner og var vedtatt av *Ullmann, O. Thomesen, G. Krogh, I. Sparre, O. A. Qvam, I. O. Lange, Nikolai Sørensen* og *J. C. Castberg*, det annet, Kvinnestemmerettsforeningens — krevde stemmerett for de kvinner som opfylte grunnlovens stemmerettsbetingelser. Det

var fremlagt og vedtatt av de samme stortingsrepresentanter og dessuten av *W. Konow* (H).

Kvinnestemmerettsforeningens virke de første år var nærmest av privat karakter («Dagbladet» 1886, nr. 24). Man søkte å hverve aktive medlemmer som så igjen hvervet nye. På den måte hadde man i 1889 ca. 200 medlemmer. Foreningen var praktisk og demokratisk organisert, uten fast styre. Man hadde bare en formann, Gina Krog, og en varaformann. Derfor måtte alle aktive medlemmer arbeide med. Formannen fungerte som forretningsfører og sammenkalte medlemmene når det var beslutninger som skulde tas.

De representanter som skulde bære grunnlovsforslagene frem, måtte ha kvinnene i ryggen skulde de ha håp om å seire. K. S. F. besluttet derfor å forfatte en adresse til Stortinget og be norske kvinner om å undertegne den.

Kvinnestemmerettsforeningens adresse til Stortinget fikk følgende form:

«Til Norges Storthing.

I tillid til, at det vil blive erkjendt som en uretfærdighed at de nugjældende love udelukker norske borgere fra at udøve sine borgerrettigheder blot paa grund af deres kjøn, og i overbevisningen om, at det er skadeligt for landet, at kvinderne holdes borte fra deltagelse i samfundsarbeidet, andrager undertegnede norske kvinder Storthinget om, at der i førstkommende thingperiode maa blive vedtaget en grundlovsforandring, hvorved de af vort lands kvinder, som opfylder grundlovens stemmeretsbetingelser, erholder stemmeret.»

Kvinnestemmerettsforeningen fikk et veldig arbeide med å samle underskrifter.

For å agitere for saken innkalte styret 15. november 1888 et offentlig møte i Arbeidersamfundets sal. En stor forsamling kvinner av alle samfundsklasser møtte op, man mente i et antall av 600. Og stemningen var meget god, så 15. november kunde regnes for en merkedag i kvinnestemmerettens historie. Nu hadde forståelsen bredt sig ut i større lag. Det heldige utfall skyldtes ikke minst de to utmerkede talere, *Anna Rogstad* og *Ragna Nielsen*.

Listene til underskrift blev nu sendt landet over. De ledende, *Gina Krog, Ragna Nielsen, Anna Rogstad* og *Anna*

Bugge, delte landet mellem sig og drog ut på agitasjonsreiser for stemmeretten.

De fleste steder hadde foredragsholderne fullt hus. De blev i almindelighet møtt med velvilje og hjertelighet. Man hørte fra enkelte steder at det var stor rift om listene; høire- og venstreavisene uttalte sig gjennemgående anerkjennende, meddelte «Nylænde».

Året 1888 bragte en betraktelig bedring i den gifte kvinnes stilling, hun blev gjennem loven om formuesforholdet mellem ektefeller erklært myndig og fikk rett til rådighet over eget erhverv og lettere adgang til særeie (se s. 145 f.). Denne lov gav fart til stemmerettsarbeidet. En hustru som hadde tilstrekkelig formue eller inntekt av eget arbeide — det var riktignok en meget liten prosent — vilde ikke bli utelukket om Kvinnestemmerettsforeningens forslag gikk igjennem.

7. Norske Kvinnesaksforening får sitt eget organ. Gina Krog og «Nylænde».

Det første kvinnesaksorgan her i landet er antagelig det lille tidsskrift «*Den norske Kvinde*», som kom ut i Drøbak i tre årganger fra 1884 til 1886. Det satte sig som mål å tjene til «Belærelse og Oplysning for den kvindelige Befolkning». Utgiveren og redaktøren, fru *Karen B. Thorbjørnsen*, later til å være påvirket av Aasta Hansteen; hun har den samme brennende interesse for religionen og mener ut fra Bibelen å kunne bevise at Gud har skapt kvinnen til full likestilling med mannen. Det er noe naivt og folkelig over artiklene i «Den norske Kvinde». Bladet viser ved siden av et skrift som *Karen Sundts:* «Kvinden i det private og offentlige Liv» (1890) og skredder og underkvartermester *E. T. Bergs:* «Et Forsvarsskrift for Kvinder» (1898) at kvinnesaksidéene utover i 80- og 90-årene var ved å trenge videre ut, til andre befolkningslag enn embedsstand og den velstilte borgerstand.

Fru Thorbjørsen har nok hatt vanskeligheter med tidsskriftet. Hun var selv utgiver, eneredaktør og visstnok eneste medarbeider i sitt blad, og hun hadde endog for en stor del måttet utføre trykkeriarbeidet med egne hender. Mange abonnenter har skriftet neppe hatt, og i 1886 tilbød fru Thorbjørnsen Norsk

Kvinnesaksforening sitt blad. Skjønt Kvinnesaksforeningen helt fra starten hadde tenkt å utgi et eget organ for kvinnesaken, avslo styret enstemmig tilbudet. Antagelig fant man at «Den norske Kvinde» var for klosset og dilettantisk redigert.

I desember 1886 gikk fru Thorbjørnsens blad inn, og fra januar 1887 begynte Kvinnesaksforeningens eget organ til fremme av kvinnesaken, «*Nylænde*», å utkomme.

Gina Krog. Fotografi.

Styret fikk *Gina Krog* til å overta redaksjonen av «Nylænde», og et heldigere valg kunde man neppe ha truffet.

Gina Krog, høvdingen for den norske kvinnebevegelse, blev født i Lofoten i 1847. Hennes far, sogneprest Krog, døde før hun blev født, og enken flyttet til Karmøya, der Ginas forfedre på farssiden i flere ledd hadde vært prester. Da Gina var 8 år gammel, flyttet familien til Kristiania. Hun kom på skole hos fru Authenrieth, som var en intelligent dame med herskerevne. Og Gina gjorde store fremskritt og hadde tid til å lese og tenke og høre og se sig om. Men hun fant det bakvendt og dumt og skammelig hvordan kvinner blev betraktet og behandlet. «I min første ungdom,» skrev hun engang, «kunde det komme og sænke sig over glæden som en mørk sky, og det fortvilede var, det var jo bare mig, som følte slik.» Venindene forstod henne ikke når hun førte oprørsk tale, kavalérene syntes nok det var interessant; men hun skjønte det var bare på overflaten, når de gav henne rett. — Gina Krog sa engang i et intervju at hun ikke blev vakt til å tale kvinnenes sak, hun var født kvinnesakskvinne.

Camilla Collett har sikkert gitt hennes oprørsfornemmelser næring, og Gina Krog har selv erklært at hun stod i takknemlighetsgjeld til henne.

Det ser ut som om hun alt i den tidligste ungdom tumlet med planer om handling. Endelig fikk hun en veninde som forstod, *Agnes Lie* på Eidsvoll. Gjennem henne traff hun også *Cecilie Thoresen*, og disse tre stakk hodene sammen.

Fra morens død i 1872 førte Gina Krog hus for sin bror, advokat Fredrik Krog, inntil han og Cecilie Thoresen blev gift. Hun var samtidig lærerinne.

Broren hjalp henne med råd og dåd, og kom også til å gjøre det senere i hennes kvinnesaksarbeide. Takket være ham kom hun en tur til England. Og opholdet der åpnet hennes øine for mangt. Hun har sikkert lært å kjenne de engelske kvinners glimrende organisasjoner.

Men mest mante de amerikanske kvinners storslagne kamp for sin rett. Hadde ikke *Elizabeth Cady Stanton* og *Susan B. Anthony* gitt eksemplet, så hadde hun nok ikke våget sig ut, mente hun.

Så kom de rike år i Skuld sammen med de første kvinnelige studenter og gymnasiaster og andre interesserte kvinner. Alt fra 1880 hadde hun begynt å skrive i «Aftenbladet» og «Dagbladet» om kvinnesak, fra først av forsiktig psevdonymt, senere under fullt navn.

Omkring 1880 opgav hun lærerinnegjerningen, som hun syntes meget godt om. Hun vilde stå helt fritt.

Da Gina Krog i 1885 trådte i spissen for kvinnebevegelsen, var hun en fullt moden kvinne rustet med gode kunnskaper og megen lesning. Sund og kraftig, fysisk og sjelelig, med rike interesser og åpent sinn kunde hun nu ta fatt. Hennes vakre og myndige utseende hjalp henne også i kampen. Når hun gikk nedover Karl Johan, så folk efter henne; hun var så frisk, så rank og fornem i sin holdning. Hun var friluftsmenneske, drev med svømning og skøiteløp; hun var blandt de første damer som gikk fotturer i Jotunheimen, var endog tindebestiger.

Hennes artikler i «Nyt Tidsskrift» hadde kastet stråleglans over henne. Når de unge piker kom inn i Leseforeningen for kvinner, spurte de bibliotekaren efter Gina Krog. De visste hun var der av og til og de vilde så gjerne se henne. Men eldre folk advarte de unge mot henne, hun var en farlig og dristig radikaler, mente de. Hun hadde tidlig sluttet sig til venstrepartiet.

På de unge piker i 80-årene virket hennes sikkerhet «næsten frapperende», forteller Olaug Løken. «Alt hvad motstanderne

kjørte op med, ting som flere av os dengang kunde finde betænkelige ogsaa, — aa nei, hvor hun fandt det taapelig og umulig i alle retninger! Og hvor klogt og varmt hun gjendrev det!» («Nylænde» 1916, s. 73.)

Hun blev en rekke år fremover bevegelsens selvskrevne fører, hun alene hadde kastet alle broer av og stod fritt og ubundet. De andre hadde sine livsstillinger, hun ofret alt for saken. «Hun var alles tjener, for sig selv intet,» sa Anna Rogstad ved hennes død. Og hun, som var hennes motstander i stemmerettskampen, idet hun ønsket å velge en annen taktikk enn Gina Krog, kalte henne god og elskverdig. Hele Gina Krogs vesen var gjennemtrengt av nobelhet, få har eid en høiere sjelsadel, har man sagt.

I disse yngre dager hadde hennes «frapperende sikkerhet» ennu ikke utviklet sig til den selvoptatthet, som til en viss grad skjemte hennes optreden da hun stod på maktens tinde, og som endog skal ha fordunklet hennes evne til å lede en diskusjon.

Nest efter Berner har hun fortjenesten av Kvinnesaksforeningens stiftelse og var som nevnt medlem av det første styre.

Det var ingen lett opgave Gina Krog fikk, da hun påtok sig å redigere «Nylænde». Et organ som utelukkende kjemper for en sak, er gjerne dømt til kjedsommelighet og ensidighet. Stort sett har Gina Krog undgått dette farlige skjær, idet hun ikke avgrenset saken, men så den i vid sammenheng med tidens øvrige tanker. Det lyktes henne å gjøre «Nylænde» til et interessant og avvekslende tidsskrift, særlig er de eldste årganger utmerkede. Det ligger på et meget høit nivå intellektuelt og fremfor alt moralsk. Simpel skrivemåte, lave invektiver finnes ikke i bladet, skjønt både tidsskriftet og dets redaktør fikk en hård medfart av motstanderne.

Enkelte ganger finner man de store forfattere i bladet, Camilla Collett, Bjørnson, Jonas Lie. Og Gina Krog var meget lydhør for ny ung kunst, således gav hun plass for innlegg fra Obstfelder og Arne Dybfest, og skjelnet klart mellem Kristiania-Bohêmen og Albertine, som godtfolk ellers slo i hartkorn.

Mer enn alle andre skrev Gina Krog selv i bladet. Hennes redaksjonsartikler, klare, oplysende, fulle av stridslyst, manet og støttet de kjempende kvinner. Og de kjente kvinnesakskvinner fikk naturligvis innpass i «Nylænde».

«Nylænde» har vært av stor betydning for kvinnesakens fremme i Norge. Ved 25-års jubileet skriver Karen Grude Koht: «De tanker, som ved Gina Krog, gamle fru Ullmann, Ragna Nielsen, Anna Bugge Wicksell, Anna Rogstad og Anne Holsen og enda flere spredtes utover Norge har revolutionert tænkemaaden i vort land — — —. Og hvilken klang hadde ikke disse navn for os som var unge og interesserte i begynnelsen av 90-årene. Og hvor fænget ikke tankerne!»

Det sier sig selv at «Nylænde» er blitt det viktigste kildeskrift for den som vil studere kvinnesakens utvikling i vårt land.

Venstrepressen var stort sett vennligsinnet mot «Nylænde», men de konservative aviser var det første årti gjerne fulle av hån og mistro. Et par nummer av «Nylænde» var snaut utkommet før «Morgenbladet» gikk til angrep på det og dets «Redaktrice». Innholdet var uklart og tåket, blev det sagt, og vilde neppe gagne kvinnesaken. Især var man forarget over at «Nylænde» «tog den moderne Usædelighedslitteratur (nemlig «Albertine») under Armene». «Aftenposten» (17. februar 1887) syntes tidsskriftet stod på skoleguttstadiet: «Den eneste større og nogenledes modent skrevne Afhandling» skyldtes en herre!

«Nylænde» blev tydeligvis i de dager regnet for et rabulistisk og ugudelig skrift. Det fortelles at en lærerinne ikke torde holde det av frykt for å bli avsatt. Først senere da kvinnesaken blev regnet også for en høiresak, kunde Gina Krog få hedrende omtale for sin skribentvirksomhet i den konservative presse.

«Mit smertens barn», kalte Gina Krog engang «Nylænde». Hun arbeidet sent og tidlig med bladet, ofte så intenst, at det gikk på helbreden løs. Men verst var de økonomiske bekymringer. I 1893 fant styret at Kvinnesaksforeningen ikke kunde makte «Nylænde» lenger. Det hadde bare 420 abonnenter, og man trengte nesten det dobbelte. Mange var forarget over at Gina Krog så plutselig skulde miste arbeide og levebrød, og mente at tidsskriftet var en nødvendig del av foreningens virke. Men formannen, Ragna Nielsen, trodde at man nu kunde virke bedre ved å skrive i dagspressen.

Heldigvis hadde Gina Krog mot til å fortsette med utgivelsen av «Nylænde» på eget økonomisk ansvar.

Gina Krog stod som utgiver og redaktør til 1916. Da over-

tok Kvinnesaksforeningen atter bladet, og overlot redaksjonen til *Fredrikke Mørk*. I 1928 gikk bladet inn.

Gina Krog kom også ved sitt praktiske virke til å spille en fremtredende rolle i kvinnestemmerettsbevegelsens historie; hun er hovedaktøren frem til 1898, da hun avløses av F. M. Qvam.

Av vesentlig betydning er det at hun tok initiativet til stiftelsen av *Norske Kvinners Nasjonalråd* i 1904 og blev dets formann i de første grunnleggende år. Med sitt statelige ytre og sin klare ånd var hun en glimrende representant for norske kvinner på utenlandske kongresser.

Man har sagt om Gina Krog at det var en egoistisk «frøken-bevegelse» hun startet, men det er en urimelig beskyldning. Hun så i det hele vidt og fritt på saken. Med rette er det sagt at hun i sterkere grad enn de fleste borgerlige kvinnesakskvinner hadde forståelse og interesse for arbeiderklassens kvinner. Hun var nobel og prinsippfast, rakrygget og rettsindig, og arbeidet for sine idéer uten tanke på personlig vinning.

Gina Krog er kvinnebevegelsens første store fører. Hennes blad var centrum, brennpunktet i striden. Hun døde i 1916 og er den første norske kvinne som blev begravd på statens bekostning.

VI. KIRKEN OG KVINNESAKEN

1. Det gamle og det nye kvinne-ideal.

Fra midt i 80-årene var emansipasjonen blitt praktisk, støiende, kvinnene hadde rottet sig sammen og var blitt virkelige oprørere. Derved var kvinnesaken blitt mer utbredt og kjent, og så meget farligere. Den nøide sig ikke lenger med en beskjeden søsterlodd, men vilde ha full likestilling.

Så lenge en og annen kvinne doserte splittergale idéer, var det ikke så farlig; men nu var det i vide kretser blitt mote å sverme for kvinnefrigjørelsen, slik at enhver som vilde regne sig for å stå på høide med sin tid, måtte holde på den.

Og den radikale kvinnesak kom jo sammen med 70—80-årenes revolusjonære tanker, i følge med «samfundsopløsende og kristendomsnedbrydende tendenser», hånd i hånd med venstrepolitikk og naturalistisk litteratur, mens socialismens spøkelse skimtedes i det fjerne.

I 80-årene blev det en uforsonlig kamp mellem tilhengere og motstandere av emansipasjonen. Begge parter var nu bedre rustet enn i 70-årene, mer tilbøielig til å gå til ytterligheter. De konservative blev egget i sin motstand av den radikalisme i meninger som nu bredte sig.

Så meget heftigere blev striden, som den fra begge sider, ikke minst fra konservativ, var sterkt følelsesbetonet. Det var det gamle romantiske kvinneideal det gjaldt å forsvare.

Det var to i og for sig meget verdifulle prinsipper som stod overfor hverandre. Det gamle prinsipp var for mann — og enda mer for kvinne — *plikt og autoritet*, det nye var *frihet, frihet under ansvar.*

Antifeministene la vekt på mannens og kvinnens ulikhet i

fysisk og psykisk utrustning og mente at kjønnforskjellen hadde en gjennemgripende betydning for personligheten. Hvert kjønn hadde forskjellige opgaver og utfylte hverandre, hevdet de, og derfor var en ytre likestilling uheldig. Og de fant evolusjonistenes tro på at den kvinnelige natur kunde underkastes veldige forandringer, naiv og virkelighetsfjern.

Men til tross for at de så sterkt understreket kjønnsforskjellen og dens betydning, syntes de å mene at det kvinnelige meget lett kunde gå tapt. Gav man kvinnen likestilling, vilde hun forkvakles. Studiene vilde gjøre henne ufruktbar; hun vilde ut av hjemmet for å politisere; barnet vilde skrike i vuggen og gryten koke over! I sine ytterste konsekvenser, mente antifeministene, vilde kvinnefrigjørelsen føre til hjemmets oppløsning, til felles opdragelsesanstalter og spisesteder. Og selvsagt har de fått rett i at likestillingen har ført til omlegning av familielivet og sannsynligvis vil gjøre det i enda sterkere grad for fremtiden.

Den gamle tid sa til kvinnen likesom Helmer til Nora: «Først og fremst er du hustru og mor.» Og uten at mannen egentlig var sig det bevisst, vilde *han* bestemme hvad og hvordan kvinnen skulde være, hvori den sanne og ekte kvinnelighet bestod; hun var hans «medhjelp», hun eksisterte så å si utelukkende som anhang til ham.

Den nye tids kvinne fornektet sin «Ribbennatur», hun hevdet at hun var et individ og ikke bare en gjennemgang for slekten. Denne frigjørelse er et typisk utslag av det 19. århundres individualisme, dens trang til selvhevdelse. «Alle vil de være mennesker,» heter det i en anmeldelse av «Familien paa Gilje» i 1884. (Citert efter Thesen: Garborg II.) Nu vilde endog kvinnene være mennesker, leve sitt eget liv. Og den radikale feminist nærte og støttet selvstendighetstanken. Typisk for hans innstilling er disse ord av den unge høiremann *Francis Hagerup* i en Morgenbladsartikkel i 1884 (nr. 320 A.): «Vi Mænd har ingen Ret til at optrække vilkaarlige Grænser for Kvindenaturen, det er alene Kvinden selv berettiget til.»

Således er den radikale kvinnesak bygget på full tillit til kvinnen, til hennes kvinnelighet. Den mener at hennes verdifulleste egenskaper, hennes moderlige instinkter, er henne så dypt i kjødet skårne at man trygt kan gi henne frihet og selvbestemmelsesrett.

2. Ortodoksiens kvinnesyn.

Fremst i rekken blandt dem som kjempet for det gamle kvinneideal, var kirkens menn. Ortodoksien var blitt den herskende retning ved vårt universitet og blandt presteskapet omkring midten av det 19. århundre. Og det er påfallende hvor hyppig de norske prester og hele kristenfolket fra den tid av dvelte ved de bibelord som satte kvinnen i en underordnet stilling. Flittig citerte de bibelsteder fra det gamle testamente og Paulus, mens de synes å ha oversett at det ikke fra Kristus er levnet et ord, som setter kvinnen religiøst, socialt eller menneskelig lavere enn mannen.

I «Eva, den første Kvinde» av den kjente prest *Sigvald Skavlan* (Bergen 1872), læres det således at Adam er den egentlige representant for menneskeheten og at kvinnen er skjult i mannens legeme (sic!), likesom den hele Adams ætt er det. «Det er paa et saadant Repræsentantskab det beror at ogsaa Kvinden har sin Frelser i en Mand, ikke En af sit eget Kjøn. Hvergang Menneskesamfundet skal repræsenteres for Gud, maa det ske ved en Mand.» (Nemlig Adam, Kristus og presten!) Kvinnen er den passive, den underordnede. «Som Brud ledes hun frem, hun kaares og tiltales; selv er hun taus, i Lydighed ligeoverfor sin Gud, i Underdanighed ligeoverfor sin Brudgom. — — — Og med dyb Betydning forandres jo hos os Kvindens Navn fra den Stund, hun fæstes til Manden. — — — I Brudedagene kulminerer hendes Liv, da bærer hun *Kronen*. Men denne Myrthekrands staar i Pagt med Gravmyrthene. Hendes Attraa er til hendes Mand, men han skal herske over hende.» o. s. v.

Og kvinnene viste en merkelig evne til å forme sig efter de krav man stilte til dem. Den kristne kvinne bøide sig lojalt teoretisk — men naturligvis ikke alltid i praksis — for Bibelens strenge befalinger, oftest visst uten synderlige anfektelser. Ja, man kan hos ortodoksiens kvinner finne en nesten uhyggelig underdanighet og beskjedenhet.

Typisk er en artikkel av «En Kvinde» i «Morgenbladet» i 1870 (nr. 165 A.), skrevet i anledning Stuart Mills bok «Om Kvindens Underkuelse». Forfatterinnen tar med forferdelse avstand fra de ugudelige radikale kvinnesaksidéer, idet hun minner om at kvinnen er mannens «medhjelp», at hun kalles «mann-

inne». «Ak! det er en *Sandhed*, at vi Kvinder ere en Slyngplante, der trænger til at omslynge en stærk og kraftig Stamme (Manden) med et vart Hjertes Varme og Inderlighed for at blive, hvad vi kunne blive, selv om denne Stamme, denne Støtte for vort svage Væsen, ofte behandler os haardt, saarer og bedrøver os. — — — Kvinden er dog efter sin Bestemmelse, saaledes som den hellige Skrift giver Billedet af hende, bestemt til endnu mere end Manden, at bære sit Kors i Taalmodighed og *Stilhed*, hendes Liv *skal* være et stille, skjult Liv, i Hjemmets Helligdom, hun skal ikke *ville* fremtræde paa nogensomhelst Opsigtvækkende Maade.» o. s. v. «Spørg enhver Kvinde, der bliver stillet saaledes, at hun ingen mandlig Beskyttelse har, og du vil faa høre, hvor forladt hun føler sig, og hvor meget hun savner, ikke fordi Retsforholdene eller de borgerlige Love ere, som de ere, men fordi hun er saa fint anlagt, hendes Nervesystem, hendes Gemyt, hendes hele Natur og Personlighed kan ikke taale at stilles blot overfor den ydre Verden og de raa Forhold, der ere uundgaaelige i Livet.» Det var denne artikkel som fikk Aasta Hansteen til å tre offentlig frem som forsvarer av kvinnesaken.

3. Feministene tar kampen op.

Så lenge hvert av Bibelens ord blev tatt bokstavelig og absolutt, var det rimelig at de strenge ord om kvinnens beskjedne og underordnede virke måtte gjelde uavkortet.

Frem til tiden omkring 1870 hadde Bibelen i alle kretser en veldig og ubestridt autoritet i vårt land. Fra da av tapte skriftteologien terreng, og bibelkritikk og det moderne fritenkeri grep om sig. Meget av det som gjaldt kvinnens stilling i det gamle testamente, i de Paulinske epistler, blev nu av de «frigjorte» regnet for «jødisk-barbariske» innskudd, for midlertidige forordninger, som ikke kunde ha gyldighet til evig tid. Kvinnesakskvinnene innlot sig da i dyst med kirkens menn. Mangen en av dem måtte kjempe en tung kamp mellem sin barnetro og sin uavhengighetstrang. Både kvinnene og de geistlige herrer boltret sig i spissfindige fortolkningskunster. De fleste kvinner vilde gjerne forene sin gamle tro med den nye tids krav. Den nedarvede respekt for hver tøddel i Skriften førte til at det var uhyre vesentlig å få de enkelte bibelord til å stemme med

den moderne opfatning. At det til dels var en håpløs opgave, sier sig selv, og kvinnesakskvinnene kom derfor ikke alltid så heldig fra sine skjærmysler med de lærde teologer.

Alt Camilla Collett hadde harmdirrende vendt sig mot dem som vilde herske i religionens navn, og hadde den sterkeste mistanke til religiøse bøker som var skrevet spesielt for kvinner. Og Aasta Hansteen førte hele sitt liv en intens strid med teologene, inntil hun meldte sig ut av statskirken, forferdet over den rolle den tildelte kvinnen.

Kampen mellem det ortodokse syn på kvinnen og et friere, mer moderne gjaldt især to punkter, kvinnens underdanighet i ekteskapet og underordnede stilling i det hele, og hennes forhold til forkynnergjerningen.

Det mest talentfulle og best gjennemtenkte forsvar for den gamle tingenes tilstand blev gitt av presten *M. J. Færden* i «Luthersk Ugeskrift» 1884 i en artikkelserie om «Kvindespørgsmaalet». Færden fremstiller kvinne-emansipasjonen som en integrerende del av det moderne gjennembrudd, av liberalismen, naturalismen, darwinismen og vantroen. Han er i høi grad opmerksom på kvinnesakens rekkevidde og betydning og kaller den for «den mest omfattende og dybest indgribende av alle sociale Omdannelser».

Kvinnens stilling, mente Færden og hans meningsfeller, skulde nok bedres til en viss grad; men kvinnen måtte aldri fornekte sin «Ribben-natur». Hennes fulle likestilling med mannen i økonomisk, social henseende er han imot, det vil nødvendigvis føre til at hennes stilling i ekteskapet vil bli forrykket. Kvinnefrigjørelsen ført ut i sine ytterste konsekvenser var ensbetydende med ekteskapets og familielivets opløsning. Kvinnens offentlige plikter vilde komme i uløselig konflikt med hennes morsplikter. Han henviste til Amerika hvor kvinner var begynt å unddra sig morskallet ved umoralske midler, så at fødselstallet gikk tilbake. Kristendommen anviste på ingen måte kvinnen noen likestilling med mannen i det offentlige liv, likeså litt som den tillot noen sideordning i ekteskapet. Vilde derfor kvinnen slå vrak på den «vistnok fordringsløse, og dog saa uendeligt velsignede Plads, som Kristendommen har at byde hende», var hun med andre ord emansipert, kunde hun ikke lenger regnes for en kristen.

Artikkelserien gjorde slik lykke at den på tallrike opfor-

dringer blev trykt som særskilt brosjyre, og «Morgenbladet» gjengav den i sin helhet.

Selvsagt gikk kvinnesakskvinnene til angrep på Færden, således *Kitty Kielland*, som endog fikk plass i «Luthersk Ugeskrift» til en imøtegåelse.

Kitty Kielland. Maleri av Harriet Backer. 1883.

I denne strid mellem kvinnesak og kirke tok folk av konservativ støpning gjerne parti for kirken. Det er karakteristisk at «De konservative Foreningers Centralstyre» i 1884 satte op som punkt 8 i sitt program: «Arbeide for, hvad der uden Krænkelse af den *Kvinden ved Skriften anviste Stilling*,[1] i Familien og i Samfundet kan tjene til at lette hende Erhvervelsen af Kundskab og selvhjulpen Stilling.»

I 1888 blusset kampen op på ny. I november holdtes et kirkelig stiftsmøte i Oslo med omtrent 1 000 prester og lægfolk. Tiden forut hadde en del kvinner reist rundt og forkynt Guds ord, og adskillige var styrtet til for å høre. Pastor *G. Blom* («Luthersk Kirketidende» 1884, s. 443), tok nu op spørsmålet om kvinnens rett til forkynnelse i et grundig foredrag. Her blev det sagt at det var kvinnens plikt å tie i forsamlingen (1. Kor. 14), hun skulde ta imot undervisning, ikke lære eller by over mannen, men være i stillhet. Ved syndefallet kom det frem at kvinnen lettere lot sig bedrage, det viste sig alt dengang at hun hadde vanskeligere enn mannen for å skjelne sant og falskt fra hverandre, en egenskap som er nødvendig for en menighetens lærer.

[1] Uthevet her.

Efter en lengere diskusjon vedtok man omtrent enstemmig pastor Bloms forslag til resolusjon. Det inneholdt tre punkter: 1. Guds ord anviste mannen ordets forkynnelse, kvinnen kjærlighetens tjeneste i menigheten. 2. Kvinnen hadde anledning til å tale Guds ord, der det inngikk som en bestanddel i hennes kjærlighetsgjerning. Men hun måtte ikke tale offentlig for menigheten. 3. Da grensene ofte var flytende og det med andre ord var vanskelig å si om en forsamling skulde kalles offentlig eller ikke, måtte kirken i de enkelte tilfelle stille sig «varsomt og overbærende». Men det nye testamentets store regel måtte den bestemt hevde som prinsipiell og blivende.

I «Nylænde» innlot *Anna Rogstad* og flere kvinnesakskvinner sig i polemikk med presten Blom; det blev fra begge sider en pussig, men uhyre alvorsfull fektning om forståelsen av de forskjellige Pauli ord. Midt i dette hørtes *Vilhelmine Ullmanns* rene og klare stemme. Hun angrep teologene for deres hovmod og mangel på konsekvens. På stiftsmøtet var de ynkelig gått på akkord; hadde det ikke vært bedre å si: Uttrykkelig forbyr jeg henne å preke. Det var sårt at kirkens menn stilte sig i veien for kvinner som i ærlighet søkte hen til Kristus; var det ikke redsel for at andre skulde gå dem i næringen, som dikterte deres holdning?

«Dagbladet» drog i tre redaksjonsartikler til felts mot statskirkeprestene og «deres Anhang af højkirkelige Klokkere og Skolelærere»; de lå ikke hundrer, men tusener av år tilbake i tiden. De råd som Paulus gav kvinnen i Korinth for 1800 år siden, kunde ikke anvendes på kvinnen i Kristiania i 1888. Det lot til at prestene satte sig utover bokstavet når det var ubekvemt for dem selv, men holdt sig strengt til det, når det var ubekvemt for andre. Kristus hadde sagt til sine disipler at de ikke skulde ha gull eller sølv i sitt belte, og hvis prestene forlangte at kvinnene skulde tie i forsamlingen, så fikk de selv skille sig ved det meste av sine eiendeler. («Dagbladet» 1888, nr. 386, 388, 390.)

Midt i denne strid hugg *Bjørnson* inn med et utfall til begge sider. Teologene hadde påberopt sig skapelses- og syndefallshistorien, men nu hadde naturvidenskapen vist at det var sagn og påfunn alt sammen. Men det var et dårlig varsel at ikke

én kvinne hadde reist sig og sagt: «Hvad kommer dette os ved?» I stedet hadde de innlatt sig på spissfindige diskusjoner, for å få «prutningsmon, en liten tarvelig smule afslag — paa ægte kvinnevis forresten». («Nylænde» 1889, s. 52.)

Den 9. desember 1888 innbød *Kristiania Arbeidersamfund* Norsk Kvinnesaksforening til protest mot stiftsmøtets uttalelser om kvinnesaken. Omtrent 700 mennesker var til stede, derav var halvparten damer. Efter et foredrag av *Ragna Nielsen* vedtok man enstemmig følgende resolusjon: «Forsamlingen protesterer mot den opfatning av kvinnens stilling som kom frem på det siste kirkelige stiftsmøte, og hevder ethvert menneskes rett til selv å bestemme over sitt liv og sin gjerning.»

Samme år rettet *Camilla Collett* et angrep på vielsesritualet. Hun fant det barbarisk og uttalte at det måtte være en pine for enhver rett-tenkende ung mann som stod ved brudeskammelen. Og dårlige menn gav det en uhyggelig makt. Men «Luthersk Kirketidende» 1888, 4, s. 351), som blev regnet for å være moderatere enn «Luthersk Ugeskrift», forlangte at en hustru skulde bøie sig for sin mann, selv om denne ikke selv levde efter evangeliets forskrifter. «Manden vedbliver,» skrev redaksjonen, «saalænge Ægteskabet varer naturlig at være sin Hustrus Hoved og Herre, uanseet om han forspilder sin moralske Ret til at være det. Det ligger i Ægteskabets Natur. Det er Mandens medfødte Ret i Ægteskabet. Vi ser dette f. Eks. af Apostelen Peters 1ste Brev, hvor han taler om den kristelige Hustrus Forpligtelser overfor en hedensk Ægtefælle.» I 1882 blev det sagt i Stortinget at særeie og hustrus myndighet stred mot kristendommen (se s. 139).

Sitt høidepunkt nådde den religiøse antifeminisme i 1890, da biskop *Heuch* i Stortinget argumenterte mot kvinnestemmeretten med ord fra den hellige skrift (se s. 161).

Den religiøse antifeminisme har dog stort sett spilt en meget liten rolle i praktisk norsk politikk utenfor rent kirkelige områder; den evnet ikke stanse alle de reformer til kvinnens frigjørelse, som stortingsflertallet stadig tvang igjennem. Efterhvert som ortodoksien fremover i 70—80-årene mistet sin innflytelse over sinnene, og kulturlivet ved realismens gjennembrudd mer og mer emansiperte sig fra kirken, blev prestereaksjonen sta-

dig mere maktesløs. Hertil bidrog ny-grundtvigianere som *Ullmann* og *Wexelsen*, som med en frisinnet kristendom forbandt en avgjort sympati for kvinnebevegelsen. Endelig har den liberale teologi, som ved århundreskiftet var blitt den seirende ved Universitetet, takket være sin radikale bibelkritikk, lettere kunnet gå med på reformer til fordel for kvinner. Og endog den nyere ortodoksi, som dukker op i det 20. århundre, har til slutt måttet gjøre store innrømmelser overfor de moderne strømninger (se s. 270).

VII. TIL KAMP MOT DOBBELTMORALEN

1. «Den sædelige Ulighedstheori.»

I seksualliv som i kirkelig liv merker man at samfundets herrer hadde dannet opinionen og formet manns- og kvinneidealet. Teoretisk sett stilte man samme krav på sedelig renhet til begge kjønn; men faktisk og praktisk blev kvinnen for erotiske forgåelser dømt efter en annen og strengere lov enn mannen. Mannen hadde lovgivningen i sin hånd og han dannet opinionen; det er derfor ikke til å undres over at det opstod et system som så gjennem fingrene med og undskyldte hans erotiske eventyr og uregelmessigheter, mens en «fallen» kvinne blev forfulgt med de hårdeste straffer.

For kvinnen var og måtte være «Ægteskabets og Kydskhedens Prestinde», «Sædelighedens Vogterske». Det var ikke så farlig om mannen hadde smusset sig til, når bare hans egne kvinner var kyske og rene. Under 80-årenes moraldebatter skrev professor *Marcus Monrad* meget karakteristisk: «Kvinden skal være Mandens Sædelighedsideal. Han drages først derved i Sandhed op, at han holder dette Ideal højt og vaager over dets Ære og uplettede Glands mer end over sin egen» («Luthersk Ugeskrift» 1886, s. 335 f.). Hjemmet var samfundets faste grunnvoll og kunde alene bestå, dersom kvinnen var ren og uplettet. Ødeleggende var nok også mennenes last, men med kvinnens usedelighet gikk samfundet til grunne.

Kirkens menn regnet selvsagt enhver kjønnslig forbindelse utenfor ekteskapet for synd, men var dog så påvirket av den almindelige opinion, at de kom til å lempe på den ideale fordring når det gjaldt individer av deres eget kjønn. I «Luthersk Ugeskrift» 1884 protesterte presten Færden mot den Bjørnson-

ske hanskemoral; det var i hans øine urett både kristelig og menneskelig å dømme en mann for illegale forbindelser så strengt som en kvinne.

«Den sædelige Renhed, Blufærdighed og Kydskhed udgjør, saa at sige, Kvindens sande Væsen, det er den Livsatmosfære, hvori hendes Kvindelighed alene lever og udfolder sig. Hun kan ikke miste sin Kydskhed uden at miste just sin Kvindelighed, medens en lignende Synd hos Manden ikke berøver ham hans Mandighed. — — — En falden Kvinde er falden just *som Kvinde*, hun er nedstyrtet fra sin Kvindeligheds Dronningværdighed.»

Menn som Færden og Monrad vendte sig mot Bjørnsons krav på samme sedelige renhet hos mann og kvinne, fordi de trodde at i *praksis* vilde dette ikke føre til at mennene blev hevet op til kvinnenes nivå, men at kvinnene sank ned på mennenes. Istedenfor hanskemoral vilde man få fri kjærlighet.

Den unge pike skulde være yndig uvitende om alt som hadde med kjønnsliv å gjøre. Uvitenheten — et ledd i mannens herskerteknikk — gjorde henne usikker og gav ham et nytt overtak over henne.

Man krevde nok at hun skulde være ømt hengiven, men fremfor alt ren, uberørt, «bluferdig». Og man trodde ikke det falt henne vanskelig å svare til denne fordring; kvinnen var efter almindelig opfatning ujordisk, eterisk, uten mannens grove sanser. Utvilsomt undertrykte man på dette vis kvinnens naturlige sanselighet, hennes friske hengivenhetstrang. Det er ikke underlig at man i 80-årene fra enkelte hold hører klage over erotisk goldhet hos det svake kjønn.

Man trodde ikke synderlig på mannens evne til selvbeherskelse, derfor gjaldt det å verne kvinnen og om nødvendig å *skremme* henne bort fra lastens vei. Prinsippet var ganske enkelt det å la kvinnen ta følgene, når mann og kvinne hadde forgått sig sammen.

Bittert klaget Camilla Collett over det «mægtige Trekeiserforbund mellem Naturens Grumhed mod Kvinden i alle Retninger af Kjønsforholdet, Mandens Egoisme og en nederdrægtig Samfundsopinion». Og hun pekte på at «den sædelige Ulighedsteori» ikke lot sig gjennemføre. Skulde mannen ha frihet, måtte en del kvinner trekkes ned i smusset.

Men den almindelige mann regnet disse ulykkelige kvinner

— de ugifte mødre og de prostituerte — for den pris samfundet måtte betale for at hjemmet skulde beskyttes.

Ubevisst spilte det nok også inn at de «falne» kvinner oftest tilhørte folkets brede lag. Meget karakteristisk for tidens svakt utviklede sociale samvittighet erklærte Færden at kvinnens usedelige liv hadde meget verre følger for hjem og samfund enn mannens, for «Manden fører saa at sige Synden ud af Familien, Kvinden fører den ind i Familien.» («Luthersk Ugeskrift» 1884.) Dypt rystet over denne tankegang tok Bjørnstjerne Bjørnson til gjenmæle mot det kristelige ukeskrift i sin roman «Det flager». Presten burde erindre at mannen nok bragte synden ut av sin egen familie, men til gjengjeld bragte han ulykken inn i en annen. Den som resonnerte sådan, burde skamme sig og tie, føies det til.

Nesten alltid var det fattige hjem det gikk ut over. De prostituerte rekruttertes ofte, blev det sagt, av landsens piker, som fikk tjeneste i byen, blev avskjediget og kom på bar bakke. Kanskje hadde de fått arbeide ved et eller annet losjihus, der fristelsene var mange og store.

Efter utenlandsk mønster hadde man i Kristiania innført den offentlige eller legaliserte prostitusjon i 1840. Alle kvinner som levde av utukt, blev satt under politiets kontroll, blev tvunget til undersøkelse på politilægens kontor en eller to ganger i uken og til å legge sig inn på sykehus, dersom de led av veneriske sykdommer.

Det fantes tre slags prostituerte, bordellpikene, de privatboende «offentlige fruentimmer» og de såkalte hemmelige prostituerte, som politiet på grunn av deres tjeneste- eller familieforhold vilde vise større overbærenhet. For de to første klasser prostituerte utarbeidet Kristiania Politikammer i 1876 en instruks, som viser hvilken foraktet pariakaste disse kvinner var. Her het det blandt annet at de offentlige fruentimmer ikke måtte forlate byen uten spesiell tillatelse og at de hadde meldeplikt når de kom tilbake. De måtte ferdes så lite som mulig på offentlig gate, ja på hovedgatene måtte de ikke under noen omstendighet vise sig uten mellem klokken 8 og 10 formiddag. På teatrene hadde de bare adgang til de billigere plasser, og på konserter måtte de overhodet ikke komme.

Man foretrakk den offentlige, kontrollerte prostitusjon for den hemmelige ukontrollerte, fordi man derved mente å kunne

forebygge at smitten bredte sig videre til skyldige og uskyldige. Uten politiets inngripen vilde man på gater og streder bli vidne til en frekkhet, som særlig var uheldig for den opvoksende mannlige ungdom.

En kort tid blev menige militære og nyankomne skibsmannskaper visitert. For øvrig blev de menn som gikk til offentlige kvinner, ikke tvangsmessig undersøkt. Traff politiet en kvinne og en mann sammen under mistenkelige omstendigheter, fikk mannen gå, men kvinnen blev arrestert. Og ganske unge politiassistenter hadde anledning til å dømme henne inn på Mangelsgården. Var hun først kommet dit, kunde hun neppe reise sig mere.

2. Kampen mot den offentlige prostitusjon reises.

Den stigende aktelse for kvinnen førte til at opinionen utover i det 19. århundre vendte sig mot den statsbeskyttede prostitusjon. En engelsk kvinne, *Josephine Buttler*, hadde fra 1870 optatt et storstilet felttog mot dette forferdelige samfundsonde. I 1875 stiftet hun «Den britiske og kontinentale føderasjon til avskaffelse av den offentlige prostitusjon», et forbund som snart fikk filialer i de fleste kulturland.

Snart begynte kampen her hjemme fra forskjellig hold. Alt i 1879 hadde Oslo presteskap tatt skritt for å opheve det legaliserte skjøgevesen. Da en klage til departementet ikke førte til noe, tok prestene saken op på ny i 1881. Også byens menigheter krevde reform. En sterk reisning utgikk likeledes fra Goodtemplarordenen.

I 1882 optok Kristiania Arbeidersamfund sedelighetsspørsmålet til diskusjon. Med 900 à 1 000 stemmer mot 6 vedtok man en protest mot den legaliserte prostitusjon. Her uttaltes bl. a. at den lovbeskyttede prostitusjon virket nedbrytende på den sedelige rettsbevissthet, at den var «urettferdig og umenneskelig overfor kvinnen i almindelighet og den falne kvinne i særdeleshet».

Styret blev opfordret til å danne en forening som underavdeling av den britiske og kontinentale føderasjon for å motarbeide utukten i alle dens skikkelser.

17. november 1882 stiftet man i «Arbeidersamfundet» «Kristiania Forening til Fremme av Sedelighet» (nu Moralvernfor-

eningen). Den satte sig som formål å bekjempe usedeligheten ved agitasjon, foredrag og utbredelse av småskrifter. De kvinnelige medlemmer gjorde her et nyttig arbeide; noen besøkte de prostituerte på Rikshospitalets Hudavdeling, andre på Fødselsstiftelsen, en tredje gruppe tok sig av de kvinner som var i fengslene eller i bordellene.

Mer og mer bredte den opfatning sig at det var en skam for et moderne kultursamfund å legalisere prostitusjonen, da den likefrem opmuntret unge menn til usedelighet ved å gjøre dem trygge for smitte. Gjennem politikontrollen fikk prostitusjonen preg av å være en slags offentlig institusjon. Det blev nu ikke sjelden fremhevet at den politimessige ordning av prostitusjonen stred mot straffeloven, som forbød en kvinne å holde sitt legeme til fals.

Mange var oprørt over den måte man gikk frem på ved lægeundersøkelsen, idet de prostituerte i flokk og følge på visse dager i uken begav sig til politistasjonen. Alvorligere var den anke at selve undersøkelsen hos politilægen i høi grad virket sjelelig ødeleggende på den unge kvinne. «Den dræber den sidste Rest af Ærbarhed,» uttalte «Verdens Gang» 25. oktober 1887, «bryder som Regel for altid Broen mellem hende og det hæderlige Samfund.»

Alle myndigheter syntes i 80-årene enige om at man burde forby de prostituerte å bo sammen i større kolonier, som gjerne samtidig var ølkneiper hvor all slags forargelig trafikk blev drevet.

Mange tok dessuten til å tvile på lægetilsynets effektivitet. Ikke få, især læger, holdt dog kontrollen for nødvendig og uttalte at dersom man stanset den tvungne lægevisitasjon, vilde de prostituerte spre veneriske sykdommer over hele byen.

3. «Tvangs- og Interesse-Egteskab» eller ekteskap grunnlagt på kjærlighet?

Under 80-årenes kamp for å komme prostitusjonen til livs, opstod naturlig den tanke at man måtte finne dens dypere årsaker, så at ondet kunde gripes ved roten. Og mange fant at alene en omstøpning av selve samfundet og dets ærverdigste institusjoner vilde hjelpe. Ikke få kom til den opfatning at feilen stakk i selve ekteskapsordningen.

Den gamle opfatning av ekteskap og kjærlighet var formalistisk og autoritetsbundet. Ekteskap var slett ikke alltid en sak mellem de to som skulde leve livet sammen, men et familieanliggende. Giftermål var kvinnens viktigste vei til forsørgelse, og foreldre og foresatte var naturligvis ivrige efter å få de unge så økonomisk trygt og så tidlig som mulig i ekteskapets havn. I en tid da slektssammenhengen var sterkere enn den er idag, da man mer spurte efter plikt, autoritet og orden enn efter individuell lykke og personlig livsutfoldelse, var det naturlig at ekteskapet blev inngått på denne måte. Om de unge elsket hverandre på forhånd, var det naturligvis utmerket: men hvis ikke, mente man at kjærligheten nok kom bakefter.

Når to mennesker var vidd og kirken hadde gitt sin velsignelse til deres ekteskap, var forbindelsen hellig. Selv i vår lutherske kirke var ekteskapet å regne for jevngodt med et sakrament. Det var uopløselig, for hvad Gud hadde sammenføiet, skulde intet menneske adskille. Hvor forfallen, fordrukken og usedelig en ektefelle enn var, presten og opinionen for langte dog at man skulde holde ut.

Det å ha formalia i orden var viktigere enn de to parters følelser overfor hinannen. Men gjennem det 19. århundre reises et stadig mer utbredt krav på ekteskapets og kjærlighetsforholdets *inderliggjørelse*.

Camilla Collett er den første talsmann for den kvinnelige følelses herlighet og rett. Det er hennes bitre anklage mot samfundet at det ikke tar hensyn til kvinnens kjærlighet, som efter hennes aksiom er dypere og instinktmessig sikrere enn mannens. Gang på gang har hun pekt på hvor megen livslykke der gikk til spille — og det ikke bare for hustruen — fordi ekteskapet blev regnet for et levebrød for kvinnen og ikke utelukkende var en hjertesak.

De store diktere i 80-årene tok op og førte videre Camilla Colletts idé. I deres verker er en av de bærende tanker at ikke ytre bånd, en vielse, helliger et ekteskap, men alene følelsen. Dristigere og dristigere stiger den tanke frem i deres diktning at den forbindelse som inngås for vinnings skyld eller av andre utenforliggende grunner, en forbindelse, som ikke er båret frem av kjærlighet, bent frem er umoralsk. I «Magnhild» tegner Bjørnson med stor samfølelse en kvinne, som bevarer sin renhet, sin selvaktelse ved å unddra sig samlivet *innenfor* et ekte-

skap. Dikterverker som «Et Dukkehjem» og «Gengangere» synes å forkynne en kvinnes rett, ja plikt til å bryte ut av et ekteskap, som nedverdiger henne.

Så begynte man til almindelig forargelse å tale om «usedelige ekteskaper»; man sa om kvinner som giftet sig for å få en forsørger, at de ikke var det spor bedre enn de prostituerte. Mange kom nu til klarhet over at et ekteskap i ånd og sannhet alene eksisterer der, hvor den gjensidige hengivenhet finnes. «Det sædelige, det i dybeste, fineste forstand sædelige er gjensidigheden. I en hengivelse er altid det ensidige stygt,» skrev Anna Bugge i «Nylænde» 1888 (s. 108), «dette er ennu ikke gaaet rigtig ind i den almene følelse; her er hjerternes haardhed, og her trænges forkyndelse.»

Da det bare er den gjensidige kjærlighet som gjør en forbindelse ren og verdig, lå den tanke nær at ytre former, vielse, kirkelig eller borgerlig, ikke behøves. «Den juridiske Tvang er ikke blot overflødig, men den er uværdig og tillige skadelig,» skrev Garborg i «Dagbladet» 1888 (nr. 276). «Ægteskaber, som sammenholdes ved Tvang, er usædelige, d. v. s. demoraliserende, og bidrager mægtigt til at opretholde den offentlige som den hemmelige Prostitution.» Det var mange som regnet prostitusjonen som et supplement til det bestående interesse- og tvangsekteskap. «Skuggen av det kristelige Ægteskab,» kaller Georg Jonathan det i Garborgs «Mannfolk».

Og mange krevde å få løsnet på båndene. I 1888 fremsatte således «Dagbladet»s redaktør, *Lars Holst*, og *Viggo Ullmann* forslag til ny skilsmisselov. Det skulde være tilstrekkelig når en av partene begjærte skilsmisse, mens tidligere begges samtykke måtte til.

4. Fri kjærlighet eller prostitusjon?

Blandt det unge slektledds menn var det noen som ikke alene vilde løsne på ekteskapets bånd, men endog krevde «fri kjærlighet». Den voldsomste og krasseste talsmann for en ny kjønnsmoral var bohême-bevegelsens fører, den beryktede forfatter av «Kristiania-Bohêmen», *Hans Jæger*.

I anarkisten Jægers øine var hele tilværelsen satt på hodet fordi menneskene baserte samfundslivet på moral og religion

istedenfor på kjærlighet og fornuft. Derfor ønsket han å rive over ende «samfundets tre grunnpiller: kristendommen, moralen og det gamle rettsbegrep». Moralen var dog den argeste fiende, den var gått menneskene slik i blodet at all fornuft var forgjeves. De hederlige samfundsborgere var en flokk vanvittige som trodde det var deres plikt å gjøre sig selv alt det onde de kunde. De undertrykte sin naturlige trang til erotikk, så den slo ut i liderlighet istedenfor i kjærlighet. Så søkte de unge menn til motbydelige fruentimmer og ikke til unge piker, som de virkelig kunde elske.

Også de unge piker av de bedrestilte klasser hadde fått «det pene», «det passende», «det moralske» som gift i blodet, blev bleksottige og syknet hen. Jæger skal ha fremsatt forslag om å grunnlegge en skole for unge piker, for at de kunde bli sig sine drifter bevisst, så hverken de eller de unge menn blev snytt for den part av livslykken som tilkom dem! I et skuespill, «Olga» (utgitt 1883), har Jæger tegnet den unge kvinne efter sitt eget hjerte: «Jeg vil leve aldeles som en ung lettsindig herre,» sier hovedpersonen, «bare med den forskjel, at jeg ikke vil gjøre det af letsindighed, men med fuldt rolig overlæg. — — — Hvis ingen af oss dannede damer vil gaa foran, hvis ingen af os vil bryde med alle disse moralske fordomme og i gjerningen vise, at vi blir ved at være lige fine og dannede for det, saa blir vi aldrig i evighed disse fordomme kvit. Det kan ikke nytte at gaa omkring og ræsonnere, vi maa praktisk lære mændene, at et samliv med frigjorte kvinder er uendelig meget rigere end et samliv med disse moralske damer, som igrunden aldrig blir andet end voxne børn.»

Den ungdom som til rett tid og på naturlig måte lærte kjærlighetens sødme å kjenne, vilde gripes av livslyst og energi. Som man ser, stemmer Jægers system på vesentlige punkter overens med retninger innen den moderne psykologi. Som flere av dem, men i enda sterkere grad, overbetoner Jæger sanseligheten. Således regner Jæger ikke med den menneskelige trofasthet og sans for sammenheng, for ikke å tale om at barnet er uteglemt i hans system. Han tenker sig at med kjærlighetens frigjørelse vil det falle naturlig f. eks. å gjennemleve en 10—20 kjærlighetsforhold.

Det er helt naturlig at «Fra Kristiania-Bohêmen» fikk folk til å steile, den blev også straks beslaglagt (des. 1885).

Christian Krohg: I Politilægens Venteværelse (Albertine). 1886—87. Detalj.

Men beslagleggelsen av *Christian Krohgs «Albertine»* (1886) var en dumhet og en urettferdighet. På bakgrunn av et tilforlatelig og ekte Kristiania-miljø skildres her en fattig og uskyldig ung sypike, som på skammelig måte blir forført og tvunget til offentlig prostitusjon. Med bitende ironi spurte Garborg efter beslagleggelsen om regjeringen satte prostitutionen «i Række og Rad med vore hellige og ukrænkelige Institutioner»?

Arne Garborg er den av bohêmens menn som trengte dypest ned i sedelighetsproblemet. (Rolv Thesen: A. G. Europearen, 1936). Han hadde ungdommens intuitive forståelse av kjærligheten som livsmakt, og det ergret ham å se hvordan tilårskomne diktere (B. B.), kvinnesakskvinner (Gina Krog og flere) og teologer (professor Fredrik Petersen) kunde innbille sig selv og andre at kjønnsdriften så lettvint lot sig temme. Men da de medisinske professorer erklærte at cølibat ikke hadde vært sundhetsfarlig i noe tilfelle de kjente, da gikk det over alle grenser. Garborg var forsikret om at overfor alle seksuelle vanskeligheter hjalp ikke pene moralprekener, men alene vidtgående socialøkonomiske reformer.

Derfor flirer Garborg av B. B.s hanskemoral i den vittige og respektløse novelle «Ungdom» (1884). I romanen «*Mannfolk*» (1886) viser han hvordan kjærlighetslivet, det vakreste menneskene har fått i gave, takket være samfundsforholdene vendes om til elendighet og styggedom. Men når folk bare blev lykkelige, mente han, vilde de nok holde op med å være liderlige.

Så tidlig som mulig gjaldt det (for gutten) å få «jenta på hybelen», et uttrykk som sjokkerte det pene Kristiania. Da ekteskapet ikke burde vare lenger enn kjærligheten, måtte den unge pike opdras til selvstendighet, så hun kunde forsørge sig selv. Så slapp hun å selge sig, som Fanny i «*Hjå ho mor*» (1890), så kunde hun avbryte et forhold som forringet henne. Kvinnen skulde styrkes i troen på sig selv og mannen lære mer respekt for henne. «Vi maa ha Bugt med Mandens dybe og indgroede Foragt for Kvinden, som selv hos de fineste blandt os kan bryde ganske pludselig frem paa ganske utrolig Vis, til vor egen Forbauselse, men vi maa i ikke ringere Grad ha Bugt med Kvindens dybe Mangel paa Selvagtelse,» skrev han i «Nyt Tidsskrift» 1887. Og så måtte det være slutt med disse hustruer som drev dank og krevde overflod og luksus av sine menn.

Det måtte være ubetinget særeie i ekteskapet. Selv navn og rang burde hver ektefelle beholde for sig.

Til tross for at Garborg således fremsatte et utpreget kvinnesaksprogram, blev det til bittert fiendskap mellem ham og kvinnesakens tilhengere eller «hanskedamene» som han kalte dem.

Amalie Skram. Fotografi 1890.

Det er ganske naturlig at den bitreste anklage mot samfundet for ordningen av de seksuelle forhold måtte komme fra en kvinne. *Amalie Skram*, som ikke tilhørte bohêmen, men stod Garborg nær, vendte sig med uvanlig dristighet og åpenhet mot mennenes ryggesløshet. «Hun talte om alt med Heftighed, beklagede sig over Mændenes Raahed og Plumphed,» forteller Georg Brandes om henne. I «*Constance Ring*» (1885) uttaler dr. Lorck som sin erfaring at ekteskapet var «en højst mislig Institution». «Ja pyt hvad kunde ikke Mænd præstere i Retning af Kjærlighed?» uttaler Constance. «De gik og dryssed om og flaned med Ord og Følelser, til de var udjaskede som Gadetøjterne og så kom de og bød sig frem til Ægteskabet. — — — Deres Kjærlighed var en Væmmelse — — De elsked den ene og leved med den anden.» «*Vi* gifter os jo allesammen med saa at sige offentlige Mandtimmere,» sier fru Reinertson i «*Lucie*» (1888). Lorck, som er en bra og aktet mann og en dyktig læge, kommer med disse kyniske uttalelser: «Disse løse Forbindelser, som unge Mænd indgaar med et eller andet Pigebarn, for ikke at tale om den blot og bart kjønslige Omgang, har i Virkeligheden liden Betydning, ja, hvad det sidste angaar, ingen som helst. Det er et Nødværge, et Surrogat, om du vil, og har ikke den fjerneste Indvirk-

ning paa en Mands Evne til senere hen at føle en virkelig Kjærlighed.»

Constance oprøres over at mennene behandlet kvinnene som leketøi: «Med hvilken Ret bar Mændene sig saaledes ad? De nød disse Kvinders Ungdom, deres Sundhed, deres Kjærlighed, som om de var skabt i dette ene Øjemed; de nød, til de var mættet. Saa de noget mer eftertragtelsesværdigt, slængte de dem fra sig og overlod dem til den Skjæbne, som Mændenes brutale Egoisme havde beredt dem. — — — Hun følte en oprørsk Forbitrelse mod den Samfundsraahed, der havde gjort det saa bekvemt og saa ufarligt for Mændene at hengi sig til sine kjønslige Lyster.»

I «Lucie», der en underklassekvinne med «fortid» gifter sig med en alt annet enn uskyldig overklassemann, har fru Skram vist hvordan det gode selskap med hjerteråhet stener en «fallen» kvinne, mens det smilende finner sig i mannens eventyr.

Hun glemte heller ikke å gi kvinnen, eller rettere den kvinnelige opdragelse, en stor del av skylden for den ekteskapelige misère. Man opdrog de unge piker i komplett uvitenhet om ekteskapet og dets natur og forberedte dem ikke for livet. Således sier Constance før hun frivillig søker døden: «Havde jeg bare vidst Besked om det, der spiller den store Rolle i Livet, saa var det gaaet mig bedre.»

Amalie Skram har i sine romaner med sjelden opriktighet skildret den golde kvinne og alle de ulykker hun avstedkommer. Hun mente som Garborg at den forkjærte opdragelse gjorde stadig flere kvinner erotisk evneløse, og at her var en viktig årsak til ulykkelige ekteskaper og megen usedelighet.

5. Kvinnene og sedelighetskampen.

Det er klart at kvinnesakskvinnene måtte kreve likhet på det sedelige område, som de krevde det på det økonomiske og det sociale. Og det stod for dem som om det kunde skje på to måter: Mennene kunde bli som kvinnene, av begge kjønn skulde det kreves streng beherskelse, eller kvinnene kunde bli som mennene, man slappet av i fordringen til kvinnenes moral.

Kvinnesakskvinnene valgte det første: å forlange selvbeherskelse av mannen. Med lidenskapelig patos og merkelig dristighet avslører *Camilla Collett* alt i 1872 dobbeltmoralen, «dette

Misforhold, Familielivets Peststof, den sande Kilde til vor Nedværdigelse og vore Ydmygelser, til vor Forladthed og undertiden vor Fordærvelse.» Her hadde kirkens menn glemt å stille kravet, mente hun. Derfor roper hun ut: «I religiøse Skribenter, I, som har saa travelt med at danne nye Kløfter ved at stille Kvinden i et næsten hedensk Underdanighedsforhold til sin Medskabning, viser os heller denne Kløft i dens opløsende Virkninger, viser os Nødvendigheden af en sedelig Fællesforpligtelse og et Fællesansvar, forkynder den fra Prædikestolen og i eders Skrifter, men tydelig saa at alle kan forstaa det!» («Sidste Blade» 1872.)

Tre år senere gjorde *Aasta Hansteen* både gjennem skrift og handling et forsøk på å hevde samme moral for begge kjønn; hennes smakløse, men heroiske kamp for den forførte baronesse druknet dog i latter; og samfundets snerpethet og dømmesyke tok en forferdelig hevn over henne som brøt med fortielsessystemet.

De fleste av 80-årenes fremskrittskvinner vendte sig med avsky mot bohêmen og tok avgjort parti for Bjørnson og hans «hanskemoral». I motsetning til bohêmen krevde de at forholdet mellem mann og kvinne måtte legaliseres ved ekteskap. Blev forholdet mellem kjønnene fritt og tvangløst, vilde kvinnene trekkes ned, og de og barna bli den lidende part. De fant at Hans Jæger altfor sterkt krevde eftergivenhet overfor ethvert lune og enhver lyst. Og de syntes at bohêmen regnet kvinnen bare som kjønnsvesen, hundyr.

Med sorg så de at også kvinner var smittet av dobbeltmoralen. Det blev klaget over at de unge piker ikke satte pris på eller krevde sedelig renhet av den mann de skulde gifte sig med. En mann som begikk feiltrin, blev ikke møtt med forakt av kvinner. («Nylænde» 1888, s. 84.)

Og med forferdelse hørte kvinner av den velstilte klasse utover 80-årene om det nattlige skyggeliv, som hittil hadde vært så godt som skjult for dem. Ganske naturlig måtte de reagere heftigere enn mennene. At kvinner solgte sin ære, følтes som en nedverdigelse for hele kvinnekjønnet. «Husker vi ikke alle, da vi første Gang fik rede paa at Kvinder solgte sig og kjøbtes,» skrev en kvinne i «Dagbladet» 1894 (nr. 259), «hvilken Opdagelse det var og hvilken Rædsel, og har det ikke siden formørket hele vort Liv.»

Visitasjonssystemet hadde dessuten den ulempe at uskyldige kvinner ved en feiltagelse fra politiets side kunde risikere å bli bragt til politistasjonen, for der å bli underkastet en ydmykende undersøkelse.

I 1886 advarte politimesteren i Stavanger byens kvinner mot å gå alene ut efter klokken 10 aften, da de i så fall kunde risikere å bli anholdt av politiet og lægekontrollert! Var ikke slikt en forhånelse av hele kjønnet. Nu kom det igjen for dagen at menn ikke alltid var så objektive, så rettferdige, som de gjerne gav sig mine av. Gina Krog fnyste av harme. («Dagbladet» 15. okt. 1886.)

Kvinnesakens forkjempere hevdet at usedeligheten i sin almindelighet, og særlig usedeligheten i dens verste form, prostitusjonen, skyldtes kvinnens underordnede stilling, *hans* mangel på aktelse, *hennes* mindreverdighetskjensler, men først og sist hennes økonomiske nød. Den fattige kvinne bragtes til prostitusjon, den bedrestilte til å selge sig inn i ekteskapet. Da kvinnenes arbeide på den forferdeligste måte blev underbetalt, var og blev det økonomiske spørsmål det fundamentale i kvinnesaken.

6. Norsk Kvinnesaksforening trekkes inn i striden.

Norsk Kvinnesaksforening tok sig ikke av sedelighetssaken de par første år efter sin stiftelse. Den var optatt med andre spørsmål, særlig med arbeidet for kvinners utdannelse og adgang til erhverv. Foreningen fikk høre bebreidelser for sin passivitet. I 1888 opfordret «Sc.» i «Nylænde» (5. mars) foreningen til uavkortet å ta op hanskemoralen på sitt program. Og en innsender i «Dagbladet» uttalte i 1885 (8. febr.) at om det fantes kvinnesak i verden, så måtte det være dette «at faa vasket væk noget af den Skjændsel, som sidder paa Kvindeslægten. — — — At opnaa et saadant Standpunkt, at Bordellerne kunde lukkes, vilde være af endnu større Betydning for Kvindernes Sag, end at Universiteterne er blevet aabnet for dem.»

I begynnelsen av 1887 holdt stadsfysikus *Sparre* foredrag i Kvinnesaksforeningen om prostitusjonen, og i oktober samme år sendtes en adresse til Justisdepartementet om å avskaffe det

reglementerte skjøgevesen, med den begrunnelse at det stod i likefrem strid med kriminallovens 18. kap., §§ 26 og 27.

Kvinnesaksforeningens formann, fru *Ragna Nielsen*, og sikkert også andre styremedlemmer var til stede i Studentersamfundets lokale på et diskusjonsmøte, som *Gustaf af Geijerstam*, *Garborg* og andre av bohêmens folk sammenkalte den 17. nov. 1887. Her kom Geijerstam med mange utfall mot kvinnesakskvinnene; de hadde skapt en mur mellem kjønnene og forlangte altfor meget av mennene. Ja, i Sverige var det gått så vidt at kvinner hadde svoret hverandre ikke å gifte sig med menn som hadde en plettet fortid.

Ragna Nielsen, f. Ullmann. Fotografi.

Det var lett nok for kvinnene å stille krav, mente en av deltagerne i diskusjonen, dr. *Oscar Nissen*, for de hadde få eller ingen fristelser. Han vilde ut fra sin erfaring som kvinnelæge påstå at ikke mer enn 10 prosent av norske kvinner hadde kjønnsdrift. Fru *Margrethe Vullum* forsvarte kvinnebevegelsen mot Geijerstams angrep. De utskeielser og overdrivelser man hadde sett, fulgte enhver bevegelse. Også kvinnebevegelsen vilde være med på å skape forbindelser av kjærlighet istedenfor interesseekteskaper. Kravet på likestilling vilde til slutt forandre forholdene, det vilde omforme opdragelsen og skolene og bringe «jenta på hybelen» som Garborg kalte det.

Søskenparet *Ragna Nielsen* og *Viggo Ullmann* forsvarte hanskemoralen. Geijerstam hadde urett i sin påstand om at avholdenhet var skadelig for legeme og sjel. Farlig var derimot et usedelig liv, det var nok å minne om de forferdelige kjønnssykdommer. («Morgenbladet» og «Dagbladet» 18. nov.)

Venstrepressen var begeistret over diskusjonen. «Og det mærkelige hændte,» skrev «Verdens Gang» (19. nov.), «at en Forsamling af unge og gamle, Mænd og Kvinder af alle Samfundslag og fra alle Lejre fulgte Ordskiftet med den mest spændte Opmærksomhed, uden at selv de djærveste Udtryk saarede eller krænkede nogen. — — — Altsaa gaar det virkelig an — udmærket godt endogsaa — for hæderlige Mænd og Kvinder at drøfte selv ømtaalige Sager med Aabenhed og uden Fortielser. Det er et stort og betydningsfuldt Fremskridt.»

Men konservativt innstilte mennesker var betenkelige. I «Morgenbladet» (11. des. 1887, nr. 367) uttaler en innsender at han ikke kan tenke på de Garborgske, Geijerstamske møter uten «med Væmmelse», møter, hvor «ikke blot Mænd, men endog Kvinder paa den krasseste Maade og med en Frigjorthed for alle Sømmelighedens og Anstændighedens Hensyn, hvis Mulighed man indtil da ikke havde kunnet drømme sig, udvexlede Meninger om Ting og Forholde, som hidtil ansaaes for at ligge udenfor den offentlige Diskussion.» Det er betegnende at Sedelighetsforeningen ikke vilde ta imot overskuddet fra et av disse diskusjonsmøter, skjønt de var bestemt til «de ulykkeligste av alle kvinner». Heller ikke fattigvesen og politi vilde ta imot. Først da Garborg kom til fengselsvesenets formann, blev han av med pengene. («Verdens Gang» 1887, nr. 169.)

Intet under at mange kvinner blev skremt. På det neste møte, 25. nov., der Garborg var innleder, var det til stede bare et fåtall kvinner, som imidlertid av «Dagbladet» (25. nov., nr. 388) fikk attest for å høre til byens «mest ansete og intelligente Damer». Blandt dem var Kitty Kielland og Margrethe Vullum. «Morgenbladet» talte om «et snes Stykker af Fruentimmer» (25. nov. nr. 606), og føide til: «På første Bænk havde Albertines dømte Forfatter Krohg Plads, omgivet af, hvad man i Studenterkredse benævner som «Bohêmens Generalstab». Mere Garanti for at det gjaldt Alvor behøves jo ikke.»

Denne gang demonstrerte Ragna Nielsen ved ikke å møte frem. Hun var ytterst indignert over bohêmen på det Geijerstamske møte, og især over Nissens uttalelser. Kvinner hadde måttet døie alle slags beskyldninger, skrev hun i «Dagbladet» (1887, nr. 384), at de var svake, hadde liten arbeidskraft, for lett hjerne o. s. v., men at «vi ogsaa i kjønslig Henseende var fuldstændig defekte Mennesker, det vidste vi dog ikke før.»

Som formann i Norsk Kvinnesaksforening samlet fru Nielsen styret og foreslo å sammenkalle et offentlig protestmøte mot bohêmen. Dr. Nissen hadde slynget alle norske kvinner forhånelser i ansiktet, og da var ingen nærmere til å protestere enn Kvinnesaksforeningen. I grunnen hadde dr. Nissen uttalt at den herskende usedelighet skyldtes kvinnene. Naturligvis var det makeligere å tie stille. Men det var en slapphet som nok kunde få sine følger for foreningen, «en klogt affattet, sand og værdig protest vilde, foruden at styrke kvindernes selvfølelse, forminske virkningen af den nedsættende tale». («Nylænde» 15. des. 1887, s. 371.)

Av Norsk Kvinnesaksforenings styre var det bare én, *Anna Qvam* (Halvorsen) som vilde være med på et protestmøte. De andre fem, fru *Andrea Aas*, cand. jur. (senere justitiarius) *Frederik Beichmann*, dr. *Edvard Bull*, *Anna Rogstad* og *Nicoline Sundt*, f. Hansen, stemte imot. Norsk Kvinnesaksforening behøvde ikke ta hensyn til hvad en så ivrig tilhenger av Strindberg sa; et protestmøte kunde dessuten trekke foreningen ned i det latterlige og bli et farlig eksperiment.

Men for fru Nielsen var saken så maktpåliggende at hun vilde appellere til en ekstraordinær generalforsamling. Generalforsamlingen som holdtes 25. januar 1888, sluttet sig med 70—80 stemmer mot 27 til styremajoriteten. Dermed hadde den tatt det standpunkt at det var rett ikke å gå til protestmøte. Ragna Nielsen var oprørt. Syntes Norsk Kvinnesaksforening at man ikke hadde å blande sig i åndelige spørsmål, som direkte angikk kvinnenes sak; skulde man ikke ense andre fiender enn «verdige motstandere», skulde foreningen bare pusle med småterier, så vilde hun gå ut av styret. Det gjaldt det viktige spørsmål om N. K. F. skulde holde sig fornemt tilbake eller ta part og del i striden som man gjorde i København. («Nylænde» 1888, s. 35 f.). Ragna Nielsen og Anna Qvam gikk av som styremedlemmer, og *Anna Bugge* blev ny formann.

Anna Bugge, som med stor dyktighet ledet foreningen, var så vel fra karakterens som evnenes side et uvanlig menneske, og det var et stort tap for norsk kvinnesak at hun på grunn av sitt ekteskap med senere professor Knut Wicksell kom til å forlate Norge i ung alder.

7. Har kvinnesaken vært mannfolkfiendsk?

Mens kvinnesakskvinnene var overbevist om at en bedring av samfundsmoralen alene kunde tenkes om deres sak vant fremgang, hevdet motstanderne at kvinnebevegelsen gjennem den karakter den hadde antatt, tvert om hadde bidratt til å sette skranker mellem kjønnene og dermed til å øke usedeligheten. I en svær redaksjonsartikkel «Fra de Stummes Lejr» i «Verdens Gang» for 2. des. 1887 kalte *O. Thommessen* kvinnefrigjørelsen for mannfolkfiendsk.

Bevegelsen hadde tatt preg av sin grunnlegger Camilla Collett, stod det her, likesom henne hadde den mer fordret enn reformert. På en uhellsvanger måte hadde kvinnene satt kjønn op mot kjønn. Følgen kunde bli og var til dels blitt fortørkede peppermøer og forranglede ungkarer. Kvinnene fikk huske at kjernen i kvinnesaken var ekteskapet, og at målet for dens streben burde være det lykkelige ekteskap. De to kjønn måtte lære hverandre å kjenne: «Da det nu blev gjort ved to offentlige Møder i Studentersamfundet, blev der stumt i Lejren. Nogle vilde ikke møde, andre faldt fra paa Halvveien, atter andre protesterte mod slige Sammenkomster.»

Aller mest blev «hanskedamerne» utsatt for angrep fra bohêmens fineste hode og vittigste penn, Arne Garborg. Og noen få innen kvinnebevegelsens egen generalstab, og da især de mest frisinnede og klartseende, var i grunnen enige med ham. *Anna Bugge* (Wicksell), *Vilhelmine Ullmann*, f. Dunker, *Kitty Kielland* og *Margrethe Vullum* følte sig ikke så skråsikre overfor det vanskelige sedelighetsspørsmål. De syntes at deres egne bare dømte mennene og pukket på hanskemoralen i «al dens koldhjertede letvindthed».

Anna Bugge advarte således mot å stille op en generell teori i saker av så individuell ømfintlig natur. Kvinnene måtte vokte sig for å skildre situasjonen slik: «Dyb skygge over mændene, straalende lys over kvinderne.» I virkeligheten var det «skrøbeligt tusmørke over det hele». Man fikk huske av kvinnene stadig var så lite fintfølende at de giftet sig av sociale og økonomiske grunner. («Nylænde» 1888, s. 107.)

Og på det siste Geijerstamske møte beskyldte *Kitty Lange Kielland* bevegelsen for en viss tørrhet og mangel på varme. For

henne stod det som om en kvinnes liv ikke var rikt og fullt harmonisk, når den erotiske kjærlighet manglet. Men det truet med, mente hun, at moderne kvinner «hårdnakket» koncentrerte sig om arbeidet og stengte ute disse viltre lengsler som er en viktig og uundværlig naturside av tilværelsen. Beskyldningen for mannfolkfiendskhet og for lyst til å efterape mennene må historisk sett karakteriseres som uforstående og ikke helt rettferdig. Hvad Camilla Collett angår, var som bekjent hovedtanken i hele hennes virke å skape et inderligere forhold mellem mann og kvinne. Men selvsagt måtte til en viss grad kvinnesaken vende sine våben mot mennene, de egentlige makthavere i samfundet. Og bevegelsen måtte som en følge av hele sitt ophav i første omgang kjempe fortrinsvis for den ugifte kvinnes rett. Allikevel hadde den ført til en voksende aktelse for en mors og hustrus stilling og arbeide. De kuede og utkjørte Maer fantes ikke i så stort antall lenger, har man sagt.

Anna Bugge Wicksell. Fotografi. 1909.

Naturligvis var det noe vestalinneaktig over flere av de eldste forkjempere, en Ragna Nielsen, en Gina Krog; de hadde tatt preg av sin tids kvinneideal. Ved miljø og opdragelse hadde disse generasjoners kvinner fått en redsel for alt som ikke var «åndelig». De hadde liten forståelse av unge menns seksuelle vanskeligheter, og hadde kanskje i ennu mindre grad oplatt øie for at også kvinner kunde vansmekte av mangel på erotikk. De undervurderte sitt eget kjønns sanselighet og trodde at overklassekvinnens dyd var bedre forankret enn senere tider har vist. Under sedelighetsfeiden i Danmark pekte Georg Brandes på det faktum at prostitusjonen tok av for henne. Kvinne-

sakskvinnene, som Garborg i kampens hete døpte dem, så ikke som han den erotiske kjærlighet som en veldig livsmakt som måtte og skulde komme til sin rett; derfor blev det bitter strid mellem de to parter, som ellers stod skjønt enige om at kvinnen måtte frigjøres og likestilles med mannen.

Som bekjent blir moraldebatter likesom diskusjoner om religiøse materier ført med blind voldsomhet, og først eftertiden pleier formå å se rettferdig til begge sider. Man skal ikke glemme at de gamle kvinnesakskvinner — så sarte de enn kunde være — var frisinnede nok til å bryte med det gamle fortielsessystem. I en uhyre snerpet tid, en tid da en saklig artikkel om fødselsregulering (Oscar Jæger i «Socialdemokraten» februar 1886) simpelthen blev beslaglagt, våget disse kvinner å tale ut om så delikate emner. På bakgrunn av konservative folks hysteriske redsel for ethvert åpent ord om seksuelle spørsmål blir deres optreden i sedelighetssaken å regne for en bedrift. Flere av kvinnesakskvinnene uttalte sin forundring over at man vel tålte at råttenskapen *eksisterte*, men ikke at man *talte* om den. Derfor kunde de meget fordomsfritt likesom bohêmen regne «Albertine,» for en god og fortjenstfull bok.

Det var også dem som tok kvinnesaken i forsvar. Således *Lars Holst*, som i «Dagbladet» i en karakteristisk diskusjon med Garborg tok til orde for beherskelsesmoralen. Så sent som i 1891 kom han tilbake til dette og betonte at all kulturfremgang krevde beherskelse av driftene. Man gjorde stort sett kvinnesaken urett, når man beskyldte den for å stille naturstridige krav til ungdommen. Det var tvert om dens fortjeneste at den hadde minnet om at selvbeherskelse var nødvendig.

8. Prostitusjonen opheves. Rettferdigere rettsregler om den ugifte mor og hennes barn.

Høsten 1887 kulminerte sedelighetsdiskusjonen og forstummet snart. Imidlertid hadde den båret frukter.

16. mai 1884 gav Justisdepartementet politimesteren i Oslo pålegg om at bordellene skulde lukkes. Tallet på bordellene var nok alt i tilbakegang. 1879 skal det i Oslo ha vært 8 av dem med 49 skjøger. 16 prostituerte bodde privat. Enn videre kjente politiet til at 605 andre kvinner drev usedelighet som

levevei. Disse hemmelig prostituerte var også efterhånden trukket inn under den tvungne lægekontroll. Det er blitt sagt at lukningen av bordellene var en formsak uten reell betydning. De prostituerte kvinner blev boende i samme strøk som tidligere, Vaterland, Piperviken og Fjerdingen, og trafikken blev drevet i like stor utstrekning som før.

I 1887 bestemte Justisdepartementet at det bare skulde bo én prostituert i hvert hus, da disse kvinner virket forrående og brutaliserende på hverandre. Endelig ophevedes den offentlige prostitusjon i Oslo i 1888. Nu blev det slutt på politiets kontroll og innkallelse av kvinner til lægeundersøkelse. Tilsynet blev lagt under helserådet.

Sedelighetsforeningen søkte å skaffe en hel del av de prostituerte levevei, klær og penger til hjemreise. Magdalenehjemmet, oprettet i Fagerborgveien 48, stod åpent for dem.

I 1893 blev politikontrollen også ophevet i Bergen og Trondheim.

Ifølge en erklæring fra politimesteren til Oslo Formannskap i 1888 skulde sedelighetstilstanden i hovedstaden ha forbedret sig noe siden den offentlige prostitusjon blev avskaffet.

*

Det var klart at 80-årenes humane, kvinnevennlige ånd måtte søke å bøte på den skrikende urettferdighet samfundet la for dagen overfor den ugifte mor og hennes barn.

Lovgivningen på dette område har ned gjennem tidene vært konsipert ut fra et utpreget mannfolksyn. Ja, det er «ikke noe livsforhold hvor mannen mere skammelig har sveket sine naturlige plikter enn nettop her», skriver G. Wiesener i «Sociale Meddelelser» (nr. 9 for 1925).

Efter Kristian V's lov hadde faren ingen forpliktelser overfor barnet, og den ulykkelige forlatte kvinne hadde ofte ingen annen utvei enn fosterfordrivelse og barnemord. Men for slike forgåelser truet lovene med den frykteligste straff: «Lettferdige kvinnfolk, som deres foster ombringe, skulle miste deres hals og deres hoved settes på en stake,» het det i Kristian Kvint. For å få den rette målestokk må man dog ta i betraktning tidens strenge straffebestemmelser også på andre områder.

Efterhånden skjer det en forbedring i den ugifte mors retts-

stilling. En forordning av 1763 fastsatte et beskjedent bidrag fra barnefaren inntil barnet var 10 år gammelt. Loven av 1. august 1821 utvidet farens økonomiske forpliktelser, han skulde betale minst halvparten av de omkostninger som krevdes til barnets nødtørftige underhold til dets 15. år.

Men familierettslig var barnet fremdeles uten far, det fikk bare arv efter mor og mødrene frender, og bar morens navn. På de lister som blev innlevert til Statistisk kontor krevde man bare morens, ikke farens navn. Således slapp mannen socialt sett frelst og fri fra affæren, mens moren blev sittende igjen med skammen og skaden.

I 1883 stilte to prester av venstrefraksjonen, stortingsrepresentantene *Lars Oftedal* og *Jacob Sverdrup*, et forslag som gikk ut på å øke barnefarens bidrag fra halvparten til to tredjedeler. Det var ikke rimelig, mente forslagsstillerne, at kvinnen som hadde dårligere arbeidslønn, skulde stå for det samme bidrag som mannen. Dertil skulde mannen tilpliktes å betale utgiftene ved barselsengen, likesom det gjennem øvrigheten skulde sørges for at bidragene virkelig blev innbetalt.

Stortinget vedtok forslaget med en del endringer, men regjeringen nektet sanksjon. Fra konservativt hold fryktet man nemlig for at en sådan lovbeslutning skulde føre til større usedelighet fra lettsindige «fruentimmer». Man fant at spørsmålet ikke var så liketil, da det jo slett ikke alltid var kvinnen som blev forført. Dersom mannen alltid hadde lovt ekteskap, dersom kvinnen alltid hadde holdt sig fri for andre, var det grunn til å være streng mot mannen og velte den vesentligste byrde over på ham. Men selv i slike tilfelle burde kvinnen ikke gå helt fri, hun fikk likesom mannen passe sig. Det var ikke uten grunn at den franske rett gav moren plikt til hele forsørgelsen og forbød å lete efter det uekte barns far. («Morgenbladet» 16. mai 1883.) Man var også engstelig for at det uekte barn skulde kunne stige frem til de høieste stillinger i landet. Da vilde det ikke lenger regnes for noen skam å sette dem inn i verden, mente pastor dr. *E. F. B. Horn*. Derimot påtalte ingen, som «Dagbladet» antydet (nr. 130, 1888), at de «uekte fedre» gikk fra hedersstilling til hedersstilling like op til Stortingets presidentstol og til Stiftsgården som landets regjeringschef.

Det overveiende antall fattigstyrer og alle embedsmenn, som

var blitt spurt, hadde uttalt sine betenkeligheter ved å øke farens bidrag.

Kampen for å bedre det uekte barns rettsstilling, engang vakt, kunde ikke så lett dø hen. I 1885 tok Arbeidersamfundet sig av saken og sendte en henstilling til Sedelighetsforeningens styre om å arbeide for uekte barns arverett, for større opfostringsbidrag fra faren o. s. v. På det tredje norske arbeidermøte i Kristiansand i 1885 vedtok man en resolusjon bygget på samme program. (Møtets forhandlinger s. 145—158.)

Også et lovforslag fra *H. E. Berner* fra 1886 og 89 krever arverett fra far og fedrene frender. Og Berner er langt mer aggressiv i tonen, langt voldsommere i sitt angrep på den gamle tids ånd enn de to venstreprester hadde vært. I motiveringen peker han på den store dødelighet blandt de uekte barn, de mange barnemord og fødsler i dølgsmål. Det «moralske» middel å legge all byrde på mor og barn og skåne faren hadde altså ikke ført frem.

Lovgivningen, uttalte Berner, begunstiget i virkeligheten de løse forbindelser og satte en premie for forførerne. Menn hadde fått den i stand «til Værn for sine Forvildelser», da den befridde faren, som var «den præsumptivt heldigst stillede, for al Forpligtelse ligeoverfor Barnet og dets Moder.» En lovbestemmelse om arverett vilde tvinge mannen til å se det sedelige alvor i en kjønnsforbindelse.

«Dagbladet» kritiserer at Berner foreslo at farens bidrag ikke skulde være mer enn to tredjedeler og ikke under halvdelen av det som trengtes. Men det gikk med begeistring inn for forslaget om arverett for de «uekte barn»: «Aarhundreders Uret, øvet mod Millioner af uskyldige og værgeløse vil dermed endelig have en Ende, og et rent barbarisk Princip, Anvendelse af Straf, hvor der ikke er Ansvar, vil være overvundet og dræbt i sin sidste Levning.» («Dagbladet» 1887, 19. mars, nr. 90.)

Loven om «Underholdningsbidrag til barn, hvis foreldre ikke har inngått ekteskap med hverandre» av 6. juli 1892 gikk ikke så vidt at den fastsatte arverett fra far og fedrene frender. Under lovens behandling fremsatte venstremannen *Marius Hægstad* et forslag i den retning, men Odelstinget besluttet med 45 mot 31 stemmer ikke å ta det under behandling. Allikevel betegner loven et stort fremskritt for den ugifte mor og hennes barn.

Barnet skulde ikke lenger bare få det nødtørftigste underhold, men bidrag avpasset efter farens (og morens) kår. Det var fylkesmannen som efter skjønn skulde fastsette bidraget. Under særegne omstendigheter, hvis barnet var sykelig eller det var spesielt begavet, pliktet faren å betale for barnet også efter det 15. år. Faren måtte betale utgiftene til fødsel og barselseng.

Moren fikk altså en gunstigere stilling enn før. Men barnet kom rettslig til å stå utenfor opgjøret, det var nemlig overlatt til moren om hun vilde opgi faren og begjære resolusjon mot ham eller ikke. Det er dog et bevis for tidens humane ånd at Odelstinget besluttet at disse ulykkelige barn ikke lenger skulde benevnes «uekte» i lovgivningen.

Stort sett var det det radikale venstre som tok op arbeidet for å legge de økonomiske byrder fra kvinnen over på mannen, mens høire og til dels det moderate venstre motarbeidet de store bidrag av frykt for at de vilde svekke kvinnens motstandskraft og dermed senke den offentlige moral. Da lov om ulykkestrygd blev vedtatt i 1894, fikk venstre satt igjennem, mot høire og moderate, at barn født utenfor ekteskap skulde få like rett med ektefødte.

Kvinnesakskvinnene blandet sig lite i denne strid, antagelig stod de ennu usikre. Dog fremsatte *Gina Krog* i offentlig foredrag krav på arve- og navnerett for barn født utenfor ekteskap. Arbeidet for å heve den ugifte mor og hennes barn er logisk sett et ledd i kampen for hel likestilling mellem kjønnene. Hægstad så dette klart da han til forsvar for sitt forslag om arverett uttalte at den vilde «øke kvinnens verd».

*

Resultatet av 80-årenes sedelighetskamper er meget bemerkelsesverdig. Et høiere syn på ekteskapet med fordring på at det utelukkende skal grunnlegges på kjærlighet, blir fremholdt og synes å vinne terreng. Mannen trekkes mer til ansvar i kjønnsforholdet, idet kravet på renhet skjerpes. Kvinnene lærer å fordre, de vender sig mot den verste av all kvinneundertrykkelse, den offentlige prostitusjon. Større åpenhet i diskusjonen om kjønnsproblemene er et av årtiets viktigste landevinninger. Kvinnens snerpethet får grunnstøtet. Også ropet om seksuell oplysning i skolene reises, med Bjørnson som første talsmann.

VIII. 80-ÅRENES FRIGJORTE KVINNE

1. Selskaps- og kaféliv.

I 1870 gir Bjørnson i «Folkebladet» (Artikler og Taler I, s. 331) et lite gløtt inn i byenes selskapsliv. Med harme vender han sig her mot «det kolde Juristeri, som i Omgangslivet udtørrer Hjærterne og i Selskabslivet jager Damerne ind i Stuer for sig selv, mens Herrerne til Tobakken disputerer, politicerer og taler om Forretninger. —» Ja dette «juristeri» hadde bokstavelig utvist kvinnen fra selskapslivet, fordi alt det som kunde fengsle henne, var mennene likegyldig. Selv den unge mann savnet samtaleemner i selskap med kvinnen og måtte ta «en flau Tilflugt til at fjase, d. v. s. til at behandle Kvinden som en liden Hund».

Lorentz Dietrichson, som midt i 70-årene kom hjem til Norge, har omtrent samme inntrykk av det selskapelige liv i hovedstaden. Damene satt gjerne for sig selv, forteller han i Svundne Tider (I, s. 60), mens herrene rømte inn i røkeværelset for å tale om politikk. Det gjaldt formelig å «gardere sig» mot damene. Selv ved souperen var de hver for sig. Så snart herrene hadde forsynt sin borddame, satte de sig ved det store bord hvor rettene stod, og så fikk «Damerne forresten svæve omkring, hvor de bedst kunde». Noe belivende samvær mellem de to kjønn blev det neppe. Kvinnene var optatt med hus og barn og hadde vel hverken tid eller krefter til å dyrke sine interesser. Det slo Dietrichson hvor de gikk om «med forgræmmede Ansigter og med smertelig bekymret Mund», mens mennene så tvære og hovne ut.

De unge piker hadde sikkerlig ikke i almindelighet anledning til et friskt og utviklende ungdomsliv. Døtre av det jevne folk både i by og på land fikk visstnok tumle sig i et friere

Per Krogh: Grand kafé i 1890-årene. Venstre halvdel av maleri Grand kafé Oslo (1928). Sittende i forreste rad fra venstre: Sigbjørn Obstfelder, Sigfrid Løvenskiold, Bille Aubert, Christian Krohg og Edvard Diriks. Stående: Henrik Ibsen, ukjent dame, Milly og Ludvig Bergh, kelner Engebrigtsen og Jørgen Brunchorst. Sittende i bakerste rad: Sven Gjems, Jens Thiis, Ludvig Skramstad, Mathias Skeibrok og Lars Holst. På gaten: Ivar Aasen, Thorvald Meyer, Bjørnstjerne Bjørnson, Karl Thaulow og Preuthon.

liv, der falt alt så velsignet naturlig. Men den unge pike av kondisjonert stand var så hegnet og beskyttet at det mangen gang føltes som om hun satt i bur. Der var strenge regler for det passende. Overalt måtte man våke over at intet smuss, intet mistenkelig skulde klebe ved henne. Det er tilstrekkelig å nevne et eneste eksempel fra 80-årenes societetsliv, meddelt av sorenskriver H. P. K. Knudtzon i «Morgenbladet» (nr. 163, 1934). En ung pike lot under en liten dansemoro budet som kom efter henne, gå bort og blev siden fulgt hjem av sin kavalér, som var vel kjent av hennes foreldre. Faren som hadde lagt sig om aftenen og fikk vite det skrekkelige som var passert, fór op av sin gode seng aldeles rasende, og traff de to unge mennesker underveis. Da datteren kom hjem, satt moren på sengekanten og gråt over hennes opførsel. Morgenen efter sprang den unge pike ned til sin veninde og spurte hulkende om hun var ubehjelpelig kompromittert så hun måtte reise til Amerika!

Per Krohg: Grand kafé i 1890-årene. Høire halvdel av maleri Grand kafé, Oslo (1928). Sittende i forreste rad fra venstre: Oda Krohg, Alexandra Thaulow, Kalle Løchen og Fritz Thaulow. Stående: Gerhard Munthe, kelner Olsen og direktør Fritzner. Sittende i bakerste rad: Ola Hansson, Jens Selmer, Hans Jæger, Edvard Munch, Hjalle Lie og løitnant Michelet. På gaten: Redaktørene Friele, Amandus Schibsted og O. Thommessen samt hoffstallmester Sverdrup med sitt firspann.

I enkelte kretser innen den bedrestilte borgerklasse blev utover i 80-årene den unge pikes vesen sikrere, friere og selvstendigere. Hun søkte utover de trange grenser, sed og skikk hadde trukket op.

Da kunstnerne i Kristiania holdt et sommermarked i «Borgen» i 1887, var søstrene Lasson, døtre av regjeringsadvokaten, med på moroen og sang revyviser for publikum. Det er klart at mange tok forargelse. «Systrane Lasson var elles for seg sjølv ei frigjeringsmakt i Christiania-samfunde,» skriver Halvdan Koht om 80-årene (Syn og Segn 1934) «dei vørte ikkje om dei forarga ein eller annan. Dei var likesom sjølve livsgleda i kjøt og blod, og den gleda hørte med til det som åtti-åra vann.»

Restauranter blev i de dager regnet for lastens tilholdssteder og var selvsagt lukket for enhver Kristianiadame, som vilde regnes for tekkelig. Den høie trapp op til Grand kaltes fortapelsens trapp, sier Nils Collett Vogt, og den var meget be-

ferdet. «Ja, det hadde endog hendt midt på blankeste formiddagen — nu forgår himmel og jord — at en dame — en såkalt dame, ugenert hadde steget op trappen.»

Bare tilreisende damer kunde i godt herrefølge våge sig inn på en restaurant. (H. Dedichen: Otti-årene. «Samtiden». 1934.)

Da et par kvinnelige studenter og medlemmer av Kvinnesaksforeningens styre tillot sig å delta i et nachspiel i Studentersamfundet efter en diskusjon om emansipasjonen høsten 1884, var mange rystet. «Morgenbladet» meddelte at et par av de tilstedeværende damer «bænkede sig ved Punchebordet», et uttrykk som iallfall av radikale studenter blev regnet for odiøst og blev påtalt.

Og da en del av 80-årenes frigjorte kortklipte håret, var det ikke få som fant det høist ukvinnelig. Det var endog dem som rystet citerte Paulus. En innsender i det lille tidsskrift «Den norske Kvinde» (Drøbak) uttalte sin avsky for de kortklipte i følgende dom: «De have allenfals afklippet hele sin Kvindelighed og sin største Prydelse.»

I sin frigjørelseskamp kom jo mange kvinner til å opta skikker og vaner som man fant naturligere for menn. Man kunde således se en og annen av dem røke cigaretter, hvad der blev regnet for meget uborgerlig. «Tør jeg spørre,» sa en ung herre til Nils Collett Vogt, «vilde De *gifte* Dem med en dame som røker cigaretter?» («Fra gutt til mann».)

Det blev jo gjerne sagt om de frigjorte at de foretrakk toddi og cigarer for konfekt og chokolade. «Vikingen» for 1888 (16. mai) lar én ung pike skrive til den annen: «Her en Aften var jeg i Toddylag hos en god Veninde oppe paa Briskeby. Hun holder i Forbigaaende sagt en charmant Kognak og aldeles extra Cigaretter — af de tyrkiske, De ved.» Og det fortelles om disse unge piker at de diskuterer tidens «mandlige» spørsmål, og ikke klær eller siste skandale.

2. De emansiperte «tager Stød for tusinde Kvinder».

De verste beskyldninger for ukvinnelighet rammet kvinnesakskvinnene. Likesom de kvinner som sognet til kunstnerkretser, våget de nemlig å bryte med sed og skikk. Enkelte av dem har vel i en slags misforstått frigjørelsestrang vært mannfolkaktige i sitt vesen. Det gjelder iallfall Aasta Hansteen, som likte å

drikke toddi og røke cigarer.

Garborg antyder i «Fedraheimen» for 1882 at man hadde hatt slike karslige fruentimmer, men at den tid nu var forbi. Ryktene om de emansipertes mannhaftighet er nok adskillig overdrevne. De fleste av dem, som f. eks. Gina Krog, Cecilie Thoresen og Ragna Nielsen var udadlelige damer.

En legende er det nok også at kvinnesakskvinnene hatet mennene. Selv Aasta Hansteen som efter sigende slo om sig med sin berømte paraply, skjelnet mellem mannfolk og menn og var i virkeligheten ikke mannvond.

En av våre første kvinnelige syklister, fru Betzy Kjelsberg. Fra midt i 90-årene.

Når en fremskrittskvinne blev gjenstand for så megen kritikk, kom det av at hun ikke var det passive, uselvstendige vesen, som nu engang var satt op som ideal. I «Morgenbladet» for 1884 (28. oktober) klager en innsender over at de emansiperte kastet bort «al tækkelig Beskedenhed», at de førte «et mindre dannet og passende Sprog» og «ved enhver given Anledning saavidt det er muligt, søgte at optræde på en mestererende Maade».

Man var så utsatt for mistro når man var kvinnesakskvinne, at mange simpelthen ikke hadde moralsk mot til å vedkjenne sig saken. Derfor hadde emansipasjonen mange flere tilhengere enn det så ut til.

Stadig het det jo om de emansiperte at de var misfornøide individer som ikke hadde gjort lykke hos det sterke kjønn og derfor hadde slått sig på å bli bitre og ubehagelige. I «Uddrag af det smukke Kjøns Ordbog» i «Vikingen» 1876 (nr. 22) finnes følgende ordforklaring: «Emancipation: Den sidste Tilflugt for

ugifte kvindelige Malkontenter.» Elskverdig karakteriserte man kvinnesakskvinnene som forleste begavelser, umodne «Enthusiastinder» o. s. v., og kvinnesaken «som et «Udviklingsprodukt af en magelig Ørkesløshed», af «overfladisk Dannelse», et resultat av «ufordøielig Læsning.» («Trondhjems Adresseavis» citert efter «Dagbladet» 8. des. 1884.)

Sikkert var det ingen dans på roser å være emansipert.

I 1880 sier Alexander Kielland til sin søster *Kitty* at hun som kunstner og kvinnesakskvinne «tager Stød for tusinde Kvinder». Hennes stilling var «udsat som en Flagstang — udsat for det værste Skyts — Spot og Overseelse: Thi nu ere Mændene netop komne saa vidt, at de begynde at genere sig for at hævde sin Overhøihed ved at vise frem sine Muskler. Kamppladsen flyttes med et Skin av Generøsitet fra Næverne op i Hovedet. Men her staa de ogsaa fast og ville længe blive staaende.» Den kvinne som vilde frem i litteratur, kunst eller videnskap var «prædestineret til at se og møde alle det civiliserede Samfunds Rædsler i den atroceste Form». (Baby Kielland om A. K., s. 82.)

3. Kvinnene og sporten.

Et interessant trekk i billedet av 80—90-årenes kvinner er deres deltagelse i idrett og uteliv. Også her skulde det mot til å gå i spissen. Men her hadde man en tradisjon å følge. I 20-årene forteller fru Ullmann, vakte det forferdelse i Kristiania, da en professordatter våget sig ut på skøiter på Bjørviken. Siden gikk det an å gjøre noen sirlige pas på skøiter. I 80-årene deltok kvinner i skøitesport uten at noen tok anstøt, og de kunde følge sine kavalérer på en aketur til Frognerseteren. Men skisporten, som også var meget ny for bygutter, blev ansett for ukvinnelig. I 1881 meddeler «Dagbladet» at et skikursus for damer var satt i gang i Kristiania. Fire telemarkinger underviste en 15—20 damer på en løkke nær byen. «Skisporten vil antagelig om ikke lang Tid blive en ligesaa yndet Sport af Damer som Skøjtesporten,» tilføide bladet. Men enda midt i 80-årene vakte Eva Sars og Cecilie Thoresen opsikt da de gikk på ski til Husebyrennet. Ja, så sent som i 1893 måtte Eva Sars skrive et avisinnlegg til forsvar for at kvinner gikk på ski, skisport var ikke ensbetydende med umoral! (Koht:

Fra Holmenkollen ved århundreskiftet. Fotografi.

Åttiåra, «Syn og Segn», 1934.) Kritikken av den kvinnelige skiidrett virket så skremmende at mangt et skipar under gråt og tenners gnissel blev satt op på loftet (D. S. i «Dagbladet», 15. jan. 1894).

Enkelte norske kvinner våget sig nu på lengere fotturer i Jotunheimen. Gina Krog var som nevnt tindebestiger. Mange forstod at gymnastikk og friluftsliv var nødvendig for helsen, og gledet sig over at skjevhet og bleksott og de mange besvimelsesanfall avtok hos det svake kjønn. Man ante kanskje også, hvad Camilla Collett hadde antydet, at unge menns og kvinners friluftsliv i fellesskap vilde kunne skape et sundt og kameratslig forhold mellem kjønnene og vilde fremme likestillingen i sterkere grad enn kanskje noe annet.

Kvinners deltagelse i arbeids- og sportsliv krevde forandringer i klædedrakten. Feminister strevde for å få bort de høie hæler, de stramtsittende korsetter, de urimelig store utringninger av selskapskjolen. Man tok op en kamp mot chignoner og hårvalker. Professor *Lorentz Dietrichson*, som ikke var noen radikaler i kvinnesak, tok til orde for en praktisk «Arbeids- og Vandringsdragt», og uttalte at først når kvinnene fikk alvorligere virksomhet og større interesser, vilde reformdraktens tanke bli gjennemført.

4. I kultur- og samfundsliv.

Sannsynligvis stod den norske kvinne i tiden omkring emansipasjonens frembrudd i åndelig utvikling tilbake for Vest-Europas kvinne. Hennes livsatmosfære var efter den berømte tyske opskrift «Kirche, Kinder, Küche».

«Her er alle damer udenfor,» skrev Bjørnson i 1869 i anledning av et videnskapelig tidsskrift (Grotid 2, s. 314). Ni år senere forteller han med stolthet: «Karoline har lest riktig meget nu for å være en norsk dame». (Brytningsår 2, s. 274.)

Det sier sig selv at kvinners aktive deltagelse i kunst, litteratur og videnskap ennu i 80-årene var minimal. Kvinner visste at om de på en eller annen måte gjorde sig kraftig gjeldende, om de optrådte offentlig, blev de regnet for ukvinnelige. Camilla Collett ansa alltid sitt forfatterskap for et martyrium, og det var først fra 1873 hun skrev under navn. Da den fremtredende kvinnesakskvinne *Thora Storm*, leverte «Dagsposten» i Trondheim manuskriptet til sitt foredrag om Camilla Collett, måtte hun be redaktøren ikke sette navn under, da det kunde skade hennes stilling som skolebestyrer. Bare når det gjaldt religiøse skrifter og kokebøker, hadde kvinner våget sig offisielt frem. Men nu blev det efterhånden anderledes. Immanuel Ross har i en artikkel i «Samtiden» 1903 påvist at kvinnelige forfattere økte forholdsvis mer i antall i tidsrummet fra 1880—96.

Den kommunale og offentlige politikk hadde gjennem det 19. århundre utvidet mannens interesseområde og øket hans innsikt. Foreningsvesen hadde ført hans tanke utover hjemmets snevre sfære og hadde lært ham å tenke socialt. Også kvinnene kommer, om enn senere og langsommere, med i denne utvikling. Fra 40-årene hadde de sluttet sig sammen i hedningemisjonsforeninger. Pionéren her er prestekonen *Gustava Kielland*. Omtrent samtidig kommer de med i avholdsbevegelsen. «Den norske forening mot brennevinsdrikk», stiftet 1845, bestemte at personer av begge kjønn kunde være medlemmer. I 1889 stod omtrent 30 000 kvinner i Det norske avholdsselskap, som regel som menige, men også i bestyrelsene. Da *Betzy Wedel Jarlsberg* i 1894 talte for avholdstoget, var det første gang en kvinne optrådte ved en offentlig demonstrasjon. Og det var ikke få som gjennem avholdsbevegelsen nærmet sig kvinnesaken.

Man hadde fra gammelt av vært vant til at det filantropiske

arbeide var kvinnenes sak; verre var det at de tok til å få interesse for politikk. Det satte Kristiania i forbauselse da Cecilie Thoresen og Gina Krog i 1882 kom på politisk møte i Arbeidersamfundet (Koht: Syn og Segn 1934), eller da de første kvinnelige studerende blev invitert til møtene i den «privat liberale klub». (Kv. Studenter 1882—1932.)

Det er tydelig å se at kvinner mer og mer trekkes inn i samfundsinteresser i 80—90-årene. Et uttrykk for det tør vi kanskje se i den kjensgjerning at pikene fra 1889 fikk være med i 17. mai-tog. De var uten flagg, men hadde friske kranser om hodet. Mange fant det mindre passende at de var med på «guttetoget». Det varte ikke lenge før også de fikk flagg.

5. Kvinnelengsel og kvinnekrav.

Alt i alt bragte 80-årene i det ytre kvinnene større bevegelsesfrihet, rikere anledning til å optre naturlig og utvunget og en videre åndelig horisont. Men bragte de stormende år også den indre reisning, som Camilla Collett sukket så efter? Sikkert gikk det fremover, sprengningen av de ytre bånd er tegn på det. Og nettop fordi båndene løsnet noe, blev utilfredsheten større enn før.

Et tegn på at mentaliteten var endret hos den unge kvinnegenerasjon omkring 1890, har vi i en beretning meddelt av en dame tilhørende en gammel Kristiania-familie: Familiens eldre kvinner tok med takknemlighet imot en innbydelse til å sitte oppe på galleriet som tilskuere under en stor borgermiddag. De var endog rørt over at en av byens rike og kjente menn kom op til dem og bød dem brus, mens champagnen flommet hos herrene nede i salen. Men husets unge døtre tok ikke imot innbydelsen; de vilde ikke delta i en fest på en så ydmykende måte.

Fra en ganske annen krets, folkehøiskolens, har vi et vidnesbyrd om oprørs- og frigjørelsestrangen. En ung, bondefødt kvinne fra Vestlandet forteller i brev om sine inntrykk av Christopher Bruun. Sterkt betok han henne når han talte om Arne, som lengtet å «lyftast med sterke slag, at lyftast på «åndens ørnevinger», å få koma upp i alt tidens høgare åndsarbeid og få vera med i kampen. (Å, det lynar so i meg når Bruun

talar so.) Det er mesten som eg trur eg må vera ein gut eller rettare sagt, ynskjer det. Og når han då segjer, at det især er guten som føler dette sprudlande mod og kraft til kamp. Men «kvindens lengsel» stundar til ein hyggeleg heim. Då vert eg mest harm sume stunder. —» («Syn og Segn» 1935. «Frå Bjørnson til Christopher Bruun» ved Olav Riste.)

Og i «Socialdemokraten» for 1889 (nr. 75) roper *Helle Devold* ut: «Kvinder, søstre. Lad os fordre retfærdighed for vore evners udvikling — — — Det er paa tide, mine søstre, at vi nedbryder den kinesiske mur, som aarhundreder har hæmmet vor udvikling og fordrer fuld ligestillethed med manden. Sikkert har mange ligesom jeg i tærende længsel robt: «Skal jeg da aldrig, aldrig naa over de høje fjelde.»»

Ennu stod så meget igjen, og så mange delte ikke lenger den «Klokkefaarets Taalmodighed», som Camilla Collett hadde hånet. Men trodde ikke lenger som en kvinne skrev i «Dagbladet» i 1884 (8. des.) at alt sammen var såre godt og efter «Skaberens egen Anordning». «Vi synes, at Manden har usurperet sig den Ret at foreskrive os vor Gjøren og Laden, at tage vor Samvittighed i sin Haand, og vi finder, at denne har lidt under Behandlingen,» skrev *Kitty Kielland* i en polemikk i «Luthersk Ugeskrift» i 1885 (nr. 13). «Vi ere komne til Bevidsthed om, at, som det er, er det galt, vi kjender Kræfter i os til at tænke selv, og vi tror at burde tage det hele Ansvar paa os selv.»

Og med denne oprørets ånd ulmende rundt omkring var alle forutsetninger der for at den nettop organiserte kvinnebevegelse skulde vinne fremgang og seire.

IX. BEDRING I DEN GIFTE KVINNES STILLING

1. Hustruens rettsstilling i gammel tid.

Det var gått forholdsvis lett og smertefritt å frigjøre den ugifte kvinne, å gjøre henne til et fullmyndig og selvstendig individ. Og mannen hadde hatt stor sympati for dette reformarbeide som gav hans søstre og døtre anledning til å skaffe sig et erhverv.

Mindre lyst viste han til å løsne på de bånd som bandt den gifte kvinne; hans instinkter tilsa ham tvert om å motarbeide enhver emansipasjon av hustruen. Humoristisk er det sagt blandt engelske kvinnesaksforkjempere at den som prøver å forbedre den ugifte kvinnes kår, får alle fedre på sin side, mens den som vil reformere den gifte kvinnes stilling, får alle ektemennene mot sig.

Med rette kunde mannen dessuten peke på at hustruen jevnt over inntok en hedret stilling, at hun hadde det godt og var tilfreds med sin lodd. Men den innflytelse hun hadde, skyldtes nok mer heldige forhold og hennes egen personlighet enn lovene. Ved hjelp av den merkelige makt en kvinne har over den mann som holder av henne, kunde hun gjøre sig meget sterkt gjeldende, når hun var lykkelig gift.

Men hustruen var på uhyggelig måte avhengig av sin manns sinnelag. Slik som forholdene var, uttalte «Dagbladet» (1889, nr. 160) «var der ingen Grænse for, hvad en brutal og herskesyg Mand kunde tvinge sin Hustru til,» hendes stilling i ekteskapet var, het det videre, «saa utryg, saa prisgiven deres Vilkaarlighed, der udgjør den anden Part, at det grøsser i en bare ved Forestillingen derom».

Hustruen var umyndig og stod under sin manns vergemål. Hun antok hans navn, fikk hans rang og stand. Som «husbond» hadde mannen den avgjørende stemme i alle ting. Han hadde rett til å bestemme hvordan barna skulde opdras og undervises, han kunde sende dem ut av huset, ja endog ut av landet uten morens vilje. Dog kunde han ikke uten morens samtykke fatte beslutning om hvilken tro de skulde opdras i, likesom begge foreldres samtykke trengtes hvis et umyndig barn skulde inngå ekteskap. Mannen kunde bestemme hvordan huset skulde styres, men kunde visstnok ikke avsette henne fra hennes hverv som leder av husførselen. Mannen kunde på egen hånd opsi tjenere, kvinnelige som mannlige, uten å spørre hustruen til råds. Tjenerne måtte lystre hans ordre også når de stred mot hustruens.

Mannen avgjorde som familieforsørger hvor familien skulde bo; vilde hustruen ikke følge med, gjorde hun sig skyldig til skilsmisse. Men hun var visstnok ikke forpliktet til å følge ham utenfor landets grenser. Hustruens lydighetsplikt var først og fremst av moralsk natur og grunnet på den hellige skrift. Meget sparsomt anviste loven mannen midler til å tvinge hustruen.

Hustruen kunde ikke avslutte kontrakter og drive forretning i eget navn. Hun kunde ikke optre for domstolene i anledning av handel og lignende, og heller ikke når hun var personlig fornærmet.

Økonomisk var den gifte kvinne helt avhengig av sin ekteherre. Teoretisk eide ektefellene hver sin halvpart av fellesboet, men mannen hadde enerådighet over det. Til gjengjeld hadde han underholdsplikten. I 80-årene uttalte feminister at betegnelsen felleseie i virkeligheten var en maskert betegnelse for ene-eie, d. v. s. mannens eiendom. Mannen kunde gi bort den felles eiendom til metresser, til uekte barn, kunde øde den ved svir og drikk uten at hun hadde anledning til å skride inn. Endog i de tilfelle hvor hun hadde bragt formue eller fast eiendom inn i boet, kunde han fritt disponere uten å ta hensyn til hennes ønsker. Selv det hun tjente ved personlig arbeide og slit, hadde han rett til å råde over. Hun kunde ikke hindre at han kausjonerte for andre og kanskje bragte familien til betlerstaven. Hennes eneste utvei overfor en ødsel mann var å henvende sig til øvrigheten for å få ham umyndiggjort. Hun kunde da efter lov av 11. april 1863 overta boet med eller uten kurator.

Men selvsagt var det bare i de mest oprørende tilfelle en hustru gikk til et slikt skritt.

Hustruen var helt rettløs, har man sagt, og verre stilt enn de umyndige. Den som forvaltet umyndiges midler, var under offentlig kontroll, mens ektemannen i alle deler hadde fri disposisjonsrett. Det var nok adgang for hustruen til å sikre det hun bragte inn i ekteskapet ved en særskilt overenskomst, den såkalte ektepakt, men efter manges opfatning trengte en slik avtale kongelig konfirmasjon. Særeiekontrakter blev gjerne regnet for et mistillitsvotum til den mannlige part og var derfor meget sjeldne.

2. De første forslag til bedring av hustruens stilling 1871—82.

Det var det urettferdige ved det formuerettslige forhold mellem ektefeller, som mest sprang i øinene, og her var det reformkravene først satte inn. Initiativet kom fra *Søren Jaabæk* og *Bondevennforeningene*. I den norske kvinnes frigjørelseshistorie i det 19. århundre inntar bondetingmennene en ærefull plass. Det var således dem som ivrigst tok op arbeidet for arverett og ugift kvinnes myndighet.

Alt i 1871 fremsatte Jaabæk et forslag som gikk ut på å forhindre at en mann kausjonerte for et større beløp enn verdien av det halve bo, dersom ikke hustruen hadde medunderskrevet. I begrunnelsen uttalte Jaabæk at der «burde visselig foretages mere» og at forslaget bare betegnet en begynnelse. Hustruen burde få større innflytelse enn hun hadde. «Mangen Kvinde er fuldstændig myndig før Ægteskabet og efterat dette er opløst,» skrev han. «Under selve Ægteskabet er hun fuldstændig retsløs i mangfoldige Ting, dette troes ikke at være rigtigt.»

I 1871 nedsatte regjeringen efter admodning fra Odelstinget en kongelig kommisjon, som skulde behandle formuesforholdet mellem ektefeller og hustruens rettsstilling. Kommisjonen kom til å bestå av professor *Torkel Aschehoug* (formann), assessor *M. D. E. Lambrechts* og odelstingspresident og sorenskriver *Ole J. Richter*.

Kommisjonsinnstillingen, som forelå i 1875, er på mange vis preget av stort frisinn. Den har åpent øie for hustruens tarv.

«Det kan ikke altid ventes,» heter det her, «at en Hustru skal finde sig taalmodigt i, at Manden misbruger sin Myndighed over hende. — — — At en Enke, der maaske eier Rigdom og har bestyret den vel, eller en myndiggjort Kvinde, der ved egen Dygtighed har skabt sig en Levevei og betrygget sin Fremtid, kun skal have Valget mellem at forblive ugift, eller, hvis hun gifter sig, at opgive sin Myndighed og dermed Retten til at raade over sit Gods og drive sin Næringsvei efter sit eget Skjøn, er en uberettiget Indskrænkning i den menneskelige Frihed. En saadan Kvinde fortjener at beholde sin Myndighed, da hun har vist, at hun forstaar at bruge den forstandigt, og det er slet ikke sagt, at hun eller engang Manden vil være tjent med, at Loven lægger den afgjørende Myndighed udelukkende i hans Haand.» — — — Ordene er formet av Aschehoug. I dem taler den nye tid sitt tydelige sprog.

Kommisjonsinnstillingen gikk ut på at hustru med fullt særeie skulde kunne bestyre sin eiendom som om hun var ugift, og fortsette tidligere næring, og at endog hustru som levde i fullstendig formuesfellesskap med sin mann, skulde ha rett til å råde over det hun tjente ved eget arbeide.

Det er bemerkelsesverdig at den av kommisjonens medlemmer, som viste størst frisinn, er høiremannen Aschehoug. På et juristmøte i København blev han da også karakterisert som en radikaler i sitt syn på ekteskapsordningen. For øvrig skal man huske at han i Stortinget i 1882 med varme uttalte sig for kvinners adgang til å ernære sig selv, ja endog anbefalte fellesundervisning. Sammen med Francis Hagerup hørte han med til de visstnok meget få høiremenn i 70—80-årene, som var villige til å gå med på vidtrekkende reformer til kvinnens frigjørelse.

Aschehoug var den eneste i kommisjonen, som foreslo at hustruen skulde være myndig også utenfor det formuerettslige område. Dog skulde hun ikke uten mannens samtykke kunne avslutte bindende kontrakter om personlige arbeider, som stod i strid med hennes plikter som husmor, og mannen skulde fremdeles være «husbond i deres bolig», bestemme opholdssted og ha avgjørende stemme med hensyn til barnas opdragelse.

3. Særeie eller felleseie?

En rekke regjeringsproposisjoner fra 1876 til 1882 sluttet sig hvad hustruens formuerettslige stilling angår, hovedsakelig til kommisjonsinnstillingen. Proposisjonene fra 1876—80 tok dog ikke engang med bestemmelsen om hustruens rådighet over egen fortjeneste. I spørsmålet om hustruens personlige stilling fulgte Regjeringen Stang det mest konservative standpunkt, nemlig Ole Richters, og foreslo at utenfor det formuerettslige område skulde alt være som før.

Aschehoug møtte ikke bare motstand hos Regjeringen, men også hos den konservative stortingsgruppe han var leder for. Men på ett punkt var det enighet mellem parti og fører, man ønsket å bevare formuesfellesskapet. Det var den eneste ordning som svarte til ekteskapets idé, mente de konservative, og den greieste både for familien og kreditorene. Fikk man særeie, blev det som en brandfakkel kastet inn i et fredelig familieliv.

I anledning av Aschehougs forslag hadde Regjeringen uttalt at det var «en saare betænkelig Sag at røre ved den gjældende Ægteskabsordning, som jo stemte overens med Kirkens Opfatning af Ægteskabets Væsen».

Særeie og hustruens myndighet blev ennu i vide kretser regnet for å stride mot Guds vilje. Den som leste Guds ord, mente man, måtte innrømme at kvinnen av Gud hadde fått den opgave å underordne sig mannen og ikke å være likestilt med ham.

Ifølge «Verdens Gang» (nr. 45, 2. febr. 1888) skal fremfor alt Oftedølene (moderate venstre) ha regnet særeie for «en ugudelig, europeisk og vantro Indretning». 19. juni 1882 sa en av dem, *Skaar*, i Stortinget at særeieordningen var «et brudd på mannens herskerrett, et brudd på kvinnens rett til å være kvinne — — et brudd på familiens moralske liv, og et brudd på ekteskapets hellighet.»

Hustruens underordnede stilling overfor mannen vilde hverken høire eller moderate venstre rokke; men man hadde ikke imot å bedre den formuerettslige stilling for den hustru som levde i fullstendig særeie, da man fant det rimelig at hun hadde rådighet over sin eiendom. Snart fant man også tiden moden til å gi gift kvinne rett til å råde over det hun tjente ved eget

arbeide. Ja, fra midt i 80-årene tok noen av høires beste menn initiativet til å få gjennemført denne reform. Selv innen den bemidlede klasse var det imidlertid meget få hustruer som hadde særeie, og visstnok enda færre som hadde lønnet arbeide utenfor hjemmet. De reformer høire kunde gå med på, førte derfor bare til økonomisk frigjørelse for en del undtagelseskvinner, og ikke til noen revolusjon i hustruens rettsstilling. Langt videre vil dog *Francis Hagerup* gå. I et foredrag i Norsk Kvinnesaksforening i 1885 talte han mot at hustruens midler ganske ukontrollert blev overlatt til ektemannen. Han fremhevet at under våre forhold var det usannsynlig at gift kvinne skulde vinne noe ved særeie, da mannen som oftest var eneerhvervende.

Tidlig i 80-årene advarte professor Aschehoug sine meningsfeller mot altfor sterk opposisjon overfor feministene, da det kunde føre utviklingen inn på et skjevt spor. Sannsynligvis fryktet han for at radikalerne skulde ødelegge formuesfellesskapet.

De ytterliggående begynte nemlig i tiden omkring 1880 å ta op arbeidet for å få særeie som legal ordning, slik at formuesfellesskap bare skulde kunne etableres ved ektepakt. De næret et brennende ønske om å frigjøre den gifte kvinne og mente at hennes myndighet og selvbestemmelsesrett alene kunde opnås gjennem en særeieordning. Ut fra sitt nasjonale grunnsyn hevdet de at den som arbeidet for hustruens eiendomsrett og myndighet, bygget på norsk sed og skikk. De gamle norske lover sidestilte vel ikke helt hustruen med mannen, fremhevet de, men gav henne meget større selvstendighet enn den gifte kvinne i nyere tid hadde. Hustruens trellekår, blev det sagt, skrev sig fra dansketiden, det norske folks forfallsperiode.

Den som ivrigst slo til lyd for hustruens frigjørelse, var *H. E. Berner*. Alt i 1879 holdt han foredrag om formuesforholdet mellem ektefeller og anbefalte særeie. Han skrev brosjyrer og tallrike avisartikler om samme emne og fremsatte senere lovforslag for Stortinget.

For å sikre hustruen større rett over det som egentlig var hennes eiendom, foreslo de to venstremenn, *Ole Anton Qvam* og gårdbruker *Hans Øverland* som medlemmer av justiskomitéen i 1882, at alt ektefellene eide før de giftet sig, skulde være særeie, og det de arvet eller fikk i gave efter ekteskapets inngåelse, skulde stå utenfor den annen parts disposisjonsrett.

Striden om gift kvinnes stilling fikk efterhånden en viss betydning i partipolitikken. Den blev et nytt bevis for at det moderate venstre i sitt livssyn stod nærmest høire, og den utdypet kløften mellem det rene og det moderate venstre.

*

I *Odelstinget* i 1882 kom det første store opgjør om hustruens rettsstilling. Venstrefolk med H. E. Berner i spissen gikk til angrep på den kongelige proposisjon. Da den bygget på fellese eie, blev den stemplet som så reaksjonær at venstre heller vilde vente med reformen. Mannens enerådighet og hustruens undertrykte stilling blev gjenstand for sterk kritikk. Det var nedverdigende for kvinnen at vielsen skulde virke som en umyndiggjørelse, at hun skulde tre ut av kirkedøren «saa godt som tilintetgjort i borgerlig henseende».

Varmest talte *Johan Sverdrup* for hustruens frigjørelse og dermed for særeie som legal ordning. Det var en rettferdighetshandling mot kvinnen, en hellig sak å heve henne som menneske, som borger, så hun fullt ut kunde utvikle sine evner og sin personlighet. En slik gjerning stod i pakt med fremskrittsbevegelsen ute i verden. Det var inkonsekvent å gi kvinnen adgang til den høieste utdannelse — således som Stortinget nettop hadde gjort — og så stanse henne ved dørterskelen til ekteskapet og ta enhver frihet og disposisjonsrett fra henne. Først når begge ektefeller stod som fullmyndige medlemmer av samfundet ved siden av hverandre, kunde det bli et sant og hellbringende ekteskap. Ingen kunde vite om det eksisterte et virkelig fellesskap, så lenge hustruen var avhengig og ufri. Forholdene som de var, førte til «demoralisasjon, til usannhet, til en uverdig underkastelse fra kvinnens side», fordi man nektet henne hennes rett.

Av høirepartiets menn blev det fremholdt at hustruen ikke savnet myndighet i pekuniær henseende, og en av dem, seminariebestyrer *Saxe*, påpekte med patos at Sverdrup i virkeligheten angrep det kristelige ekteskaps idé, at han polemiserte mot Paulus selv! For Paulus hadde sagt at hustruene skulde være sin egne menn underdanige som Herren, og at mannen var kvinnens hode. Den nymotens synsmåte, som skulde stå i pakt med tidens civilisasjon, var heldigvis i Norge bare kjent blandt

noen få «fremskredne». Den stod i det store og hele fremmed for det norske folk, som heldigvis ikke vilde vende kristendommen ryggen.

Da det hadde lykkes venstre å stanse den forsiktige og måteholdne regjeringsproposisjon, fremsatte *Johan Sverdrup* forslag om oversendelse til Stortinget (og ikke som vanlig til Regjeringen som han hadde den sterkeste mistillit til) med det mandat å bygge en lov om formuesforholdet på særeieinstitusjonen. Men her støtte han på motstand fra sitt eget parti, især fra bondetingmennene, som holdt på formuesfellesskapet. Sverdrup måtte bøie sig for sine partifeller og fremsatte derfor sitt forslag uten tillegget om at loven skulde bygge på særeie. Dette forslag fikk 49 mot 34 stemmer. Nu da det var overlatt til Stortinget å forberede saken, blev utsiktene til å få en lov om hustruens rettsstilling og formuesforholdet mellem ektefeller i den nærmeste fremtid temmelig små. For høire stod det som om venstre her hadde forpurret en gagnlig reform.

19. juni 1882 besluttet Stortinget efter forslag av Sivert Nielsen å forelegge for kommunestyrene det viktige spørsmål om særeie eller felleseie skulde være den herskende ordning. De varmeste tilhengere av særeie talte selvsagt imot.

Kommunestyrenes uttalelser blev et knusende nederlag for særeietanken. Av 525 kommunestyrer som erklærte sig, fant 505 at felleseie var den naturlige ordning, mens bare 17 stemte for særeie. Avstemningen vakte glede i den konservative leir. Der kunde man se, blev det sagt, hvad det sunde, naturlige folk mente, når det ikke var opviglet.

I 1884 satte da også *De konservative Foreningers Centralstyre* op på programmet at man vilde motarbeide innførelsen av særeie som almindelig regel.

Samme år sendte *Bjørnson, Ibsen, Lie* og *Kielland* på Bjørnsons initiativ en henstilling til Stortinget om særeie og myndighet for hustruen (se s. 34). I sin skrivelse antyder dikterne at formannskapene neppe hadde fått en «særskilt «fullmakt av kvinnen» til å uttale sig i dette kapitel, og hevder at den forutsetning formannskapsbetenkningene bygger på, nemlig at ekteskapene i almindelighet grunnlegges på kjærlighet, neppe er riktig. Men selv om så var, er «Kjærligheden en mangfoldig Ting, og til Grundlag for varig økonomisk Ordning er den lidet skikket». Det var ikke nok at kvinnen kunde ha *anledning*

til å stifte særeie. «Derved kunde let Kravet komme til at se ud som en stødende Undtagelse, og saadant skyr gjerne Kvinden. Hun maa vide og føle at hun træder ind i Ægteskabet med samme lovlige Ret som Manden. Ikke alene hun, men Manden vil moralsk vinde herpaa, og Samlivet vil lettere fra først til sidst faa det rette Værdighedspræg.»

Det er første og siste gang dikterfirkløveret inngikk til Stortinget med et forslag, og det gjorde sikkert inntrykk.

4. Kvinnene og ekteskapslovgivningen.

Da Ibsen i brev til Bjørnson gav sitt minne til å underskrive henstillingen til Stortinget om gift kvinnes myndighet, uttalte han sin misnøie med at man hadde spurt om formannskapenes mening. Hadde stortingsrepresentantene virkelig ønsket reform, hadde de «overhovedet ikke æsket nogen erklæring fra mændene, men fra kvinderne. At spørge mændene tilråds i en slig sag er det samme som at spørge ulvene, om de ønsker øgede beskyttelsesmidler til fordel for saueflokkene.»

Det kan ikke være tvil om at våkne kvinner i disse år følte at det trengtes forandringer. Det er ikke vanskelig å finne vidnesbyrd om en stigende misnøie blandt dem eftersom 80-årene skrider frem.

H. E. Berner forteller i et foredrag han holdt i Norsk Kvinnesaksforening 1885, at kvinner var kommet vandrende fra sin fjellbygd for å fortelle ham hvilken nød de var kommet i gjennem de «barbariske» lovbestemmelser. Like fra Amerika(!) hadde han fått brev med beklagelser over at en hustru ikke kunde råde over det hun tjente.

Fra kvinner i et prestegjeld fikk dikterne en offisiell takk for sitt forslag til fordel for den gifte kvinne. («Dagbladet» 4. nov. 1884 under «Publikum».)

Fire år senere uttrykte «En Kvinde» («Dagbladet», 5. mai 1888) sin takknemlighet mot dikterne; de hadde med sitt dype blikk sett hvilket helvete et ekteskap kunde være; mens stortingsrepresentantene, jevne, skikkelige folk, var lukket for forståelse. Hennes henvendelse til de fire store lyder som et nødrop: «Hjælp os, tal for os, I, som kan finde anderledes Ord end vi Stakler.»

I «Nylænde» (1. juli 1887) klager en innsender over at hustruens personlighet, hennes moralske kraft, blev kuet i ekteskapet, endog i det lykkelige ekteskap. Vel tidde man om uretten, om mannens tyranni, for ikke å blottstille sitt ekteskap; man våget ikke vise hvorledes «selvopgivelsens, tilintetgjørelsens proces draabevis, langsomt men sikkert skrider fremad for den ene parts vedkommende, mens den anden ligesaa sikkert voxer sig stor i de mere positive egenskaber, egoisme og fordringsfuldhed.» Man merket hos kvinnen en viss ulyst til å gifte sig, skriver en annen. Man tok fra den gifte kvinne de menneskerettigheter den ugifte hadde opnådd, hun arbeidet sig dødstrett, og man sa at hun lot sig forsørge av mannen. («Nylænde», 1. mars 1888.)

I sin lille bok om kvinnebevegelsen fra 1885 sier *Clara Tschudi* at kvinner av de forskjelligste samfundsklasser og aldrer ønsket reform i ekteskapslovgivningen, og den største del av dem holdt på særeie som den gunstigste ordning for dem. Mange kvinner var bitre over at prestene regnet særeie for ugudelig; det var jo en økonomisk sak og intet annet.

Da Berner i 1886 fremsatte forslag til lov om formuesforholdet mellem ektefeller, fant *Karen Thorbjørnsen* det ikke radikalt nok og uttalte at det ikke vilde «falde riktig i nogen Kvindes Smag». Verst var det at mannen skulde ha rett til å bestemme hvilken tro barna skulde vokse op i. Og hun påstod at en stor del menn og nesten alle kvinner var for særeie. Mange kvinner så med bedrøvelse at høire i sitt program vilde motarbeide særeie som almindelig regel: «men hvis Højre saa alle de Taarer, der ere udgydte for Samejelovens Skyld, tror vi, de visselig vilde røres til Taarer og gjøre en Forandring saa hurtig som mulig.» («Den norske Kvinde», Drøbak, 15. okt. 1884.)

Clara Tschudis og Karen Thorbjørnsens forestillinger om særeietankens utbredelse er visstnok adskillig overdrevne. Motstanden innen den engstelig konservative del av folket var seig. «Dagbladet» sier like ut (1888, nr. 399, 5. des.) at mange kvinner ikke var kommet lenger enn at de regnet enhver bedring i deres stilling for synd. Og i 1884 (16. nov.) hadde «Morgenbladet» forsikret at «ingen sand Kvinde og ingen kristelig Hustru» ønsket å opnå personlig likestilling med mannen. For én gangs skyld er de to fiendtlige presseorganer enige, om de enn uttrykker sig på høist forskjellig vis. Og det er all grunn

til å gi dem rett. Misnøien kom nok som alltid fra de enkelte kvinner, som ved temperament eller ved en spesielt ulykkelig skjebne følte lovgivningens trykk; det store gross av kvinner fant nu som før allting såre vel.

5. Loven av 29. juni 1888.

En kongelig proposisjon om formuesforholdet blev forelagt Stortinget også i 1884. Og de to nærmest følgende år fremsatte 5 høiremenn, *T. C. Bang*, *N. Hertzberg*, *Oluf Saxe*, *C. H. Schweigaard* og *Emil Stang* det tidligere kongelige forslag som sitt eget, og de føide til at om hele lovforslaget falt på grunn av vanskeligheter, burde man iallfall få gjennemført den viktige bestemmelse om hustruens rett til å nyte fruktene av sitt selverhverv. Også fra *H. E. Berner* forelå i 1886 et forslag. Det gikk videre enn de fem høiremenns, fastsatte således full myndighet og eiendomsrett for hustruen, men bygde på formuesfellesskapet.

Endelig i 1888 blev det alvor av en reform i ekteskapslovgivningen. Men selv denne gang var det fare for videre utsettelser. Under behandlingen av lovforslaget, som vesentlig bygde på Berners, foreslo nemlig den moderate venstremann *Nils Skaar* for Odelstinget å oversende Regjeringen saken til nærmere drøftelse.

Et øieblikk syntes også det rene venstre tilbøielig til å gå med på utsettelsen; man husket regjeringschefen Johan Sverdrups varme tale for særeie og hustruens myndighet i Stortinget i 1882. Men da Sverdrup nu erklærte at han som landets førsteminister måtte være lojal mot formannskapserklæringene, opgav den radikale fraksjon av venstre enhver tanke på samarbeide og vilde heller ha behandling straks.

Av Regjeringens nærmeste venner, det moderate venstre, var det bare 7, som sammen med 23 høiremenn stemte for Skaars forslag om oversendelse. Det var et knusende nederlag for den Sverdrupske regjering; for det radikale venstre stod det som om den gamle venstrehøvding igjen hadde vist sig som en forræder mot flertallsstyret. Nu hadde Regjeringen møtt den dypeste mistillit i en stor samfundssak, men naturligvis blev den sittende som om intet var hendt, skrev «Dagbladet», 19. april 1888.

Så gikk man over til realitetsdebatten, som kom til å fylle hele 7 møter og blev temmelig hissig. Det var som om to tidsaldrer og to livssyn møttes.

Det radikale venstre hadde ikke opgitt å arbeide for sin yndlingsidé: særeie. Innstillingens § 16 bestemte således at arv og gave som tilfalt noen av ektefellene under ekteskapet, skulde bli vedkommendes særeie (sml. det Qvam-Øverland'ske forslag fra 1882). Et slikt forslag var å lure særeie inn på det norske folk, mente mange. Stor var derfor tilfredsheten da innstillingens § 16 falt i Odelstinget med 50 mot 32 stemmer. «Morgenbladet» (27. april 1888) drog et lettelsens sukk: «Med den store Sejer for Samejet havde Loven aldeles skiftet Karakter, og blev fra at være en af de mest indgribende Forandringer, som kunde paatvinges en Nation mod dets Vilje, en Lov af forholdsvis mindre Betydning.»

Viktigere var forslagets § 6: «Gift kvinne har samme myndighet som den ugifte og råder sitt gods med de begrensninger som inneholdes i nærværende lov.» 1ste del av paragrafen blev vedtatt enstemmig, annen del mot 18 stemmer. Når alle gikk med på å erklære hustruen for myndig, skyldes det kanskje en ubevisst forståelse av at denne myndighet for de aller fleste hustruers vedkommende vilde bli meget illusorisk. Hvor det var felleseie, skulde nemlig mannen som tidligere være boets bestyrer. Men det nye lovforslag søkte dog på forskjellig måte å innskrenke mannens suverenitet. Ektemannen måtte således skaffe sig hustruens samtykke om han vilde gi bort mer enn en tiendedel av boet. Likeså krevdes hustruens samtykke om han vilde selge, pantsette eller bortleie fast eiendom på landet, innbragt i boet gjennem henne.

Hvor mannen som fellesboets bestyrer viste uforstand eller lettsindighet, skulde hustruen ha rett til å forlange fellesboet ophevet ved «bodeling», en bestemmelse, som for øvrig har vist sig lite tjenlig, da en hustru først går til et slikt skritt, når det praktisk talt ingenting er å redde.

Den gamle, romantiske opfatning av kvinnen, som et svakt og hjelpeløst vesen samfundet måtte beskytte, kom frem i den lovbestemmelse at hustruen måtte ha overformynderiets samtykke om hun vilde kausjonere for mannens gjeld. Mange av de mest konsekvente feminister i Odelsting som i Lagting protesterte mot dette.

Enstemmig blev det vedtatt at hustruen skulde råde over det hun tjente ved eget arbeide, et forslag som jo også høire hadde gått inn for. Flertall fikk også et forslag fra Berner om adgang til å slutte ektepakt også efter ekteskapets inngåelse; kongelig konfirmasjon skulde ikke lenger være nødvendig.

Stor prinsipiell interesse har Odelstingets diskusjon om hustruens lydighetsplikt. Som § 9 hadde komitémajoriteten foreslått: «Hustruens myndighet berettiger henne ikke til uten mannens samtykke å inngå forpliktelser som kommer i strid med hennes stilling som husmor, ei heller til å nekte å underkaste sig mannens bestemmelse i henseende til deres av ekteskapet flytende fellesanliggender.»

Ullmann, Konow (H.), *Wexelsen, Castberg, Qvam* og flere fremhevet at denne paragraf bandt hustruen i den grad at erklæringen om at hun var myndig, blev betydningsløs. Hvorfor kunde ikke like godt mannen være avhengig av hustruens samtykke til sine disposisjoner? *Han* burde heller ikke ha lov til å foreta noe som stod i strid med hans stilling som husfar. Hvorfor skulde mannen alltid få sin vilje. Det var en ganske utidsmessig bestemmelse, for i folks øine var mann og hustru like.

På den annen side fremholdt *Emil Stang, Knudsen, Bech* og flere av høire at *én* måtte ha den avgjørende stemme i alle felles anliggender, og det måtte være mannen; ellers innførte man noe nytt i ekteskapet. I § 6 hadde man nok sagt at kvinnen var myndig, men det måtte ikke forstås derhen at det for øvrig var gjort noen forandring i forholdet mellem ektefellene innbyrdes. Det var lovgivningens plikt ikke å fordunkle ekteskapets idé. Hvis man vilde bevare det kristelige ekteskap, måtte man holde på paragrafen. Både *Ullmann* og *Wexelsen* protesterte mot den opfatning at hustruens underdanighet skulde være noe særskilt kristelig. Det var, sa Ullmann, «den bestående ordning på den tid, kristendommen kom til verden; altså egentlig talt noe hedensk, noe almindelig menneskelig.» — — — «Jeg trodde,» sa han videre, «vi var ferdige med f. eks. sådanne uttalelser som den av hr. Hertzberg (h), at i ekteskapet er mannen den naturlige representant for ektefellene og ekteskapet. Den naturlige representant! Nei, den kunstige representant, det er det som er saken. For det er soleklart at i ekteskapet skal både mann og hustru i like høi grad være representanter, og det eneste solide og fornuftige er at de står

i likhetsforhold og begge like meget representerer, hvad der tilhører ekteskapet og hvad der flyter av det.» Selvstendige kvinner vilde betakke sig for den beskyttelse innenfor ekteskapet, Hertzberg vilde by dem. Det var likhet og rettferdighet for hustruen de vilde kreve.

Den bestående ordning var nok behagelig for skapningens herrer, mente Ullmann. Uttalelser som de fra Hertzberg minnet ham om følgende ord av en gammel prest, uttalt på et prestemøte noen år tidligere: «Jeg forstår ikke disse samfundsreformatorer, som kommer her og krever at hustruen ikke skal være mannen underdanig. Nu har min kone vært mig underdanig i 50 år, og jeg har aldri befunnet mig annet enn godt ved det.»

I Odelstinget kom det frem at mange var redde for å slippe hustruen til i erhvervsvirksomhet. Det lå i sakens natur at hustruen, moren og husmoren måtte være bundet av hjemmets arbeide, fremholdt de og stolte ikke på at hun frivillig vilde bli på sin plass. En ektemann kunde jo risikere at hustruen forsømte ham og barna fordi hun vilde optre som f. eks. skuespillerinne. Eller hun hadde kanskje lyst på å ride, som borgermester *Rynning* (h) anførte, og behaget i måneder å følge med et beriderskap; kunde mannen finne sig i det? Eller hun var kanskje handlende eller industridrivende og ønsket å reise til Amerika for å sette sig inn i nye arbeidsmetoder. Lovforslagets § 9 syntes derfor en betryggelse for mange, for det gav mannen og ham alene rett til å avgjøre om hustruens arbeide kolliderte med hennes hjemlige plikter.

Imidlertid blev det av flere fremhevet at bestemmelsen i § 9 ikke hørte hjemme i en lov om formuesforholdet mellem ektefeller, men i familieretten. Dette var visstnok grunnen til at paragrafen blev nedvotert (med 37 mot 34 stemmer). Allikevel må det betegnes som en seier for kvinnesaken at de sårende ord om hustruens underkastelse under mannens vilje ikke kom med i loven.

Komitéen hadde foreslått at gift kvinne ikke måtte drive noen næring som var mannen forbudt på grunn av hans offentlige stilling eller næringsvei. (§ 8.) Dette syntes høires fører *Stang* var en rigorøs bestemmelse. I inntrengende ord talte han for å sikre kvinnens rett til å ernære sig selv og bidra til familiens underhold, når hun kunde, vilde og trengte det. Han foreslo derfor at hustruer av denne kategori skulde få rett til

handel og håndverk, dersom de fikk kongens tillatelse til det. *Qvam* mente også at begrensningen var nødvendig, men foreslo for øvrig at hustru skulde ha samme rett til bunden næring som om hun var ugift. Forslaget vakte veldig indignasjon. Skulde enhver hustru i sameie ha rett til handel og håndverk som om hun var ugift, vilde hun komme til å forplikte fellesboet, og hvad blev det da igjen av mannens rett til å bestyre felleseiendommen? Da spørsmålet viste sig meget vanskelig og Qvams forslag uoverskuelig i sine følger, vedtok Odelstinget et forslag fra Stang om å overlate til Regjeringen å overveie om ikke næringslovgivningen kunde endres til fordel for den gifte kvinne.

Venstrepressen uttalte sin misnøie med at Qvams forslag blev forkastet, det kunde vare lenge innen næringslovgivningen blev forbedret. Dette holdt stikk. Først i 1894 fikk gift kvinne rett til bunden næring, d. v. s. hun kan på forlangende meddeles næringsbrev på handel og håndverk. Ifølge lov om handelsnæring av 16. juli 1907 kan en hustru ikke uten dispensasjon opnå handelsbrev, hvis hennes mann har en stilling, som utelukker ham fra selv å få handelsbrev (f. eks. som polititjenestemann eller embedsmann).

Loven av 29. juni 1888 har vært meget kritisert, og ikke minst av kvinnesakens tilhengere.

Betenker man hvor vanskelig det er å få gjennemført reformer til beste for den gifte kvinne, må man dog innrømme at loven betegner et stort fremskritt. Selv om hustruens myndighet i de fleste tilfelle nærmest blev teoretisk, en fjær i hatten, og ikke hadde direkte praktisk verdi, så har den dog utvilsomt fått betydning for hennes indre frigjørelse, for hennes selvaktelse, og har virket på opinionen.

Dertil kommer at mange av lovens bestemmelser er av påtagelig og praktisk verdi, vi nevner den lettere adgang til særeie, rett til å kreve bodeling og fremfor alt hustruens rett til å råde over det hun tjener. Særlig for arbeiderhustruene var den siste bestemmelse viktig. Endelig skal nevnes at reformen fikk en viss betydning i stemmerettskampen (se s. 86).

Og loven av 29. juni 1888 betegner det avgjørende brudd på enerådighetssystemet og antyder et nytt, prinsippet om delt myndighet. Dette varsler en rettferdigere, mer likelig fordeling av plikt og rett i ekteskapet. Men først det 20. århundre var det forbeholdt å gjennemføre full likestilling mellem ektefellene.

X. STEMMERETTSKAMPEN FREM TIL 1890

1. Kvinner «i klasse med forbrytere, idioter og vanvittige»?

Da venstre i 1884 kom til makten, var en stemmerettsutvidelse en av de første reformer partiet gjennemførte. *Før* hadde alle embedsmenn, kjøpstadsborgere og de som eide gård og grunn, hatt stemmerett, *nu* kom til de som tjente 500 kroner på landet og 800 kroner i byene. Efter 1884 var det ikke få kvinner som opfylte lovens stemmerettskvalifikasjoner, men de blev fremdeles stående utenfor. Det hendte at pedellen gikk til valg, mens skolebestyrerinnen, hans overordnede, måtte sitte hjemme. Læreren stemte, men lærerinnen som gjorde det samme arbeid, var stengt ute.

Når det gjaldt plikter, mente de misfornøide, glemte stat og kommune ikke kvinnene. De måtte betale skatter og avgifter, men bestemme hvad pengene skulde brukes til, det kunde de ikke. «Skatteseddelen håner oss,» sa en av kvinnestemmerettsforkjemperne i 1888. Kvinner måtte likesom menn adlyde lovene, men bare menn var med på å gi dem. De hadde ikke ringeste innflytelse, uten den tilfeldige indirekte, selv på områder som mest angikk dem, i ekteskapslovgivning, i lover om barn, ugifte mødre, prostituerte o. s. v.

Jo mer stemmeretten for menn blev utvidet, jo bitrere føles urettferdigheten. Da manns-stemmeretten var blitt almindelig, sa kvinnesakspionérene at nu var kvinner satt «i klasse med forbrytere, idioter og vanvittige».

Kravet på stemmerett blev reist i en tid da denne i den almene bevissthet stod som en menneskerettighet. Frihets-, likhets- og brorskapstanken krevde at kvinner fikk sine interes-

ser representert i stat og kommune. I 1898 citerer *Louise Qvam* i sitt stemmerettsforslag Condorcets berømte ord: «De medborgerlige rettigheter tilhører alle eller så ingen.»

Det fantes dem blandt det svake kjønn, som ikke syntes de blev vurdert som mennesker, så lenge de ikke var aktive borgere. Endog menn kunde ha den opfatning. På N. K. N.s landsmøte i Trondheim i 1907 kunde således Håkon Løken si disse pussige ord i en festtale: «Mine damer, velkommen som mennesker, det har stemmeretten gjort dere til.»

I «The Subjection of Women» hadde Stuart Mill opstilt kravet. Kvinnene hadde utmerket sig som regjerende dronninger, hvorfor skulde de ikke egne sig til den langt beskjednere opgave å gjøre sig op en mening om statens og kommunens styre? I sin bok «On representative Government» hadde Mill endog sagt at når det gjaldt politiske rettigheter, var forskjellen i kjønn likeså betydningsløs som forskjell i høide eller hudfarve. Han hadde også uttalt at man ikke kunde vite hvordan den kvinnelige ånd var beskaffen, da den aldri hadde fått utfolde sig i frihet.

Feministene her hjemme tok op denne evolusjonistiske tanke. Det var utrolig hvor evner og krefter kunde utvikle sig når de gunstige betingelser først var der. Så gjaldt det bare å la kvinnene få prøve sig, og det skulde vise sig at de var vel skikkede for det offentlige liv. Forventningene var høispente.

For det almene vels skyld burde kvinner få borgerrettigheter. Det var så meget skjevt og galt i «mannfolksamfundet». Det lignet det huset der mannen skulde stelle hjemme. «Det mandsstyrede Samfund er dygtig brøstfældigt,» uttalte et mindretall i konstitusjonskomitéen i 1890 i anledning kvinnestemmeretten; kvinnenes «Kaldelse var en conditio sine qva non for Opnaaelse af bedre og lykkeligere Forholde».

Slapp man bare kvinnene til, blev det hygge og velvære overalt. Fornuft og beregning hadde så lenge styrt verden, nu fikk hjertelaget komme til.

Nettop fordi kvinnen var så forskjellig fra mannen trengtes hun i det offentlige liv. Hvor det gjaldt alle slags humanitære formål, som forsorg for barn, gamle, syke og fattige, vilde de spesifikt kvinnelige egenskaper være til uvurderlig nytte.

Men først og fremst måtte kvinnene ha stemmerett og valgbarhet fordi de alene derved kunde få gjennemført alle de andre

reformer kvinnesaken hadde på sitt program. I Norge som i andre land kom stemmerettssaken til å bli centrum i agitasjonen og arbeidet. I en årrekke, fra 1885 til 1913, blev stemmeretten kvinne-emansipasjonens viktigste mål. Mer enn andre saker på programmet har stemmerettsssaken virket opdragende på kvinnene selv, har lært dem å optre i organisasjoner. Gjennem den skjer kampens demokratisering. Ikke så å forstå at massen av kvinner deltar, den vil alltid forholde sig likegyldig; men en ganske stor flokk av dyktige, selvstendige kvinner kalles til arbeid og medansvarlighet. Først med denne sak tar kvinnene for alvor fatt på striden for sin frigjørelse, og gjennem den modnes de til selvstendig tenkende og handlende borgere. Det er talenes, folkemøtenes og adressenes periode, det er kvinnebevegelsens klassiske epoke, dens egentlige heltetid.

2. Kvinner flest ønsker ikke stemmerett.

De fleste kvinner var passive tilskuere i den stemmerettskamp som begynte med Kvinnestemmerettsforeningens stiftelse i 1885, om de i det hele merket at det foregikk noe. Enkelte følte bent frem uvilje mot kvinnesaken.

At 70-årenes kvinner, endog de som kjempet en hård kamp for sitt utkomme, følte sig uvel ved tanken på kvinnenes inntrenging i det politiske liv, har vi tydelig uttrykk for i en artikkel i «Morgenbladet» (1871, nr. 30): «— — ikke kan jeg begribe hvad vi skulle med Stemmeret,» skriver en. «Jeg kan ikke tænke mig andet end, at vi vilde blive meget ærgjerrige og ufordragelige, om vi kom ind paa saadanne politiske Veie. — — —» Så sent som i 1889 advarte en kvinne som kalte sig -a-, mot det svake kjønns adgang til det offentlige liv. Hun var rystet over at Kvinnestemmerettsforeningen i sin stortingsadresse hadde brukt betegnelsen «borger» om kvinner; selv den franske revolusjon var ikke kommet lenger enn at den kalte dem «borgerinner». Petisjonen vilde dessverre ikke komme til å mangle underskrifter, for mange følte sig tiltalt av «denne usunde, moderne Strøm, der nu i saa mange Retninger overskyller vort Land, og som ved at friste os til at ville dele Mændenes Arbeide, vilde ødelægge vore Hjem og tage al Skjønhed og Poesi ud af vort Liv. — — — Lad os modstaa, saa mange vi ere, denne

Fristelse til at drages ind i det offentlige Livs Malstrøm. Lad os ikke sætte vore Navne paa denne Adresse. Vi ville derved vise os som sande *Norske Kvinder og Borgerinder.*» («Morgenbladet», 11. jan. 1889, nr. 20.) Året efter var den samme kvinne ute igjen og talte om kvinnestemmerett (27. februar 1890). Den radikale fylking vilde skaffe kvinner rettigheter som hun slett ikke attråde, og «Nylænde» som arbeidet for dette, var et «Ulænde»: Disse stemmerettssøkende kvinner som vilde gå utover sin begrensning og ikke vilde være hustruer og mødre, vilde forhåpentlig ikke opnå det de ønsket. «Sagens *gode* Udfald afhænger af Kvindens rette Vurderen af sin af Gud givne Stilling.»

I andre kretser blev kvinners selvbevissthet og harme sterkt vakt i disse år. Enkelte følte det pinlig at de ikke kunde ha noen innflytelse når kjønnets vitaleste interesser blev behandlet. De som kom lengst, satt oppe på stortingsgalleriet. «Det er den pinebenk, om man vil, som vi faar lov til at indtage, naar vor velfærd skal afgjøres,» sa Anna Rogstad.

Det skal ha vært kvinner som nektet å betale skatt, fordi de ikke fikk være med ved valgene. «Dagbladet» (11. juli 1884) forteller om en frk. Henriette Müller, som av den grunn blev utpantet. Men de ledende i kampen frarådet skattenektelse og allslags lovløs ferd. Det var bare å slå pannen mot veggen. I det hele førte stemmerettskampen her hjemme aldri til håndgripeligheter således som i England; men de norske kvinner blev riktignok heller ikke satt på en så hård tålmodighetsprøve som de engelske suffragetter.

3. Partiene og kvinnestemmeretten.

Det var naturlig for kvinnesakskvinnene å søke støtte hos *venstrepartiet*. Et bevegelsesparti vil jo alltid lett følge tidens nye tankeretninger, og venstres menn var i almindelighet sterkt påvirket av alle de radikale strømninger som satte inn i 70-årene.

I 1884 optok partiet for første gang en post om kvinnens stilling på sitt program. Det vilde arbeide for hennes større frigjørelse, het det i valgprogrammet. Det lød litt svevende, men det betegnet dog et fremskritt. Posten må visstnok settes i for-

bindelse med Landsvenstreforeningens nye formann, advokat *O. A. Qvam*, en av de varmeste talsmenn for kvinnesaken her hjemme.

Det er venstre som i de første vanskelige tiår har båret kvinnesaken frem, og om partiet undertiden sviktet, blev dog enkeltstående venstremenn trofaste, og da især tilhengere av det *rene* venstre. Partiets lydhørhet for kvinners krav blev dog krysset av en temmelig utbredt frykt for at kvinner vilde tjene reaksjonen når de slapp til i statens styre og stell. Man trodde at høirepartiet vilde vinne på kvinnestemmeretten, iallfall i første omgang.

Feministene hadde derfor tross alt en fornemmelse av at deres sak kom litt på tvers for det parti som de nærmest var henvist til. Så tidlig som i 1889 advarte en innsender i «Nylænde» mot å legge kvinnesaken i «legd» hos noe parti.

Når kvinnesakskvinnene hadde noe på hjertet, tydde de dog gjerne til venstrepressen. «Dagbladet» hadde i 80-årene stadig redaksjonsartikler skrevet av fremtredende kvinner. For å få innleggene så varme og overbevisende som mulig henvendte redaksjonen sig til kvinnelige forfattere og overtok selv ansvaret for artiklene («Dagbladet», 1889, nr. 133). «Dagbladet», «Verdens Gang» og «Intelligentssedlerne» viste alt fra begynnelsen av stor interesse for kvinnestemmeretten. «Dagbladet» kalte den «et soleklart Retfærdighedsspørsmaal», som det var all grunn til å fremme hurtig. Med vekt imøtegikk det alle innvendinger. «Grundloven spørger aldrig efter om den stemmeberettigede har Oplysning nok, Udvikling nok, Tid nok, og hvad der forresten er for Ting, der skal mangle Kvinderne, naar det gjælder Stemmeret» (nr. 160, 1889).

Forholdet mellem venstrepressen og kvinnesakens hovedleir var ingenlunde alltid idyllisk; men i det store og hele tatt var det venstrepressen feministene følte de stod i takknemlighetsgjeld til, især i 80-årene.

*

Da venstres folk sluttet op om den radikale emansipasjon, svant *høires* velvilje overfor frigjørelsesarbeidet og vek efterhånden plassen for en hissig opposisjon. Men den økonomiske frigjørelse av den ugifte kvinne, et utslag av den gamle liberalisme, blev partiet tro imot.

Selv «Dagbladet» måtte innrømme at på dette felt hadde høirefolk vært med: «Arbeidet for Kvindernes bedre Kaar staar i en særegen Stilling, forsaavidt som endog enkelte Højremænd her ikke er uvillige til at række en hjælpsom Haand. Det skal med Tak erkjendes, at skjønt denne Sag er optaget af Mænd tilhørende det rene Venstre, og skjønt det var den friske politiske Luftning, som har blæst her i de sidste Aar, der bragte Kvindesagen Vind i Sejlene, saa har dog nogen Tilslutning fra Højre ikke manglet.» («Dagbladet» nr. 8, 8. jan. 1885.)

Da saken var i god gjenge, torde partiet ikke her «bruge sit Bremseværk med fuld Kraft».

I 1884 erklærte «De konservative Foreningers Centralstyre» i valgprogrammet at man vilde søke å lette kvinnens adgang til utdannelse og erhverv såvidt det lot sig gjøre uten å krenke den stilling Skriften hadde anvist henne i familie og samfund. (Se s. 97.)

Dette betyr imidlertid i disse strengt ortodokse tider en ganske kraftig reservasjon. Om en radikal frigjørelse av hustruens personlige stilling kunde det således ikke være tale. Mange konservative og ikke minst kvinner syntes å være av denne opfatning at kvinnestemmeretten stred mot Guds ord og i alle tilfelle var «uforenelig med hendes Bevarelse for Hjemmet». («Dagbladet», nr. 317 A, 1884.) Kvinnen skulde jo være mannen underdanig og måtte ikke med stemmeseddelen i hånd få anledning til å overstemme ham. *Biskop Heuch*, som satt i høires centralstyre i 1884 og antagelig er den som har formet kvinneparagrafen i partiprogrammet, brukte i Stortinget i 1890 fremfor alt skriftsteder som argumenter mot kvinnestemmeretten.

Men først og fremst var vel høires holdning overfor kvinnestemmeretten diktert av uvilje overfor radikale og plutselige forandringer. Et konservativt parti har til opgave nøkternt og forsiktig å prøve de nye idéer, å forhindre at umodne og farlige omstyrtningsplaner får fortrenge det gamle som er verdifullt i et samfund.

Det var naturlig at konservativt innstilte mennesker klarere hadde for øie de farer som en ytterliggående emansipasjon er forbundet med. Man finner derfor hyppigere blandt høirefolk enn hos de radikale den opfatning at en vesentlig forrykning av kvinnens stilling vilde skade samfundets grunnpille, hjemmet.

Valgprogrammet i 1884 fastslo dessuten at høirepartiet «for Tiden» vilde motarbeide enhver utvidelse av stemmeretten. «Morgenbladet»s holdning overfor Kvinnesaksforeningens temmelig forsiktige stemmerettsprogram er for så vidt karakteristisk.

Da advokat Steffens i en tale for kvinnen på høires fest i Tivoli 1888 uttalte at høire egentlig ikke ønsket kvinnen i det offentlige liv, hadde han antagelig de fleste av sine meningsfeller med sig.

Har «Dagbladet» rett, var det dog de høiremenn som i 1890 hadde gitt sin tilslutning til kvinnestemmeretten, hvis de ikke hadde følt sig programforpliktet til å stemme imot («Dagbladet», 7. juni 1890).

Offisielt kom imidlertid mer frisinnede anskuelser ikke lenger frem som i Aschehougs dager. Når det gjaldt kvinnesaken, synes menn av typen Heuch eller Hertzberg å være blitt de rådende. Francis Hagerups forsikringer om at kvinnestemmerett var en konservativ garanti, vant ikke gehør.

Først da venstre i 90-årene truet med å gjøre manns-stemmeretten almindelig, våknet forståelsen av at stemmerett for velstilte kvinner kunde være en motvekt mot altfor voldsom radikalisme. Og fra den tid hører man høirefolk uttale sig for kvinnestemmerett. Men ennu kunde høirekvinner klage bittert over sitt partis manglende forståelse av kvinnesaken, «det fæleste lig høire seiler med i lasten». Ved århundreskiftet hadde strømendringen funnet sted for alvor. Og i 1908 kunde «Morgenbladet» — sikkert i god tro — erklære at det hørte med til de presseorganer som tidligst uttalte sig for kvinnestemmerett («Morgenbladet» 1908, nr. 675, 2. des.).

Høirefolk hadde vent sig til kvinnestemmeretten og hadde glemt at partiet tidligere hadde vært motstandere av reformen. Efter 1907 stemte høire for en langsom og gradvis utvidelse av stemmeretten, mens partiene til venstre vilde ha likestilling hurtig gjennemført.

*

Ved siden av det rene venstre, undertiden med større konsekvens og opofrelse, har *socialdemokratene* i det 19. og 20. århundre arbeidet for kvinnestemmeretten. «Socialdemokratiets mænd gjorde alt fra første dag kvindernes sag til sin», skrev

F. N. (Fernanda Nissen) i «Socialdemokraten» for 14. mai 1901. Og hun har for en stor del rett i denne karakteristikk.

Prinsippet om likestilling mellem kjønnene var fastslått av de store socialistiske teoretikere og politikere. Særlig hadde *August Bebel* i sin verdensberømte bok «Kvinnen og socialismen» (1879) (i annen utgave 1883 kalt «Kvinnen i fortid, nutid og fremtid») slått til lyd for kvinnens frigjørelse, socialt, økonomisk og politisk. Alt i de eldste årganger av «Vort Arbeide» og dets fortsettelse «Social-Demokraten» finner man en oversettelse av Bebels bok avertert til salgs.

Det tyske socialdemokratiske parti, som har vært mønster for andre lands arbeiderpartier, også vårt eget, gir i *Erfurtprogrammet* fra 1891 det klassiske uttrykk for likestillingsprinsippet: «Tysklands socialdemokratiske parti kjemper ikke for nye klasseprivilegier og forrettigheter, men for avskaffelse av klasseherredømmet og klassene selv og for like rettigheter og plikter for alle uten forskjell på kjønn og avstamning. Idet det går ut fra disse anskuelser, bekjemper det i det nuværende samfund ikke bare utbytningen og undertrykkelsen av lønnsarbeideren, men enhver utbytning og undertrykkelse, enten den er rettet mot en klasse, et parti, et kjønn eller en rase.»

Som første post setter Erfurt-programmet almindelig stemmerett for alle borgere over 20 år uten forskjell på kjønn, og som femte post avskaffelse av alle lover som skader kvinnen overfor mannen i offentlig og privatrettslig henseende.

Det var som Fernanda Nissen har uttrykt det, «simpelthen selvopholdelsesdriften» som bragte socialdemokratene til å ta denne stilling overfor kvinnene. Skulde arbeiderne opnå flertall under avstemningene, måtte de ha sine kvinner med, de gifte som de ugifte. Den socialistiske fremtidsstat kunde ikke gjennemføres uten kvinnens medvirkning. Organisasjonen krevde store pengeoffer og stadig fravær av arbeideren, og hustruen vilde ikke forstå dette om hun ikke var blitt begeistret for socialismen og forstod at det var gjennem den hun og hennes skulde opnå en plass i solen. Man måtte få hele familien til å delta i bevegelsen.

Meget tidlig blev arbeiderpartiets kvinner her hjemme trukket inn i forenings- og organisasjonsarbeide. I 1882 opfordret det annet norske arbeidermøte i Trondheim arbeidersamfundene til å gi kvinnelige medlemmer, gifte eller ugifte, stemme-

rett i foreningssaker. Den Socialdemokratiske Forening stod alt fra stiftelsen i 1885 åpen så vel for kvinner som for menn. På den annen skandinaviske fagforeningskongress i 1888 var også hushjelpene representert, og så vel kvinner som menn deltok i avstemningen. På det femte arbeidermøte i Drammen møtte også to kvinnelige delegerte, *Fernanda Holst* (Nissen) for Fyrstikkpakkerskenes Forening og *Sofie Haga* for Tjenestepigernes Særlag, Kristiania.

Socialdemokratene i Norge har æren av å ha tatt op arbeidet for kvinnestemmerett tidligere enn de andre partier. Socialdemokratisk Forening, stiftet 1885 av *Chr. Holtermann Knudsen*, krevde således almindelig like og direkte valgrett for ethvert medlem av staten, både menn og kvinner fra det 22de år.

Men da Det norske arbeiderparti var stiftet i Arendal i 1887 og socialistene for alvor skulde tre inn i politikken, syntes de ikke desto mindre likesom venstre å glemme kvinnene. Alliansen med det radikale venstre, det parti man var henvist til, gjorde det opportunt bare å arbeide for manns-stemmerett. På arbeiderpartiets første landsmøte i Kristiania i 1888 blev et forslag om å arbeide for almindelig stemmerett også for kvinner «forkastet med 4 stemmer». («Social-Demokraten», 19. juli.) Det var av taktiske, selvsagt ikke av prinsipielle grunner, kvinnestemmeretten blev skjøvet til side. Man hadde klart for øie at kvinnene før eller senere måtte med.

Det 5. norske arbeidermøte i Drammen 1891 uttalte sig vel for Landsvenstreforeningens program, almindelig stemmerett for *menn*, men vedtok dog at almindelig stemmerett for kvinner skulde settes på arbeiderforeningenes arbeidsprogram. De ivrigste talsmenn for å få også kvinnene med var de to socialdemokratiske førere, *Holtermann Knudsen* og *Carl Jeppesen*.

Det sier sig selv at socialdemokratene var sterkt imot kvinnestemmerett efter census, da den vilde utelukke de fleste av arbeiderklassens kvinner. Men da forslaget om almindelig kvinnestemmerett falt i 1907, opfordret allikevel socialistgruppens fører i Stortinget, Holtermann Knudsen, sine meningsfeller til å stemme på innskrenket stemmerett. Partiets kvinner hadde erklært at de foretrakk stemmerett for velstilte fremfor slett ingen stemmerett.

4. Den første begynnelse til stemmerett og valgbarhet. Kvinner i skolestyre og tilsynsutvalg 1889.

I begynnelsen av 70-årene hadde selv radikalt innstilte mennesker vegret sig ved å gi kvinner kommunal stemmerett, endog på et område som lå kvinners interesse spesielt nær, nemlig skolens.

Som formann i en folkeskolekommisjon av 1871 hadde *Hartvig Nissen* med enestående frisinn foreslått at enker med skolebarn skulde ha adgang til å velge et medlem av skolestyret sammen med de skolesøkende barns fedre, og at kvinner skulde være valgbare til skolestyre og tilsynsutvalg. Det er et merkelig frisyn som ingen av de andre medlemmer av kommisjonen delte. Majoriteten, blandt dem J. Steen (v), uttalte sig tvertimot utvetydig *mot* å gi kvinner innflytelse over folkeskolen: «At den kommunale Valgret og Valgbarhed for dette Tilfælde ogsaa skulde udstrækkes til Kvinder er neppe stemmende med vor Retsbevidsthed og i ethvertfald en saa væsentlig Forandring i vor Ret, at den vanskelig lader sig forsvare, saalænge den ikke paakaldes af den mest trængende Nødvendighed.»

Men i den nye folkeskolekommisjon av 1885 var alle enige om at kvinner skulde være stemmeberettigede og valgbare til skolens tilsynsutvalg, og et flertall på 9 medlemmer, deriblandt J. Steen, foreslo endog at kommunestyrene skulde kunne velge både menn og kvinner til medlemmer av skolestyret, og lærerne både lærere og lærerinner. Det var et tydelig vidnesbyrd om hvor hurtig utviklingen hadde gått.

Bare to høiremenn, sogneprest *Bech* og skoledirektør *Bonnevie*, frarådet å slippe kvinner inn i skolestyret.

I kirkekomitéen var venstres folk for og høire imot, og i Tinget gikk det radikaleste forslag igjennem i 1889, visstnok fordi Bonnevie glemte å opta dissens.

Det var den første begynnelse til kvinnestemmerett og optakten til deres deltagelse i kommunalt liv.

I de siste måneder av 1889 og de første av 1890 kunde «Nylænde» meddele at kvinner var innvalgt i skolestyret i by og på land. Men mange steder var motstanden hård. Hverken i Trondheim eller i Oslo slapp kvinner inn, og Gina Krog skrev full av bitterhet mot Oslo bystyre: «Den krænkelse, som sidste

skolestyrevalg har tilføiet Kristiania kvinder, skal lære os, ikke at klage, men at handle. Nu kan ingen løfter og fromme taler længer holde nogen tilbage; vi har igjen med egne øine set, hvad vi har at vente fra det hold. «I skolekommissioner, i fattigkommissioner o. l., der bør kvinder indvælges, der har de et kald og virke.» Det har været de smukke ord, hvormed man fra det hold har villet lulle kvinderne ind, naar kravet på stemmeret har lydt. Nu ser vi, hvad den tale har at betyde.» Den eneste vei fremover var å skaffe sig kommunal og politisk stemmerett, «gjennem den og den alene naar vi frem. Vi maa *selv være vælgere* og ikke længer sidde ventende paa et valg — af naade.» («Nylænde» 1890, s. 17.)

5. Saken får sin ilddåp i Tinget. 1890.

Hadde man næret tvil om høireregjeringens stilling til kvinnestemmeretten, skulde man få visshet under debatten om den almindelige manns-stemmerett i 1890. Da uttalte nemlig statsminister Emil Stang at nu var man snart sunket så dypt at «både fruentimmer og børn» fikk stemmerett. Flere kvinner tok offentlig til orde mot Stangs uheldige ytring og uttalte at dypere ringeakt kunde man neppe vise kvinnen. Og allikevel kunde vel uttrykket vært ennu verre, skrev «Fruentimmer, som forlanger Stemmeret» («Dagbladet», 5. mai 1890). Det hadde jo før hett «kvinner, barn og ville» eller «kvinner, barn og hunder». Stang hadde ikke fantasi nok til å fatte hvad en kvinne følte ved hans krenkende ord.

I konstitusjonskomitéen, som skulde behandle de første grunnlovsforslag om kvinnestemmerett, stemte samtlige høiremenn, ialt 5, imot. Dette flertall fremhevet at kvinnen hadde trukket det korteste strå i kampen for tilværelsen, og det vilde være verst for henne selv om hun nu skulde bli mannens konkurrent på alle områder. Forskjellen mellem mann og kvinne burde opretholdes eller endog utvides. Blev hun aktiv deltager i det politiske liv, vilde hun «utvilsomt drages bort fra det Kald og den Gjerning, hvortil hun naturligen var henvist».

Men et mindretall, gårdbruker *Bjering*, sogneprest *Eiesland* og sakfører *Moursund*, alle av venstre, rådet til å gi kvinner stemmerett efter de samme regler som da gjaldt for menn. De talte i varme ord om den velsignelse kvinnen vilde føre inn i

«Han skulde engang krybe ind i en Fruentimmersjæl, saa skulde han se.» («Dagbladet».) Fra «Vikingen» 1890.

samfundslivet. Hun vilde virke foredlende og vilde ved sin deltagelse dempe partilidenskapene.

I Stortinget gikk både debatt og votering efter partilinjer. Her tørnet det gamle religiøst pregede syn og det moderne sammen i en stor prinsipiell strid. Kampen hadde ofte en meget humoristisk karakter og gikk med liv og lyst. Merkelig nok blev det et opgjør først og fremst mellem teologer om hvorvidt det var overensstemmende med Guds ord eller ikke å gi kvinnen politiske rettigheter. På konservativ side kjempet *Heuch*, nettop utnevnt til biskop i Kristiansand, statsråd *Hertzberg* og pastor *A. Hval* — fra venstrehold bl. a. senere biskop *Wexelsen*, pastor *Eiesland* og den kjente bonde og indremisjonær *Andreas Lavik*.

Biskop Heuch representerte det urokkelig konservative syn. Ærlig og like ut sier han at det er ut fra religiøse grunner han må stemme mot alle forslag. Enten får man forkaste Bibelen som en gammel bok, eller ta den som den er. Fra første til siste blad slår den hellige skrift fast at kvinnen hverken skal delta i det offentlige liv eller være mannen sideordnet.

Men det er ikke mindre hans gammeldagse syn på kvinnelighet som holder ham tilbake. Representanten fra Bratsberg, *Viggo Ullmann*, hadde talt om at her dreide det sig om å gi stemmerett til «vår mor, til våre hustruer, til våre døtre», og like overfor dette ruller Heuch op følgende billede til skrekk og advarsel: «Nuvel, mine herrer, tenk på dette, at det hadde vært Eders mor, som i kraft av stemmerett og valgrett hadde deltatt her i Stortinget igår i debatten om konsulatenes avlønning. Tenk Eder den ærverdige med sin stakkels fistelstemme utbre sig med all den iver og fanatisme som lett griper kvinnen, om hvorvidt det var rimelig å beholde konsulatene i Wien og Rom! Er jeg den eneste som vilde ha flydd i redsel fra salen, hvis man tenker sig sin mor i en sådan situasjon. — — — Jeg legger Eder på hjerte å tenke på Eders kjære, som representanten fra Bratsberg gjorde. Nei, la oss dog ikke glemme, at så lenge verden har stått, har det vært så, og er inntil denne dag, at sløret har vært et klædebon, som har hørt kvinnen, men aldri mannen til, og at den som sønderriver kvinnens slør, gjør en frekk gjerning.»

Illustration til Komitéminoritetens Udtalelse: «Man tror, at Kvinden ved sin Deltagelse i det politiske Liv ved sin Nærværelse vil lægge Dæmper paa Partilidenskaben. «Vikingen» 1890.

Viggo Ullmann hadde i sitt foredrag spurt om det var rettferdig å nekte økonomisk selvstendige kvinner stemmerett. Hvorfor skal to naboer i en by, anførte han, kjøbmann Vilhelm Hansen og kjøbmann Vilhelmine Hansen, begge like dyktige, like velstående, behandles forskjellig og den ene utelukkes fra stemmerett? «Er det virkelig for å bevare gamle madam Hansens kvinnelige dyd og ærbarhet, at hun ikke skal ha denne rett likeoverfor kjøbmann Hansen?» Til dette repliserer biskop Heuch: «Selve sproget oprører sig mot kvinneemansipasjonen. Hr. Ullmann talte flere ganger om kjøb*mann* Vilhelmine Hansen, *man-*

nen Vilhelmine Hansen. Og dog leser vi allerede hver eneste dag om Vilhelmine Hansen, formann, og idag fordrer man av oss, at vi skal frembringe Vilhelmine Hansen som stortingsmann. Men selve ordet «offentlig» —— ja, hvor fint og ironisk sproget ofte er — der er ikke noe i veien for, at vi kan si om alle oss, at vi er offentlige menn, men vi vet jo at vilde vi bringe ordet offentlig i forbindelse med en kvinnes navn, vilde det være den største beskjemmelse.» Fikk kvinnene borgerrettigheter, vilde hjemmene bli undergravd, og kvinnene vilde renne «på allehånde folkemøter, allehånde stemmerettskomitéer og all den slags ting». Istedenfor kvinner vilde man få «fruentimmer». Og et samfund styrt av kvinner vilde bevege sig «uavlatelig i de voldsomste sjøer.»

Statsråd *Hertzberg*, teolog, uttalte at han heller ikke vilde stemme for lovforslaget, da han vilde «spare våre kvinner fra en av livets hårde konflikter». «Det er mannens opgave å bære byrdene, å bære de største og de sværeste byrder og å spare kvinnene for disse.» Hertzberg er dog moderatere enn Heuch; han vil innrømme kvinner en del stillinger han synes passer for dem, særlig alle dem hvor hun ikke «settes i den strenge og hårde rapport til virkeligheten og alle dens konflikter, f. eks. i postvesenet eller ved de offentlige kontorer(!)». Derimot trodde taleren at det ikke vilde være opbyggelig å se kvinner på prekestolen, som sjøoffiserer, rittmestere, kapteiner, og ennu mindre som sjøfolk eller politikonstabler.

Vilhelm Wexelsen hadde overført sitt politiske frisinn på det religiøse område og spurte med bitende ironi Heuch om han også fortolket Bibelen bokstavelig når det gjaldt prestenes lønninger. Det å motta lønn som biskop i Kristiansand måtte stå i strid med Bibelens ord at man ikke skulde ha gull eller sølv i sitt belte. I den retning hyllet Heuch sannelig en slags evolusjonisme.

Men den som strengest gikk i rette med Heuch, var *Andreas Lavik*. I en tale som gjorde sterkt inntrykk, fremhevet han at stemmerettsreformen ikke var ukristelig. Da måtte man alt før ha gått for langt. Man nyttet kvinnen i offentlige lærerinnestillinger, tok henne med i det offentlige styre og stell, som i skolevesenet. Hvad sa Heuch til at man i kristelige land gang på gang hadde satt kvinner som dronninger op på det høieste sted? Kirken hadde aldri sagt at det stred mot Guds bud. Man

sa at kvinnen vilde ta skade av det offentlige liv, men kunde mennene hovmode sig og si at de hadde tatt mindre skade?

I «Morgenbladet» blev Heuch rost for sin kraftige tale, men det er ikke tvil om at den forfeilet sin virkning. Under debatten erklærte således venstremannen *Sophus Arctander* at han dagen i forveien hadde tenkt å stemme mot mindretallsforslaget, men nu fant han det umulig å stå sammen med Heuch, Hertzberg og Hval.

I bladet «Firda» uttalte en innsender at Heuchs innlegg burde spres i millionvis mellem folk, for det vilde være den beste agitasjon for kvinnesak som tenkes kunde: «Eg hev aldri haurt ein debat som den i stortinge idag. Aldri hev eg haurt kvinna so svivyrd, — — svivyrd med bibelen i hand av Guds tenare paa jordi.» (Citert efter «Nylænde» 1890, s. 208.)

Naturligvis vant ikke reformen det nødvendige totredjedels flertall; men forslaget om inntektsbegrenset stemmerett opnådde dog 13 flere stemmer enn almindelig manns-stemmerett hadde fått, i alt 44 mot 70. 6 moderate og alle av det rene venstre undtagen én, stemte for, mens høire som én mann stemte mot.

Feministene hadde grunn til å være fornøide. Med denne debatt hadde saken fått sin ilddåp. «Mægtigt vil dette Ordskifte i Stortinget bidrage til at fremskynde Seiren for denne betydningsfulde Sag, i Politiken maaske Aarhundredets dybeste og videst rækkende», forsikret «Dagbladet» (7. juni 1890). Også «Verdens Gang» var ubetinget med på kvinnestemmeretten, men likte ikke Kvinnestemmerettsforeningens forslag: «Vi paa Fremskridtssiden vil have Kvinderne med,» het det redaksjonelt, (7. juni), «men der skal ingen Forskjel være mellem gifte og ugifte Kvinder. Ingen Præmie for ægteskabsløs Goldhed.» Hertil oplyste Gina Krog at det forslag som fikk 44 stemmer, ikke satte grensen mellem gifte og ugifte; økonomisk selvstendige hustruer kom også med.

Gina Krog var strålende. «Det var altså et nederlag,» skrev hun, «men lad os faa nogle flere nederlag af samme art, og seiren er vundet for den hele kvindesag over hele linjen. — — — Lona Hessels saa ofte citerede replik: «Jert samfund er et samfund af pebersvendsjæle», har tabt sin braad fra den dag at regne. Om det gjælder aldrig saa meget om Kristianasocieteten o. l., saa gjælder det ikke om vort land. Vi har ikke lov til at bruge det fra den dag af der staar mænd og taler vor sag, som vi har

hørt den talt, som gaar med oss helt ud og uden prutning, og som er indigneret med noget af vor indignation.»

De konservative avisers hån og spott viste at man var alvorlig engstelig for den fremstormende radikalisme. Målet var nok, uttalte «Morgenbladet» (8. juni), et ettkammersystem med almindelig stemmerett for begge kjønn: «Kun et Skridt staar da endnu tilbage,» uttalte bladet, «nemlig at sænke den politiske Lavalder endnu dybere ned, saa at ogsaa Børn af begge Kjøn kunne faa Stemmeret og opagiteres til at bruge den mod Forældre og Lærere».

Harskest var bladet mot Viggo Ullmann, «Radikalismens selvskrevne Løve». Han innskrenket sig ikke til å gi kvinner stemmerett, men lovte dem adgang til alle embeder, og profetisk føies det til: «Om det engang lykkes ham at faa organiseret vort Samfund til et fuldendt radikalt Viggopolis, ville vi derfor faa Grundlovsbestemmelser, som for Ex., at ikke Moder og Datter eller to Søstre paa engang maa have Sæde i Statsraadet». Mindre enn en menneskealder senere vedtok Stortinget virkelig med overveldende majoritet en slik forandring av grunnloven.

Den bekymrede høirepresse trøstet sig med at sunde og naturlige kvinner hadde en instinktmessig følelse at de vilde ta skade av det offentlige liv, og at de derfor holdt sig borte. De som arbeidet for, var «umodne og forlæste Begavelser, velmenende og upraktiske Enthusiastinder, Kvinder som af en eller anden Grund er komne paa Kant med Livet.» («Aftenposten», 7. juni 1890.) De som vilde ha stemmerett, var «Enthusiaster, der obligat sværme for alt nyt — — — Sjæle, hvem Skuffelser i Livet har forbitret og fanatiseret.» («Morgenbladet», 8. juni 1890.)

Det vilde være en ulykke om denne radikalisme fikk seire; for den som arbeidet på å forvandle kvinnen til «Mandens mislykkede Kopi, til hans Abinde — han arbeidet paa at berøve Samfundet dets bedste Smykke og Skjønhed». Men en slik «naturstridig» agitasjon vilde ikke seire. «Overhoved», forsikret «Morgenbladet», «bør ikke det saakaldte «Nylænde» og dets Prestinder være for sikre paa sine 44 Ridderes Oprigtighed. Der var nemlig denne Gang Anledning til at fiffe med sin Liberalisme, da jo enhver vidste, at Sagen umulig kunde gaa, og at det hele kun var Deklamationsøvelser».

I REAKSJONENS TEGN

90-ÅRENE

XI. 90-ÅRENES DIKTERKULL OG KVINNESAKEN. KVINNE-REAKSJON

1. Et nytt kvinneideal i litteraturen.

Omkring 1890 trer kvinnebevegelsen inn i en stillere periode og kampgnyet dør av. I 80-årenes friske vær var det motstanden som var det vanskelige, nu blev det likegyldigheten, selv fra dem som på en måte var sakens venner.

Emansipasjonen var ikke spennende og ny lenger; opriktig talt var man grundig kjed av den. En stor del av sin popularitet hadde dessuten frigjørelseskvinnene satt til under sin kamp mot bohêmen.

Selv i de radikale blad er det påfallende lite om kvinnesak i disse år; hverken fra publikums eller redaksjonenes side merker man interesse for emansipasjonen.

Feministene fikk merke den stillstand, den døde luft som i disse år virket beklemmende på all lys fremgangsvilje. Meget stort og rikt grodde i det skjulte, men det var en farlig atmosfære for social og politisk frigjørelse.

«Tidlig i 80-årene», skrev *N. Collett Vogt* i «Dagbladet» 1892 (nr. 12), «var det Grøde i Luften og Forventning i Sindene. — — — — Og nu! Ikke mindre end 10 aar efter er al Entusiasme død. Som vage Drømmere famler og sygner de bedste af Ungdommen i religiøs Mystik, maaske nettop fordi Livet i dets Fylde og med dets Krav aldrig har grebet dem. En kold, modløs Tid, der ikke ejer Evnen til at vække og samle, fordi den ingen Tro ejer. Man er blit klogere, men ogsaa tristere og fattigere paa Illusioner.»

De førende blandt 90-årenes unge beherskes ikke av det tidligere tidsrums debatterende, stridslystne og utadvendte ånd.

Mange av dem svelget i en trett og blek *fin de siècle*-stemning. Nils Kjær har i «Regnskabets Dag» (1902) gitt det klassiske uttrykk for 90-årenes tretthet og lede ved livet. Nu syntes man det var tomhet og fraser alt det de store forfattere og politikere hadde fart med. Med uvilje vendte man sig bort fra «saker» og problemer. Typisk for denne ungdom er disse ord av Hielm i Gunnar Heibergs «*Kong Midas*» (1890): — «det kunde være svært hyggelig om der blev en stans snart paa alt dette snakket om frihet og ære og selvstændighet og sædelighet og ansvar og kald og sandhet — vi blir rent huegerne ser De — og saa kanske vi almindelige folk kunde faa puste lidt — — Og saa kanske der kunde bli plads til litet gran mere humør iblandt folk ogsaa, og det kunde kanske være vel saa godt som alle de digre ordene og de feite gloserne.»

De unge diktere fant uttrykk for sin stemning i lyrikken eller prosalyrikken, eller de søkte, trette av diskusjoner og problemer, til hjemstavnen, til bonden, og fant stoff for sin diktning der.

De «store» diktere hadde i 70—80-årene understreket det almenmenneskelige ved kvinnen, hadde skildret hennes arbeide for å frigjøre sig som personlighet, som åndsmenneske. 90-årenes unge dikterkull ser ikke så meget mennesket i kvinnen som — om man vil — kvinnen i kvinnen. Så stor forskjell det for øvrig er mellem periodens karakteristiske forfattere, en viss overensstemmelse er det dog mellem deres kvinnetyper. I en diktning der som 90-årenes fremfor alt vil gi det underbevisste liv, instinktene, blir kvinnen først og fremst kjønnsvesen, ikke mannens like og kamerat.

Hos *Sigbjørn Obstfelder* dyrkes hun i ekstase som skapningens mesterverk, som livets mysterium og herlige ophav. I «En Præsts Dagbog» (1900) heter det til mannen. «Dine Maskiner, dine Love og Systemer, hvad er det mod Kvinden, der staar midt i den skinnende og duftende Sol og lader Melken flyde ind i de rosenrøde Læber fra de yppige Bryster.» Obstfelders kvinner er ikke «frigjorte». Heltinnen i hans skjønneste fortelling «Korset» (1896) sier til den elskede: «Du er Mand, og du har saameget at udrette paa jorden endnu. Men jeg venter paa dig. Jeg er kvinde, og kvinden er til for at gi manden mod og kraft til at gjøre alt det han skal gjøre paa jorden.»

Den *Hamsunske* kvinne er bare naturbundethet, villskap,

en levendegjørelse av ordet: «Til mannen skal din attrå være.» En undtagelse danner den skjære og fine Victoria; men kvinnesakskvinnene fant henne «ydmyg og hundeagtig» (Ragna Nielsen i «Morgenbladet» 1904, nr. 125). I et brev («Husmoderen» 1896) satiriserer Knut Hamsun over den «moderne» kvinne: «Nu er hun blevet et bevidst menneske, samfundsmedlem, borger. Hun har sans for «spørgsmaal», deltager i «massemøder», skriver i aviser og stemmer samlag ned. Om søndagen er hun i sin sportsdragt, denne henrivende eskimoiske indretning til at ligge ude i paa fjeldet». Kvinnen er «våknet», befrir sig fra «ærtusinders åg»; til mennene som frir, sier hun at hun vil bevare sin selvstendighet, o. s. v. Men Hamsun spår at det hele bare er en mote som «sporten, Grønlandsfareriet og de firkantede dameluer».

Sitt eget kvinneideal har han røbet i en enquête over den nordiske kvinne («Juleroser» 1892): «Ikke den nordiske Kresjanienserinde, Bajadsen med Briller, Bicycle og Stemmeret, nej det tyvende Aarhundredes nordiske Kvinde, som igen kan danse, bide(?!) og le, Skønhedens og Glædens Menneske, Reaktionens Eva, — ave!»

Gunnar Heiberg hadde i sitt klassiske drama «Tante Ulrikke» (1884) brukt en av kvinnesakens eiendommeligste skikkelser, Aasta Hansteen, til modell. Men «Tante Ulrikke» er på ingen måte noe innlegg for kvinnesaken. Det er ikke Aasta Hansteens emansipasjonsidéer, men hennes karakter og skjebne som har inspirert ham; det er hennes varme levende hjerte, hennes sannhetsmot, fremtidstro og begeistring han har overført til sin diktede skikkelse.

Den kvinne Gunnar Heiberg senere med forkjærlighet fremstiller og gir med genial henførelse, er den elskende med den ubegrensede evne til hengivelse. Mest typiske er Anna i «Kong Midas» og Karen i «Kjærlighedens Tragedie» (1904). Det er den kvinne som «civilisationen ikke har faat helt bugt med». Kvinnen som er vill, primitiv og «uortografisk». Det er elskerinnen i kvinnen Heiberg dyrker, mens han karakteristisk nok bortelimínerer moderligheten, som på ett vis avleder og mildner den brennende elskov.

Det er klart at *H. E. Kinck*, som dyrker og avdekker det dunkle i sjelelivet, instinktene, måtte reagere overfor enkelte fenomener innen kvinnebevegelsen.

I et drama «Mellem Togene» (1898) holder han et opgjør med kvinnesaken. Fru Borghild Ekre «går i tog», arrangerer streiker og møter, protesterer mot mannfolksamfundet, fordi hun er lammet i sin kjærlighetsevne. Hun holder rungende taler for de svekne, for dem mennene har fortrykt, hun preker mot kjærligheten, taler ikke mere at menneskene elsker. Men under ligger lengselen efter den ene. For saker er bare overflate, er ikke det egentlige, livet.

Nils Kjær, som åndelig har sine røtter i 90-årene, har langt senere i «Det lykkelige valg» (1914) gitt kvinnesakskvinnene noen hipp. Hans heltinne, fru Celius, den kloke og overlegne kvinne, avgrenser sitt felt til det rent «kvinnelige», dyrker sitt hjem, sine barn, selskapelighet, og lar sig rent tilfeldig velge til Stortinget for å forbedre sin mann. Mens Maja Pålsbo — hun skal være tegnet efter modell av en av våre kjente kvinnesakspionérer — er tom og ubegavet og vimser om med all slags krav og saker. Fru Celius sier til datteren: «Bryd dig ikke om kvinderne og deres frigjørelse og alskens tant og tøv. — — Forsøg du bare paa en ordentlig og retskaffen maade at holde, hvad du har lovet dig i dine beste stunder. Nogen anden frigjørelse kjender ikke jeg.»

Den eneste av 90-årenes forfattere som dyrket kvinnesak i sine verker, var visstnok *Alvilde Prydz* (romanene «Lykke» (1890), «På Fuglevig» (1892), «Mennesker» (1892) og fl.). Men hun spilte neppe noen større rolle utenfor kvinnesakskretser.

I 80-årene hadde kvinnesakstilhengerne en stolt følelse av å ha videnskapen og alle tidens store ånder med sig. Nu fikk de merke motbør og kritikk, ikke minst fra naturvidenskapens side. Sigurd Ibsen kunde i 1896 i et foredrag i Norsk Kvinnesaksforening tale om en «Kvinnesagsfornægtende Strømning inden den moderne Videnskab». Han nevnte menn som Spencer, Schæffle, Ferri, Ferrero, Lombroso.

2. Reaksjon blandt kvinnene.

På det første norske kvinnesaksmøte i Bergen 1898 uttalte Gina Krog at det ikke fantes reaksjon blandt kvinnene. I festens glans må hun ha glemt at den nettop var dukket op. Så helt ufarlig var denne opposisjon heller ikke. Det var ikke som før

en eller annen anonym kvinne som full av forskrekkelse over sin egen dristighet grep pennen for å klage over tidens og kvinnenes fordervelse i en liten avisartikkel i et konservativt blad. Det var en talentfull og systematisk antifeminisme. Vel var det først og fremst i vårt naboland at reaksjonen reistes, ved *Ellen Key* og *Laura Marholm Hansson;* men deres bøker vakte opmerksomhet og strid også her hjemme. Og Ellen Key hadde alt på forhånd rang og navn som en kulturpersonlighet og var kjent som kvinnesakskvinne.

Randi Blehr. Mangeårig formann i Norsk Kvinnesaksforening. Fotografi.

Ellen Key sa engang om *Fredrika Bremer* at hun hadde glemt «hjärtpunkten i kvinnofrågan», idet Eros for henne var den ukjente Gud. I en rekke foredrag og brosjyrer, således «Missbrukad kvinnokraft» og «Kvinnopsykologi och kvinnlig logik», begge fra 1896, retter hun den samme anke mot Nordens kvinnebevegelse.

Den første generasjon av kvinnesakskvinner her hjemme hadde jo heller ikke som Camilla Collett sett kjærlighetens emansipasjon som sitt hovedformål. For den var økonomisk, social og politisk likestilling hovedformålet. Det blev en lønnskamp, en strid for stemmerett, en naturnødvendig streben efter å anses som mennenes like. Det seksuelle ved kvinnens liv, forholdet til barnet, det som er hennes fryd, hennes dypeste lykke, men unektelig en drawback i livskampen, det stod de forholdsvis likegyldige overfor, og måtte gjøre det. For å få sitt frem, var det nødvendig å understreke det almenmenneskelige hos kvinnen, likheten med mennene. Så «oversexed» som kvinnen dengang var, syntes det fullt ut berettiget. Men faren for ensidighet vil alltid være til stede; ennu henger i kvinnesakskretser en del igjen av den doktrinarisme, som ikke vil se at det er

forskjell i de sjelelige og legemlige anlegg hos mann og kvinne, av frykt for at ulikheten alltid skal utlegges som underlegenhet.

I 90-årene under inntrykk av den almindelige européiske reaksjon, hadde Ellen Key mot til å se og peke på kjønnsforskjellen, på kvinnenes spesielle byrder og gleder.

For Ellen Key stod det som om kvinnebevegelsen var kommet på villspor, og hun regnet det for sin plikt å rope et kraftig varsko. Det var skjebnesvangre feiltagelser den gjorde sig skyldig i, feiltagelser som vilde hevne sig på de unge kvinner og dermed på hele slekten.

Kvinnesakskvinnene hadde nemlig glemt at mann og kvinne hadde forskjellige opgaver. Drevet frem av en dum kollektiv kvinnesaksærgjerrighet hadde kvinner i hopetall trengt sig inn i stillinger, der de gjorde mindreverdig arbeide og syknet hen i utilfredshet. Og allikevel jublet man over hver inntrenging på de mannlige arbeidsfelter; hvor rapportertes det ikke i kvinnesaksbladene, når det viste sig at en kvinne f. eks. kunde brukes som taktekker! Kvinner syntes ikke å forstå at de bare burde søke dit hvor det var bruk for deres spesifikt kvinnelige egenskaper, for deres moderlighet. For bare der hvor kvinnen kunde leve efter sin innerste natur, kunde hun yde godt arbeide og føle sig lykkelig.

Kvinnesakskvinnene led av et sørgelig overmot, når de kunde mene at kvinner kunde skape like store verdier på kulturens område som mennene og samtidig være slektens mødre og opdragere. Her syndet de mot den enkleste naturlov, den at man ikke kan bruke en stor sum livskraft til et formål og enda ha summen ubeskåret til et annet formål. Kvinnens kulturinnsats var ikke den samme som mannens, men den var like stor. Som direkte kulturskaper kunde hun aldri nå op mot ham, men hennes opgave var hjemmets humanisering. Men nu var det fare for at kvinnen vilde miste denne kostelige evne; gjennem den nye tids nivellering vilde hun almindeliggjøres, bli dusinmenneske; endog hennes sterke etiske instinkter stod i fare for å svekkes.

Til tross for at Ellen Key erklærte at hun fremdeles var feminist, og fant det rett at *alle* veier skulde stå åpne for kvinner, vakte hennes idéer en storm av raseri, da de blev fremsatt. I Stockholm hendte det at hun blev hysset ned når hun som innbudt tok del i diskusjonen i en kvinneorganisasjon. Hun

Helga Helgesen i det eldste skolekjøkken fra 90-årene. Fotografi, tilhører Kampen skole.

hadde jo selv tilhørt kretsen, så det føltes som bakholdsangrep.

Ennu sterkere enn Ellen Key fremholdt den svensk-tyske forfatterinne *Laura Marholm* («Kvindernes Bog», 1894, «Vi Kvinder og vore Digtere», 1896, og fl.) den fundamentale forskjell mellem de to kjønn. Kvinnen er for fru Marholm det irrasjonelle, det ville, som ikke lar sig civilisere. Kvinnen er i sig selv ingenting, men tar imot alt utenfra gjennem mannen. «Kvinden er sjælelig som fysiologisk en kapsel om et tomt rum, som først manden maa komme for at udfylde.» Men de moderne kvinner og ikke minst de beste av dem, søkte å undvære mannen. De var ikke lykkelige og gjorde ingen lykkelig. Fru Marholms idéer var fremsatt med fin ironi og blendende virtuositet, men hennes «asiatiske reaksjon» var nettop på grunn av sin overdrivelse ikke så farlig som Ellen Keys dypere, mer måteholdne antifeminisme.

I «Nylænde» gikk Gina Krog og andre feminister til felts mot Ellen Key og Laura Marholm, mens Kitty Kielland nærmest representerte Ellen Keys standpunkt. Men til tross for all motstand var kvinnesakspionérene tilbøielige til å se lyst på fremtiden, de syntes at ungskogen omkring dem vokste jevnt og sikkert. I Kvinnestemmerettsforeningens Klubb moret unge

og gamle sig sammen. «Vi som kjæmper for kvindernes sag, staar ikke længer som enslige fremtoninger, løsrevne og uden støtte,» skrev Gina Krog i anledning av disse festmøter. «Sammenhængen er der og med den liv og ustanselig vækst.»

Men om flokken av de interesserte og virksomme vokste, de fleste kvinner stod dog likegyldige. Især var de travle husmødre fremmede for bevegelsen.

3. Husstellsaken reises.

Under inntrykk av tidsstrømningene tok kvinnesaksforeningene med iver fatt på de praktiske foretagender og lot de store prinsipielle spørsmål ligge. De blev på denne måte i 90-årenes annen halvpart mindre enn før talsmenn for kvinnesak i snevrere forstand; og det er karakteristisk at mennene omtrent på denne tid forsvinner som styremedlemmer og visstnok også som almindelige medlemmer. Flere av foreningene satte i dette årti i gang fagkurser i søm og kokning. Disse kurser blev av stor betydning, idet de er forløpere for gode husmorskoler, således *Drammens husmorskole* fra 1899 og *«Kvinnesaksforeningens Fagskole i huslig Økonomi»* i Kristiania fra 1900 (senere flyttet til Nordstrand).

Betydningen av en systematisk utdannelse på kvinnens viktigste arbeidsfelt kan vanskelig overvurderes; den har sikkert øket respekten for hjemmets gjerning og for kvinnen selv. Efter som kravene til pikenes teoretiske utdannelse var steget fra midten av forrige århundre, hadde mødrene av borgerklassen forsømt å oplære døtrene i husholdningsarbeidet. Her var en naturlig opgave, som måtte tas op og blev tatt op, først og fremst av kvinnesakskvinnene.

I dette ti-år fikk hjemmenes interesser og det praktiske kvinnearbeide et samlingspunkt i en spesiell husmorforening, *«Hjemmenes Vel»* i Kristiania, stiftet i 1898 av *Dorothea Christensen*, f. Frost. I formålsparagrafen heter det at foreningen vil «befordre hjemmenes vel i hygienisk, økonomisk og social henseende». I tilslutning til foreningen i hovedstaden er dannet en rekke Hjemmenes Vel og husmorforeninger rundt om i landet; de blev i 1915 sammensluttet til *Hjemmenes Vels Landsfor-*

bund (nu Norges Husmorforbund med ca. 25 000 medlemmer). *Marie Michelet* var den dyktige formann i de grunnleggende år.

Alt i 1889 hadde fru Dorothea Christensen skrevet en artikkel «Fra en mor til mødre» i «Bergens Aftenblad», der hun foreslår en mer praktisk undervisning for piker enn den de fikk i de vanlige skoler. I 1890 fikk hun i Sandefjord i stand det første skolekjøkken i vårt land. Omtrent samtidig begynte to andre kvinner, *Helga Helgesen* i Kristiania og *Henriette Wulfsberg* i Drammen et arbeide for å heve husstellet og hjemmenes gjerning.

Helga Helgesen, som alt i begynnelsen av 90-årene hadde grunnlagt et «forsøkskjøkken» ved Kampen folkeskole, blev i 1898 skolekjøkkeninspektør i Kristiania; fra 1917—25 var hun statens inspektør for skolekjøkkener. Skolekjøkkensaken skjøt takket være henne en rask vekst i vårt land. I 1918 til 1929 var det således 214 skolekjøkkenlærerinner rundt i landet fordelt på 80 kommuner.

På ansøkning fra *Henriette Wulfsberg* og *Dorothea Christensen* bevilget Stortinget i 1892 kr. 2 000,00 til det første Statens kursus til utdannelse av skolekjøkken*lærerinner*. Helga Helgesen blev kursets leder. *Statens Lærerinneskole i Husstell* (Stabekk) er fra 1908.

Nevnes skal også at kvinner i 90-årene tok op humanitært arbeide i en hittil ukjent målestokk. Den mektigste organisasjon kvinner her hjemme har skapt, er *Norske Kvinners Sanitetsforening*, stiftet i 1896 av *F. M. Qvam*. Foreningen som i 1937 teller over 100 000 medlemmer, har tatt op kampen mot tuberkulose, kreft og andre folkesykdommer.

XII. DE FØRSTE FAGLIGE SAMMENSLUTNINGER — ARBEIDERPARTIETS KVINNEBEVEGELSE

1. Norsk Kvinnesaksforenings sociale periode.

Henrik Ibsen skal i sin tid ha sagt om Camilla Collett at det ikke var en kvinnesak hun kjempet for, men en damesak. Den samme beskyldning har fra tid til annen vært rettet mot den hele borgerlige kvinnebevegelse og alltid med en viss rett. Det har aldri lykkes å få i stand en stor felles bevegelse av arbeiderklassens og borgerstandens kvinner. Men bebreidelsen mot de borgerlige kvinnesakskvinner for mangel på vidsyn og hjertelag har ofte vært urettferdig. Ikke minst har *Norsk Kvinnesaksforening* vist godvilje til å hjelpe mindre velstilte kvinner.

De første år efter stiftelsen i 1884 var foreningens hovedopgave naturlig nok å skape økonomisk selvstendighet for kvinner, og det blev da hovedsakelig borgerklassens kvinner man arbeidet for. I 1887 og 88 stod sedelighetsspørsmålene i forgrunnen, men så fra 1888 til midt i 90-årene gikk styrets hovedbestrebelser ut på å støtte og hjelpe de fattigste og mest forkuede kvinner. Det er Kvinnesaksforeningens sociale periode. I dette tidsrum var *Anna Bugge* formann fra januar 1888 til juni 1889 og *Ragna Nielsen* fra juni 1889 til mai 1895.

Alt de unge piker i *Skuld* (se s. 70) følte sig forpliktet til å arbeide for de ubemidlede som ikke hadde anledning til å få samme systematiske utdannelse som de selv, og satte derfor i gang *fri undervisning for kvinner*. I 1885 var det ikke mindre enn 20 partier med gjennemsnittlig 4 elever på hvert. Lærer-

innene tok imot elevene i sine hjem og fikk ingen godtgjørelse. Undervisningen fortsatte også efter at Skuld var gått inn. I spissen stod Gina Krog og de tre kvinnelige studerende, *Cecilie Thoresen, Anna Bugge* og *Minda Ramm* («Dagbladet» 1888, 9. desember).

I januar 1888 overtok Norsk Kvinnesaksforening friundervisningen og drev den med kommunal støtte et ti-år fremover.

Viktigst var det naturligvis å fremme kvinners *faglige* utdannelse. Straks Anna Bugge var blitt formann holdt hun foredrag om dette emne. Styret nedsatte en komité, som gikk i gang med undersøkelser av arbeids- og lønningsforhold blandt kvinner. Det besluttet å henvende sig til byens håndverkere om å ta kvinner i lære, og bad i et cirkulære folkeskolens lærerinner rette sine elevers opmerksomhet på håndverk, når de ved avgangen fra skolen skulde søke sig en levevei. Kvinnesaksforeningen pekte på erhverv som passet for kvinner, f. eks. baker-, konditor-, skredder- og skomakerprofesjonen. Den opmuntret unge piker til å bli xylografer, boktrykkere, skomakere o. s. v. Arbeidet bragte imidlertid ikke store resultater.

I «Socialdemokraten» (8. nov. 1888) blev det sagt at kvinnesakskvinnene tok arbeidet op på en forkjært måte. Hvad vilde man opnå ved å henvende sig til byens håndverkere for å få noen unge piker anbragt i lære? Bedre var det å arbeide for å få oprettet fagskoler for kvinner.

Den komité Norsk Kvinnesaksforening hadde nedsatt, fikk i opdrag særlig å ha sin opmerksomhet henvendt på industriarbeiderskene. Kvinnesaksforeningens virke for arbeiderkvinnene kom først og fremst til å bære preg av et barmhjertighetsarbeide, av et forsøk på å støtte den enkelte. Vi har eksempler på at arbeidersker regnet foreningen som et vern, idet enkelte henvendte sig til den om hjelp. Og da den første kvinnestreik brøt ut i Norge i 1889, fulgte Kvinnesaksforeningen den med sympati og gledet sig meget da den resulterte i dannelsen av en fagforening. For øvrig søkte Kvinnesaksforeningen å megle mellem arbeiderskene og arbeidsherrene, en rolle som satte foreningen i miskreditt både hos socialdemokratene og de konservative.

2. Socialdemokratene og de kvinnelige arbeidere.

Arbeiderne så med frykt stigende skarer av kvinner rykke inn i industrien. Men fabrikkherrene tok gjerne kvinner i sin tjeneste, da de var føieligere og fremfor alt billigere enn de mannlige arbeidere. En arbeiderske fikk oftest bare halvparten eller endog tredjeparten av det en mannlig arbeider tjente. Ikke sjelden lot arbeideren sin vrede gå ut over den kvinnelige konkurrent. Men dette var uriktig og urettferdig, lærte de socialistiske førere. For kvinnen var i sin gode rett. Maskinene hadde tatt arbeidet fra henne, og hun måtte derfor i fabrikken for å leve. Det var i det hele ikke *kvinnen* som var den farlige konkurrent, men den billige arbeidskraft. Målet var å øke kvinnens selvfølelse, å gi henne bedre almen og faglig oplæring, å lære henne å stille krav. Man måtte få gjennemført samme lønn for samme arbeide. For å opnå dette måtte kvinnene gå inn i de mannlige fagforeninger eller stifte sine egne.

På den skandinaviske fagforeningskongress i Oslo i 1890 drøftet man spørsmålet om kvinner burde optas i de respektive mannlige fagforeninger eller om de burde organiseres i kvinnelige fagforeninger. Kongressen anbefalte samarbeide mellem kvinner og menn i samme fag og mente at hvor forholdene tillot det, var fellesorganisasjoner det beste.

En fagforeningskongress i Malmö i 1892 uttalte: «Kongressen beslutter at kvinnespørsmålet som en lenke i arbeiderbevegelsen bør innordnes under arbeiderorganisasjonene, og at de kvinnelige arbeidere er berettigede til samme faglige og politiske støtte som de mannlige i kampen for opnåelse av likestillethet med mennene i så vel rettslig som politisk og økonomisk henseende. De av kongressen fordrede fagskoler bør stå åpne for kvinnene, så de kan bli like dyktige som deres mannlige kolleger og ikke som nu deres konkurrenter med hensyn til lønnen. Dog fremholder kongressen at den fulle anerkjennelse av kvinnenes menneskelige og rettslige likestillethet med mennene praktisk først kan opnås ved innførelsen av det socialistiske samfund.» (Efter Ousland: Fagorganisasjonen i Norge.)

Den første kvinnelige fagforening socialdemokratene stiftet, var «Kvindelige Fyrstikarbeideres Forening» fra 1890.

3. Fyrstikkarbeiderskenes streik.

Den 23. oktober 1889 nedla pakkerskene ved Bryn og Grønvold fyrstikkfabrikker arbeidet. De hadde en arbeidstid på 12 à 13 timer og en meget ussel lønn. Den almindeligste ukefortjeneste var 5 à 6 kr., ja enkelte kom ikke høiere enn til 3 à 4 kr. Det som mest irriterte arbeiderskene, var et urettferdig mulktsystem for forsinkelser. Men av alvorligere art var det at arbeidet ved fyrstikkfabrikkene var sterkt sundhetsfarlig; ved den minste uforsiktighet var arbeiderne utsatt for en ondartet fosforforgiftning, den såkalte nekrose.

Illustrasjon til «Fruentimmerstreiken». «Vikingen» 1890.

Arbeidsnedleggelsen skjedde spontant og planløst, uten streikekomité og streikekasse. Men alt tre dager efter hadde socialdemokratene samlet de streikende på Etterstad. Jeppesen åpnet møtet og sa man vilde hjelpe om de vilde gjøre streik for alvor. Streikekomité blev valgt, nemlig tre piker fra Bryns og tre fra Grønvolds fyrstikkfabrikk, og utenfor de streikende, *dr. Nissen*, fru *Helle Devold* og *Carl Jeppesen*.

På et møte i Knudsesalen (den 27. oktober), der 278 arbeidersker møtte op, blev det enstemmig besluttet å danne en fagforening. På dette møte talte Jeppesen, fru Devold, student Schaft og dr. Nissen. På et nytt møte kom ikke mindre enn 368 fyrstikkarbeidersker. Så fulgte massemøter og prosesjoner i byen. Det vakte stor opsikt da fyrstikkarbeiderskene kom gjennem gatene for å samle penger til streiken. I spissen for toget gikk Jeppesen med flosshatt på hodet og skranglet med

en bøsse. Publikum hadde stor sympati for de streikende, og det var ikke få utenom socialdemokratene som søkte å hjelpe. Flere kunstnere holdt konserter til inntekt for dem og Bjørnson talte deres sak med kraft og varme.

2. november holdt Norsk Kvinnesaksforening et møte, der kvinner av alle samfundslag og flere av fyrstikkarbeiderskene var til stede. Det kom inn nesten 400 kroner i bidrag, og «Dagbladet» roste kvinnesakskvinnene fordi de hadde skaffet de streikende kvinner «betydelig moralsk og pekuniær støtte». To dager efter sendte Kvinnesaksforeningens styre en skrivelse til Bryns og Grønvolds fyrstikkfabrikker med bønn om å imøtekomme pikenes meget rimelige krav. Det uttales til slutt at man efter som sakene stod, ikke tvilte på at dette kunde medføre vanskeligheter for fabrikkeierne. Men man bad på det innstendigste de to herrer om å forene sig med alle de andre som i disse dager gjorde personlige offer for å skaffe de kvinnelige arbeidere en menneskeverdigere tilværelse. Henstillingen var undertegnet av alle styremedlemmer: *Ragna Nielsen*, formann, *Nikoline Sundt*, (f. Hansen), *Nina Fritzner*, *Julie Nielsen*, dr. *Edv. Bull*, stud jur. *G. Goderstad* og advokat *O. Dehli*.

Socialdemokratene var rasende over at Kvinnesaksforeningen begynte å forhandle «privat»; at den ikke nøide sig med å støtte, men vilde ha «en ledende haand med i bevægelsen». Styremedlemmene trodde fabrikkeierne da de sa de vilde nedlegge fabrikkene, skrev «Socialdemokraten» (1889, nr. 89), men de streikende så heldigvis med mer praktisk syn på forholdene, med mer tro på sin sak, «saa at kvindesaksforeningens første forsøg paa deltagelse i de arbejdende kvinders kamp ikke har havt skadelige følger; men fabrikherrernes bedste allierede, det har de vært, det er sikkert.»

Streiken sluttet efter halvannen måneds tid og uten at fyrstikkarbeiderskene hadde opnådd synderlig bedre kår. Det forhatte mulktsystem blev dog ophevet. Og den sympati pikene hadde møtt overalt, gjorde dem godt. «Vi begynner at forstå at vi har Værd som Mennesker vi ogsaa,» skrev de til takk. «Modigere, selvstændigere og med et nyt Syn paa Livet gaar vi ud af Kampen.» («Dagbladet 11. des. 89.)

8. februar 1890 sluttet 229 av de kvinnelige arbeidere ved Grønvolds fyrstikkfabrikk sig sammen under ledelse av Carl Jeppesen og dannet «*Kvindelige Fyrstikarbeideres Forening*».

Fra Hjula Veveri. Maleri av Wilhelm Peters 1887—88.

Den tellet snart 400 medlemmer. Den første formann var *Margrethe Vullum*. Snart efter blev *Fernanda Holst* (Nissen) foreningens leder, et hverv hun alle dager skal ha vært meget stolt av.

Den konservative presse hadde under streiken uttalt sin sympati for fabrikkeierne og hånte den «uklare» kvinnesaksforening fordi den hadde blandet sig i striden og alliert sig med socialdemokratene. Det eneste den hadde opnådd var at streiken trakk i langdrag til skade for alle parter. («Morgenbladet», 15. des. 1889, nr. 667.)

Like efter kom en ny kvinnestreik, idet over 400 kvinner ved *Christiania Seildugsfabrik* i januar 1890 nedla arbeidet og stilte sig under socialistenes ledelse. I et oprop fra streikekomitéen, som bestod av 9 arbeidersker, heter det: «De mandlige arbejdere over hele verden arbejder for en otte timers arbeidsdag, vi kvinder maa arbejde 12—14 timer i døgnet for at tjene det tarveligste udkomme.» Også denne streiken varte lenge, men den vant ikke den sympati blandt publikum som fyrstikkarbeiderskenes streik hadde gjort. Da streiken var avblåst, rettet arbeiderskenes respresentanter, *Anna Sandem*, *Kristine Knud-*

sen og *Gunda Ellingsen* en takk til Jeppesen for hans bistand. («Socialdemokraten» nr. 22, 1890.) De hadde ikke hatt mot til å takke ham muntlig. «Dette kom naturligvis deraf,» skrev de, «at det var saa aldeles nyt for os kvinder at bli opfordrede til at si hvad vi synes; thi vi har jo bestandig vært vante til, at vore ord har havt lidet eller intet værd; men naar vi nu faar stiftet vor fagforening, saa tror vi, at den vil hjælpe os til mere og mere at fjerne tanken om vor egen ubetydelighed, og at vi istedet herfor kunne fremstaa som frie og selvstændige folk.» Det ses av «Socialdemokraten» (24. april) at veveriarbeiderskenes fagforening blev dannet allerede om våren.

4. «Tjenestepigernes Forening» 1890.

I 80-årene våknet interessen for hushjelpene blandt kvinnesakens tilhengere. De kvinnelige tjeneres kår var i enkelte henseender blitt bedre, men det stod meget tilbake. Mange av dem sov i kjøkkenet eller i et elendig avlukke; en bylt tøi var ofte deres eneste eie. Lønnen var mellem 80 og 120 kroner året, så de kunde ikke legge op stort til alderdommen. Arbeidstiden var lang, i mange tilfelle inntil 16 timer i døgnet. De gamle patriarkalske forhold gjaldt ikke lenger, båndet mellem hushjelp og «herskap» var løsnet. Hushjelpene blev ikke lenger i samme familie, men forlot oftest tjenesten efter få års forløp. Det blev derfor bare i sjeldnere tilfelle de fikk alderdomsunderstøttelse av herskapet.

I 1889 slo Kvinnesaksforeningens formann, *Anna Bugge*, til lyd for en pensjonskasse for hushjelper i likhet med lærerinnenes. Samme år omtales i avisene «Pensions- og Hjælpeforening for kvindelige Tjenere i Christiania og Omegn». Prinsippet skulde være at pikene pensjonerte sig selv, men fikk støtte av de arbeidsherrer som var medlemmer. Pensjonsforeningen kom altså i stand, men det er uvisst om Kvinnesaksforeningen har noen fortjeneste av dens stiftelse.

Socialistene hadde forlengst hatt sin opmerksomhet henvendt på tjenestepikene. I 1886 forteller «Socialdemokraten» (25. sept.) om «De kvindelige Tjeneres Forening», som da alt hadde bestått en tid. Dens hovedformål var å hindre utbytning av festekontorer og å øve kontroll over herskapene. Foreningen hadde

sitt eget festekontor i Rosenkrantzgaten nr. 16. I 1887 skriver socialister som Jeppesen og dr. *Oscar Nissen* om de kvinnelige tjeneres kår. Man beklager sig over den oprørende bestemmelse i tyendeloven at husbonden har rett til å refse sitt tyende med prylestraff, over det slette kosthold, over sundhetsfarlige pikeværelser uten ovn, over at pikene ikke engang fikk den korte fritid hver fjortende dag, som var fastsatt i tyendeloven, o. s. v.

I 1889 opfordrer «Socialdemokraten»s redaksjon (17. okt.) folk til å opgi navn og adresse på de herskaper som har opført sig «rått og umenneskelig» mot sine tjenestefolk.

Og i slutningen av juni 1890 sammenkalte dr. *Oscar Nissen* et møte av hushjelper og husmødre. Alle hushjelper var stemt for å danne fagforening. «Morgenbladet» kom i harnisk: «Tjenestepigene her i byen,» het det i en leder, «vil forhaabentlig nok indse, at deres sag ikke fremmes ved opviglende talemaader, og det bedrøvelige udfald af fyrstikpakkerskenes strejk, vil kunne lære dem, hvor ufornuftig det er at betro sig i agitatorers hænder. — — — Vi anmoder kvindelæge Nissen om at lade kvinderne her i byen i fred.»

5. oktober 1890 blev *Tjenestepigernes forening* stiftet i Arbeidersamfundets store sal. Omtrent 500 mennesker, vesentlig hushjelper, var samlet og det meldte sig omtrent 200 på stedet. Dr. Nissen innledet og opfordret pikene til å gå med i arbeiderbevegelsen. Foreningen burde slutte sig til det norske arbeiderparti og delta i bygningen av partiets hus. På et senere møte blev lover vedtatt og styre valgt. Foreningens formål var ifølge § 1 å «hæve tjenestepigernes samfundslige og økonomiske stilling». I statuttene bestemtes at laget bl. a. skulde arbeide for kortere arbeidstid, bedre pikeværelse, øket lønn. Styret skulde bestå av en «forkvinne» og 6 andre medlemmer. § 11 fastsatte at laget skulde slutte sig til det norske arbeiderparti og betale den avgift som vilde bli fastsatt for kvinnelige særlag. («Nylænde» 1890, s. 368.)

At mange husmødre hadde liten forståelse for de kvinnelige tjenere kan sees av små innlegg i «Morgenbladet». Det høieste man kunde drive det til, var å innrømme at der «sagtens» lå «nogen Berettigelse i Tjenestepigebevægelsen».

Kvinnesakskvinnene hadde kanskje gjennemgående større forståelse og innfølingsevne, når det gjaldt arbeiderskene. I et foredrag om husmødres forhold til tjenestepikespørsmålet, holdt i

Norsk Kvinnesaksforening 2. november 1890, uttalte fru *Olaug Løken* at den nye fagforening var et stort fremskritt, selv om hun nok hadde ønsket den var kommet frem på en litt annen måte. Hvorledes skulde medlemmene av den forening som arbeidet for kvinnens frigjørelse, «kunne modsætte sig en smule frigjørelse for en hel klasse kvinder? Kvindesagsforeningen arbejder jo for alle kvinders vel, men mest naturligvis for dem, som har det daarligst.» («Nylænde» 1890, s. 358.)

På et senere møte, den 18. november, fremholdt advokat *O. Dehli* at forholdet mellem herskap og tjener burde være mer kontraktmessig ordnet. Særlig burde Kvinnesaksforeningen gjøre noe for å forkorte den uforholdsmessig lange arbeidstid. Ragna Nielsen og andre fremholdt hvor vanskelig det var å binde sig til kontrakter. Efter en lengere diskusjon vedtok man en henstilling til husmødrene om å slutte et forbund «til forbedring af tjenestepigernes kaar og særlig til opnaaelse af en kontraktmæssig fritid». En del husmødre meldte sig til dette forbund, som visstnok blev temmelig betydningsløst. «Hermed har kvindesagsforeningen varetaget tjenestekvindernes tarv,» sier «Socialdemokraten» (20. nov.) i et meget bittert referat fra møtet.

*

Midt i 90-årene var Tjenestepigernes Forening helt sovnet av eller opløst. Men i 1898 finner vi igjen en hushjelporganisasjon. Fra november 1898 hadde foreningen endog sitt eget organ, «*Tjenestepigen*», som blev redigert av en komité og trykt av Chr. H. Knudsen. Det kom i alt bare tre nummer av «Tjenestepigen», men disse gir et meget godt inntrykk av foreningens karakter. Hele ånden er socialistisk; man ivrer for organisasjonstanken og optrykker opsett fra «Socialdemokraten», blandt annet en opfordring om å bli i husposten og ikke gå inn i fabrikken. «Tjenestepigen» gikk straks til angrep på husmødrene.

I mars 1898 hadde en hel del husmødre med *Grethe Haslund* i spissen sammen med «to troskyldige tjenestepiger» sendt en henstilling til Stortinget om forandring av tyendeloven. Henstillingen var «i et og alt» tiltrådt av den nystiftede husmorforening «*Hjemmenes Vel*». Det er forståelig at hushjelpforeningen blev fortørnet over husmødrenes henstilling. Et av de

krav som blev stilt, var nemlig straffebestemmelser for tjenere som «ved antagelse av en tjeneste undlader at oplyse om muligt svangerskab eller anden for tjenesten hinderlig sygelighed». Hushjelpene regnet også forslaget om skussmålsbøker, autorisert av politiet eller en annen offentlig myndighet, for sårende, likesom de var vrede over kravet på «en mere lovfæstet medvirken fra politiets side til betryggelse eller støtte baade for husbondsfolk og tjenere. — — — Som hæderlige mennesker kræver vi os ligestillet med andre samfundsklasser, uden ved lov at paabydes noget særforhold til politiet eller andre borgerlige autoriteter,» erklærer Tjenestepigernes Forening i en henstilling til Stortinget, datert 12. april 1898.

Foreningen ber Stortinget om lovfestet 14 dagers opsigelsestid. Det vilde gjerne være lett for herskapet å få lovens medhold når det ønsket å bli kvitt tjeneren, mens piken alltid måtte bli i tjenesten om den var aldri så uutholdelig. Man krever at de private festekontorer skal opheves, og kommunale oprettes i stedet, at festepengene skal avskaffes og at tyende skal ha 4 til 6 ukers sykeunderstøttelse av herskapet. Henstillingen ber enn videre om ved lov å få fastsatt regelmessig fritid, f. eks. én eftermiddag i uken og annen hver søndag.

Stortingets socialkomité uttalte i sin innstilling at den fant tyendeloven meget foreldet, at tjenernes fritid gjennemgående var for liten o. s. v., og foreslo at Regjeringen skulde fremsette forslag om revisjon av tyendeloven. Regjeringen nedsatte en tyendelovkomité på tre medlemmer, advokat *O. Dehli*, formann, stortingsmann *O. Utheim* og fru *Sønderaal*. Tjenestepikeforeningen var meget misfornøid med komitéens sammensetning, og fant som rimelig var, at den burde hatt anledning til å uttale sig. Om den ikke blandt sine medlemmer hadde kunnet utpeke en passende representant, så hadde foreningen venner den kunde anbefale, f. eks. Oscar Nissen.

Det tredje og siste nummer av «Tjenestepigen» kom i november 1899; og fra da av er det neppe mulig å følge foreningens virksomhet lenger. Antagelig blev den igjen opløst.

Det har alltid vist sig vanskelig å organisere hushjelpene, bl. a. fordi de ofte skifter over til andre fag. Det er gjort flere forsøk, siste gang i 1930 i tilslutning til Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon. «Hushjelpenes faglige organisasjon» har imidlertid vist sig meget levedyktig og har i 1937 23 avdelin-

ger over hele landet, omfattende ca. 800 medlemmer. Formann for landsforeningen er *Thyra Hansen*. I 1934 sendte Hushjelpenes organisasjon et forslag til Stortinget om ny lov for hushjelp. Oslo Kvinneråd sendte likeledes et forslag. Dette førte til at det i 1936 blev nedsatt en hushjelpkomité, og denne gang er hushjelporganisasjonen representert.

5. Syerskene organiseres.

I 80-årene begynner almenheten å interessere sig for en ny klasse av kvinnelige arbeidere, syerskene. Christian Krohg maler sine sypiker og *Jonas Lie* skriver sin gripende fortelling «Majsa Jons» (1888), som ifølge en anmelder i «Morgenbladet» nok vilde falle i «Kvindesagsdamernes» gunst. Venstrepressen og «Socialdemokraten» gav stadig meddelelser om sypikenes kår. Ingen klasse arbeidere blev utbyttet som dem, het det. Aristokratene blandt dem, kåpesyerskene, tjente fra 1 krone til 1½ krone pr. dag, kjolesyerskene i beste fall kr. 6,60 om uken, ofte bare kr. 4,80. Et uhyggelig antall fikk for 12 timers arbeidsdag 40—firti—øre dagen! Verst stillet var linsømsyerskene, som gjerne hadde valget mellem å svelte ihjel eller å selge sin kropp.

En enkelt arbeiderske trer frem av det skjulte. I «Socialdemokraten» for 1886 (nr. 15), ber «Amalie N., syerske» redaktør Holtermann Knudsen om hjelp til å danne en forening for kvinner i hennes fag.

I februar 1891 foreslår Kvinnesaksforeningens formann, *Ragna Nielsen*, sitt styre at man skal gå i gang med å organisere syersker og strikkersker (N. K. F.s eldste styreprotokoll). Men også denne gang kom socialdemokratene kvinnesakskvinnene i forkjøpet.

Syerskene i herreskredderfaget blev først organisert. Det skjedde i mars 1891 efter tilskyndelse av Skreddersvendenes Forening. Da syersker i andre brancher sluttet sig til, blev foreningen kalt «Syerskernes Fællesforening».

Det gikk nokså smått med å få medlemmer. De religiøst anlagte mente det var synd å være med i en organisasjon. De bedrestilte, kåpesyerskene og de som gikk omkring i husene, var like glade. Endelig var det ikke få av arbeidsgiverne som motarbeidet organisasjonen («Dagbladet» 1893, nr. 100).

Christian Krohg. Sypiken 1881.

Man kan se at kvinnesakskvinnene hadde føling med den nydannede organisasjon. I 1892 holdt Ragna Nielsen et foredrag i Syerskenes Fællesforening om «Hvorledes kan kvinnene komme frem i verden»?

Året efter søkte Kvinnesaksforeningen å få i stand regelmessige møter mellem arbeiderkvinnene og sine egne medlemmer. Kristiania Arbeidersamfund, som nu var socialistisk, forholdt sig velvillig til fellesmøtene og lovte å stille sine lokaler til disposisjon.

«*Maskinstrikkerskernes Forbund*» blev stiftet i Kristiania Arbeidersamfund 1898 efter et godt besøkt møte hvor Carl Jeppesen holdt foredrag om organisasjon. Foreningen hadde ved starten 100 medlemmer, formann var *Betty Lundgren*, viseformann *Gunhild Ziener*. I 1919 blev navnet forandret til «*Trikotasjearbeidernes Forening*».

I 90-årene stiftedes flere kvinnelige fagforeninger. I et stemmerettstog i 1899 deltok således foruten de fagforeninger som er omtalt her, *Avisbudenes Forening, Kvindelige Tobaksarbeideres Forening, Kvindelige Sømarbeideres Forening, Cigarlæggerskernes Forening og Sætterskernes Klub* (se s. 221).

6. Socialdemokratene og kvinnesakskvinnene. Arbeiderpartiets kvinnebevegelse.

I sin sociale periode kom Kvinnesaksforeningen på mange felter i berøring med socialistene. Det var meget som kunde binde de to parter sammen, således felles interesse for arbeiderskene og et visst felles motsetningsforhold til de egentlige makthavere, overklassens menn. Og arbeiderbevegelsen, både den faglige og den politiske, hadde tatt op en radikal kvinnefrigjørelse på sitt program (se s. 157). Med rette kunde socialdemokratene peke på at i arbeiderklassen var det ikke den dannelses- og utdannelsesforskjell eller den unaturlige avstand mellem kjønnene som hos de borgerlige.

En tid omkring 1888 så det ut som om samarbeidet mellem kvinnesakskvinnene og socialistene skulde gå noenlunde knirkefritt. De stod sammen om å motarbeide den offentlige prostitusjon, og i 1888 vedtok de i fellesskap en protest mot et kirkemøtes uttalelser om kvinnepreken (se s. 99 f.). Begge parter hadde kvinnestemmerett og likelønnsprinsippet på sitt program.

I januar 1889 holdt socialdemokratenes redaktør, *Carl Jeppesen*, foredrag i Arbeidersamfundet om «Kvinnearbeidet og kvinnens økonomiske stilling». Efter referat i «Socialdemokraten» (nr. 7, 24. januar) var møtet nærmest kommet i stand på kvinnesakskvinnenes initiativ. 300 mennesker var til stede, derav var omtrent halvparten kvinner. Under foredraget nevnte Jeppesen Kvinnesaksforeningens arbeide med anerkjennelse; den hadde blandt annet kjempet for likelønnsprinsippet. Enstemmig blev følgende resolusjonsforslag fra Jeppesen vedtatt: «Den første betingelse for kvinnens frihet og lykke er full økonomisk uavhengighet. Som de midler hvorved denne kan opnåes, skal påpekes: 1. At det i opdragelsen legges vekt på å belære barna om den økonomiske uavhengighets betydning for mennesket. 2. At kvinnene organiseres i fagforeninger for solidarisk med

de mannlige arbeideres fagforeninger å arbeide hen til å skaffe kvinnene den samme lønn for det samme arbeide som mennene. 3. At det ved staten oprettes fagskoler med fri adgang også for kvinnene til å utdanne sig til dyktige håndverkere. De organiserte arbeideres innflytelse bør være sikret for å hindre at de optrer konkurrerende.» Anna Bugge anbefalte forslaget og uttalte at ethvert medlem av Kvinnesaksforeningen kunde være med på disse synspunkter. («Dagbladet», 21. jan. 1889.)

Men da Jeppesen 8. oktober 1889 på et offentlig møte, sammenkalt av «Socialdemokratisk Forening», innledet til diskusjon om spørsmålet: «Bør det eksistere noen ulikhet mellem kvinnens og mannens åndelige og materielle rettigheter?», var tonen overfor Kvinnesaksforeningen fiendtlig. Han bebreidet den at den ikke arbeidet for full frihet for *alle* kvinner, og Chr. Holtermann Knudsen foreslo endog å danne en kvinneforening mot Norsk Kvinnesaksforening. Samarbeidet var kanskje blitt vanskeligere efterat formannshvervet i Kvinnesaksforeningen var gått over fra den radikale Anna Bugge til den mer konservative Ragna Nielsen.

Men den egentlige årsak til misnøien var kvinnesakskvinnenes stemmerettspolitikk. Kvinnestemmerettsforeningen krevde jo stemmerett for kvinner som opfylte grunnlovens stemmerettsbetingelser, det vil si stemmerett for velstilte kvinner. Det var «¼ rettferdighet», skrev redaktør Jeppesen i «Socialdemokraten» (13. januar 1889). «Ærligt talt, vi er skuffede, vi havde haabet, at kvinderne i alt vilde gaa forrest i rækken, hævende retfærdighedsidealets banner højt. Men, vi ser de er smittet af de mandlige lovgiveres knislerier (?); endnu har de ikke helt frigjort sig.» Den som bare krevde likestilling med mennene i dette «forfuskede» samfund, sa Jeppesen ved en annen anledning, gjorde sig til mennenes medskyldige. «Fremtidskvinnene» måtte vende sig nedad og få alle kvinner med, så de samlet kunde vende sig mot uretten.

De borgerlige kvinner mente at det vilde gagne *alle* av deres kjønn, om *noen* blev politisk myndige; og den klare logikk i feministenes standpunkt at man bare hadde å be om likestilling med mennene og intet hadde med å forandre de politiske grenselinjer, måtte socialdemokratene stå fremmed overfor.

Det skulde således snart vise sig at de krefter som skilte, var sterkere enn de som bandt sammen. Vi har sett at i arbei-

det for å komme de undertrykte kvinner til hjelp og stifte fagforeninger mellem dem, var livs- og samfundsopfatningen dypt forskjellig. For socialistene var det hovedsaken å vekke oprørets ånd, å lære arbeiderskene solidaritetens hemmelighet å kjenne. For Kvinnesaksforeningen blev forsøket på å komme arbeiderklassens kvinner i møte nærmest et oplysnings- og veldedighetsarbeide. Og hvordan kunde det være anderledes?

Socialdemokratene rådet «fremskridtskvinderne» til å gå inn i deres kvinneorganisasjoner. De kjempet for å få de borgerlige kvinner over til sig ved å fremholde at full økonomisk og rettslig frihet opnådde de først gjennem det socialistiske samfund.

Men kvinnesakskvinnene var ikke bare av oprinnelse, men på få undtak nær (*Fernanda Nissen, Margrethe Vullum*) også av temperament, borgerlige og måtte være det. Men gjennemgående var de forståelsesfulle, ja beundringsverdig frisinnede, når man sammenligner dem med de fleste av sine samtidige. Man skal f. eks. legge merke til hvor objektivt, nøkternt og rettferdig Gina Krog i «Nylænde» refererer all kvinnebevegelse innen arbeiderklassen.

Kvinnesakens tilhengere var redde for at kvinnefrigjørelsen for socialdemokratene som for de øvrige partier bare var en bisak, som lett kunde skyves til side for andre formål. Og det var adskillig som gjorde denne frykt berettiget. Internasjonales kongress i Paris i 1889 uttalte således at den ikke anerkjente noe særegent kvinnespørsmål. Meget betegnende het det i de skandinaviske fagforeningers resolusjon i 1892 at kvinnespørsmålet «som en lænke» skulde innordnes «under» arbeiderbevegelsen (se s. 180). Og Carl Jeppesen sa under en replikkveksel med Aasta Hansteen: «Vi kjæmper for noe langt større enn kvinnens likestilling med mannen.» («Dagbladet» 1889, nr. 314).

Men for de ortodokse kvinnesakskvinner var den fulle jevnbyrdighet mellem kjønnene det største mål og det sikreste botemiddel mot alle samfundsonder. Og nettop den av de borgerlige kvinnesakskvinner som stod socialistene aller nærmest, den av dem som var mest åpen for alt det radikale, Aasta Hansteen, ropte her et kraftig varsko. Det var et overgrep av de mannlige socialister når de vilde bestemme om det eksisterte et kvinnespørsmål eller ei. Klart og fyndig sier hun: «Naar socialdemokratiet erklærer, at det ikke erkjender nogen særegen kvinnesag, saa maa kvinderne dertil svare, at vi erkjender ikke,

at denne nye verdensmagt har nogen afgjørende stemme i den sag — — — Vi maa jo før jo heller nægte at anerkjende socialdemokratiet som fører for menneskerettens sag; men vi agter det som en dygtig medarbeider.» («Nylænde», 1. februar 1890.)

Fernanda Nissen. Fotografi.

Og arbeiderklassens kvinner har stilt sig så solidarisk med sine mannlige meningsfeller at de iallfall tilsynelatende har glemt sine særkrav. Det norske arbeiderpartis kvinner har underordnet sig arbeiderbevegelsen helt siden de første arbeiderlederes hustruer, fru *Hulda Jeppesen* og fru *Marie Knudsen*, påtok sig beskjedent arbeide for å hjelpe mennene til å realisere sine mål. Og noen selvstendig kvinnesak reiste de ikke. På en tid da folkeoplysningen ennu stod så lavt, kunde man heller ikke vente det. Da Hulda Jeppesen, Marie Knudsen, *Gunhild Ziener* og *Helga Nestor Nielsen* i 1895 stiftet partiets første politiske kvinneforening, satte den sig meget karakteristisk som mål «å støtte de mannlige partifeller i deres kamp for socialismens fremme». Økonomisk fremgang for arbeiderklassen var jo en fordel for hele arbeiderfamilien, et så stort mål at særkravene blev uvesentlige.

Vel var «Arbeiderpartiets Kvinneforbund», som blev stiftet i 1901, fra først av en selvstendig organisasjon, men det kom i 1923 helt inn under arbeiderpartiet. Arbeidet blandt kvinnene ledes av et kvinnesekretariat. — Fra 1908 utgav Forbundet bladet «Kvinden», nu «Arbeiderkvinnen».

Det ser ut som om arbeiderklassens kvinner like til den siste tid aldri har kjempet *mot* mennene, men alltid *sammen med dem*. Dette er en styrke og en svakhet. Lesningen av *Sigrid Syvertsens* lille bok om «Arbeiderpartiets kvinnebevegelse i

Norge» (1934), befester det inntrykk man har fått at det like til det siste ikke har eksistert noen selvstendig kvinnebevegelse i den norske arbeiderklasse, da boken praktisk talt bare gir beskjed om kvinnenes innsats til fordel for den socialistiske fremtidsstat. Kvinnene har bare tatt op kvinnesaker, hvor disse har vært godkjent av partiet. Men hvor det har vært tilfelle, f. eks. i kvinnestemmerettssaken eller i arbeidet for kvinnens «seksuelle emansipasjon», har de utfoldet en betydningsfull virksomhet. For øvrig har agitasjonen ikke vært rettet mot mannssamfundet, men mot overklassesamfundet, ikke minst mot overklassens kvinner.

Fernanda Nissen har gitt oss forklaringen i disse ord fra en artikkel i «Socialdemokraten» for 1901 (14. mai): «Arbeiderklassens kvinder har det endnu ikke saa godt at de har faat videre tid til at tænke paa eller sætte sig ind i den uret, de lider som kjøn betragtet. — — — I sine tyngste krav staar de i fællesskab med mændene. — — —»

Den socialistiske kvinnebevegelse er alltid knyttet til et politisk parti; den borgerlige er politisk nøitral eller prøver iallfall på å være det. Derfor har forsøkene på å danne en stor fellesfront av kvinner hittil aldri ført frem.

7. Kamp på arbeidsplassene. De kvinnelige typografer.

Vil man finne en uavhengig kvinnebevegelse i arbeiderklassen, nytter det ikke å søke i partiet, man må gå til arbeidsplassene. Der har kvinnene mangen gang ført en heltemodig kamp for økonomisk frigjørelse, mens de som stod politikerne nærmest, lettere er bukket under for det veldige press av de mannlige organisasjoner.

Takket være «Typografiske Meddelelser» kan man i ett fag følge en intens, ja uhyggelig kamp mellem de to kjønn. De kvinnelige typografer var sammen med de uforholdsvis mange lærlinger av begge kjønn så farlige konkurrenter for den fullt utdannede mannlige typograf at han blev truet med sultelønn og arbeidsløshet. Han måtte ta kampen op mot «lønnstrykkerne». Og da det gjaldt så meget for ham, blev fremgangsmåten overfor dem som stod ham i veien, ofte likefrem brutal, skjønt det ved første øiekast nok kunde se ut som om typografene

utelukkende handlet til de kvinnelige kollegers beste. De forlangte nemlig at arbeiderskene innen faget i tariffene skulde kreve samme lønn som de mannlige; i dette krav kunde de henvise til de borgerlige kvinnesakskvinners kamp og de undlot heller ikke å gjøre det. Men de kvinnelige typografer svarte at de ikke sådan med engang kunde kreve likestilling med de mannlige, for de visste at de i så fall med sin ringere utdannelse var dømt til å forsvinne fra faget.

Alt de første årganger av «Typografiske Meddelelser», fra 1876 av, viser at innen typograffaget var kvinnearbeidet et meget alvorlig problem. Kvinnene arbeidet i faget som hjelpearbeidere, som settersker, trykkersker og påleggersker; de hadde ikke den solide tekniske utdannelse som de mannlige typografer og tok ikke svenneprøve. Til gjengjeld gikk de for en meget lavere lønn og blev derfor ofte foretrukket av prinsipalene.

Det første middel man anvendte for å bli kvitt kvinnene, var advarsler og chikaner. Setterjomfruen handlet mot Guds og naturens lover, het det i fagbladet, hun begikk en synd mot sig selv og mot samfundet, den kvinnelige konstitusjon tålte blygiften enda mindre enn mennene, brystene var i veien under arbeidet, i utlandet hadde det vist sig at 50 prosent av de kvinner som hadde arbeidet i typograffaget, ikke kunde føde normalt o. s. v. Kvinnen fikk høre simpelt snakk i trykkeriene, hun kunde derfor ikke erhverve sig den aktelse som var nødvendig for henne o. s. v. Kvinnene hadde arbeide nok i huset; de fikk bli ved den hjemlige arne, hvorfor blev de ikke tjenestepiker eller stelte med husflid?

I 1883 satte typografene i gang et energisk arbeide for å fjerne setterskene. Typografisk Forening bevilget 150 kroner til plakater og flyveskrifter. Alle arbeidere og arbeiderforeninger blev opfordret til å boikotte de aviser som hadde kvinnelige settere.

Men advarsler og forfølgelser syntes ikke å hjelpe. I 1891 var det omkring 200 kvinnelige hjelpearbeidere i trykkeriene, derav omtrent halvparten settersker. På samme tid var det omtrent 500 mannlige typografer og omkring 300 lærlinger.

I slutningen av 80-årene blev typografene klar over at det ikke vilde lykkes å trenge kvinnene ut av faget. De valgte derfor den eneste mulige utvei, samarbeide. Kvinnene burde tas op i fagforeningene for at deres lønn kunde heves og bli den

samme som de fagutlærte hadde. Høsten 1891 fikk de kvinnelige hjelpearbeidere adgang til «Centralforeningen for de norske boktrykkere». De skulde ha adgang til biblioteket og til møtene, men var uten stemmerett.

En del av setterskene meldte sig inn i foreningen, men det het sig at de var uinteresserte og sløve, og at de ikke møtte op på forsamlingene. Og man klaget over at mange settersker og hjelpearbeidersker stod utenfor organisasjonen.

Den 22. mars 1896 krever de mannlige typografer i en henstilling til Indredepartementet 8 timers arbeidsdag for mannlige setterlærlinger og kvinnelige settere, uansett alder.

Resolusjonen bragte som ventelig var de kvinnelige typografer i harnisk.

Den 19. april 1896 samlet Kristiania settersker sig og vedtok enstemmig en protest mot sine mannlige kameraters resolusjon. I en skrivelse til Indredepartementet, hevdet setterskene at en kortere arbeidstid vilde stenge dem ute av faget og gjøre en hel del av dem brødløse. Fikk de ikke lenger anledning til overtidsarbeide, vilde de ha langt vanskeligere for å skaffe sig et levebrød. Sundhetstilstanden var like god hos dem som hos de mannlige arbeidere. Samme aften blev «*Sætterskernes Klub*» stiftet. Av byens ca. 65 settersker var ifølge «Socialdemokraten» for 21. april 44 møtt frem.

De mannlige typografer var meget misfornøide med setterskenes optreden. «Typografiske Meddelelser» forsikrer (i nr. 24 og 47 for 1896) at det på ingen måte var de mannlige arbeideres mening å fortrenge kvinnene fra deres plasser. «Haand i haand at hjælpe hverandre og støtte hverandre er manden og kvinden bestemt til af naturen, og ikke til gjensidig at fortrænge hverandre paa arbeidsmarkedet,» heter det så smukt. Bare ved å løfte i flokk med setterne vilde kvinnene kunne vareta sine interesser «paa den rigtige maade». Ikke som konkurrenter, men som arbeidskamerater! Det annet var misforstått kvinnesak! Setterskene kjente ikke de mannlige typografers bevegelse; de gikk ikke på deres møter, men på «bønnemøder og anden hurlumhej». De var ved sin «træghed» en hemsko både for kvinner og menn. Kvinnens frigjørelse bestod i å frigjøre henne fra det tyngste og slitsomste arbeide!

Under alt dette sukker setterne over at de ingen tilnærmelser merker fra «Sætterskernes Klub». Mange av setterskene, heter

det videre, hadde den «besynderlige opfatning, at alt hvad sætterne foretager sig til sine kvindelige arbejdskameraters fordel, kun sker for at drive disse (sætterskerne) væk fra sit arbejde».

«Socialdemokraten» tok ubetinget parti for de mannlige settere. Hensikten med resolusjonen hadde bare vært å beskytte de kvinnelige arbeidere i boktrykkeriene mot at deres arbeidskraft blev misbrukt, ikke å stenge dem ute. Et fullgyldig bevis på det var de tallrike forsøk som blev gjort de siste år på å få kvinnen inn i organisasjonen.

14. april 1898 utstedte styret for «Sætterskernes Klub» et stolt oprop til alle sine kvinnelige kolleger. Det var en opfordring til ikke å ta plass på et trykkeri i Kristiania under en pågående konflikt. Opropet slutter slik: «Lad det ikke kunne siges om os kvinder, at vi er for lidet solidariske, for dumme til at forstaa organisationsarbejdet og har for liden æresfølelse, naar det gjælder kampen for tilværelsen.

I denne tid, da kvinder af alle samfundsklasser verden rundt vaagner til bevidsthed og rejser sig til kamp for sin frigjørelse, maa det ikke hede om os sættersker, at der iblandt os fandtes strejkbrydere til skjændsel og skam for os selv, vor stand og vort kjøn.» (Typ. Med.» nr. 15, 1898.)

I 1898 fikk de kvinnelige settere en representant i styret for «Den typografiske Forening» i Kristiania. «Typografiske Meddelelser» (nr. 29, 1898) hilser just ikke valget med begeistring. Kvinnene hadde ikke selv bedt om å få en representant, det hele var, uttales det, «et blot og bart eksperiment», man vilde forsøke om ikke kvinnen kunde få mer interesse for organisasjonen og lære henne å tenke og handle for sig selv for dermed å heve sig selv og de mannlige kolleger. Setterskenes representant i styret var *Oluffine Amundsen*, ansatt i «Norske Intelligenssedler»s trykkeri. Hun må ha vært en ekte kvinnesakskvinne. Under lønnsforhandlingene i 1901, da hun var setterskenes representant, hadde hun pekt på hvilke store fordommer det kvinnelige arbeide hadde å kjempe med. Men da svarte man at nu vilde kvinnen ha stemmerett og da måtte vel de to kjønn være like. «Jeg lo,» forteller hun selv i «Socialdemokraten» for 2. sept. 1902, «det stod neimen ikke paa, var fordommen faldt med det.»

I 1898 fikk setterskene innført læretid og minstelønn. Ved boktrykkeriene skulde de ha 15 kroner og ved avistrykkeriene

17 kroner uken. Det var et stort fremskritt at de kvinnelige arbeidere nu var kommet inn under faste tariffbestemmelser. Samme år som dette skjedde, dannet *påleggerskene* sin egen forening.

Eftersom tiden gikk, syntes frykten for de «beskjørtede arbeidere» i typograffaget snarere å øke enn å minke. «I kvinden har sætterne en værre konkurrent end i sættemaskinen», står det i «Typografiske Meddelelser» (nr. 25) for 1902, «hun undergraver de mandlige sætteres eksistens langsommere, men sikrere.»

I 1902 gjør «Den typografiske forening» et nytt fremstøt for å komme den kvinnelige konkurranse til livs, den krever i forslag til ny landstariff samme lønn for utlærte mannlige og kvinnelige arbeidere, uten at undtagelse blir gjort for de settersker som alt var i faget. Og foreningen hadde ikke på forhånd undersøkt om setterskene var for aksjonen. En hel del av setterskene i Kristiania samlet sig til et møte og besluttet å melde sig ut av «Den typografiske forening». Det skjedde i en høitidelig skrivelse.

I «Typografiske Meddelelser» merker man indignasjon over bruddet, setterskene blev beskyldt for å stå i ledtog med arbeidsherrene. Og dette var nok tilfelle. 3. september trådte klubben i forbindelse med Boktrykkerforeningen, hvis formann, Grøndahl, lovte støtte overfor de mannlige kamerater. Boktrykkerforeningen hjalp setterskene med å avfatte klubbens lover og skjenket 1 000 kroner til sykekasse (O. A. Øverland: Den norske Bogtrykkerforening fra 1844—1909). Til gjengjeld lot setterskene sig binde av 3 måneders kontrakter og kunde bli farlige for de mannlige typografer under streik.

«Socialdemokraten» stilte sig (den 29. august) på de mannlige arbeideres side. Setterskenes optreden berodde på «en feil opfatning af den foreliggende situation». Det var ikke meningen å trenge setterskene ut av faget, het det, men bare «at ophæve kvindernes utbytning som billig arbeidskraft til fortrængsel for svendene.»

I en meget overbevisende artikkel i «Socialdemokraten» for 2. september 1902 forsvarer *Oluffine Amundsen* utmeldelsen. «Vi har ikke handlet overilet, idet vi meldte os ud af foreningen, vi havde simpelthen intet andet valg,» skriver hun. Den foreslåtte landstariff vilde utvilsomt kaste kvinnene ut av faget. Ved hjelp av citater fra typografenes fagblad påviser hun «det

aarelange, planlagte arbeide for sætterskernes udryddelse». Setterskene hadde vært fullt villige til å heve sin levestandard, men det måtte skje skrittvis. Under forhandlingene hadde typografene ikke tatt spor av hensyn til sine kvinnelige kollegers selvbestemmelsesrett. Det kunde heller ikke være noen forbrytelse at setterskene gjorde sin egen forening til en selvhjelpsforening med syke- og ledighetskasse. Også i andre fag fantes særskilte kvinneforeninger, som arbeidet side om side med mennenes.

Et par år senere innrømmer «Typografiske Meddelelser» (19. nov. 1904) at de kvinnelige kolleger vel hadde hatt noe rett i sitt standpunkt. Dengang var de ikke modne nok, så de blev en smule bange for det høie mål organisasjonen hadde satt for dem, full likestilling i lønn og arbeidstid. «Det adskilte bør føies sammen,» skrives det. Den typografiske forening fant tydeligvis at nu var en sammenslutning opportun.

Ved tariffrevisjonen i 1907 kom setterskene inn i organisasjonen igjen, idet det blev enighet om at de settersker som hadde tiltrådt faget før 1908, skulde kunne undtas fra minstelønnen for utlærte arbeidere. De kvinnelige lærlinger som tiltrådte faget efter januar 1908, kom i lønn og lærlingeskala på like fot med de mannlige, og som utlærte fikk de samme lønn og arbeidstid.

De kvinnelige typografer er nu i tilbakegang, både absolutt og i forhold til de mannlige.

I årevis hadde setterskene ført en seig og heltemodig kamp for sin eksistens — mot sine egne fagfeller, mot den socialistiske presse — og de har senere, da iherdige forsøk blev gjort på å sette kvinnelige industriarbeidere i en særstilling ved beskyttelseslovgivning, vært de siste på skansen til forsvar for likestilling.

8. Kvinnelige Handelsstand og andre borgerlige fagsammenslutninger.

Også de borgerlige kvinner begynner så smått å danne fagforeninger i begynnelsen av 90-årene. Således blev forretningskvinner organisert i 1890, og her var det kvinnesakskvinnene og ikke socialdemokratene som tok ledelsen.

I en føljetong «Midt iblandt os» gjorde «Dagbladet» i 1890 (13. oktober) opmerksom på den elendighet forretningskvinner i hovedstaden var utsatt for. «Nej, ingen maa faa vide, at Emma Hals, ansat i en af vore største Forretninger, sulter sig syg, syg baade paa Legeme og Sjæl.»

Ikke minst i handelslivet merket man at kvinnen var det svake kjønn. Lønningene lå prosentvis meget lavere enn mennenes. Arbeidstiden var uforholdsmessig lang. Her måtte Kvinnesaksforeningen ta kampen op, ikke minst fordi unge piker i så elendige kår var utsatt for store fristelser.

En del kvinner knyttet til omsetning bad dessuten i slutten av 80-årene Kvinnesaksforeningen om hjelp til å danne en organisasjon. I de mannlige foreninger blev de nemlig ikke optatt.

27. februar 1890 sammenkalte Norsk Kvinnesaksforening et møte til å drøfte saken. Lokalet, Studentersamfundets sal, var fylt til trengsel og det viste sig stor enighet om at man trengte organisasjon. En komité blev nedsatt til å forberede saken. 20. mars blev «Kristiania Kvindelige Handelsstand» stiftet. Den første formann var *Anna Mossevig*, en fremtredende kvinnesakskvinne, kjent som en frisk og djerv personlighet og en dyktig forretningsdrivende.

I 1892 skal foreningen ha talt 250 medlemmer, et lite tall i forhold til de mange som var ansatt som handels- eller kontorfunksjonærer. De fleste underordnede var imidlertid så dårlig lønnet at de kvidde sig for å betale en kontingent, selv om den var nokså beskjeden.

Kvinnelig Handelsstand var en såkalt harmoniforening, den talte både chefer og underordnede, og blev visstnok derved hemmet i sin virksomhet. Allikevel blev adskillig utrettet i 90-årene.

Man fikk i stand en understøttelseskasse til dels ved publikums hjelp. Og foreningen var den første som innsendte forslag til Stortinget om normalarbeidsdag. Som maksimumstid krevdes 68 timer pr. uke.

Kvinnelige handelsstandsforeninger er efterhånden stiftet i flere norske byer, således i Drammen 1894 av *Betzy Kjelsberg*, i Bergen 1898, i Trondheim 1901 av *Gyda Haabjørn*.

*

Man skulde ventet at en så tallmessig sterk stand som de kvinnelige *telegrafister* hadde sluttet sig sammen i denne organisasjonens tid, men det skjedde først senere. Den eldste kvinnelige fagforening av telegrafens kvinnelige funksjonærer finner vi i Bergen. Kristiania kvinnelige telegraffunksjonærers forening er først fra 1908, *Kvinnelige Telegraffunksjonærers Landsforening* fra 1914.

I Telegrafverket har kvinnene måttet kjempe for adgang til videre utdannelse. Likeløn blev gjennemført med nytt regulativ i 1920. I Postverket måtte kvinnelige funksjonærer i tiden 1906—13 kjempe hårdt for å beholde likelønnen.

Den eldste beskjedne begynnelse til organisasjon av *jordmødrene* blev gjort sist i 80-årene. I 1888 sluttet 4 Kristianiajordmødre sig sammen med fru *Marie Weflen* som formann. I 1897 blev Kristiania Jordmorforening stiftet. I 1908 blev landsforbundet Norsk Jordmorforening til.

*

Også *folkeskolelærerinnene* ruster sig i disse år til kamp for bedre kår og arbeidsmuligheter.

Kristiania Lærerinneforening er alt fra 1866, men den var omtrent et ti-år fremover hovedsakelig en selskapelig forening, der man drakk te og leste høit. Fra midt i 70-årene tok man til med diskusjon og foredrag på møtene. Men først i 1883, da et nytt kull lærerinner kom inn, blandt dem *Anna Rogstad* og *Anne Holsen*, kom den for alvor til å virke utadtil for lærerinnens bedre utdannelse og høiere lønn o. s. v. Den drivende kraft i arbeidet var Anna Rogstad, som fra 1889 uavbrutt var formann.

Foreningen hadde den tilfredsstillelse at statens seminarer blev åpnet for kvinner i 1890 (se s. 62). Derimot førte aksjonen for å få lovfestet likelønn ikke frem (se s. 64).

Først i 1918 fikk folkeskolelærerinnene i byene likelønnsprinsippet anerkjent, i 1920 opnådde landsfolkeskolelærerinnene samme rett. Gjennem Kristiania Lærerinneforenings utrettelige arbeide blev vedtektene for Kristiania skole endret så at overlærerstillingene kunde søkes også av kvinner. I 1913 ansattes den første kvinnelige overlærer i Oslo, *Pauline Bjørnstad*.

Fra 1912 har norske folkeskolelærerinner hatt sin landsorganisasjon, «*Norges Lærerinneforbund*». Den første formann var Anna Rogstad. Fra 1919 har overlærer *Anna Sethne* stått som formann. Hun er redaktør av det pedagogiske ukeskrift «*Vår Skole*», tidligere kalt «Lærerindernes Blad».

«*Norsk Sykepleierskeforbund*» blev til i 1912, dets stifter og første formann er søster *Bergljot Larsson*. Forbundet har gjort et fremragende arbeide for å heve sykepleien og sykepleierskenes kår.

*

Det mest betydningsfulle fra slutningen av 80-årene og begynnelsen av 90-årene er dannelsen av foreninger for å vareta kvinners faglige interesser, mens det fem à ti år tidligere var stiftelsen av kvinnesaksorganisasjoner som var det karakteristiske. Arbeiderklassens kvinner trer nu frem og krever sin rett. Eiendommelig er også det forsøk som gjøres på å trekke arbeiderkvinnene inn i den borgerlige kvinnebevegelse. De borgerlige kvinner prøver, ut fra tidens mer socialt pregede grunnsyn, å danne en bred front av kvinner til kamp mot mannssamfundet, men det lyktes ikke synderlig. Heller ikke socialdemokratenes forsøk på å få de borgerlige kvinnesakskvinner inn i den socialistiske bevegelse førte frem.

Men da reaksjonen for alvor satte inn midt i 90-årene, stod dog kvinnene bedre rustet; organisasjons- og solidaritetstanken var i vekst.

XIII. STEMMERETTSKAMPEN I 90-ÅRENE

1. De radikale partier svikter.

Den politiske utvikling i 90-årene var likeså litt som åndsstrømningene, gunstig for kvinnesaken. Forholdet til Sverige var stadig tilspisset; og det var ikke mer enn rimelig at kvinners krav på medborgerlige rettigheter måtte komme i annen rekke under de farlige unionsstridigheter.

Gang på gang blev kvinnestemmeretten behandlet i Stortinget i disse år, men nesten alltid i forbindelse med lovforslag om utvidelse av stemmerett for menn. Kvinnestemmeretten stod sig imidlertid ikke på å bli koblet sammen med det rent politiske spørsmål om stemmerettskvalifikasjonene.

I 1891 optok venstrepartiet almindelig stemmerett på sitt program, men det blev snart klart for alle og enhver — og det blev også direkte uttalt av «Dagbladet» — at kvinnene skulde holdes utenfor.

Harmen var stor. «Vi kunde nu ventet, at man ikke helt hadde glemt vor tilværelse, eller bestemt de norske kvinder for rene ualmindeligheder allesammen,» ytret Gina Krog. «Og naar man fremdeles i venstreaviserne finder udtryk som «politisk samfundsarbeide i næstekjærlighedens tjeneste, det er venstres program», saa har vi nok lov til at komme med det spørsmaal: hvem er din næste?» Almindelig stemmerett det betydde i venstreorganisasjonens sprog: halv. («Nylænde» 1891, s. 114.)

Det rene venstre fikk en veldig seier ved valget i 1891, det gikk frem fra 35 til 65 mann. Men skjønt partiet på én mann nær hadde vært med å bifalle kvinnestemmerettsforslaget i 1890, kunde kvinnesakskvinnene ikke ubetinget glede sig over partiets

fremgang. Av venstre som parti kunde man efter det siste valgprogram ikke vente meget, mente de, og naturligvis ennu mindre av høire. Stemmerettskvinnene hadde inntrykk av at avholdspartiet gjerne vilde ha kvinnenes støtte, men at de naturligvis først og fremst tenkte på å fremme sine egne formål. Til arbeiderpartiet hadde kvinnesakskvinnene hatt store forventninger og hadde også grunn til det (se s. 156 f.). Men alt i 1891 uttalte en av kvinnestemmerettens ivrigste forkjempere, *Anne Holsen*, at dette parti «mer enn noe annet hadde sviktet kvinnenes tillit».

Det som mest skilte, var sikkert kvinnesakskvinnenes taktikk i stemmerettskampen.

I kvinnesaksleiren trodde man nok også at det var grunn til å frykte for at socialdemokratene i praktisk politikk vilde regne manns-stemmeretten for det mest påkrevde. Det var best ikke å stole på noe parti, men å søke hjelp hos stadig flere individer innen de forskjellige partier.

2. Ny stortingsdebatt om stemmerett.

I 1891 og 1892 tok man kraftig fatt på agitasjons- og oplysningsarbeide. I mai 1891 holdt Kvinnestemmerettsforeningen et møte i Kristiania Arbeidersamfunds store sal. Enstemmig besluttet de 500 deltagere å rette en henvendelse til landets velgere om bare å velge dem til stortingsmenn, som ønsket å gi stemmerett til selvhjulpne kvinner, før man gikk til almindelig manns-stemmerett.

I 1892 blev Kvinnestemmerettsforeningen reorganisert for å stå mer slagferdig. Formann og varaformann skulde ha en komité på 7 medlemmer til hjelp. Disse skulde ha lov til å supplere sig selv inntil komitéen hadde 12 medlemmer. Foreningen vilde fra nu av ta mere sikte på å erobre det hele land. Hvert medlem skulde velge sin del av landet til arbeidsfelt. Ved agitasjon skulde man se å få stiftet klubber eller mindre foreninger rundt om. Våren 1893 finner vi kvinnestemmerettsforeninger i Eidsvoll, Hamar, Elverum, Sandefjord.

Med spenning fulgte kvinnene sakens videre skjebne i Tinget. I 1893 fikk et forslag om kommunal og statsborgerlig stemmerett for kvinner med en inntekt av henholdsvis 800 og 500 kro-

ner flertall (venstre mot høire og moderate) i konstitusjonskomitéen.

Stortingsdebatten blev ikke så sensasjonell som i 1890. Motstanderne av kvinnestemmerett var så godt som tause, fra teologisk hold reistes ingen innvendinger denne gang. Forslaget om inntektsbegrenset stemmerett for kvinner fikk 58 stemmer (alle rene venstremenn på 7 nær og en moderat). Alle av høire var imot. Det abnorme tilfelle at ingen konservativ stemte på kvinnestemmerett i 1890, så nu ut til å bli kronisk, noterte Gina Krog.

3. Kvinner kommer med på brennevinsavstemninger.

I 1894 vant kvinnesaken en seier, igjen ved det rene venstres hjelp og under motstand fra høire og moderate. Stortinget besluttet at det skulde holdes folkeavstemninger i kommunene om salg og utskjenkning av brennevin. På dette spesialområde blev almindelig stemmerett innført i sin videste forstand. Enhver voksen mann og kvinne, både gifte og ugifte, skattepliktige og ikke skattepliktige kunde delta. Neppe på noe felt fortjente kvinner mer å komme med. De hadde vært interessert i edruelighetens fremme og hadde nedlagt et nyttig arbeide i avholdsforeningene landet over (se s. 132). En rik innsats gjorde således *Elisabeth Edland* (1869—1901) som fra 1892 var Totalavholdsselskapets fremragende agent og holdt tusener av foredrag i by og bygd.

«Det blir en merkedag i vort sociale og politiske liv, for afholdssagen, for vort stemmeretsarbeide og for kvindesagen,» skrev «Norske Intelligentssedler» 10. okt. 1894. «Vi hilser med glæde baade folkeafstemningens indlemmelse blandt vore demokratiske institutioner og kvindernes lovhjemlede deltagelse i vort offentlige liv.»

Kvinnesakens tilhengere forstod neppe hvilket fremskritt lovbeslutningen betegnet. «Nylænde» bragte dog meddelelser om de første brennevinsavstemninger og fortalte med stolthet at kvinner var de ivrigste til å møte op.

4. Arbeidet for den kommunale stemmerett tas op for sig.

En stemmerettsvotering i 1895 bragte skuffelse, idet et forslag om inntektsbegrenset stemmerett for kvinner bare fikk 54 stemmer mot 58 to år i forveien. Men man merket at de konservative ikke lenger steilet så ved tanken på kvinnen i det offentlige liv. «I det hele har visstnok — til trods for alt — høire og moderate flyttet sig. Kvindestemmeret er nu ikke længer det absurde — det er et tidsspørgsmaal,» forsikret Gina Krog fortrøstningsfullt. («Nylænde» 1895, s. 132.)

Men selvsagt fant man da som både før og senere sin fornøielse i å håne stemmerettssaken. I «Korsaren» for 30. mai 1895 finner man en løierlig protest mot stortingsmann Ullmann fra «Fru Theodolinda Skrapstad, Medlem af U — «Nylænde»s Redaktion: «Ikke havde vi nylændede Kvinder ventet os en saa infam Optræden af Dem,» skriver den celebre frue. «I Stemmeretsdebatten sa' De, at De kunde forsikre at *den Kvinde som har Valget mellem Vuggen og Stortinget*, vælger Vuggen. Dette stempler jeg som «Bohêmetankegang for at bruge Deres eget Udtryk. Hvorfor skulde vi nylændede Kvinder holde mere paa «Vuggen» end De selv f. Eks. paa Deres Seminarium, Bomhof paa Norges Bank og Sivert Nielsen paa Posthuset, naar vi kunde komme paa Tinget? Desuden kunde vi jo bære os ad noget i Retning af Lindboe med Lagmandsembedet, d. v. s. vi kunde passe Vuggen og Tinget paa en Gang og samtidig være Mama i Trondhjem og Tingkvinde i Kristiania.» Eller kvinnene kunde ta vuggen med, så kastet man Riksarkivet ut av Stortingsbygningen og innrettet lokalene til vuggeværelser; man fikk kvinnelige stortingsbud, som fungerte som ammer, og bleiene blev tørket på den deilige solplass på rotunden o. s. v.

Slik harselas kunde nok more publikum, men stanse fremgangen kunde den selvsagt ikke. Under stemmerettsdiskusjonen i 1895 hadde *O. A. Qvam* — likesom H. E. Berner ti år før — fremholdt at kvinner alt hadde stemmerett, så man ikke behøvde gå til noen grunnlovsforandring. I alle grunnlovens paragrafer påstod Qvam — sterkt imøtegått av tingets jurister, især av høire — betyr «borger» så vel mann som kvinne. Når kvinner før ikke hadde stemt, var det ikke på grunn av deres kjønn, men fordi de for øvrig ikke hadde kunnet opfylle grunnlovens stemmerettsbetingelser. Kvinner var ikke fullmyndige før i

1863; de kunde ikke være embedsmenn; satt de som enke med gård og grunn, var det i uskiftet bo, et sameie som ikke gav stemmerett. Og det var ytterst få kvinner som tjente 800 kroner eller 500 kroner, og var opført på skattelistene. Men nu påstod Qvam at enhver kvinne som stod på skattelisten, kunde bli stemmeberettiget ved å avlegge ed til konstitusjonen og la sig innføre i manntall. Skulde en kvinne gjøre det, håpet han på den rette grunnlovsforståelse i Stortinget.

Samme sommer var det en kvinne, *Marthe Walmsnes*, som møtte op på Åmot sommerting i Søndre Østerdalen for å avlegge ed til forfatningen og bli innført i manntallet som stemmeberettiget. Frøken Walmsnes, som var en større skogeier i Osen anneks, har nok på mer enn én måte vært en foregangskvinne. Hun hadde tatt middelskoleeksamen på Hamar, 23 år gammel, og var i sitt distrikt den første kvinne som blev innvalgt i skolestyret. Da man nektet henne å avlegge ed, fordi man mente det stred mot grunnloven, blev det på stedet begjært utskrift av det tilførte. Og siden sendte hun klage til Stortinget. I mai 1896 utspant det sig en liten debatt i Tinget angående saken. Mot 33 stemmer blev klagen besluttet henlagt uten behandling, visstnok fordi man snart skulde ta op spørsmålet om kvinners kommunale stemmerett.

Midt i 90-årene opstod nemlig den tanke hos mange at nu fikk man opgi å arbeide samtidig for en utvidelse av den statsborgerlige og den kommunale stemmerett. For det viste sig at det var omtrent håpløst å vinne ⅔ av stortingsrepresentantene for en stemmerettsutvidelse.

Av taktiske grunner fant man det derfor fornuftig å arbeide bare for en utvidelse av den kommunale stemmerett. Den kunde jo gjennemføres ved simpelt flertall, ved en endring av § 2 i formannskapslovene av 1837. Dessuten mente man at det var vanskelig for uprøvede å vinne oversikt over et helt lands styre og stell. Det lå derimot nær å tenke at kvinner med sin mindre erfaring langt lettere kunde overskue den engere sammenslutning, herredet eller byen, som kunde regnes for et utvidet hjem. I mange land, f. eks. i Sverige, hadde jo kvinner i årevis hatt kommunal stemmerett, uten å få den statsborgerlige.

5. Alle skattebetalende menn får stemmerett (1896). Kvinnene blir fremdeles stående utenfor.

Men også veien til den kommunale stemmerett blev lang og tornet.

Venstre satte i 1894 både almindelig statsborgerlig og kommunal stemmerett på programmet. Kvinnestemmerettsforeningen bad Landsvenstreforeningen om uttrykkelig å nevne kvinnene i stemmerettsposten, men anmodningen blev ikke tatt til følge. Hadde man stengt kvinner ute fra den statsborgerlige stemmerett, var det enda forståelig, klaget Gina Krog, fordi man med eller uten rett fryktet for at kvinner vilde støtte reaksjonen; men når det gjaldt den kommunale stemmerett, var venstres vrangvilje utilgivelig. I sin paniske redsel for kvinnen hadde venstre glemt å være rettferdig. Men fru *F. M. Qvam* mante til takknemlighet mot venstrepartiet, som hadde gjort så meget for kvinnenes sak.

Det skulde snart vise sig at mange venstremenn ønsket å gå videre enn programmet. I 1894, 95 og 96 hadde O. A. Qvam fremsatt forslag om *almindelig kommunal stemmerett for begge kjønn*, og konstitusjonskomitéens venstremenn i et antall av 7 sluttet sig i 1896 til dette radikale forslag.

«Verdens Gang» støttet forslaget med megen varme. Det var kanskje kjettersk og utenfor programmet, het det i en redaksjonsartikkel: «Men vi kan ikke negte for, at vi, hvor mange politiske Brødre, der end maatte forarges, har lovet os selv, at dette Kvindernes Arbejde vil vi for vor Del skjænke den Støtte vi kan, og staa Last og Brast med det og dets Talsmænd og Forkjæmpere». — — — Og bladet rettet en sterk kritikk mot venstres program: «Først alle Mænd, enten de kan krybe eller gaa, og naar de har faaet sit, gjælder det at — udelukke flest mulig Kvinder; vi imponeres ikke over Frisindet i en saadan Opfatning.»

Mens stemmerettsforslagene var under behandling arbeidet kvinnene under høitrykk. Den 23. januar 1896 holdtes et meget vellykket møte i Arbeidersamfundets store sal. I de større byer samlet kvinner sig til møter; også i bygdene begynte man her og der å røre på sig. K. S. F.s medlemsantall vokste sterkt ved årsskiftet 1896—97.

For første gang merket man dette år uoverensstemmelser i kvinneleiren. Mange kvinner av høire følte sig brøstholdne over

det ultraradikale Qvamske forslag og syntes ikke de kunde arbeide for det. Men Kvinnestemmerettsforeningen holdt sig nøitral, krevde stemmerett for kvinner på samme betingelse som menn og overlot til statsmaktene å fastsette stemmerettskvalifikasjonene. I en adresse foreningen sendte Stortinget 20. mars 1896, bad man innstendig om at kvinner ikke måtte utelukkes på grunn av sitt kjønn, men uttalte sig ikke om spørsmålet innskrenket eller almindelig stemmerett.

En del av venstre med «Dagbladet» som fornemste talsmann var ikke fornøid med at justiskomitéen hadde innstilt også på almindelig kvinnestemmerett; det var jo å gå utover valgprogrammet. Kvinnestemmeretten vilde heller tjene på å vente, den vilde stå moralsk sterkere om den først hadde vært godkjent av det store folk.

Det viste sig under debatten i Odelstinget at en god del av venstre, især bønderne, var av den opfatning at nu fikk kvinnene vente. Saken var for lite drøftet ennu. Nu fikk det være nok med almindelig stemmerett for menn. Enkelte av venstre hevdet dog at da de hadde stemt for kvinnestemmerett før, og var blitt gjenvalgt, hadde de moralsk rett til å arbeide for reformen. Med rette påstod Qvam at det stred mot venstrerepresentantenes tidligere optreden å stille sig avvisende.

Det blev snart klart at selv ikke almindelig manns-stemmerett kunde berges i havn. Venstre hadde et meget knapt flertall, og da *Peder Rinde* falt fra valgprogrammet, var saken tapt. Rinde fremsatte forslag om å gi alle menn og kvinner med en inntekt av 300 og 400 kroner stemmerett og motiverte det med at det var nyttigere og rettferdigere å gi selvhjulpne kvinner deres rett, før man tok alle menn med. Men forslaget fikk voldsom motbør. Sterkere enn før kom det frem at man var imot «damestemmerett», som utelukket en stor del av arbeiderkvinnene. Et censussystem satte dessuten de gifte kvinner utenfor og vilde føre til kvinnelig myrmannsvesen. En velstående mann kunde avstå visse av sine inntekter til kone og døtre og på den måte opnå flere stemmer! De økonomiske og sociale forhold i Norge var av den art, mente mange radikale og hadde her «Dagbladet» med sig, at den eneste form for kvinnestemmerett man kunde anbefale, var den almindelige.

Venstre samlet sig til slutt om et forslag fra Liljedahl om stemmerett til alle menn, som hadde betalt skatt det siste år.

Rindes propos fikk bare 11 stemmer, og andre forslag om kvinnestemmerett vant tilslutning av bare 21 representanter, alle av venstre.

Intet under at bitterheten blandt kvinnene var stor. Man hadde ivrig pukket på venstres program, men det var jo slett ikke det man hadde brukt som rettesnor. Det blev jo et censusforslag og ikke venstres prinsipp, almindelig stemmerett, man gjennemførte. En mann som ikke var tjener, og betalte 50 øre i skatt, fikk kommunal stemmerett; men en kvinne med aldri så stor skatt og stort ansvar fikk ikke det ringeste å si i kommunen. Harmen vendte sig især mot venstrepartiet. Så lenge venstre var et kjempende parti, hadde det gjennemgående vist stor velvilje overfor kvinnesaken, skrev Gina Krog, og da høire var kjemisk ren for en slik velvilje, så falt venstremennenes elskverdighet så meget mer i øinene og vakte forventninger som senere ikke blev innfridd. Ja, nu hadde venstre endog trykket kvinnene ned i en dypere avhengighet og behandlet dem urettferdigere enn noe parti hadde gjort. Så langt fra likestillethetens grunn hadde man aldri vært. Mange følte nu uro og uhygge, fortalte «Nylænde»; de syntes de stod ennu mer vergeløse enn før likeoverfor den brutale overmakt.

Kvinner kom dog nettop i denne tid til å bli delaktige i et offentlig hverv som de skulde være særlig skikket for. Lov av 6. juni 1896 bestemmer at i et *vergeråd* skal en eller to av de kommunevalgte medlemmer være kvinner. En endringslov av 23. februar 1934 gir den regel at de 5 kommunevalgte medlemmer av vergerådet skal være menn og kvinner, og at en av dem skal være læge.

6. Splid i kvinneleiren.

Det dundrende nederlag i 1896 blev ikke uten betydning for stemmerettsarbeidet. Mange blev nu utålmodige og fikk en følelse av at de gamle veier ikke førte frem.

Den 26. februar 1897 fremsatte *Anna Rogstad* i Kvinnestemmerettsforeningen forslag om å velge en annen taktikk. Man fikk inngå for Stortinget med subsidiære forslag. Opnådde ikke kvinner stemmerett på *samme* betingelser som menn, fikk man foreløbig nøie sig med noe mindre, f. eks. kommunal

stemmerett efter de betingelser som dengang gjaldt for menns statsborgerlige stemmerett. Foreningen fikk fremsette forslag om kommunal stemmerett med en censusgrense på 500 og 800 kroner.

Gina Krog uttalte sig i de sterkeste ordelag mot denne signalforandring. Hun mente at et subsidiært forslag var under Stemmerettsforeningens verdighet. *Den* skulde upartisk representere norske kvinners rettferdighetskrav; man kunde ikke arbeide for en privilegert klasse. Det var likestillethet, rettferdighet og humanitet man bygde på når man fordret borgerrettigheter; svek man disse prinsipper ved en «avslagstaktikk», vilde ånden vike fra foreningen. Så lenge man holdt sig til det gamle prinsipp, kunde man si at tusener av kvinner stod bak, men det kunde man neppe herefter. Undermålsforslagene måtte man overlate til de makthavende selv.

Man kan se av artikler i «Nylænde» at omtrent slik har hennes argumentasjon vært den 26. februar 1897. Anna Rogstads forslag gikk allikevel igjennem den aften med en betydelig majoritet.

Gina Krog fant at hun efter dette ikke kunde stå som foreningens formann og frabad sig gjenvalg. Det nye styre kom til å bestå av *Anne Holsen* (formann), *Cecilie Thoresen Krog*, *Thekla Resvoll*, *Anna Mossevig* og *F. M. Qvam*.

Kvinnestemmerettsforeningens forslag fikk en meget ublid skjebne i Stortinget. Komitéen vilde ikke behandle det, da saken så nylig hadde vært fore i Odelstinget. Dessuten fant man det unaturlig at kvinner som i almindelighet tjente mindre enn menn, skulde ha høiere census (800—500 mot mennenes 400—300).

Det nye styre fikk i opdrag å utarbeide lover for foreningen. Som § 1 foreslo det: «Foreningen arbeider for å skaffe kvinner statsborgerlig og kommunal stemmerett.» I lovene fra 1885 het paragrafen: «Foreningen arbeider for å skaffe kvinner statsborgerlig og kommunal stemmerett på samme betingelser som menn.»

På et «hastigt møde» 9. des. 1897 vedtok Kvinnestemmerettsforeningen styrets forslag om å sløife det viktige tillegg «på samme betingelser som menn». Gina Krog protesterte. Men formannen, Anna Rogstad, og flere fremholdt at man måtte ha rett til å fremsette grunnlovsforslag med alternativer. Forenin-

gen kunde ellers komme til å gjøre et «evig trettende på stedet marsj». Den tidligere linje hadde ikke ført frem, man måtte søke nye veier. For foreningen var målet fremdeles stemmerett på samme betingelser som for menn. Den fulle likestilling vilde man ikke opgi. Mennene hadde også gått skrittvis frem. Å stille forslag med alternativer var almindelig skikk og bruk, og kvinnene burde ikke føle sig så ophøiet at de ikke kunde følge en praktisk vei som menn hadde gått og som hadde bragt dem til målet. Man måtte også ta hensyn til politikernes følelser. De syntes det var uklokt å slippe alle inn på engang.

Gina Krog må ha stått temmelig ensom den aften, for § 1 i den nye form blev vedtatt med 47 mot 3 stemmer.

Imidlertid så det ut til at mange var misfornøide med den nye taktikk; en del utenbys klaget dessuten over at de ikke fikk underretning om foreningsmøter før alt var avgjort. Kvinnestemmerettsforeningen arbeidet først og fremst som en Kristianiaforening, så de utenbysboende følte sig tilsidesatt. Både fra Gina Krog og fra *Marie Høegh*, Horten, kom det forslag om at § 1 skulde få den gamle form. Og frøken Høegh foreslo dessuten som § 2: «Udenbys medlemmer underrettes mindst 8 dage i forveien om foreningens møder, naar vigtigere sager skal behandles.»

Generalforsamlingen holdtes *31.* januar 1898 i Nedre Slottsgate 15. Det var 88 medlemmer til stede. Det blev et av de mest bevegede møter i kvinnesakens historie. Det var uro i forsamlingen under diskusjonen og ved avstemningen; det var tydelig å merke at følelsene var i oprør.

Alt før avstemningen om tilleggsforslaget fra Gina Krog og Marie Høegh sa frøken Krog at man måtte telle nøiaktig efter, da det var mange innsendte skriftlige stemmesedler. I et møte, hvor et av styremedlemmene, fru F. M. Qvam, ikke var til stede, hadde styret imidlertid bestemt at man ikke skulde ta hensyn til skriftlige stemmesedler. Det fant det var en ny og ukjent praksis å stemme skriftlig over en sak som først skulde diskuteres. Dette blev en tilfeldig begunstigelse for to byer, Horten og Mandal. Alle de andre utenbys holdt det for selvsagt at man ikke kunde stemme fraværende. De fleste av disse medlemmer i Mandal og Horten var dessuten hvervet for anledningen. Før 1898 fantes ikke ett medlem av Kvinnestemmerettsforeningen i Mandal, og i Horten bare tre! Forsamlingen vedtok styrebe-

slutningen om å forkaste de utenbys stemmesedler; derved blev 38 stemmer fra Horten og 28 fra Mandal underkjent. Men ett medlem av styret, fru Qvam, uttalte sig mot styrebeslutningen.

I diskusjonens hete forsøkte fru Randi Blehr å lese op et telegram fra medlemmer i Drammen, men dirigenten, Anne Holsen, skal efter sigende ha nektet henne ordet.

Ved avstemningen seiret styret med 51 mot 37 stemmer; den nye taktikk var dermed godkjent av de tilstedeværende. Men signalforandrerne, het det i en artikkel i «Dagbladet» (11. august 1898), var tross seieren i virkeligheten i minoritet, de opnådde bare et formelt flertall ved å sette ut av betraktning de utenbys medlemmer som holdt på det gamle program.

I pressen protesterte utenbys medlemmer heftig mot Kristianiamedlemmenes «egenmægtige optræden». Styret hadde ignorert foreningens virkelige majoritet, da det underkjente de skriftlige stemmesedler («Aftenposten», 8. februar, nr. 100.) Et medlem av Norges Venstreforening stemplet Kristianiaforeningens adferd som «et ulovlig overgreb», og uttalte i «Dagbladet» at de kvinner som ikke unte sine utenbys søstre stemmerett i foreningens anliggender, ikke kunde vente sympati for sitt eget krav på stemmerett.

7. *Landskvinnestemmerettsforeningen (L. K. S. F.) stiftes.*

På det stormende møte 31. januar fulgte sterk kritikk og mange utmeldelser. Og herunder modnedes den tanke å stifte en ny stemmerettsforening.

13 av dem som trådte ut, blandt dem Gina Krog og F. M. Qvam, sammenkalte de misfornøide til et møte den 12. februar 1898. Også Ragna Nielsen møtte op, «skjønt hun ikke var buden». Fru Nielsen bad Gina Krog om endelig ikke å splitte de stemmerettssøkende kvinner i landet. Ragna Nielsen var jo Gina Krogs kampfelle og arbeidskamerat i stemmerettskampen. «Som Gina Krog stod der på dirigentplassen,» forteller Fr. Mørck (Karen Grude Koht: Norske Kvinners Nasjonalråd, 1929), «så jeg det kostet henne stor kamp, men hun holdt tappert fast ved minoritetsbeslutningen: å danne en ny stemmerettsforening. Et øieblikk varte hennes nølen og klubben falt med de ord: «Hermed erklærer jeg *Landskvinnestemmerettsforeningen* for

stiftet!» Det var et stort øieblikk. Bannerføreren hadde ikke sviktet sin fane.»

Som mål satte den nye forening sig å arbeide for stemmerett for kvinner på *samme* betingelser som menn; det var altså Kvinnestemmerettsforeningens gamle program den tok op. Samme aften blev et styre på 3 medlemmer valgt, *F. M. Qvam, Olaug Løken* og *Fredrikke Mørck*. Gina Krog var så optatt med «Nylænde» at hun bad sig fritatt. Fru Qvam blev valgt til formann.

Med Landskvinnestemmerettsforeningens stiftelse 12. februar 1898 var splittelsen blitt en kjensgjerning. Det føltes smertelig for sakens tilhengere og satte sinnene i sterk ophisselse.

Da man et halvt års tid senere traff sammen i Bergen på det første norske landsmøte for kvinnesak, viste det sig at skismaet hadde avsatt adskillig bitterhet. Under en stemmerettsdebatt stod koryféene på begge sider hvast mot hverandre. «Forsamlingen deltes efterhånden i to Leire,» skrev en korrespondent til «Dagbladet» (11. august 1898), «den ene klappende til fru Nielsen og Anne Holsen, den annen til Gina Krog og Qvam.» Fru Qvam var nemlig blitt syk under sitt ophold i Bergen, men på hennes vegne optrådte hennes mann, statsråd O. A. Qvam.

Det kom frem at motsetningen var prinsipiell og ikke bare gjaldt taktikk. Således uttalte fru Nielsen fra selve dirigentplassen at kvinner på ingen måte burde ha *almindelig* politisk stemmerett allerede nu. De var uvitende og interesseløse. 99 av 100 gad ikke lese en politisk artikkel engang.

Ragna Nielsens ord vakte selvsagt forferdelse, efter sigende også blandt hennes meningsfeller. Men hun kunde med rette fremheve at situasjonen var blitt en annen nu. Samme år (21. april 1898) hadde Stortinget gjennemført nesten almindelig politisk stemmerett for menn; bare tyende og fattigunderstøttede stod ennu utenfor. Og når alle menn var blitt stemmeberettigede, var det uforsvarlig, mente hun, å søke om stemmerett for kvinner på samme betingelser som menn. Derfor måtte man ha alternative forslag. Hadde man hatt det, mente fru Nielsen og Kvinnestemmerettsforeningens folk, vilde kvinnestemmeretten ikke ha lidt et så ynkelig nederlag våren 1898. Et forslag om almindelig kvinnestemmerett fremsatt av Løvland, hadde nemlig samlet bare 33 stemmer. Det gjaldt nu først og fremst

å få ophevet den gamle bestemmelse at kvinnen var utelukket, *fordi* hun var kvinne. Hovedslaget var vunnet når først noen var kommet innenfor. Her hadde den gamle Kvinnestemmerettsforening en god forbundsfelle i «Verdens Gang». Dette blad uttalte at man burde foretrekke det mindre for slett ingenting. («Verdens Gang», 9. februar 1898.)

Skulde man be om stemmerett for en del kvinner bare, måtte de selvstendige kvinner, det vil si de selverhvervende ugifte, komme i første rekke. Svært få av de gifte hadde så stor egen inntekt eller formue at de kunde komme i betraktning. Dette var intet å gjøre ved, syntes Ragna Nielsen. Man kunde ikke si: «Kjære Storting, gi husmødrene stemmerett.» Husmødrene fikk selv sørge for å få en økonomisk basis å stå på.

Da hun og hennes tilhengere foreslo et slags censussystem, blev de beskyldt for å ha optatt «høires klassepolitikk». I en skarp og hatsk polemikk («Dagbladet» høsten 1898) mellem lederne av de to kvinnestemmerettsforeninger, fremholdt fru Qvam det meningsløse i å trekke frem de selvstendig «arbeidende» kvinner, forretningsdamer, lærerinner o. s. v. på bekostning av husmødrene. Som om husmødrene ikke bar sin meget vesentlige del av byrdene!

Naturligvis så også Kvinnestemmerettsforeningen det som sitt egentlige mål å gi kvinner samme rett som menn; men det er Landskvinnestemmerettsforeningens fortjeneste at den i sterkere grad arbeidet for å få de gifte kvinner med. Det var også taktisk nødvendig, da Stortinget ikke hadde noen interesse av å «premiere ekteskapsløshet». Det var fru Qvams egen datter, dr. *Louise Qvam*, som her fant den riktige løsning (se s. 231). Kvinnesakens ærverdige veteran *Berner* opfordret samtidig («Ringeren» nr. 1, 1898), kvinnene til å ta op arbeidet for en forandring av skatteloven. Det var en skam at gifte kvinner glimret ved sitt fravær i skattelistene. Hadde ikke direktør ved Statistisk Centralbyrå, A. Kiær, vist at hustruen bragte fellesboet en verdi av minst 400 kroner ved arbeide i sitt hjem.

Det føltes sårt at de to kvinnestemmerettsforeninger motarbeidet hverandre i den første tid; i grunnen var jo målet det samme, selv om det var et forskjellig livs- og samfundssyn, som skapte den forskjellige taktikk. Men det var dog heldig at det blev to foreninger. Ellers vilde det blitt enn mere oprivende strid.

Kvinnestemmerettsforeningen gikk ikke tilbake i medlemstall eller slagkraft efter at dens yngre konkurrent var trådt i virksomhet, snarere tvert om. Mange av våre mest begavede kvinnesakskvinner var knyttet til den; foruten Anna Holsen og Ragna Nielsen kan nevnes Anna Rogstad, Anna Mossevig og Cecilie Thoresen Krog.

8. Fru F. M. Qvam. Kvinnestemmerettsbevegelsens store leder.

Fra 1898 trådte fru Qvam som formann i Landskvinnestemmerettsforeningen i spissen for den norske kvinnebevegelse.

Fredrikke Marie Qvam, født *Gram*, er av god gammel trønderætt. Hun er født 1843 og blev i ung alder gift med den landskjente politiker *Ole Anton Qvam*. Alt tidlig hadde fru Qvam interesse for kvinnens frigjørelse; men hun kom først inn i det aktive arbeide i 55-årsalderen, fordi hjemmets plikter inntil da kalte på henne. Når mannen var på Tinget, hadde hun det ansvarsfulle og krevende overopsyn med ekteparets gård *Gjævran* ved Steinkjer. Der oppe bor hun fremdeles.

Fru Qvam hadde gjennem sin mann lært politikken og politikerne å kjenne og hadde fått forbindelse med mange av tidens mest innflytelsesrike personligheter. Da hun kom i kvinnesakens tjeneste, var hun trenet i praktisk arbeide, i administrasjon. Og hun kom uten den bitterhet som ikke så sjelden preget dem som hadde stått årtier i kamp og hadde følt sig tilsidesatt og ydmyket.

Hun hadde ingen glimrende ytre egenskaper; hun var ikke statelig og imponerende av skikkelse som Gina Krog, og hun kunde ikke beta massene ved blendende veltalenhet. Men hun hadde nettop det bevegelsen dengang trengte, herskertalentet, klokskapen, det sikre psykologiske blikk. Hennes fremtredende egenskaper er energi, ukuelig vilje og utholdenhet. Spøkende pleide hun tale om sin trønderske seighet. Hun er først og fremst et organisasjonsgeni, et handlingens menneske. Det er hennes fortjeneste, som det heter i en artikkel i «Dagbladet» (29. april 1902), i første rekke å ha ført bevegelsen «fra de store Teoriers slagne Landevei til det praktiske Livs udyrkede Arbeidsmark.» Hun hadde det intime kjennskap til landet, ikke bare til en hovedstadskrets; og det lyktes henne å samle kvinner over det

hele land til en virkelig folkebevegelse, inntil seieren var vunnet. Mange reiste sig mot hennes herskervilje og det blev bitter strid. Hennes cirkulærer til Landskvinnestemmerettsforeningens forskjellige ledd virker i kampårene som sverdhugg. Med sin utrettelige arbeidskraft var hun noen år samtidig formann i Norsk Kvinnesaksforening, Landskvinnestemmerettsforeningen og i Norske Kvinners Sanitetsforening. Hun holdt alle tråder i sin hånd, forstod, som det heter i «Dagbladet» (29. april 1902) å bruke enhver kraft, å sette alle evner i bevegelse og få dem til å arbeide for det felles mål.

Fredrikke Marie Qvam. Fotografi.

Manglet fru Qvam den egentlige evne til å fengsle en forsamling på et folkemøte, så kunde hun til gjengjeld ved personlig påvirkning vinne den enkelte for sin sak. På kvinnestemmerettssakens store dager var hun å se i Stortingskorridorene og tok da den enkelte representant under behandling. Hun sørget for at han på sin pult fant direkte henvendelser fra personer i hans egen krets.

Med stor uegennytte gikk hun til sitt samfundsarbeide. Hun skydde ingen anstrengelse, ingen personlige ofre; ofte hadde hun store utlegg, betalte av sin private kasse agitasjonsreiser og trykning av brosjyrer. De som har stått henne nær, fremhever den varme kjærlighet som bar hele hennes virke. Morsfølelsen var det drivende prinsipp i hele hennes arbeide, har man sagt.

Av stor betydning var det at fru Qvam vant sympati for kvinnesaken ved å sette i gang stort og nyttig samfundsarbeide. Hun blev bevegelsens leder i en tid da den hadde begynt å anta en mer praktisk karakter. Kvinnesaksforeningen var som nevnt i 90-årene nesten mer beskjeftiget med praktiske kurser i hus-

stell med videre, enn med å slå et slag for de store prinsipper. Denne retning, som blandt andre representeres av fru *Randi Blehr* med hennes varmtfølende hjerte og begeistrede henførelse, sluttet fru Qvam sig til med hele sin energi. Som formann i Kvinnesaksforeningen ivret fru Qvam for oprettelsen av «Fagskolen i huslig økonomi». Hun har store fortjenester av husstellsaken, som reiste fagskole på fagskole rundt om i landet. Ved å stifte og organisere *Norske Kvinners Sanitetsforening* (se s. 177) har hun satt en veldig kvinnehær i samfundsgagnlig virksomhet, har derved vakt tusener til forståelse og interesser utenfor hjemmets snevre område, har opdratt dem til det offentlige liv, og har på den annen side — og det er ikke mindre viktig — øket menns respekt og takknemlighet overfor kvinners innsats.

9. Landskvinnestemmerettsforeningen tar fatt.

I selve Landskvinnestemmerettsforeningens navn lå det et program. Det var en landsomfattende bevegelse den vilde skape. Stortinget tok ikke hensyn til krav fra en mindre krets interesserte kvinner i hovedstaden. Kvinnestemmeretten blev avvist 21. april 1898 med den begrunnelse at kvinner utover landet ikke hadde vist interesse for den. Nu gjaldt det å vekke den døde masse til å ønske og kreve sin rett.

Med fru Qvam som leder kom det med én gang fart i arbeidet. I 8 000 eksemplarer sendtes ut et tendende oprop til norske kvinner om å slutte op om den nye forening. Med stor energi blev det spredt utover by og bygd. Ved cirkulærer og privatbrev — fru Qvam var en mester i å skrive brev — opnådde man stor tilslutning.

Alt det første år fikk foreningen 10 utenbys underavdelinger eller ledd (Horten, Drammen, Hamar, Ålesund, Kristiansand S, N. Odalen, Trondheim, Steinkjer, Mære og Ytre Rendalen). Ved juletider 1899 var 9 nye ledd dannet og omtrent 750 kvinner innmeldt, samtidig hadde til sammenligning Kvinnestemmerettsforeningen bare 237 betalende medlemmer. I 1906 hadde L. K. S. F. vel 2 500 medlemmer fordelt på over 40 lokale organisasjoner. Ved århundreskiftet kunde man uten overdrivelse si at organisasjonen omspente hele landet.

Størst var tilslutningen i byene, men også bondekvinner slut-

tet sig til, om enn ikke i stort antall. Man har endog eksempel på at en kvinnestemmerettsforening i disse år blev stiftet oppe i en fjern fjellbygd, og det til og med i kirken like efter messen. Det var i *Vinje* hovedkirke i Telemark vinteren 1899. Det var tillyst avstemning om Blix' salmer skulde innføres. Mange møtte frem, kvinner også, for man hadde hørt at alle skulde få være med. Men presten meddelte at det ikke var tillatt å stemme for andre enn husfedrene. Det var en kongelig forordning fra 1873 som ennu gjaldt.

Kvinnene stod som de var «slegne paa munnen alle saman,» skrev en av de tilstedeværende til «Nylænde». «Å so harme, som me vart! «At me virkeleg ikkje fær vera med! Kva skal me gjera?» Soleis kviskra det rundt um. «Lat os faa istand ei kvendestemmeretsforeining», sa den eine. «Ja, lat os det,» sa fleire av dei andre, *me lyt gjera* noko no.» Ei gjente vart send avstad etter eit ark papir og ein blyant, og medan presten stræva med å skilja «husfedrene» sine fraa dei andre menn, som var komne for aa røysta, men som ikkje kunde kallast «husfedre», so skunda kvinnurne seg og skreiv namni sine paa lista, og daa mennene var ferduge med avrøystingi, var «Vinje kvendestemmeretsforening» skipa.» («Nylænde» 1899, s. 113.)

På avsidesliggende steder lyktes det å knytte en rekke enkeltmedlemmer til stemmerettsarbeidet. Disse utrettet ofte mere enn en hel forening.

Årsakene til Landskvinnestemmerettsforeningens imponerende vekst ligger foruten i fru Qvams fremragende føreregenskaper i foreningens heldige organisasjon. Styret bestod som nevnt av tre medlemmer; det fikk en stor, ja farlig makt, og kunde lede det hele med nesten diktatorisk myndighet. Oftest blev det fru Qvam som hadde hele byrden og ansvaret, og slik vilde hun ha det. I disse første år var den sterke koncentrasjon uten tvil et stort gode. Til tross for at alle tråder var samlet på én hånd, blev de utenbysboende trukket inn i de viktigste avgjørelser, iallfall der det gjaldt valg og endring av lovene. Hver som betalte kontingent, kunde stemme direkte eller pr. brev. Bare fem kvinner var nok til å danne et ledd. Leddet hadde gjennem et styremedlem rett til å avgi stemme i hovedstyret. Prinsippet var at hvert ledd og hvert enkeltmedlem skulde ha like rett.

Først da foreningen var blitt noe eldre og kvinnene mer

utviklet, trådte skyggesidene ved denne organisasjonsform frem. Landsmøtene blev uten betydning, og de enkelte kom til å stemme efter anvisning fra hovedstyret.

Men i farens stund når det skal utrettes noe, er det nyttig å samle makten på én hånd; fru Qvam kom da også til å sette hele sin ukuelige vilje inn på å beholde de gamle lover.

10. Nye forsøk på samarbeide mellem socialistiske og borgerlige kvinner.

Fra begynnelsen av 90-årene ser man stadig arbeiderkvinnene med i mennenes stemmerettstog 17. mai. I stemmerettstoget 1890 deltok således fyrstikkpakkerskene. Under deres fane, meddeler «Morgenbladet», ikke uten malise, hadde man «den Fornøjelse at se Fru Margrethe Vullum, Fru Redaktør Holst (Fernanda Nissen) og Fru Børstenbinder Jeppesen.»

17. mai 1891 deltok venstre for første gang offisielt i demonstrasjonstog for almindelig stemmerett og også borgerlige kvinner var med. Således forteller «Dagbladet» at en del kvinnelige studenter deltok i venstres tog i 1892, de hadde til og med forært de frisinnede studenter et stort trefarvet silkeflagg.

I slutten av 90-årene kom det til samarbeide mellem arbeiderpartiets kvinner og de borgerlige i kampen for stemmerett. Og denne gang utgikk initiativet fra arbeiderklassens kvinner. *Arbeiderpartiets Kvinneforening* innbød i 1899 en del kvinneorganisasjoner, også borgerlige, til et demonstrasjonstog 17. mai.

Det forberedende møte blev ledet av en av stifterne av Arbeiderpartiets Kvinneforening, *Gunhild Ziener*. Møtet var godt besøkt og der var god stemning, det blev også vedtatt at man skulde ha demonstrasjonstog. «Men spørsmålet om hvad det skulde stå på demonstrasjonsfanen, vakte en flere timers, til dels voldsom debatt. Kvinnesaksforeningens representanter var nok enig i at kvinnene var både forurettede og undertrykte, men å sette det på fanen vilde de ikke være med på. Møtet entes da til slutt om at det bare skulde stå «almindelig stemmerett også for kvinner».» (Sigrid Syvertsen: «Arbeiderpartiets kvinnebevegelse i Norge», 1934.) Kvinnestemmerettsforeningen besluttet å delta, mens Kvinnesaksforeningen på grunn av liten tilslutning holdt sig utenfor. Landskvinnestemme-

rettsforeningen avslo av prinsipielle grunner å være med, men uttalte at de enkelte medlemmer selvfølgelig ikke var bundet av beslutningen, opfordret dem tvert imot til å bli med. Hadde merket vært «Kvinnestemmerett», vilde L. S. K. F. med glede deltatt. Men man kunde ikke be om almindelig stemmerett for kvinner før denne var vedtatt for alle menns vedkommende, da det vilde være å vike fra foreningens gamle program, stemmerett for kvinner på samme betingelser som menn. Derved vilde L. K. S. F. ha sluttet sig til et enkelt parti; og det var efter dens hele prinsipp nødvendig å holde sig nøitral.

Kvinnestemmerettsforeningen var villig til å lempe sig efter forholdene, til å drive opportunistisk politikk, mens Landskvinnestemmerettsforeningen steilt holdt på den rene linje, selv om det skulde koste. Men L. K. S. F. fikk ingen blid medfart på grunn av sin vegring, og hele episoden kom til å gjøre kløften mellem de to stemmerettsforeninger dypere enn før.

Så blev Kvinnestemmerettsforeningen den eneste borgerlige forening som undertegnet innbydelsen til å delta i toget. De andre som innbød til stemmerettsdemonstrasjonen, var foruten Arbeiderpartiets Kvinneforening, *Avisbudenes Forening, Kvinnelige Tobakksarbeideres Forening. Maskinstrikkerskenes Forbund, Hjula Kvinnelige Arbeiderforening, Syerskenes Forening, Tjenestepikenes Forening, Kvinnelige Fyrstikkarbeideres Forening, Kvinnelige Sømarbeideres Forening, Kristiania Kvinnesangforening, Cigarleggerskenes Forening, Loge Lykkes Prøve, Setterskenes Klubb* og *Vikas Avholdsforening.*

I «*Tjenestepigen*» 1898 (nr. 2) finner man følgende refleksjoner om kvinnene og stemmeretten: «Ja tænk! ogsaa vi tjenestepiger vil være med i et tog, hvis formaal er at skaffe den ene halvpart af landets befolkning de rettigheder som den anden har. Vi er ikke istand til at begribe det rimelige eller fornuftige i, at de som er gode nok som mødre ikke skulde være gode nok ved valgurnen. Vi begriber ikke, at de der er betroede de tusind hjem udover landet, ikke skulde forstaa hvad der tjener til det bedste for disse hjem.»

Det er åpenbart at kravet på stemmerett var gått dypere ned gjennem 90-årene og var spredt videre utover. Det er eiendommelig å se kvinnesangforeninger og avholdslag demonstrere for stemmerett. I 1907 var det til og med en kvinnelig lappemisjonsforening som krevde politiske rettigheter.

Kvinnenes 17. mai-tog 1899 talte 2 000 deltagere og vakte veldig opmerksomhet. Da det passerte Karl Johans gate, blev det hilst med blomster og hurrarop. Det blev en meget smukk og verdig demonstrasjon, erklærte Gina Krog. «Arbeiderpartiets kvindeforening kan være stolt af sit verk. Det har faaet i stand en demonstration for kvindestemmeret, som indgyder agtelse, og det har vundet en seir for sit parti. Det har vundet den ved at vise kraft, klogskab, menneskekundskab og troskab mot sit partis program.» En adresse blev vedtatt, og en deputasjon sendt til Stortinget for å overrekke den. («Nylænde» 1899, s. 171.)

De samme foreninger gjentok demonstrasjonen året efter. Opropet som nu utsendtes, krevde politisk og kommunal stemmerett for kvinner i samme grad som for menn, så nu så det ut til at alle landets stemmerettssøkende kvinner skulde kunne bli enige. Men i 1903 besluttet Kvinnestemmerettsforeningen ikke å delta. Hos noen av de borgerlige kvinner var iveren kjølnet efterat de velstilte hadde fått kommunal stemmerett i 1901. Samarbeidet mellem arbeiderklassens kvinner og de borgerlige ophørte nu; men de fleste kvinnesakskvinner fortsatte kampen og vilde ikke hvile før *alle* kvinner var kommet med.

XIV. FØRSTE FORSØK PÅ Å ÅPNE ADGANG TIL EMBEDER

Kampen for å skaffe kvinner rett til å bli embedsmenn har ikke hatt slik betydning som stemmerettskampen. Adgangen til statens høieste og sikreste stillinger interesserte i første rekke bare det fåtall av kvinner, som takket være økonomiske forhold eller spesielle evner, nådde frem til en embedseksamen, mens kvinnestemmeretten gjaldt alle kvinner uansett stand og utdannelse. Og stemmeretten var jo ikke bare et stort mål, men det viktigste middel til å nå alle de andre rettigheter.

Arbeidet for å bane veien til embedene fylte da heller ikke kvinnesakskvinnene med den iver og glød og formådde ikke å samle dem, slik som striden for de politiske rettigheter hadde gjort. Ennu i 90-årene var kvinnesaksorganisasjonene lite optatt av spørsmålet, og for arbeiderkvinnene hadde saken liten eller ingen interesse.

*

Fra midt i 80-årene tok imidlertid venstrepressen til orde for en lov som åpnet adgangen til landets embeder. Både «Dagbladet» og «Verdens Gang» uttalte at lovene av 1882 (adgang til artium) og 1884 (adgang til embedseksamener) logisk måtte føre til at kvinner fikk rett til å bli embedsmenn.

Det var en ren rettferdighetshandling mot de kvinnelige studerende, skrev «Verdens Gang» (27. febr. 1891). En slik lov vilde også få middelbare virkninger av stor betydning; den vilde efterhånden heve den store urett mot kvinnene at deres arbeide blev dårligere betalt enn mennenes.

Så lenge det gjaldt poster fra en 300 til en 1 200 kroner pr. år, mente «Dagbladet» (9. febr. 1885), poster med lang

arbeidstid og arbeide som hverken kunde utvikle evne eller vilje, skulde nok kvinner få beskjeftigelse. Men i de høiere poster, der embedsstanden satt godt og lunt i det, i stillinger fra 3 000 til 12 000 kroner, der måtte de ikke slippe til. «Og vilde nogen foreslaa det, da skulde vi nok faa høre Skrig fra vore Konservative, eller rettere sagt, vi har allerede hørt det.»

Ikke mange måneder i forveien hadde en innsender i «Morgenbladet» (28. okt. 1884) uttalt sin frykt for at «den egentlige Kvindenatur ganske vilde forandres eller rent forsvinde», når kvinner blev ansatt i høie og ansvarsfulle stillinger — — «tror man,» heter det her, «at den Kvinde, der kanske i mange Aar har indehavt en fremskudt Stilling i Samfundet, en Stilling, hvis Arbeide og Besværlighed ikke alene har skjærpet Tanke og Evne, men ogsaa hærdet og staalsat Sindet, jeg gjentager, tror man, at denne Kvinde saadan med engang vil kaste alt dette overbord og ofre sig for de *nye* og hidtil *fremmede* Pligter med den blide Omhu og Kjærlighed, der altid maa findes hos Kvinden som Hustru og Moder? Neppe!»

I begynnelsen av 90-årene kom to forslag om kvinners adgang til embeder, begge private og fremsatt av venstremenn. *H. E. Berner* foreslo i 1891 *alle* embeder åpnet for kvinner, *V. Ullmann* i 1893 alle undtagen de geistlige embeder. Når Ullmann ikke tok presteembedene med, var det neppe av prinsipielle grunner, men vel i det håp at forslaget lettere vilde gå igjennem med den begrensning.

Statsmyndighetene, som så hurtig hadde åpnet alle utdannelsesanstalter for kvinner, forhastet sig ikke med disse lovforslag. Ennu var det bare noen ganske få kvinner som stod ferdige til å gå inn i embedsstillinger. I 1890-årene får man de første kvinnelige kandidater, *Marie Geelmuyden* i realfag (1890), *Kathrine Dahl* i jus (1890), *Clara Holst* i filologi (1896) og *Valborg Lerche* i teologi (1899).

Den tidligst utdannede kvinnelige læge i Norge er *Marie Spångberg Holt*. Snart fulgte flere efter. De kvinnelige læger hadde den fordel at de med engang kunde nytte sine kunnskaper. I og med sin embedseksamen fikk de som sine mannlige kolleger licentia practicandi.

Med rette kunde statsmyndighetene peke på at det foreløbig intet praktisk behov var for å åpne embedene for kvinner. Av betydning var det også at kvinnelige embedsmenn var ukjente

i det øvrige Europa. Flertallet i kirkekomitéen i 1891 hadde uttalt sin frykt for «de betænkelige Konsekvenser» ved med engang å nedbryte enhver skranke.

Men de uttalelser fra centraladministrasjonen og Universitetet som blev forelagt Stortinget først i 90-årene viser dog stort sett adskillig forståelse.

Professoren: Sig mig nu, hvad blir der af Børnene i Skilsmissetilfælde?
Kvindelig juridisk Kandidat: Børnene —? Børnene —? Dschja, hvad i Alverden skal der vel bli' af dem — —?

«Korsaren» 1894.

Enkelte stillinger fant man for anstrengende for den kvinnelige fysikk, således f. eks. distriktslægestillinger og politiembeder, og fra enkelte hold blev det sagt at chefsstillinger vilde være for krevende, men at de underordnede embeder nok kunde besettes med kvinner.

Justisdepartementet erklærte at dommerstillingene burde være de siste man åpnet for kvinnen, da man hadde liten tiltro til hennes evne til objektiv bedømmelse.

Det medisinske fakultet uttalte sig enstemmig for å åpne de medisinske universitetsstillinger for kvinner; det var et stort fremskritt siden den beryktede erklæring om kvinnelige læger av 1883, skrev Gina Krog. Det juridiske fakultet fant at loven

ikke burde hindre kvinner fra å bli embedsmenn, men antok at det for tiden ikke var grunnlovsmessig adgang. Grunnlovens § 92 forlanger nemlig at en embedsmann skal være norsk borger. Men hverken § 12 eller § 50 tydet på at kvinner blev regnet som borgere.

I de matematisk-naturvidenskapelige og historisk-filosofiske fakulteter blev det snaue flertall for å åpne Universitetets embeder for kvinner.

Men professor *Marcus Monrad* fant det nødvendig å gjøre sin mening gjeldende i et lengere meget karakteristisk særvotum.

Med vekt uttalte Monrad sig mot kvinners adgang til «tvertimod Sprog og Sæder at blive Embedsmænd». En embedsmann var nemlig i en begrenset sfære en representant for statsmakten og utrustet med statens autoritet. Derfor var det ulogisk å overlate denne representasjon til dem som ikke engang hadde almindelig borgerlig stemmerett. Men — føier Monrad til med gru — «der er dem, som consequent ogsaa sværme for at give Kvinder denne Stemmeret, men dermed har det dog vel endnu lange Udsigter.»

Det forutsettes at en embedsmann lever i og for sitt arbeide, «alle private og personlige Interesser maa være ganske underordnede.» Kvinnen var av naturen henvist til det personlige og private liv, hun vil ikke i den grad som mannen kunne leve i og for en offentlig stilling, — — — «og om hun undtagelsesvis kunde dette, *vil hun i Regelen aldrig blive antagen derfor*, man vil i hende stedse see Personen, Kvinden, ikke saa at sige den abstracte Repræsentation af Embedet og dets Anseelse.»

Iallfall vilde en gift kvinne ikke med hele sin sjel kunne gi sig til et embede. «Og man kan dog ikke for en Kvindes Tilstedelse til et Embede enten stille den Betingelse, at hun skal være og forblive ugift, eller forudsætte at hun skal leve i et slet Egteskab, som intet Egteskab er.»

Og kvinnens «umistelige, om end mindre fremtrædende, Virksomhed», kan ikke erstattes av en mann. En lov som gjorde kvinner til embedsmenn, vilde innføre «et nyt Princip angaaende baade Embedets Betydning og Kvindens hele Stilling, et Princip, hvorved begge Dele vil blive i Begrebet forrykkede.»

Åpnet man full adgang, vilde mange kvinner lokkes inn på embedsbanen og «saaledes paa den ene Side forøge Antallet

af Embedsaspiranter, hvoraf vi sandelig have mere end nok; paa den anden Side bringe desto flere Kvinder til i de bedste Ungdomsaar at øde sine Kræfter i Arbeider og Studier, der ville ødelægge deres Sundhed og gjøre dem uskikkede til deres egentlige Hverv som Kvinder.»

Han vilde si at den «nu paatænkte, saare betydningsfulde, man kan vel sige: skjæbnesvangre — Forandring *ingenlunde* er paakrævet af factiske og practiske Forholde, hverken af Embedets eller af Kvindekjønnets virkelige og sande Tarv, men paakaldes kun af en abstract og overfladisk, for Tiden udbredt Modetheori, der prunker med «Fremskridtets» Phrase, men hvis Sandhed og Berettigelse i bedste Fald er yderst tvilsom.» Det var nu «paa høi Tid at standse paa Skraaplanet».

Professor Monrads ord klang som en røst fra fortiden, og bare én av hans kolleger, *Ludvig Daae*, sluttet sig til ham. Men Daae ønsket dog å tilføie at kvinner med utvilsom videnskapelig begavelse nok kunde fortjene understøttelse, selv om han altså ikke gikk så langt som til å billige at de fikk anledning til å konkurrere om professorembeder.

I 1896 uttalte Justisdepartementets chef, *Francis Hagerup*, i et regjeringsforedrag, der han fremsatte centraladministrasjonens betenkninger, at det var mange offentlige stillinger som ikke hensiktsmessig kunde besettes med kvinner. En almindelig lov om like adgang for kvinner som for menn til offentlig ansettelse vilde derfor være for vidtgående. Hvor departementene fant at kvinner egnet sig til offentlige stillinger, skulde de ta initiativet til lovendringer som åpnet adgang.

Loven om de høiere skoler av 1896 uttalte at intet var til hinder for at kvinner kunde utnevnes til rektorer, overlærere og adjunkter.

Men først måtte den grunnlovsmessige hindring ryddes til side. I 1898 blev fremsatt en kongelig proposisjon om følgende tillegg til § 92: «I hvilken utstrekning kvinner skal kunne ansettes i embeder, bestemmes ved lov.»

Den 5. mars 1901 blev proposisjonen vedtatt enstemmig og uten debatt. Det konservative partis hovedorgan, «Morgenbladet», skrev i 1902 (nr. 53, 27. jan.) om grunnlovsforandringen: «Det nu indledede Skridt er naturlig.» Det viste sig i dette spørsmål som da det gjaldt kvinnestemmeretten, at høires motstand var brutt.

FRA SEIER TIL SEIER

DET NYE ÅRHUNDRE

XV. STEMMERETTSKAMPEN I DET 20. ÅRHUNDRE

1. Landskvinnestemmerettsforeningen fremsetter forslag.

I løpet av 90-årene syntes venstre som parti å ha kjølnet noe i sin interesse for kvinnesaken, mens høire efter hvert hadde vent sig til den radikale emansipasjon.

I januar 1901 kom et forslag fra ti venstretingmenn om almindelig kommunal stemmerett for menn, uten at kvinnene var så meget som nevnt engang. Og man hadde dog hatt de beste forhåpninger. I 1898 hadde Stortinget hatt til behandling ikke mindre enn 7 forslag om kommunal stemmerett for kvinner. Av størst betydning var et forslag fra dr. *Louise Qvam*, da det inneholdt den bestemmelse at gift kvinne skulde regnes for å ha opfylt grunnlovens stemmerettsbetingelser, når de var opfylt av ektefellen.

Av alle krefter prøvde Landskvinnestemmerettsforeningen å støtte dette forslag. Våren 1899 sendte foreningen Stortinget en petisjon som krevde stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn. Den hadde 12 000 underskrifter; disse var fra hvert eneste valgdistrikt i landet. Denne petisjon var Landskvinnestemmerettsforeningens første store bedrift alt efter et års forløp.

Odelstinget avviste ikke de 7 forslag, men oversendte dem til Regjeringen. De skulde nu behandles av den såkalte formannskapslovkommisjon, og ingen ventet derfor at stemmerettssaken skulde komme hurtig frem.

De ti venstretingmenns forslag om almindelig stemmerett for menn virket som en bombe. Skulde nu hver eneste mann slippe innenfor murene og hver eneste kvinne las i stikken. Tusener av intelligente kvinner, het det i agitasjonen, skulde settes i klasse

med fattiglemmer, sinnssyke og straffede menn. Indignasjonen ytret sig denne gang temmelig kraftig og kom til orde nesten overalt i landet. Kvinnestemmerettsforeningen protesterte i offentlig møte og i foretrede hos stortingspresident Carl Berner. Særlig de økonomisk selvstendige kvinner følte sig lumpent behandlet. Efter initiativ av *Trondhjems Kvinnesaksforening* sendte kvinner i Trondheim, Ålesund, Molde, Stenkjer og Larvik protester til Tinget. «Verdens Gang» og «Morgenbladet» forsikret at det var langt rimeligere å trekke de selvhjulpne kvinner inn i det offentlige liv, fremfor det «skattefri Mandkjøn.»

Og Landskvinnestemmerettsforeningen skred straks til handling. Tiden var kostbar. Da nyheten om de ti tingmenns forslag kom, satte fru Qvam sig øieblikkelig i bevegelse. Fra klokken 10½ en aften til klokken 1 neste dag fikk styret utarbeidet, vedtatt og innsendt til Stortinget et tilleggsforslag til de ti tingmenns. Det gjaldt almindelig kommunal stemmerett også for kvinner og blev vedtatt av ti radikale venstremenn.

Nu gjaldt det å vise at kvinnene over det hele land ønsket å få sin rett. Fru Qvam opfordret leddene til å sende inn til hovedstyret adresser med krav på stemmerett; hvor det ikke var ledd, samlet enkeltmedlemmer underskrifter; fra forskjellige møter kom det også petisjoner til Landskvinnestemmerettsforeningens styre i Oslo. Nu sørget fru Qvam for at det nesten hver dag kom en sådan adresse til Stortingets kontor. Tingmennene fikk inntrykk av et voksende krav; man kunde ikke lenger si at det bare var en hovedstadskrets som av forfengelighetshensyn vilde ha likestilling. Det måtte virke når f. eks. kvinner fra tynt befolkede distrikter langt nordpå som Alstahaug, Hemnes, Bjarkøy, Bardo- og Målselvedalen sendte bønnskrifter. Heller ikke kunde man si at stemmerett var et overklassekrav. År for år hadde som nevnt arbeiderkvinnene demonstrert den 17. mai for almindelig kvinnestemmerett.

En enkelt kvinne i Oslo, frøken *Rina Tønnesen*, talte nok våren 1901 imot og bad i et offentlig foredrag på kvinnenes vegne om å få slippe borgerlige rettigheter, men hun vant liten tilslutning.

2. Den første seier. Pinseaften 1901.

Det var et tidenes tegn at høire i konstitusjonskomitéen i 1901 uttalte sympati for kvinnestemmeretten; protestene kunde ikke «retfærdigen afvises», før kravet var prøvd av den lovgivende myndighet, het det.

Og ved første gangs behandling av stemmerettsforslagene i Odelstinget talte flere av høires fremtredende menn så ivrig for reformen at venstre fattet mistanke. *Gunnar Knudsen* gav på pussig måte uttrykk for denne stemning. «Timeo danaos et dona ferentes,» uttalte han, «det er utlagt, jeg er bange for høire, når de begynner å bli liberale.» Høire fikk da også høre at partiets kvinnesaksvennlighet ikke var opriktig, men bare diktert av frykt og hat til almindelig manns-stemmerett. Hagerup avviste bestemt denne beskyldning, det var ikke et «taktisk grep», når høire nu aktet å stemme for.

I virkeligheten var utviklingen innen det konservative parti gått rivende; bare et tiår før hadde menn som Heuch og Saxe pukket på Bibelens ord når det gjaldt å holde kvinnens selvstendighetstrang nede.

Av venstre talte *Abrahamsen, Bryggesaa* og *Castberg* med overbevisning og stor dyktighet for reformen. Men ellers merket man innen venstre irritasjon over at kvinnene hadde forsøkt å legge stener i veien for et av partiets yndlingsidéer, den almindelige stemmerett. «Straks det er tale om mannsstemmerett,» sa sorenskriver Abrahamsen, «kommer de hesblesende og vil være med.» Som tidligere skyldte man på at kvinnestemmeretten ikke stod på valgprogrammet; saken var for stor til å lures inn kjøkkentrappen, erklærte *Lasse Trædal*, den fikk vær så god gå hovedtrappen.

Særlig gikk *Oddmund Vik* voldsomt til felts mot forslaget og bebreidet både høire- og venstrefolk at de satt her og smigret kvinnene som om man var i en ballsal. Man skulde ikke være galant, men si sannheten.

Oppe på stortingsgalleriet satt foregangskvinnene, blandt dem Aasta Hansteen, og lyttet med spenning til diskusjonen. Men ved Oddmund Viks ord reiste Aasta Hansteen sig demonstrativt og forlot salen.

Almindelig kommunal manns-stemmerett gikk bare så vidt igjennem, men et forslag om kommunal stemmerett for kvinner

efter census fikk et overveldende flertall, i alt 68 mot 17 stemmer. Av de 17 var 7 høire og moderate og 10 venstre.

Fra galleriene braket bifallet løs, og det hørtes klapping av damehender, så fungerende president *Arctander* kalte til orden og truet med å la galleriene rømme.

Seieren var overveldende, og de kjempende hadde en befriende følelse av at nu var den prinsipielle motstand innen begge partier brutt. Likesom man hadde overvunnet prinsippet, skulde man nok overvinne tiden, forsikret Gina Krog. Dette var mer enn mennene hadde før siste utvidelse i 1896.

Så meget større blev skuffelsen da Lagtinget den 18. mai med 16 mot 13 stemmer (alle av venstre) forkastet Odelstingets beslutning. Man fant stemmerettsutvidelsen overilet og foreslo å oversende saken til Regjeringen.

Også mange menn var forbitret over «bakstrevet» i Lagtinget. «I disse Dagene tar jeg til at skamme mig over at være Mandfolk,» skrev *Halvdan Koht* i «Dagbladet» (22. mai 1901).

Den 22. mai tok Odelstinget saken op igjen. Og denne gang falt høirepartiet fra. Rolig og sikkert erklærte Hagerup at han ikke stod i strid med sin fortid når han nu bifalt Lagtingets anmerkning. Som varm venn av kvinnestemmeretten vilde han ikke ønske at den skulde trumfes igjennem.

Castberg ytret derfor til Hagerup og flere høiremenn at deres kjærlighet til kvinnesaken var av det slag at den «vil kvæle sin gjenstand», kvinnene kunde neppe være tjent med den. Også andre betvilte ektheten av høires interesse for saken. Med et meget knepent flertall, 44 mot 41, vedtok Odelstinget også denne gang kvinnestemmeretten. De 41 var det samlede høire plus venstremennene Arctander, Andersen, Karset, Nergaard, Christiansen og Moe. I alt var det 24 som var falt fra. Foruten høire og moderate stemte 6 venstremenn imot.

Nu så det mørkt ut. Men så kom «Braavendingen» i Lagtinget. Det var pinseaften 25. mai. Straks ved diskusjonens åpning erklærte *Braa* at han ikke torde ta ansvaret for at saken falt. Et personlig brev fra en av Landskvinnestemmerettsforeningens medlemmer hadde overbevist ham. Også denne gang optrådte statsminister *Steen* med all sin tyngde for reformen. «Da det kneb som værst for os, da traadte han frem og talte vor Sag,» skrev «Nylænde», da Steen gikk av som minister i 1902.

Med 15 mot 14 stemmer (Braa og Monthei Haug av venstre

gikk over) blev utsettelsesforslaget forkastet, og derved slapp stemmerettsloven en to-tredjedelsavgjørelse i Stortinget; den blev reddet gjennem et nåleøie.

Gleden var stor og ekte. «Ja, Pinsekveld!» skrev Aasta Hansteen, «Den skal være viet kvindernes ret og kvindernes sag! Mens kirkeklokkerne ringede ind til aandens fest, den første i det nye hundredaar, ringedes der ind en ny tid for kvinder i vort land. Et skjønnere symbol kan ikke findes for vor merkedag!» («Nylænde» 1901, s. 199.)

Men litt malurt i begeret var det jo. «Nylænde» kunde ikke skjule sin ergrelse over at menn og kvinner skulde gå til valg efter to forskjellige systemer. Kvinner måtte fremdeles nøie sig med den halve søsterlodd.

«Socialdemokraten» skrev 29. mai: «Med ublandet glæde og sikker forvisning om, at kvinderne skal opnaa fuld ligestillethed paa alle omraader, hilser vi den vedtagne beslutning, som et pintsebudskab til det arbeidende folk.» Det var en delvis gjennemførelse av en av partiets programsaker, og man kunde nu takke begge de to borgerlige partier for god hjelp.

*

Alt året før hadde man kunnet glede sig over et nytt fremskritt. Lov av 19. mai 1900 bestemte nemlig, at by- og herredsstyrene kunde velge menn og kvinner til medlemmer av *fattigstyret*.

Og i 1902 vedtok Stortinget efter et forslag av *Johan Castberg* en lovbestemmelse om at kvinner skulde være valgbare som *lagrettemenn* og *domsmenn*. Litt surt uttalte Gina Krog at nu skulde kvinner få dømme, mens det var dem forment å gi de lover man skulde dømme efter. Det var dog all grunn til å glede sig over reformen. Det var et tegn på øket tillit til kvinnene at man betrodde dem det viktige hverv å være legdommere. Loven banet dessuten veien for kvinners adgang til å bli fagdommere.

*

Ved loven av 29. mai 1901 blev omtrent 200 000 kvinner stemmeberettigede. Lovbestemmelsen var så vidtgående at det neppe kunde vært bedre dersom man ikke var gått til almindelig stemmerett. Censusgrensen blev fastsatt til 300 kroner på

landet og 400 i byene. Det beste var at hustruene kom med efter den regel frøken Qvam hadde foreslått. Det vilde, forsikret «Verdens Gang», bli en «gavnlig Modvegt mod Mandens Ensidighed og en del kvindelige Overdrivelser.»

Med hellig iver tok nu kvinnene fatt på de nye opgaver. Nu gjaldt det å vise at man hadde noe nytt å sette inn med, at man forstod å reformere samfundet og prege det med kvinnens humane og rene ånd. Det var kommunale valg alt om høsten, og nu måtte det komme frem at man satte pris på de nye rettigheter. Begge stemmerettsforeninger søkte med rørende alvor å dyktiggjøre kvinnene til samfundsarbeidet.

Den gamle Kvinnestemmerettsforening med *Anne Holsen* og *Ragna Nielsen* i spissen, utfoldet stor energi. Foreningen fikk dette år 119 nye medlemmer og nådde ved årsskiftet sitt største medlemsantall, 357. Begge stemmerettsforeninger satte i gang et vidstrakt oplysningsarbeide, holdt en mengde offentlige møter, trykte og utdelte brosjyrer av forskjellig art.

Men med hensyn til kvinnenes holdning til kommunevalgene kom de to leire til å følge helt forskjellige prinsipper.

Kvinnestemmerettsforeningen utstedte straks et oprop, der kvinner blev advart mot å binde sig til noe parti. I stedet opstilte foreningen en upolitisk liste i Kristiania. Først var det tanken å utpeke bare kvinnelige kandidater, men da man fikk høre kraftige protester mot en sådan isolasjonspolitikk, gikk man over til å sette også menn på listen. Til syvende og sist kom det med endog 30 menn og bare 12 kvinner.

Meningen med en sådan upolitisk liste var å få valgt inn i bystyret hederlige, uegennyttige personer, som ikke var smittet av partihat og partilidenskap. Først på denne måte kunde kvinnene bli det mildnende og forsonende element i samfundslivet. Det kommunale arbeide hadde intet med politikk å gjøre, hevdet man.

Eksperimentet falt imidlertid ikke synderlig heldig ut. Bare de to første på Kvinnestemmerettsforeningens liste, *Anne Holsen* og *Ragna Nielsen*, kom inn i bystyret. Også i 1904 gikk man til valg på upolitisk liste; men denne gang opnådde man bare å få valgt én representant, en mann!, og fra da av opgav foreningen sin egen liste.

Kvinnestemmerettsforeningen fikk kraftig støtte av «Verdens Gang», men fikk for det meste ellers høre sterke bebreidelser

i så vel den konservative som den liberale presse, og ikke minst fra kvinnehold.

Landskvinnestemmerettsforeningens ledelse hevdet straks og eftertrykkelig at man ikke kunde utrydde partiene ved å danne et nytt parti. Kvinnene måtte ikke reise omkring sig høie murer, men måtte gå inn i mennenes valgorganisasjoner for å lære. Foreningen opfordret derfor medlemmene til å slutte sig til de forskjellige partier, og anmodet alle partiorganisasjoner om å stille kvinner på valglistene.

Eftertiden synes å vise at fru Qvams fraksjon så klokest her; alle senere forsøk på skille lag og danne eget kvinneparti har vist sig lite hensiktsmessige. Kvinner har i almindelighet opnådd mer også for sine særinteresser innenfor de enkelte partiorganisasjoner.

Arbeiderpartiets kvinner, som alltid har hatt klart for øie betydningen av samarbeide med sine mannlige kolleger, valgte alt i 1901 den samme taktikk som Landskvinnestemmerettsforeningen. Efter foredrag av fru *Martha Tynæs* vedtok Arbeiderpartiets kvinneforening følgende resolusjon:

«Kvinder, samlet til massemøde, udtaler sig mod, at kvinderne optræder som eget parti ved kommende kommunevalg, idet man mener at dette kun bidrager til en sterkere sondring af kjønnene, hvilket kun vil være til skade for vore fælles økonomiske og sociale interesser. Derimod anbefaler mødet alle kvinder, der ønsker et kraftigt reformarbeide i Kristiania kommunestyre, at slutte sig til Arbeiderpartiet, da dette er det eneste parti, der helt anerkjender vore kravs gjennemførelse og derfor ogsaa selvfølgelig giver plads for et forholdsvis antal kvindelige repræsentanter paa sin valgliste.»

3. Til valgurnen for første gang.

Og så kom valget. Mange følte det som et historisk øieblikk, da norske kvinner for første gang la sine stemmesedler i urnen. Andre igjen var forarget og protesterte ved å stryke hver eneste kvinne på valglistene. Det skjedde i Kristiania, Trondheim og Drammen, og det fortaltes at kvinner var de ivrigste til å sørge for at deres medsøstre ikke blev valgt. Adskillige kvinner frabad sig valg. I Tromsø var det en kvinne, kumulert på høires liste, som bad om å bli strøket, da hun var redd for å

bli eneste kvinne i bystyret! Fra Kristiansand meldte man at mange menn forbød sine koner å stemme og at andre befalte dem å stemme på sitt parti. I de større byer var det godt fremmøte, men i over femteparten av landets herreder, i alt 116, blev ikke én stemme avgitt av kvinner! På landet stemte bare 9,5 prosent av kvinnene, i byene 48 prosent.

Man hadde ingen grunn til å juble over valgresultatet. Særlig var det dårlig i Kristiania. Av 48 høirerepresentanter var to kvinner, lærerinne, senere bestyrerinne ved Industriskolen, fru *Sophie Borchgrevink* og lærerinne frk. *Elise Heyerdahl*. Elise Heyerdanl blev i 1904 første faste kvinnelige medlem av Formannskapet. Hun er den første kvinne som kom inn i høires centralstyre (1909), og hun er stifteren av *Høirekvinners Klubb*.

Det parti som hadde båret kvinnesaken frem i dens trengselstider, venstre, fikk ikke en eneste representant i Kristiania kommune.

Det fineste resultat med hensyn til kvinner hadde socialistpartiet, nemlig 2 av 14. Valgt blev fru *Margareta Strøm* og fru *Martha Tynæs*.

4. Stemmerett i menighetsmøter og misjonsforeninger.

Ennu stod det viktigste igjen. Det var en pariakaste av kvinner, de fattigste, som måtte sitte hjemme under kommunevalgene. Og alle kvinner manglet den statsborgerlige stemmerett. Den stundet man mest efter. Uten den syntes kvinnesakskvinnene de hadde et mindreverdighetsstempel på sig, og at de intet kunde utrette. «Den kommunale stemmerett er god, meget god,» skrev Gina Krog, «men mest som veien til den statsborgerlige, ti det er lovgivningen det gjælder at faa tag i.»

I årene før 1905 fremsatte kvinnestemmerettsforeningene flere forslag for å opnå det man ønsket, men Stortinget syntes man fikk ta en pust i bakken. Man fikk se om kvinnene nyttet de rettigheter de alt hadde. Med full rett pekte man på at valgdeltagelsen i 1901 ikke var stor, især ikke på landsbygden.

Nu gjaldt det for feministene å bringe frem til valgurnen de store kvinneskarer som undlot å stemme enda de hadde rett til det. De stemmerettssøkende kvinner la derfor megen vekt på å

vekke interessen for kommunale saker, og deres oplysningsarbeide var ikke forgjeves. Man hadde ikke nøiaktige opgaver over valgene i 1904, men alt tydet på at deltagelsen fra kvinnenes side var blitt større. Man merket for øvrig en kvinnesaksfiendtlig stemning i hovedstaden; bare tre kvinner kom inn i bystyret mot seks ved forrige valg.

Men på det kirkelige område, der motstanden hadde vært seigest, skjedde i disse år merkelige fremskritt. Således fikk man i 1901 ved en kongelig anordning et nytt vielsesritual, som hadde fjernet skriftstedene fra Genesis og Paulus om kvinnens underdanighet. Og i 1903 opnådde kvinner stemmerett ved menighetsmøter på samme vilkår som menn. Bestemmelsen skyldtes den radikale kvinnesaksvenn, statsråd *Wexelsen*. Statsråden fikk da også fra et enkelt hold høre at denne proposisjon var «paaoktroieret den norske kirke»; men ellers merker man ikke uvilje overfor den.

Enn mer betegnende for det økede frisinn også blandt kirkefolket var det forslag som selve hovedstyret i *Det norske Misjonsselskap* fremsatte på selskapets generalforsamling i Bergen sommeren 1904. Det gikk ut på intet mindre enn stemmerett for kvinner på samme betingelser som menn. Kvinner skulde også bli valgbare ved kretsforsamlinger og generalforsamlinger, de kunde bli medlemmer av en lokalforenings styre, men ikke av kretsstyre og hovedstyre. Naturligvis hadde mange, ikke minst blandt lægfolket, betenkeligheter ved å innrømme kvinner disse rettigheter, og Paulus og det gamle testamente blev flittig citert. Men man følte sig i takknemlighetsgjeld til kvinnene, faktisk bragte de ved sitt opofrende arbeide til veie $^2/_3$ av Misjonsselskapets inntekter. På landsmøtet seiret hovedstyrets forslag med veldig majoritet (374 mot 71 stemmer).

Betydningen av denne avgjørelse i et strengt ortodokst kristelig selskap kan vanskelig overvurderes; kvinner som ellers stod kvinnesaksarbeidet fjernt, blev efter den dag trukket inn i en mektig organisasjons styre og forhandlinger. Det er for øvrig betegnende at disse kvinner ikke hadde bedt om andel i styrelsen, likesom kvinnesakskvinnene ikke syntes å legge synderlig vekt på denne seier i stemmerettsarbeidet.

I Det norske Misjonsselskap har kvinner nu adgang til kretsstyrene, og man mener at de også snart vil bli valgbare til hoved-

styret. I *Santal-* og *Buddhistmisjonen* står menn og kvinner helt på like fot. *I Kinamisjonsforbundet* derimot er kvinner ikke valgbare til generalforsamling eller hovedstyre, og har bare stemmerett og valgbarhet i de lokale foreninger. I *Frelsesarméen* er som bekjent kvinner og menn helt likestilt.

5. Nasjonal sammenslutning. Internasjonal orientering. Norske Kvinners Nasjonalråd stiftes i 1904.

Kvinnesaken er et moderne kulturfenomen og forløper omtrent ens i de forskjellige land. En verdenssammenslutning av kvinnesakens forkjempere måtte naturlig vokse frem, når bevegelsen hadde nådd en viss utvikling. Initiativet til en sammenslutning utgikk fra kvinnebevegelsens klassiske land, Amerikas Forente Stater. I 1888 blev *Det Internasjonale Kvinneråd (International Council of Women)* dannet i Washington under ledelse av kvinnestemmerettskampens «grand old woman», *Susan B. Anthony*.

I 1899 møtte *Gina Krog* til det internasjonale råds kongress i London som representant for en rekke norske foreninger. Her blev hun opnevnt til «æresvisepresident» for Norge, og fikk dermed til plikt i sitt hjemland å arbeide for et nasjonalt forbund av kvinneforeninger, som kunde tilsluttes verdensforbundet for kvinnesak.

Da Norsk Kvinnesaksforening holdt en nordisk kongress i Kristiania i Oslo 1902, blev det valgt en komité, som skulde hjelpe Gina Krog med dannelsen av en landsorganisasjon. *Betzy Kjelsberg*, Drammen, *Julie Randers*, Horten, *Fredrikke Mørck*, Oslo, *Anna Mossevig*, Oslo, *Karen Grude Koht*, Oslo og *Ellen Schjøtz*, Eidsvoll, blev medlemmer av denne hjelpekomité.

Norske Kvinners Nasjonalråd (N. K. N.) blev stiftet 8. januar 1904 og blev straks innmeldt i Det internasjonale Kvinneråd. Ved stiftelsen hadde i alt 26 ledd fra Tromsø til det sydlige Norge meldt sig inn, dels landsorganisasjoner, dels lokale råd.

De landsforeninger som er tilsluttet Nasjonalrådet, er av ulikeartet karakter; det er dels kvinnesaksorganisasjoner som Norsk Kvinnesaksforening, dels faglige sammenslutninger som Landslærerinneforeningen, Norsk Sykepleierskeforbund o. l., dels misjonsforeninger og andre kristelige foreninger, dels forbund

med humanitære formål som Norske Kvinners Sanitetsforening. Landsorganisasjonene er selvsagt helt uavhengige i sitt indre styre, men kan gjennem Nasjonalrådet komme i forbindelse med hverandre, og kan samlet optre med en ganske annen vekt enn de kan isolert. I 1935 var i alt 26 landsorganisasjoner ledd av Norske Kvinners Nasjonalråd. Av disse representerte den største, Sanitetsforeningen, vel 100000 medlemmer og den nest største, Norges Husmorforbund, ca. 25 000 medlemmer.

Nico Hambro.
Nasjonalrådets formann 1916—1922.

Til tross for et par forsøk lyktes det ikke Nasjonalrådet å få arbeiderkvinnenes organisasjoner tilsluttet. De har som tidligere nevnt, alltid følt sig mer solidarisk med sine mannlige partifeller enn med sine medsøstre av andre samfundsklasser. Heller ikke de nyeste organisasjoner, de mektige og godt administrerte bondekvinnelag, er innmeldt i rådet.

De tilsluttede landsforbund er stiftet uavhengig av Nasjonalrådet og til dels før det, men den annen gruppe av ledd, *lokalrådene*, er opstått på impuls av det nasjonale råd. Tre kvinneforeninger i en bygd eller en by er nok til å danne et lokalt kvinneråd. Det lokale kvinneråd er på et vis et nasjonalråd i forminsket målestokk. Kvinnerådene har arbeidet på forskjellig vis på de forskjellige steder, men har i alt vært organer for kvinners interesser, «stedets våkne samvittighet», kaller *Karen Grude Koht* dem i sin bok «Norske Kvinners Nasjonalråd. 25 år». (Oslo 1929.) De beste og virksomste har drevet et utstrakt oplysningsarbeide eller har gjort sig fortjent ved sociale tiltak. I 1935 var det i alt 42 lokale kvinneråd.

*

Nasjonalrådets styre består av 7 medlemmer; dets høieste instans er landsmøtene, som holdes hvert tredje år og er blitt kalt for «kvinnenes storting».

I mange land har det nasjonale råd vært en tom form og intet annet, ikke så hos oss.

Siden 1904 har en vesentlig del av det kvinner yder av samfundsarbeide samlet sig i Norske Kvinners Nasjonalråd. Det har skapt en fellesoptreden også når det gjelder kvinnesak i dette ords aller videste betydning, nemlig alt arbeide for samfundets trivsel, og især for dem som best trenger støtte, gamle, svake, barn og ungdom, de som er kommet på kant med samfundet. Ikke for intet er Nasjonalrådets motto likesom det internasjonale kvinneråds: «Alt hvad I vil at andre skal gjøre mot Eder, det gjør også for dem.»

Norske Kvinners Nasjonalråd har vært et trofast vakthold om kvinnesaken. Utallige henstillinger er sendt til Regjering og Storting, når kvinnens interesser har vært truet eller når nye reformer stod på trappene. Nasjonalrådet har et oplysningskontor og startet i 1920 ved den daværende formann, den varmhjertete, rikt utrustede fru *Nico Hambro*, den første socialskole i landet, «*N. K. N.s Sociale Kurser*» for unge kvinner.

Gjennem Nasjonalrådet har norske kvinner fått et utsyn utad, har følt sig i samband med kvinner over hele verden. Det sier sig selv at Nasjonalrådet har tatt op fredssaken på sitt program. Et kjempearbeide for å bygge freden mellem folkene var den kongress for I. C. W. som Nasjonalrådet fikk i stand i Oslo efter verdenskrigen, sommeren 1920. Stortinget ydet 50 000 kroner til møtets utgifter og åpnet selve stortingssalen til kvinnenes forhandlinger.

Når Norske Kvinners Nasjonalråd har kunnet yde så meget, skyldes det ikke minst de udmerkede formenn. Naturligvis var Gina Krog selvskreven som formann ved stiftelsen i 1904, hun stod i denne stilling til sin død i 1916, så fulgte fru *Nico Hambro*, og fra 1922 fru *Betzy Kjelsberg*.

*

De to kvinnestemmerettsforeninger her hjemme hadde straks i 1904 meldt sig inn i Norske Kvinners Nasjonalråd og blev derved ledd i et verdensforbund for kvinnesak.

Det Internasjonale Kvinneråds møte i Stortinget 1920.

Men samme år stiftedes på en kongress i Berlin en særskilt verdensorganisasjon for kvinnestemmerett «*International Woman Suffrage Alliance*». Også denne gang var initiativet utgått fra amerikanerinnene, og den 82-årige Susan B. Anthony blev kongressens hederspresident. Landskvinnestemmerettsforeningen blev helt fra starten innmeldt i den nye verdensorganisasjon.

Fra 1904 er norske kvinnesakskvinner gjennem Det Internasjonale Kvinneråd og Den Internasjonale Stemmerettsallianse blitt aktivt virkende ledd i verdensforeninger. Det er ikke tvil om at følelsen av å kjempe sammen med kvinner i andre land gav styrke og håp. Nu visste man at de fremstøt man kunde gjøre i eget land, også kom kvinner utenfor ens egne grenser til gode. Og norske kvinner fikk den glede å kunne meddele sine kjempende medsøstre at deres land var et av foregangslandene på kvinnesakens område. Fremfor alt gjelder det i stemmerettskampen.

6. 1905, et vendepunkt i kvinnestemmerettens historie.

1905 blev et merkeår i kvinnesakens historie. Kvinnene følte sig løftet av de store begivenheter, deres interesse for fedrelandet og dets skjebne var mer levende enn noensinne. Så meget sårere måtte det føles å stå helt utenfor avgjørelsene.

Straks Stortinget hadde besluttet at det skulde holdes folkeavstemning den 13. august, telegraferte Landskvinnestemmerettsforeningens formann, fru F. M. Qvam til stortingspresident Carl Berner: «Skal en folkeavstemning, som ligger udenfor vor forfatning, besluttes, maa kvinderne tages med.» Kvinner fra Trondheim sendte anmodning til Tinget om å legge det kommunale manntall til grunn, en anmodning som visstnok kom for sent. I pressen ytret mange, både kvinner og menn, ønsket om at kvinner skulde få delta.

Nettop nu nasjonen var i fare, trengte den alle krefter mente kvinnene: «Lad skrankerne falde, hug baandene over, som stænger kvinder ude, og I vil faa de bedste forbundsfæller, ti I faar dem, som forstaar tilbunds, hvad det vil si at føre en aarelang kamp mod den ydre overmagt for menneskehedens høieste goder, selvstændigheden, selvbestemmelsesretten og friheden.»

Men det vilde sinke avstemningen å få de stemmerettsløse med, og det hastet.

Så fikk da kvinner den tort at de ikke blev regnet med blandt «folket». Men de besluttet å glemme sin harme og legge våbnene ned. De følte bare trang til å vise at de var villige til å ofre alt for fedrelandet og at de var glade over det som var skjedd.

Spontant opstod rundt om i landet den tanke at kvinner kunde sette sine navn på lister som tegn på at de var enige i 7. juni-beslutningen. Man vilde få i stand en navneadresse av de stemmerettsløse. «Det brændte utover hele landet,» erklærte «Nylænde», «hvor ilden fænget først, er ikke saa godt at holde rede paa.» Et Rørosblad forteller at de første som iverksatte tanken var kvinner i Østerdalen, i Røros, derefter i Trondheim og Drammen.

Men det største løft tok vel Landskvinnestemmerettsforeningen. 2. august rykket foreningen inn i avisene et oprop med opfordring til å slå ring om 7. juni-beslutningen og tegne sig på navnelister. Det syntes vågelig gjerning; L. K. S. F. kunde skade sig selv om den nu ikke klarte å få nevneverdig mange under-

Kvinnenes avstemning i Drammen 1905. (Nr. 3 fra venstre fru Betzy Kjelsberg.)

skrifter. Ansvaret var tungt å bære for styremedlemmene i de dager, heter det i årsberetningen. «Lister, navne, telefon, telegraf, post og bud la beslag paa dem næsten døgnet rundt.» Vanskelighetene tårnet sig op. Styremedlemmene rundt om i leddene var bortreist i sommerferien; på landet var man travlt optatt med slåttonnen. Allikevel blev selv de dristigste forventninger overtruffet.

Navneadressene fikk en veldig tilslutning. Noen steder hadde også enkelte unge menn tegnet sig. Alt i alt blev det henimot 300 000 navn.

Den 22. august overrakte L. K. S. F.s styre listene. Om eftermiddagen takket presidenten i en liten tale kvinnene for deres varme fedrelandskjærlighet og leste så adressen, mens stortingsrepresentantene reiste sig og blev stående under oplesningen.

Alt før den tid hadde kvinnene fått i stand en organisasjonsadresse til Storting og regjering. Initiativet kom fra fru *Blehr*, formann i Norsk Kvinnesaksforening. Utførelsen av planen blev overlatt til Norske Kvinners Nasjonalråd. Denne foreningsadresse blev sist satt i gang, men den blev først ferdig. I alt hadde 565 foreninger både i og utenfor Nasjonalrådet under-

tegnet den. Hadde det vært tid, vilde omtrent alle kvinneforeninger i landet sluttet sig til.

Da en høitidelig deputasjon med Nasjonalrådets formann, Gina Krog, i spissen, overrakte Regjeringen adressen, uttalte fungerende statsminister *Løvland:* «Det er ennu mange vanskeligheter å overvinne, mange skjær å klare. Kvinnenes optreden i denne tid — ikke minst idag, er av stor verdi og til styrke og veiledning for dem som har ansvaret. Norske kvinners holdning i by og bygd i disse dager er et smukt blad i Norges historie og vil mektig bidra til å skaffe dem den rett de forlanger.»

Også ved folkeavstemningen 12. og 13. november om Norges fremtidige statsform blev kvinnene utelukket. Landskvinnestemmerettsforeningen sendte henstilling til Stortinget om å ta kvinnene med, skrivelsen blev referert, men fremkalte ikke en eneste bemerkning. Foreningen avslo alle opfordringer om å sette i gang en ny avstemning blandt de stemmerettsløse, en slik avstemning om kongedømme og republikk kunde splitte, mente fru Qvam. Og for kvinnene gjaldt det å stå samlet om den store opgave og legge all kraft på å utnytte den sympati de hadde vunnet ved sin optreden i 1905.

Så opnådde man for annen gang i 1905 en «mannfolkeavstemning». Mange var ergerlige og la ikke skjul på det. 1905 blev «et sorgens aar i den norske kvindebevægelses historie», skrev en kvinne i «Nylænde». «Der er i aar to gange appeleret til «det norske folk», der er utstedt opraab til «folket», vi staar udenfor. Kan der virkelig findes en kvinde her i landet, som ikke føler sig saaret ved at se regjering og storting behandle os saaledes som en laverestaaende kaste?»

Under øieblikkets skuffelse kunde det nok fortone sig som et nederlag for kvinnesaken, men i virkeligheten betegnet året et gledelig vendepunkt i kvinnestemmerettens historie. Henimot 300 000 kvinner hadde satt sine navn på stemmelistene, praktisk talt alle voksne norske kvinner, mente fru Qvam. Og denne avstemning hadde vært forbundet med store vanskeligheter; man hadde ikke statens administrative apparat til rådighet. Den store deltagelse imponerte myndighetene, man kunde ikke lenger påstå at den kvinnelige interesse bare omfattet det som foregikk innenfor hjemmets vegger.

Virkningen av kvinners aktive deltagelse skulde da heller ikke la lenge vente på sig.

7. *Stridigheter i Landskvinnestemmerettsforeningen.*

Lenge hadde Landskvinnestemmerettsforeningen virket til alles tilfredshet. Men efterhånden opstod misnøie her og der blandt de utenbysboende. Det man især anket over var at hovedstyret også fungerte som lokalstyre for Osloforeningen. Medlemmene utenfor Oslo følte sig i det hele tilsidesatt. De enkelte medlemmer i hovedstaden hadde like stor innflytelse som en hel lokalforening, mente man. På papiret hadde alle like rett, men i virkeligheten var det et forklædd fåmannsvelde. De fraværende medlemmer hadde intet annet å gjøre enn å stemme efter styrets direktiver. Årsmøtene blev til den rene karikatur, klaget man, til en aften der stemmesedler blev talt op istedenfor interessante og vekkende diskusjonsmøter. Det fantes utover landet så mange prøvede krefter, så mange tenkende kvinner, som det vilde være en vinning å få med i styret, men de kom ikke til. Endelig klaget man over at kontingenten var for høi, slik at leddene blev kvalt i økonomiske bekymringer og ikke kunde ofre tilstrekkelig på det lokale agitasjonsarbeide.

I 1902 kom disse klager høilydt til orde. Flere ledd som *Skien, Horten, Drammen, Bergen, Lillehammer* krevde revisjon av lovene. Hovedstyret burde økes fra 3 til 5 medlemmer og bli et virkelig landsstyre adskilt fra Oslo ledd. Noen vilde ha fastsatt i lovene at minst tre av styremedlemmene skulde være utenbysboende. Istedenfor den gamle avstemningsmåte, som gav hvert enkelt medlem adgang til å delta i valg, ønsket en del å få innført det representative system, slik at hver enkelt forening sendte delegerte til årlige generalforsamlinger.

På årsmøtene begynte det nu å gå hett for sig. Fru *Qvam* satte hele sin seige viljekraft inn på å få hindret lovforandring. Et felles styre med utenbysboende medlemmer stod for henne som et altfor tungvint apparat. Konferanser måtte da skje ved korrespondanse, men i stemmerettsarbeidet gjaldt det å handle hurtig i det gunstige øieblikk, eller så å stå fast og ingenting utrette. Landskvinnestemmerettsforeningen hadde vunnet stor fremgang med sin organisasjon, stadig nye ledd sluttet sig til, og i 1901 hadde man vunnet den første seier. Nu gjaldt det å vinne nytt land, forsikret hun, og ikke å øde tid, kraft og penger på ørkesløst lovmakeri. Gang på gang satte fru Qvam sin formannsstilling inn på å beholde de gamle lover, og hun blev ikke

kastet. Hun var forlengst blitt ett med Landskvinnestemmerettsforeningen, dens uundværlige leder.

Men leddene satte hårdt mot hårdt. Således var misnøien i Drammen så sterk at leddet til slutt meldte sig ut.

Endelig i 1908 måtte fru Qvam gi efter. Nye lover i den retning leddene hadde ønsket, blev nu vedtatt. Men da hadde kvinnesakens tilhengere vunnet en avgjørende seier i stemmerettskampen, en seier som ikke minst skyldtes Landskvinnestemmerettsforeningens innsats.

8. Kvinner får stemmerett og valgbarhet ved stortingsvalgene. 1907.

Bitter erfaring hadde lært at man ikke kunde opnå politisk stemmerett før den kunde bli programsak for partiene. Det hadde ikke nyttet bare med tilslutning fra enkeltmenn innen de forskjellige partier.

Stor var derfor gleden, da *venstrepartiet* i 1906 for første gang satte kvinnestemmerett på programmet. På landsvenstremøtet var det en del som ønsket å gjennemføre almindelig stemmerett for kvinner med en gang, en fremragende venstremann som *Georg Stang* talte for det. Men denne radikalisme seiret ikke. Valgprogrammets § 6 fastsatte statsborgerlig stemmerett for kvinner efter de regler som dengang gjaldt for den kommunale, det vil si stemmerett med censusgrense 300—400 kroner.

I sin første post på programmet lovte det *socialdemokratiske parti* å arbeide for almindelig stemmerett for kvinner både i stat og kommune. «Vi hilser dette skridt fra et af vore partier som et stort og betydningsfuldt fremskridt,» skrev Gina Krog. «Arbeiderpartiets kvinder, som har grundlagt 17. maidemonstrationen for kvindestemmerett, kan iaar delta i den med stolthed og glæde.»

Høire og samlingspartiet hadde ingen post om kvinners stemmerett. I februar erklærte «Morgenbladet» at det hadde sympati for reformen, men at tiden ennu ikke var inne; nu måtte de økonomiske opgaver stå i forgrunnen. Men flere av de konservative partiers kandidater hadde offentlig forpliktet sig til å gi sitt bifall til kvinnestemmerett i en eller annen form.

De kvinner som 13. august 1905 var kommet til Regjeringen med en hilsen fra alle landets kvinner, hadde fått høre fagre

ord og løfter. (Se s. 246.) Men forventningene blev skuffet. I Stortinget uttalte *Christian Michelsen* i trontalen den 27. oktober 1906 at kvinnens politiske stemmerett ikke var tilstrekkelig forberedt til å gjøres til bindende valgprogram. Både han og flere av hans kolleger i regjeringen hadde imidlertid under valgkampen uttalt sig for reformen, og regjeringsflertallet vilde selvfølgelig ikke legge hindringer i veien for dens gjennemførelse, hvis den fikk grunnlovsmessig flertall i Tinget.

Blandt de forslag konstitusjonskomitéen hadde til behandling, var et fra presten *Thorleif Homme*. Det gikk ut på en slags familiestemmerett, slik at hver husstand ved ett av sine medlemmer, mann eller kvinne, skulde kunne utøve borgerlige rettigheter og ha én stemme. Han hadde fremsatt samme forslag tidligere og fått det forkastet i 1895, 1901 og 1903; nu blev det ikke engang drøftet av komitéen.

Kvinnestemmerettsforeningens forslag hadde som vanlig to alternativer, et prinsipalt om almindelig stemmerett og et subsidiært med censusgrense 300, 400 kroner. *Louise Qvam* og *W. Konow* (H.) hadde fremlagt lignende forslag, mens *Landskvinnestemmerettsforeningen*, tro mot sine tradisjoner, bare krevde rett på like vilkår med mennene, altså almindelig stemmerett.

Ved stortingsvalgene fikk venstre 76 mann og socialdemokratene 10, så nu skulde det være håp om at en lov om innskrenket stemmerett kunde seire.

Men de stemmerettssøkende følte sig ikke trygge og la all kraft i agitasjonen. Den 23. januar sendte fru Qvam et manende oprop til kvinner om på alle måter å virke for at den gunstige politiske stilling blev nyttet. Selv virket hun utrettelig. Tross våkne netter og mange bekymringer holdt hun ut. I årets løp talte hun 21 ganger for kvinners statsborgerlige stemmerett. Mot formodning kom saken ikke op hverken i april eller mai. Henved fem måneder opholdt fru Qvam sig i hovedstaden for å påvirke sinnene og ha en hånd med i spillet.

Landskvinnestemmerettsforeningen bad alle leddene om å sørge for at hver stortingsrepresentant fikk en opfordring fra valgkretsens kvinner om å stemme for den statsborgerlige stemmerett. Lister til underskrift blev sendt rundt til alle ledd.

Likeledes anmodet fru Qvam alle ledd om å forme en direkte henvendelse til Stortinget og sende denne inn til hovedstyret,

som skulde besørge den innlevert. Ikke mindre enn 46 ledd efterkom anmodningen. 14 av dem var fra landdistriktene. Det var derfor ikke rett å påstå som en innsender i «Dagbladet», at landsens kvinner slett ikke blandet sig i «kvindesagskvindernes hylekor».

Adressen fra Lilleelvedalens ledd av Landskvinnestemmerettsforeningen, formann *Karen Mortenson* (g. m. Ivar Mortenson Egnund), lød slik: «Kvendi her i dalom maa slite jamhardt med manden og maa leggje paa seg like stor otte og andsvar som han, skal alt gaa vel. Difor krev me og same retten som han. Gjev os retten likso godt idag, so slepp me å koma att imorgo.»

Landskvinnestemmerettsforeningens hovedstyre sendte inn en kraftig adresse, som sluttet med disse truende ord: «Skuf os ikke ved at opsætte til I, tvungen af Forholdenes Magt, bliver nødt til at skaffe os den Ret, som vi beder om.»

Ved kvinnenes stemmerettstog 17. mai talte *Martha Tynæs* og det blev vedtatt en resolusjon, som krevde like rett med mennene og advarte mot å innføre en inntektsbegrenset stemmerett, da den vilde opretholde klasseforskjellen og sette 200 000 kvinner i en krenkende særstilling.

I konstitusjonskomitéen stemte 8 av 9 menn for statsborgerlig stemmerett, derav 3 av venstre (Carl Berner, Høstmark og Næss) og en av samlingspartiet (Thallaug) for inntektsbegrenset, og 3 av venstre og 1 socialist (Chr. H. Knudsen) for almindelig stemmerett.

Den eneste i komitéen som uttalte sig mot ethvert forslag om kvinnestemmerett var veterinærdirektør *Ole Malm* (samlingspartiet). Med et 9 sider langt særvotum og ved lange innlegg under stortingsdebatten den 14. juni 1907 drog han til felts mot kvinne-emansipasjonen. Det klang som en røst fra tidligere dager; siden biskop Heuch talte mot kvinnestemmerett i 1890 hadde man ikke hørt en så utpreget prinsipiell motstander av kvinnens rettigheter i nasjonalforsamlingen. Hans polemikk er like temperamentsfull som Heuchs, men mens biskopen var bevæbnet med Pauli ord, hadde Malm rustet sig med lesning av tyske rettslærde og som læge også med medisinsk litteratur. Felles for de to herrer er et utpreget mannfolksyn, en konservativ samfundsbetraktning og romantisk opfatning av kvinneligheten.

Begge fikk de den vanskjebne at de ved sine overdrivelser

og ved sin blindhet kom til å gagne den sak de vilde bekjempe, og at deres motstand fikk et skjær av latterlighet over sig.

Malm fremhevet at stemmerett og valgbarhet var en statsfunksjon og ikke en menneskerettighet. En mann har stemmerett for å tjene staten, ikke for å fremme sine egne interesser. Når mannen varetar statens tarv, varetar han på samme tid sin egen og kvinnens. Det er nemlig ingen motsetning mellem mannens og kvinnens interesser uten i det øieblikk da den ene vil trenge den annen til side i kampen for det daglige brød! De mange lovforandringer i de siste 50—60 år var et bevis for hvor lydhør mannen var overfor kvinnens krav. Det var ingen saker i Tinget som ikke menn kunde løse fullt ut uten at kvinner sitter der. Malm benekter at kvinnen står moralsk høiere enn mannen; alle de reneste, edleste karakterer i verdenshistorien har vært menn. Under stortingsdebatten om forslagene til statsborgerlig stemmerett fremgikk det tydelig at Malm fryktet for kvinnens overmakt. «— Skal vi nu foruden den indflydelse som kvinder har bag kulisserne, og som hun trods alt desværre altid vil komme til at beholde, ogsaa give hende statsborgerlig stemmeret, saa vil det ikke blive til at holde ud.» Marcus Porcius Cato sa i en glimrende tale mot kvinnene: «Vi romere hersker over hele verden, men over os hersker vore hustruer.» Det er det faktiske forhold, og saa skulde vi utvide deres indflydelse ved overhodet at gi fra os det lille vi har igjen.» Og patetisk føide han til: «Hvis De idag gir kvinnene statsborgerlig stemmerett, da går De over Rubicon, ikke for å vinne, men for å tape et rike.»

Malm påstod at landets dyktige og hederlige kvinner ikke ønsket stemmerett, og derfor skulde man ikke pålegge dem denne offentlige byrde. Og han gjør narr av de stemmerettslister som kom inn til Stortinget i 1907. Navnene var ført op uten angivelse av alder, nu det fikk man tilgi kvinnene!, ofte med samme håndskrift og med blyant; enkelte håndskrifter virket meget ungdommelige, mange navn var likelydende. Allikevel var resultatet bare 18 000 navn av 570 000 stemmerettskvalifiserte kvinner. Det måtte betegnes som komplett fiasko og viste hvor rotløst kvinnenes stemmerettskrav var. Men politikerne behandlet kvinnesakskvinnene med en slags overdreven velvilje og kurtoasi, med innsmigrende koketteri, blandet med frykt. Kvinnens rette virkefelt er hjemmet, hun skal fremme

et for statens bestående helt nødvendig organ, nemlig familien. Hennes kall er å «gjøre den mannlige kraft og intelligens fri i større formåls tjeneste.» Kvinnen er svak, hennes dømmekraft upålitelig, hun mangler det uhildede og personlige syn på sakene. Morskallet legger så sterkt beslag på henne at hun i lange tider er forhindret fra å forlate sitt hjem. Hun får velge mellem erhverv og hjem. Enten hustru eller postmester, påbød han.

Sterkt hjernearbeide gjør kvinnen syk, skaper illebefinnende hos henne. Alle fremskritt er gjort av menn. Det beste botemiddel mot den «naturstridige» kvinnebevegelse var å skaffe alle kvinner adgang til ekteskap, med andre ord å forbedre mannens livsvilkår. Hertil bemerket *Castberg* at 45 prosent av kvinner over 25 år var ugifte: «Hvis hr. Malm kan paavise noget middel til at skaffe disse 300 000 kvinder hus og hjem og mand og barn, da kunde han høres, men jeg tror ikke at den ærede repræsentant fra Hammersborg kan det.»

Det meste av tiden gikk med imøtegåelse av veterinærdirektørens særvotum og hans lange innledningsforedrag. En av dem som varmest talte for kvinnestemmerett, var Malms kollega på Oslobenken, professor *Fredrik Stang* (høire). «Skulde det ikke være en vinning for oss,» sa han, «om vi i det offentlige liv fikk hele den varme, rene og sterke følelse som kvinnen representerer. Skulde ikke også her i det offentlige liv den varme, den religiøse følelse, den moralske renhet vi alle erkjenner kvinnen har fremfor oss, skulde ikke den også her være på sin plass?»

Regjeringen *Michelsen* var taus under sakens behandling. «Den havde intet Standpunkt,» hånte «Dagbladet» (15. juni 1907.) Landskvinnestemmerettsforeningens forslag om almindelig stemmerett for kvinner, optatt i Stortinget av *Bryggesaa*, opnådde 73 mot 48 stemmer, altså ikke det nødvendige ⅔ flertall. Det fikk halvparten av det daværende offisielle venstres stemmer.

W. Konows forslag om statsborgerlig stemmerett efter census blev vedtatt mot 25 stemmer. Da den almindelige stemmerett var falt, opfordret *Chr. H. Knudsen*, socialistenes fører i Stortinget, sine partifeller til å stemme for den inntektsbegrensede stemmerett. Han hadde fått anmodninger både telegrafisk og i brev fra socialistiske kvinneforeninger om å forholde sig på den måte.

I Stortinget var galleriet tett besatt med damer. Sjelden

hadde man sett det lyse der oppe så smukt av bånd og sløifer og hvitt sommertøi som den dag. I losjene satt kvinnebevegelsens spisser. («Socialdemokraten» 14. juni.)

«Det var et stolt øieblik, da afgjørelsen faldt og repræsentantene standsede op foran storthingets loge for at lykønske sagens kvindelige forkjæmpere med den stort vundne seier,» skrev fru Qvam (L. K. S. F.s årsberetning 1907). «Man ilede ud i koridorene forat takke de repræsentanter som havde talt og stemt for kvinders ret. Det som næsten glædet mest var at man følte at repræsentanterne selv var lykkelige over at have øvet retfærdighed mod 300 000 af landets borgere. Alle jublede og skyndte sig til telegraf og telefon for at melde udfaldet til de i spænding ventende baade herhjemme og i udlandet.»

For mange kom lovbeslutningen plutselig og overraskende midt i alt gnyet omkring Mjøsreguleringen. Men gleden var stor og opriktig. Især var man takknemlig overfor dem som gjorde det offer å gi det betingede forslag sin stemme.

Det strømmet hilsener og lykkønskninger til Landskvinnestemmerettsforeningen, til «Nylænde» og «Nylænde»s redaktør fra alle verdens kanter, først og fremst fra nabolandene, men også fra en rekke européiske land og fra Amerika. Norske kvinners politiske frigjørelse betegnet et vendepunkt i striden. Norge var den første suveréne stat som gav kvinner politiske rettigheter.

Dennegang sluttet «Morgenbladet» sig til de mange lykkønskninger «af fuldt Hjerte», og ønsket «uden Forbehold» kvinnene velkommen til samarbeidet. Bladet var ikke imponert av «Malms paradoxale Pudsigheder» således som man i sin tid hadde vært av Heuchs likeså paradoksale meninger. Så hurtig var utviklingen gått, så absolutt hadde kvinnestemmeretten seiret på mindre enn to decennier.

9. Høire står delt.

Efter seieren 14. juni 1907 var man kommet til et kritisk punkt i stemmerettskampen. For mange stod det som om man nu kunde legge hendene i skjødet, man hadde jo opnådd det man vilde. Det var kvinnestemmerettsforeninger utover landet som

var nær ved å opløses, fordi en stor del av medlemmene ikke ønsket å arbeide for å skaffe *alle* kvinner politiske rettigheter.

Særlig høirekvinner var utsatt for den fristelse å glemme sine medsøstre, da de ifølge sitt samfundssyn ikke anerkjente almindelig stemmerett som et gode.

Men de som i alt ønsket virkelig likestilling kunde uansett politisk standpunkt ikke hvile, før full likhet var etablert. Således ser man nu begge de to kvinnestemmerettsforeninger skjønt enige om å virke for å opheve den begrensede stemmerett. De kom i disse år til å ha nøiaktig samme mål som arbeiderpartiets kvinner, men noe forsøk på samarbeide blev visstnok ikke gjort.

Det kunde ikke vare lenge før *alle* slapp innenfor, når det først var slått fast at kvinner ikke i og for sig skulde utelukkes.

Det var en for åpenbar urettferdighet å utestenge omtrent en kvart million kvinner, fordi de selv eller deres menn ikke tjente nok. I lengden var det uholdbart å gi det kjønn som hadde de slettest lønnede stillinger inntektsbegrenset stemmerett. Især var det urimelig å la hustruen være avhengig av sin manns skatteseddel. Hvis mannen ønsket å berøve henne stemmerett, kunde han simpelthen undlate å betale sin skatt.

De fleste arbeiderhustruer hadde visstnok stemmerett, men ikke få arbeider- og bondedøtre tjente så lite at de stod utenfor. Heller ikke hushjelper, vaske- og sypiker, håndverks- og fabrikkarbeidersker kom med.

I august 1908 foreslo *regjeringen Gunnar Knudsen* en grunnlovsforandring, som skulde gi kvinner almindelig statsborgerlig stemmerett. «Morgenbladet» (2. des. 1908) regnet dette for politisk spekulasjon av aller laveste art, et plumpt frieri av venstre. I 80 år hadde mennene kjempet for å få politisk stemmerett, men nu skulde kvinner være modne med et slag.

Det følgende år kom regjeringsforslag om almindelig kommunal stemmerett i forbindelse med endringer av formannskapslovene.

Ved valgene i 1909 hadde de forenede partier, høire og frisinnede venstre, ingen løfter gitt om utvidet kvinnestemmerett, og da disse partier vant en avgjørende seier, syntes utsiktene endog til almindelig kommunal stemmerett ikke store.

Det kunde lett drøie med regjeringsforslaget om almindelig

kommunal stemmerett, da det som nevnt var forbundet med forslag om andre lovendringer. Landskvinnestemmerettsforeningen fremsatte derfor et lignende forslag og likeså 5 stortingsrepresentanter (fire socialdemokrater og en arbeiderdemokrat).

Det var en seier for saken at ikke alene de 4 venstremenn i konstitusjonskomitéen i 1910, men også en frisinnet og to høiremenn tilrådet almindelig kommunal stemmerett. For første gang i kvinnestemmerettens historie var det ikke én i konstitusjonskomitéen som talte mot en stemmerettsutvidelse til kvinner. Det hadde nu vist sig, het det i den enstemmige innstilling, at kvinner ønsket stemmeretten og i stigende grad benyttet sig av den. Fra 1901 til 1907 var den prosentvise valgdeltagelse på landet steget til over det dobbelte, fra 9,5 pst. til 19,1; i byene var den i det samme tidsrum øket fra 48 pst. til 62,2, en valgdeltagelse som var nær op til mennenes. Og det var blitt klart at kvinnene ikke virket forstyrrende på den jevne og rolige utvikling.

I fellesmøte av høires og frisinnede venstres stortingsgruppe forsøkte, ifølge «Socialdemokraten» (27. april), en del av høire å motarbeide reformens innførelse på dette tidspunkt, men blev aldeles overstemt. Også i høirepressen hørtes advarende røster. «Morgenbladet» skrev 6. mai at innstillingen var et nytt utslag av politisk teoretisering: «Fordi man har begaaet en Overilelse m. h. til de mandlige Vælgere, skulde dog ikke deri være Grund til at gaa videre paa Letsindighedens Vei — — for at tækkes Damerne.»

Men «Dagbladet» (1. okt. 1912) rettet en takk til høire, som kom sent, men dog kom med, og uttalte sin glede over at en gammel venstresak var nær sin endelige seier. Senere kunde bladet ikke la være å spotte og antyde at nu hadde høire gjort en kuvending. Nu var kvinnen i partiets øine plutselig blitt en annen. Man ler ikke lenger av henne, men lytter til hennes tale. Kvinnen har fått opgaver utenfor hjemmet, har store gaver for politisk liv. Hun er nasjonens salt. Det vil si de av dem som hadde noe, de som alt hadde stemmerett; de andre hadde ingen gaver utenfor strømpestopning og matlagning.

Det som gav debatten om kvinnestemmeretten liv og farve, var statsråd *Arctanders* optreden både i Odelsting og Lagting. Statsråden, som talte helt på egne vegne og ikke på Regjeringens, advarte sterkt og inntrengende mot stemmerettsutvidelsen. I og

for sig var han en motstander av den almindelige stemmerett, men det var åpenbart at han fant den ennu mer forkastelig for kvinnenes vedkommende. Kvinnen var ikke klarhjernet, nøktern nok til å få den numeriske overvekt i kommunene. Hun vilde la sig lede av medlidenhet med de fattige og stemme for bevilgninger til alle slags sociale formål uten å tenke på hvorfra pengene skulde tas. Menn spurte: «Har vi råd til dette?» De vilde lettere forstå at en uvettig socialpolitikk vilde ødelegge næringslivet og i det lange løp ikke minst gå ut over småfolk. De hensynsløse socialistiske ledere vilde finne en ukritisk flokk hos disse nye stemmeberettigede og også hos mange kvinner som efter sine forutsetninger skulde være borgerlig innstillet. Vanvittig høi skatteprosent, forgjeldede kommuner, øket statsgjeld vilde være følgen om også kvinner fikk almindelig kommunal stemmerett.

Arctander erklærte selv at han ikke var noen prinsipiell motstander av kvinnesaken; som formann av den departementale formannskapskommisjon hadde han også i sin tid tilrådet inntektsbegrenset stemmerett for kvinner. Men man kan ikke komme fra at hele hans argumentasjon fikk en utpreget antifeministisk karakter. Den viste mistillit til kvinnens sunde sans, til hennes evne til saklig og rolig vurdering. Det er den gamle opfatning at kvinnen ukritisk lar følelsen og medlidenheten løpe av med sig.

I Odelstinget den 13. mai var det bare 10 mann som fulgte Arctander, og i Lagtinget 27. mai 7. De andre stemte for konstitusjonskomitéens innstilling.

Den 7. juni 1910 blev loven om almindelig kommunal stemmerett for kvinner sanksjonert. Arctander frarådet sanksjon, og da han i en så viktig sak var kommet i uoverensstemmelse med et overveldende flertall av alle partier i Stortinget, gikk han øieblikkelig av som statsråd.

*

Konstitusjonskomitéen av 1910, som enstemmig hadde uttalt sig for almindelig kommunal stemmerett, kom til å dele sig efter rene partilinjer, da det gjaldt den statsborgerlige. Igjen var det venstre som anbefalte å gjennemføre reformen straks, mens høi-

res og frisinnedes representanter rådet fra. Først 10. august 1911 blev innstillingen behandlet. Prinsipielt møtte stemmeretten denne gang ingen motstand. Der var ingen Malm, ingen Arctander til å skape sensasjon. Men det var ikke få av regjeringspartiet, således høires fører, president *Bratlie*, og *Hagerup Bull* (høire) som rådet til å vente. Norge var et foregangsland med hensyn til kvinnens stilling, og derfor burde man ikke innlate sig på eventyr. Man hadde bare gode erfaringer om kvinnenes offentlige optreden, men det var best å bie til over neste valg når man visste litt mere. Denne holdning var rent komisk, mente socialisten *Buen*, omtrent som man sier til en fattig mann: «Javel, mat har du rett til, og det skal du få, men du får vente til neste periode.»

Det var litt kjekl mellem høire og radikale om høires stilling til kvinnesaken, idet *Thallaug* mente høire stadig hadde hjulpet frem kvinnestemmeretten, mens *Bryggesaa* og andre hevdet at partiet alltid bare hadde strittet imot.

I april 1911 hadde den internasjonale stemmerettsallianses president, fru *Carrie Chapman Catt*, besøkt Oslo, og statsminister *Konow* hadde i en stilfull fest på Grand holdt hovedtalen for henne og hilst henne som lederen av den bevegelse, Norge var stolt av å ha fremmet. Mangen en kvinne som satt på stortingsgalleriene for å følge debatten 10. august fattet håp, da de så Statsministeren og flere av Regjeringen innta sine plasser. Men statsministeren forholdt sig taus. Flere venstrerepresentanter talte varmt for de 255 000 utelukkede, og Landskvinnestemmerettsforeningens forslag, optatt av *Havig*, manglet bare 7 stemmer på ⅔'s majoritet, 73 stemte for, 47 imot. De 73 var venstre undtagen lensmann *Aarnes*, socialistpartiet og 16 av høire og frisinnede venstre.

Man kan ikke undres over at mange ønsket å se tingene litt an. Men kvinnesakskvinnene var så forvent med medgang at de blev rent fornærmet. «Uten at komme med en eneste fornuftig indvending mot reformen,» klaget Gina Krog, «uten at anføre en eneste rimelig grund, gir man, under forsikringer om yndest og bevaagenhed, ordre til at en stor skare norske borgere skal behandles uretfærdig, de skal vedbli ved lov at være utskilt som en særskilt underklasse, naar det gjælder politiske valg.» Men i 1914, hundreåret for Norges frihet, måtte norske kvinners politiske frigjørelse være fullbyrdet. («Nylænde» 1911, s. 303.)

10. Alle politiske partier er for. Den endelige seier 1913.

I 1911 fikk kvinnene den glede en kortere tid å få en kvinnelig representant i Stortinget. Det var skolebestyrer *Anna Rogstad* (høire og frisinnede venstre), varamann for J. K. M. Bratlie. Da denne blev statsminister 19. februar 1912, rykket frøken Rogstad atter inn i Stortinget.

Ut på sommeren 1912 blev det kjent at *alle* politiske partier, høire, venstre, det norske arbeiderparti og det frisinnede venstre hadde almindelig politisk stemmerett på programmet.

Pionérene var strålende, nu vilde man få reformen velberget i havn til 1914. Triumferende erklærte Gina Krog: «Hvem skulde ha sagt det, da vi begyndte agitationen nogen faa i 1885, og hvem skulde sagt det opover i 90-årene under de store kampe for kvindestemmeret i Stortinget — at det konservative parti et snes aar senere sætter det videst gaaende forslag op som programpost at kjæmpe for.» («Nylænde» 1912, s. 260.)

At det ennu finnes motvilje innen høire, viser imidlertid en advarende redaksjonsartikkel i «Morgenbladet» (nr. 258, 1913), men man kan gå ut fra at den gjelder almindelig stemmerett og ikke kvinnens.

Det var den norske regjering som fremsatte forslag om politisk stemmerett for kvinner på samme betingelser som menn. Det var en enstemmig komitéinnstilling Stortinget fikk til behandling. Man kunde derfor ha det aller beste håp, og allikevel blev alle forventninger overtruffet.

Den 11. juni 1913 skulde spørsmålet behandles i Stortinget. Først drøftet man arbeiderpartiets forslag om senkning av stemmerettsalderen; og så klokken 10 aften refererte presidenten L. K. S. F.s forslag.

Det var sterk spenning hos de kvinner som hadde fylt losjer og gallerier for å opleve øieblikket. Ingen forlangte ordet. Ved voteringen blev hvert navn ropt op. Alle svarte ja, 111 stemmer.

Uten debatt og enstemmig blev grunnlovsendringen vedtatt. Dermed var kvinnenes stemmerettskamp avsluttet.

En gruppe kvinnesakskvinner som var samlet i diplomatlosjen, bad om foretrede for presidentskapet. Gina Krog blev valgt til ordfører. «Vi hadde aldri tvilet paa at vi skulde seire,» uttalte hun, «men at seiren skulde komme så stor og fullkom-

men, så stille og skjønn, som den kom i kveld, det hadde vi aldri drømt om.» Nu først var kvinnene stilt på like fot. På et viktig felt var rettferdigheten skjedd fyldest, hele kvinnekjønnet «løftet op fra sin underlegne stilling».

Anna Rogstad. Fotografi 1912.

Noen dager senere var våre stemmerettspionérer til stede på den internasjonale kvinnestemmerettsallianses kongress i Budapest. Der kunde Gina Krog fortelle om den endelige seier, om hvordan propagandaen blev begynt den 27. nov. 1885 med et foredrag, og hvordan en stemmerettsforening var stiftet like efter på det program. «Bare 12 medlemmer! Og hvor fjernt var maalet, og hvor steil veien, og hvor taarnet vanskeligheterne sig op. Og nu! Troen hadde flyttet bjergene.»

XVI. KVINNERS ADGANG TIL EMBEDER

1. Saken utsettes på ny. — Kvinner som sakførere og advokater.

I 90-årene hadde kvinnesakens tilhengere ikke vært synderlig interessert i spørsmålet om kvinners adgang til embeder; de hadde vært opslukt av stemmerettskampen; men fra århundreskiftet av kom det sterkt i forgrunnen. Først på den tid kunde man tale om et virkelig behov for å få adgangen til statens embeder åpnet. I 1902 hadde i alt 360 kvinner tatt artium, og det var ikke mer enn rimelig at de unge kvinnelige studenter krevde å få vite i hvilken utstrekning de kunde få bruk for sine kunnskaper. I 1902 blev «*Kvindelige Studenters Klub*» stiftet; den var til å begynne med kanskje mest en selskapelig forening, men tok snart op et arbeide for å skaffe de kvinnelige kandidater likestilling med de mannlige.

I 1904 fremsatte regjeringen *Hagerup* en kgl. proposisjon om kvinners adgang til embeder. Som justisminister fikk Hagerup (høire) formet forslaget slik at kvinner i det hele skulde være likeberettiget med menn ved besettelsen av embeder. Men de skulde ikke kunne ansettes som statsråder, offiserer eller prester. Heller ikke i overøvrighets-, politi- og fogedembeder. Undtatt var stillinger som direktører ved fengsler med helt eller delvis mannlig belegg og direktørembeder ved bergvesen, vei-, havnevesen o. l. Av internasjonale hensyn skulde kvinner enn videre utelukkes fra de konsulære og diplomatiske embeder.

Mot medisinaldirektørens uttalelse innstilte Hagerup på å åpne distriktslægeembedene. Større tvil hadde han hatt med hensyn til dommerstillingene; han trodde kvinner oftere enn menn manglet den nøkterne sans og den objektivitet som kreves av en dommer. Han mente imidlertid at lovgivningsmakten alt

hadde tatt standpunkt i denne sak ved å gjøre kvinner valgbare til lagrette- og domsmenn.

Proposisjonen i 1904 setter ikke som betingelse at kvinner som embedsmenn skal være ugifte: «Man antager nemlig, at det trygt kan overlades til vedkommendes egen bedømmelse, hvorvidt hendes stilling som hustru og i tilfælde moder lægger saa stærkt beslag paa hendes evner og tanker, at det vil hindre hende fra paa fuldt forsvarlig maade at varetage de pligter, som en embedsstilling maatte paalægge hende.» Statsminister Hagerup hadde som man ser, stort sett bevart sin gamle tillit til den kvinnelige natur og de kvinnelige instinkter.

Stortingets justiskomité fant forslaget for vidtgående. Flertallet hadde liten lyst på å gjøre kvinner til dommere og distriktslæger. Enkelte ønsket ikke engang å gi en almen regel om kvinners adgang til statsstillinger, for så å opstille undtakene, men vilde opgi noen få embeder som kvinner skulde kunne søke.

Da flertallet fant at kvinnelige embedsmenn var noe helt nytt og uprøvd i Europa, og at saken var lite drøftet blandt publikum og i pressen, innstilte det på at forslaget ikke skulde tas under behandling det år, og på at administrasjonen skulde innhente flere erklæringer, fremfor alt fra dommerstanden og distriktslægene. To medlemmer av komitéen, formannen, sorenskriver *Havig*, og *Skilbred* (begge venstre) stemte for å behandle saken straks.

Med blandede følelser mottok man i kvinnesaksleiren den kongelige proposisjon og komitéinnstillingen. Gina Krog var forarget over at man nu igjen skulde innhente erklæringer. «Det er den gamle metode,» skrev hun. «Naar det gjælder kvinderne, sendes der først bud rundt til alle fordommene i landet, for at faa dem til at møde fuldtallig op. Der sendes bud til mænd i embedsstillinger, og disse mænd har i regelen vanskeligst for at tænke sig muligheden af at kvinder skulde kunne beklæde nettop det embede de selv indehar.» («Nylænde» 1904, s. 49.)

Norsk Kvinnesaksforening og kvinnesaksforeningen i Bergen sendte heftige protester.

Til tross for at statsminister Hagerup med megen varme talte for en realitetsbehandling, besluttet Odelstinget imidlertid den 3. mars med 46 mot 41 stemmer å utsette saken.

*

Det samme Odelsting som hadde vist betenkeligheter ved å gjøre kvinner til embedsmenn, hadde dog noen måneder før vedtatt en lovbestemmelse som gav kvinner rett til autorisasjon som *sakførere* og *advokater*. Alt i 1896 hadde Kristiania Advokat- og Sakførerforening enstemmig gått inn for denne reform. Flere sakførerforeninger landet rundt hadde sluttet sig til.

I Odelstinget gikk lovbestemmelsen igjennem mot 3 stemmer, *Alfred Eriksen* (socialdemokrat), *Foshaug* (socialdemokrat) og *A. Berge* (v.). Eriksen erklærte at han ikke i prinsippet var imot likestilling mellem kjønnene, tvert imot. Men her gjaldt det en næring, som han ikke ønsket skulde utvides, da sakførernes herredømme var en ulidelig byrde for folk.

I Lagtinget stilte høirerepresentanten *Grændsen* et utsettelsesforslag, som imidlertid blev forkastet med 19 mot 10 stemmer. Debatten viste at antifeminismen langt fra var dødd ut. Grændsen besværte sig således over den nye kultur som «Darwin og konsorter» hadde ført inn over det norske folk. *Holsen* (samlingspartiet) citerte ved velbehag Heuchs ord om «kvinneemansipasjonen og andre laster» og *Lind Johansen* (s.) talte smukke ord om å spare kvinnen for kampen om det daglige brød.

Loven om kvinners adgang til å bli sakførere og advokater blev sanksjonert 20. februar 1904. Samme dag loven trådte i kraft, åpnet *Elise Sem* sitt kontor som overrettssakfører. I 1912 tok hun advokaturen og blev dermed Norges første kvinnelige advokat.

*

Også i 1905 (27. mars) besluttet Odelstinget å utsette proposisjonen om kvinners adgang til embeder, denne gang med 48 mot 33 stemmer. Stortingsrepresentanten *Gunnar Rysstad* raste mot kvinnefrigjørelsen, som opmuntret «mellemformer av menn og kvinner — som ikke er noen ting helt.» Men han fikk ikke flertall for sitt forslag om å innhente erklæringer fra landets embedsmenn og fra kommunestyrene.

Protestene mot utsettelsen lot ikke lenge vente på sig. I april sendte kvinnelige akademikere, sammenkalt av «Kvindelige Studenters Klub» en henstilling til regjeringen om snarest mulig å ta saken op til fornyet behandling. Statens embeder burde åpnes for kvinner på samme betingelse som for menn. «Vi anser det for en uretfærdighed og en inkonsekvens i vor lovgivning,»

Advokat Elise Sem for skranken. Tegning av Øivind Sørensen 1911.

heter det, «at vi udelukkes fra konkurrencen om de stillinger, som vor uddannelse skulde berettige os til.»

Norsk Kvinnesaksforening holdt et stort demonstrasjonsmøte i Studentersamfundet 8. mai 1905. Flere stortingsrepresentanter var til stede. *Cecilie Thoresen Krog* innledet og var dirigent, derefter talte *Ragna Nielsen, H. E. Berner,* dr. phil. *Emily Arnesen* og *Gina Krog*. Enstemmig vedtok man en anmodning til statsmaktene om å åpne *alle* statens embeder for kvinner: «Enhver indskrænkning vil enten være unødig eller skadelig,» het det i resolusjonen. «Konkurrencen og de praktiske forhold vil hindre ansættelsen af dem i embeder, hvortil de ikke er skikket. Ingen har kompetence til paa forhaand at træffe nogen afgjørelse herom.»

I alt sendte 10 kvinnesaksorganisasjoner uttalelser til Stortinget. Henstillingene bragte som ventelig intet resultat; konflikten med Sverige og unionsopløsningen tok alle politikeres kraft og interesse.

Men i 1906 hadde feministene den glede å se en kvinne for første gang utnevnt til norsk embedsmann. Det var cand. real. *Mathilde Schjøtt*, som det år blev adjunkt i Stavanger.

2. Loven av 9. februar 1912.

Endelig i 1911 kom et nytt forslag om kvinners adgang til embeder. Det var fremsatt av regjeringen Konow, som representerte de to konservative partier, høire og frisinnede venstre. Forslaget som først og fremst skyldes justisminister *Herman Scheel*, utmerker sig ved stort frisyn. I motiveringen uttales det at det stod i bestemt strid med statens interesser å utelukke kvinner fra å ansettes i embeder. Kvinner hadde vist at de kunde klare mange offentlige stillinger, ja det fantes embeder som de sannsynligvis vilde vareta bedre enn menn. Å åpne denne adgang var en naturlig konsekvens av den utvikling som var foregått. Særlig vilde det være urimelig å nekte kvinner å bli embedsmenn efterat de fra 1907 var betrodd det ansvarsfulle hverv å være stortingsrepresentanter. Det var ganske naturlig at de følte det som en urettferdighet at de blev utestengt fra de av statens stillinger som var best lønnet og mest betrygget. Saken blev antagelig regnet som en prinsippsak, så at dens betydning ikke stod i likefrem forhold til antallet av de kvinner som vilde nyte godt av loven.

I proposisjonen nevnes at ved utgangen av 1910 hadde i alt 66 kvinner tatt embedseksamen.

Denne gang fant ikke Justisdepartementet det nødvendig å foreslå så mange innskrenkninger i kvinners adgang til embeder. Istedenfor de 12 undtak som proposisjonen av 1904 hadde opstilt, kom det nu bare 5.

Lovutkastet lød således:

§ 1. Kvinner kan under de samme betingelser som menn ansettes i statens embeder med de undtagelser som er fastsatt i § 2.

§ 2. Kvinner kan ikke ansettes i:

1. embedene som medlemmer av kongens råd,
2. geistlige embeder i statskirken,
3. diplomatiske embeder og konsulembeder,
4. militære og civilmilitære embeder,
5. embeder som herefter oprettes og for hvis vedkommende det ved oprettelsen bestemmes at det i dem alene skal kunne ansettes menn.

Selv Gina Krog måtte innrømme at regjeringsforslaget av 1911 betegnet et fremskritt. Det tydet dog på at begrepene var «klarnet» en smule.

27. april 1911 sendte *Norske Kvinners Nasjonalråd* en anmodning til Stortinget om å åpne *alle* embeder.

Justiskomitéens flertall blev imidlertid stående ved de innskrenkninger som regjeringen hadde foreslått.

Under Odelstingsdebatten i januar 1912 fremsatte *Sælen* (høire) sitt mindretallsforslag fra justiskomitéen. Det gikk ut på å gi kvinner rett til å søke bare 9 slags embeder, men ellers utelukke dem.

Det var imidlertid bare 9 som stemte for å legge Sælens forslag til grunn for behandlingen, nemlig 7 høiremenn, 1 frisinnet venstre og 1 socialist (Alfred Eriksen). Ingen av venstre stemte for.

Bortsett fra uttalelser fra Sælen og *Lothe* (høire), var det lite antifeministisk stemning å spore i Odelstinget. Fremtredende menn som statsråd *Scheel*, høirerepresentanten *Hagerup Bull* og venstrerepresentanten *W. Konow* (Hedmark) anbefalte en utstrakt adgang til embeder som en rettferdssak mot kvinner.

Av stor interesse var det at så vel Hagerup Bull som W. Konow, begge jurister, hadde stor tiltro til kvinner som dommere. Om kvinners evne til objektiv bedømmelse uttalte således Hagerup Bull: «Jeg tror at noen hver iblandt oss har i livet støtt på kvinner, hvis objektivitet, hvis sinnsro og likevekt, hvis klare blikk likeoverfor omstendigheter og personer, har vært sådan, at vi sier, vi bøier oss fullt så godt like overfor dette syn som like overfor noen manns syn.» Konow påstod det var en mannfolkopfatning at kvinner ikke kunde være dommere; kvinner var likeså rettferdige, kanskje rettferdigere enn menn. Det var ingen tvil om at de kunde være «like skarpsindige og ha like gode evner i mange retninger i livet, også i jus.»

Et forslag fra *Oddmund Vik* (venstre) om å åpne alle embeder for kvinner undtagen statsrådsembedene, vant dog ikke tilslutning fra flere enn 28 Odelstingsmedlemmer. Av de 28 var 3 frisinnede venstre, resten venstre og socialister, men ikke én høiremann.

Regjeringsforslaget blev vedtatt både i Odelsting og Lagting.

Ved voteringene fikk man bekreftet at kvinnesak ikke lenger ubetinget var en partisak, men for en del avhang av den enkeltes temperament. Stort sett gjaldt det dog enda at høire og frisinnede venstre, som stod høire nær, var tilbøielige til en meget langsom og forsiktig reformpolitikk, mens venstre for en del vaklet, men stort sett fulgte sine tradisjoner. Socialdemokratene var de sikreste og voterte nesten undtagelsesfritt for lovforslag som trakk kvinnene inn i samfundslivet.

En redaksjonsartikkel under hammeren i «Aftenposten» (1912, nr. 33), like efter lovforslagets første behandling i Odelstinget er karakteristisk for de konservatives holdning. Man synes det er godt og vel at kvinner vederfares rettferdighet, men stiller sig ellers nokså skeptisk overfor hele bevegelsen. Som «Aftenposten» sier i nevnte artikkel: «Det er ikke lidet karakteristisk at Kravet paa lige Rettigheder altid spiller en saa betydelig Rolle i Kampen for Kvindesagen. Der tales mindre om lige Forpligtelser.» — — — «Kvindebevægelsen har ofte mindet os om gjærende Vin, som endnu havde meget igjen, før den var modnet og klaret. Men at der i denne gjærende Drik var en ædel Drue, har vi altid erkjendt.»

3. Statsrådsembedene.

I 1914 kunde Gina Krog gledestrålende skrive om den «overordentlige virkning» loven av 1912 hadde hatt. Ikke lenge efter at den blev sanksjonert, var dr. philos. *Kristine Bonnevie* blitt utnevnt til ekstraordinær professor i zoologi. Og «vi hadde ikke trodd,» skriver Gina Krog, «vi saa snart efter den omtalte reforms indførelse skulde set kvinder i dommer- og distriktslægeembeder i de mest veirhaarde distrikter i vort land.» («Nylænde» 15. mai 1914.)

Men fremskrittskvinnene kunde ikke være tilfredse før *alle* embeder blev åpnet og full likestilling var gjennemført. Særlig har de satt meget inn på å få adgang til statsrådsembedene og til de geistlige embeder.

Efterat kvinnene hadde opnådd stemmerett og valgbarhet til Stortingsvalgene på like fot med mennene, stod det som en besynderlig inkonsekvens at de ikke kunde utnevnes til statsråder.

De sakkyndige hadde uttalt at det måtte grunnlovsforandring

til. Samlingsregjeringen *Konow (S. B.)* foreslo derfor i 1911 å forandre ordene i § 12: «Fædre og Sønner, eller to Brødre, maa ej paa samme Tid ha Sæde i Statsraadet» til «Ægtefæller, Forældre og Barn, eller to Søskende maa ej paa samme Tid ha Sæde i Statsraadet.»

Flertallet i konstitusjonskomitéen i 1914 (høire og venstre) fant at det ikke var trang til denne reform og rådet fra, skjønt det ingen prinsipielle innvendinger hadde. I Stortinget 28. februar talte venstres fører, *W. Konow* (Hedmark) mot forandringen, og statsråd *Abrahamsen* (v.), *Friis Petersen* (v.) og *Chr. Holtermann Knudsen* (s.) for; den siste hadde dissentert i konstitusjonskomitéen. Forslaget falt mot 44 stemmer. Høire stemte imot, socialistene for forandringen, venstre stod delt, idet vel 40 venstremenn stemte imot og dermed sviktet partiets tradisjoner.

Professor dr. Kristine Bonnevie i sitt laboratorium. Fotografi.

Regjeringsforslaget blev fremsatt på ny og vedtatt av Stortinget 8. april 1916 med 91 mot 14 stemmer. De 14 som stemte imot var 7 av høire, deriblandt *Bratlie*, *O. B. Halvorsen* og *I. Lykke*, 6 av venstre, deriblandt *J. L. Mowinckel* og en uavhengig, professor *Sem Sæland*.

Ved grunnlovsvedtak av 1. mars 1922 er § 29 endret sådan at det under sykdom og forfall skal kunne konstitueres ikke bare menn, men også kvinner til å ta sete i statsrådet. Forandringen blev enstemmig bifalt av Stortinget.

*

Gjennem grunnlovsforandringene av 1916 og 1922 er loven av 1912 for ett punkts vedkommende kommet i strid med grunnloven. Under stortingsdebatten i 1916 blev det sagt at om grunnlovsforandringen blev vedtatt, måtte man selvfølgelig straks fremsette forslag om forandring av loven om kvinners adgang til embeder. Men idag, over 20 år efter, er loven av 1912 enda ikke endret. Årsaken er ikke minst den kamp som fortsatt har stått om de geistlige embeder.

4. Kampen om presteembeder og religiøs forkynnelse.

Størst sensasjon og mest kamp har det vært om presteembedene. I dette spørsmål har den moderne mentalitet og det gamle bibelske syn på kvinnen stått steilt og uforsonlig overfor hverandre. Mer enn på noe annet hold har man her hørt gjenklang av 80-årenes prinsipielle strid om kvinnens stilling.

Kvinnesakskvinner har funnet det «hæslig» at kvinner ikke skulde være verdige til å bli prester; det stod for dem som en levning av det barbarisk middelalderlige syn på kvinnen som et urent vesen av lavere rang. Gjentatte ganger har Venstrekvinnelaget, Norske Kvinners Nasjonalråd, Norsk Kvinnesaksforening, Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund og Kvinnenes Velgerforening sendt henstillinger til Storting, Kirkedepartement og Justisdepartement i denne sak.

Svakheten ved kvinnesakskvinnenes strev på dette felt er naturligvis lett å peke på. Undertiden har likhetsprinsippet vært det avgjørende for dem, og de har ikke alltid opfylt det krav som en kristen kvinnesakskvinne og varm tilhenger av kvinnelige prester fremsatte, at man skulde «se med menighedens øine eller rettere føle med dens hjerte.»

Imidlertid må det understrekes at nettop en del varmtfølende, kristeligsinnede kvinner har arbeidet for å få kvinner som prester i den faste tro at menighetslivet trenger dem; ikke minst er det behov for dem ved sykehus og fengsler med kvinnelige fanger. En av dem som med størst idealitet har tatt sig av denne sak, *Dorothea Schjoldager,* har engang skrevet: «Hadde vi trodd det stred mot Guds ord, hadde vi ikke tatt op det arbeide; man tror forhaabentlig heller ikke det om oss.» («Norges Kvinder» 1927, 26. august.)

Kravet om å få kvinnelige prester har støtt på adskillig arro-

ganse fra kirkelig hold. I 1912 gav «Kristelig Ukeblad» (31. jan.) således plass for en artikkel der det tales om hvor forferdelig det måtte være for menighetene å bli «paaduttet som prester gamle frøkener eller kanske gamle fruer, som var bedstemødre og hadde en kæl med sig paa slæp.» Det vilde bli en ny sort «jordmormænd». Eller kanskje de fleste vilde gifte sig, for «den slags damer» hadde vel ikke mindre herretekke enn andre. «At de selv gladelig ombytter sin prædikantvirksomhed med hymens lænker viser erfaringen fra de kvindelige lægprædikanter, og likesaa viser erfaringen at de gifte prædikantinders røst som regel forstummer. Man tænke ogsaa paa de delikate forhold i den private sjælesorg for en giftefærdig og giftelysten dame.»

I Moderens Fremtidsdrøm Tullamor vanker
Som opskjørtet Præst, o lykkelige Tanker!
„Hvor godt hun vil lika baade Kraven og Kjolen,
Og hvor hun blir deilig paa - Prædikestolen!"

Fra «Kvindespørgsmaalet» 1884. Tegning av A. Bloch. Tekst av F. Schmidt.

Det samme blad har en redaksjonell artikkel om kvinnelige prester (21. febr. 1912), der det bl. a. heter: «Det føles saaledes støtende for vor kirkelige følelse, at en kvinde bestyrer prædikestolen, kirkeskibets kommandobret saa at si; ikke at hun deltar i forhandlingene fra et kateder, som jo ogsaa brukes av kvinder paa vore skoler.» Redaksjonen synes å ha glemt at en menneskealder tidligere var det like sårende for almindelige mennesker å se en kvinne på et skolekateter.

Det er stadig gamle forslitte metoder som klinger igjen. Således skriver professor ved Menighetsfakultetet, dr. theol. *Olaf Moe* i «Aftenposten» 17. oktober 1929: «Kvinnen mangler av naturen den myndighet, som kreves av en prest, og har hun den undtagelsesvis, da er det fordi hun har mistet noget av sin kvinnelighet. Men tendensen til mannhaftighet hos kvinnen bør ikke kirken opmuntre.»

Det må heller ikke glemmes at kirkefolket, og selv de mest reaksjonære blandt dem, efter hvert har vent sig til gjennemgripende endringer i kvinnens stilling, endringer som man først møtte med uvilje eller likefrem avsky. Intet under at feminister ikke lenger finner det nødvendig å degge for det som i deres øine er fordommer og intet annet.

Den moderne tidsånd har jo gjort det umulig for det kirkelig-konservative syn å hevde sig fullt og helt. Selv ved *Menighetsfakultetet* har kvinner fått rett til å studere, ja til å ta eksamener, endog et slags praktikum. Ved kristelige ungdomsskoler får kvinner undervise, holde andakter o. l.

Bare en enkelt mann, professor *Sigurd Odland*, har kjempet for et standpunkt som *helt ut* svarer til det gammeltestamentlige og Paulinske. Drevet av sin samvittighet og med en konsekvens som avkrever respekt, trakk han sig tilbake fra den ene institusjon efter den annen: Universitetets teologiske fakultet, Det norske Misjonsselskap, ja endog Menighetsfakultetet, og blev på den måte stående ensom og uten innflytelse.

Under innflytelse av de moderne strømninger er endog den siste skanse, kvinnens rett til religiøs forkynnelse, på sett og vis falt — uten at kirken har reist sig til alvorlig motstand.

I begynnelsen av det 20. århundre hadde det dannet sig den praksis at kvinner prekte i større forsamlinger; i de fleste av landets fylker hadde endog statens kirker åpnet sine dører for kvinnelige predikanter.

Men da man i 1911 sendte høitidelig ansøkning til kirkestyret om at to fremragende utenlandske predikanter, Mrs. *Bramwell Booth* i Frelsesarméen og den amerikanske prest Miss *Anna Shaw*, måtte få tale i kirker i Bergen og Oslo, møtte man avslag.

Nektelsen vakte opsikt rundt om og blev endog påtalt i trontaledebatten 20. februar 1911 av *Oddmund Vik*. I en direkte henvendelse til Stortinget krevde Norsk Kvinnesaksforening at kirkene skulde åpnes for kvinnelige forkynnere. *Gina Krog* for Nasjonalrådet, *Anne Holsen* for Kvinnestemmerettsforeningen, *Betzy Kjelsberg* for Drammens Kvinneråd og *Fernanda Nissen* for redaksjonen av «Kvinnen» hadde også undertegnet henvendelsen. I denne sak stod kvinner av *alle* partier samlet.

Sterkere inntrykk gjorde kanskje en henvendelse fra kvinner direkte knyttet til det kristelige menighetsarbeide, *Marie Anker*,

Henny Dons, Marie Michelet, Dorothea Schjoldager, Marie Sinding og *Ida Welhaven*. I sin henstilling opfordret de statsmyndighetene til å vareta den kristne kvinnes innflytelse innen kirken.

I Stortinget 9. juni 1911 spurte *W. Konow* (H.) om grunnen til at Miss Anna Shaw var nektet å tale i kirken i Oslo. Mente man at kvinner ikke var skikket til eller verdige til å tale i kirken? Kirkeminister *Qvigstad* og statsminister *W. Konow* (S. B.) forsvarte nektelsen med at saken var under overveielse. Rikets biskoper som var blitt spurt, hadde ikke innsendt sine svar enda. Konow (H.) fremsatte følgende forslag: «Regjeringen anmodes om at foranledige fjernet de hindringer som i de nugjældende bestemmelser maatte være tilstede, for at gi kvinder samme adgang til at tale i kirkerne som mænd.»

Det hele førte til at kvinner i statsråd 22. desember 1911 fikk en begrenset adgang til å tale i kirkene. Det blev dem tillatt å «holde foredrag til menighetens kristelige oplysning», men altså ikke å *forkynne* Guds ord eller preke.

De mest gammeldagse i den kirkelige leir var rystet over den nye bestemmelse. Overlærer *Jens Greve* spurte om Guds ord ikke skulde være rettesnor for menighetslivet lenger. Og professor *Odland* hevdet at kvinnen ved å optre med læreforedrag vilde tilta sig en stilling over mannen. Her hadde kirkestyret faktisk satt sig ut over Guds klare bud og «objektivt anskuet var dermed Guds ord afskaffet som absolut bindende regel og rettesnor for menighedslivet og dets ordninger». Likedan hadde det norske kirkesamfund «forsyndet sig grovt» ved å innføre kvinnelig stemmerett i menighetene. Odland kunde alene forsvare å bli stående i statskirken fordi han ventet på en nyordning av de kirkelige forhold. («Kristelig Ukeblad» 1912, 10., 14., 17. og 21. februar.) Men «Kristelig Ukeblad»s redaksjon mente at Kirkestatsråden hadde truffet den rette avgjørelse i denne sak.

Denne strid om kvinners rett til å optre som predikanter i kirkene, hadde dobbelt interesse fordi man visste at Stortinget snart skulde ta standpunkt til spørsmålet om kvinners adgang til embeder, og dermed også preste-embedene.

Under behandlingen av regjeringsproposisjonen i Odelstinget i januar 1912 fremsatte venstreveteranen *Lars Liestøl* forslag om å åpne også de geistlige embeder. Han trodde ikke at man utover i landet nærte uvilje mot å se kvinner i disse stillinger, da

de fleste nu hadde forlatt den Paulinske fortolkning. Han blev her varmt støttet av *Olav Eftestøl* (arbeiderdemokrat), som fremhevet at kvinner hadde utpregede anlegg som forkynnere og i arbeidet for syke og fattige. Kvinnelige prester vilde derfor bli til velsignelse for kirken. Han mente til og med at mange vilde såres i sine religiøse følelser om kvinnen blev stengt ute. Også komitéformannen, Hagerup Bull, og justisminister Scheel var av den opfatning at kvinnen vilde være særdeles skikket til presteembeder, men frarådet på grunn av kirkestriden å åpne adgangen på det daværende tidspunkt. Kirkeminister Qvigstad trodde kvinnens evner kunde brukes i menighetsarbeidet på annen måte og talte sterkt imot. Kirkelige saker, presiserte han, måtte avgjøres efter kirkelige hensyn.

Liestøls forslag gikk ikke igjennem, men fikk dog 39 stemmer. 4 fra frisinnede venstre, resten fra venstre, socialister og arbeiderdemokrater.

I Lagtinget fremsatte *Grindland* (venstre) Liestøls forslag om kvinnelige geistlige. Den beste taler for kvinnelige prester og likestilling i det hele var *Egede-Nissen* (socialist). Det stemte med hans personlige ønsker, sa han, men han voterte også for, fordi det parti han tilhørte, hadde på sitt program å gi alle mennesker, uansett farve og kjønn, like rettigheter. Og han spurte Lagtinget om ikke en kvinne som *Othilie Tonning* i Frelsesarméen hadde gjort mer for fattige og lidende mennesker enn hundre mannlige prester i statskirken, og mon hun ikke ved sin forkynnelse hadde virket mer til velsignelse enn mange menn?

Ved avstemningen falt Grindlands forslag med 15 mot 15, idet presidentens stemme (*Jahren*, høire) gjorde utslaget. Fraværende var advokat *Amundsen* (frisinnet venstre), som skal ha vært for reformen.

Resolusjonen av 22. desember 1911 om kvinners rett til å holde «læreforedrag» i kirkehusene var fremkommet som et kompromiss mellem de forskjellige regjeringsmedlemmer og bærer preg av det. Den var uklar og uholdbar. Ifølge den kunde en kvinne holde foredrag til menighetens oplysning om sociale spørsmål, om avholdsarbeide, misjonsarbeide o. l., men hvis hun begynte eller sluttet med en andakt, var hun en lovovertreder.

Langt klarere er en kongelig resolusjon av 6. februar 1925, som fastsetter at kvinner skal kunne forkynne Guds ord i kir-

kene. Men heller ikke efter denne bestemmelse kan kvinner tale ved den almindelige gudstjeneste, således som lege menn kan. Det er foruten statsråd *Ivar Tveiten* (v.) først og fremst *Norske Kvinners Nasjonalråd* som har æren av den nye bestemmelse.

Under prestenøden omkring 1920 fant kvinneorganisasjonene at tiden var inne til ny aksjon. Men myndighetene har gått den vanlige vei: å spørre de kirkelige autoriteter. Det teologiske fakultets flertall, professorene *Brandrud, Brun* og *Michelet* rådet i 1917 og 1921 til å åpne prestestillingene for kvinner, mens en minoritet, professor *Ihlen*, uttalte at kvinnens hele utrustning ikke gjorde henne skikket til prestens gjerning.

Menighetsfakultetet nedla i erklæringer av 1917 og 1921 bestemt protest mot en lov om kvinners adgang til de geistlige embeder, en lov som vilde stå i åpenbar strid med Guds ord i den hellige skrift og mot den lutherske kirkes skriftprinsipp, dens hevdelse av Skriften som eneste regel og rettesnor for kristen tro og kristent liv.

Av rikets biskoper har de fleste uttalt at kvinnelige prester stred mot Guds ord og kirkens praksis. De vilde derfor ikke påta sig å ordinere en kvinne, å meddele henne kollas eller føre tilsyn med hennes geistlige arbeide. Biskopene *Jens Gleditsch* og *Jens Tandberg* har dog erklært at man ikke kunde reise prinsipielle innvendinger mot kvinnelige prester. Det samme hevdet redaktøren av «Kirke og Kultur», den nuværende biskop, *Eivind Berggrav*, samtidig som han dog gav kvinnesakskvinnene en skrape fordi denne sak var «blåst op utenfra i kraft av et ærgjerrig konsekventsmakeri».

Den store masse av kirkefolket har i dette spørsmål som vanlig fulgt Menighetsfakultetet. Intet under at tilhengere av reformen var misfornøid med at ministeriet Blehr sendte saken til uttalelse av menighetsrådene.

Resultatet av stemmegivningen i menighetsrådene årene 1926 og 1927 var ikke opmuntrende for feminister. Av 1 000 menighetsråd uttalte 957 sig mot kvinners adgang til geistlige embeder og bare 43 for. Av de 957 besvarelser var omtrent 200 ikke enstemmige. I omtrent fjerdedelen av menighetsråd var det altså flere eller færre stemmer for å åpne kvinner adgang. Sterkest var motstanden i Stavanger bispedømme, der alle menighetsråd — 59 — uttalte sig mot. Som hovedgrunn anførte de fleste råd at Bibelens ord forbød kvinner å være prester.

5. Den kirkelige antifeminisme stanser videre reformer.

I 1930 fremsatte regjeringen *Mowinckel* (v.) en kongelig proposisjon om kvinners adgang til embeder. Den foreslo adgang til statsrådsembeder og til de konsulære og diplomatiske embeder, men opretholdt forbudet mot presteembedene, da tiden ikke var «moden» for denne reform.

I justiskomitéen i 1934 var det et flertall på 5 medlemmer, (1 av bondepartiet *(Erling Bjørnson)* og samtlige medlemmer av arbeiderpartiet *(Anton Jenssen, Bonnevie, Smeby* og *Aakre)* som vilde gå lengere enn Regjeringen og innstilte på å åpne alle embeder for kvinner undtagen de militære og civilmilitære. De innvendinger som gjordes mot kvinner som geistlige, hadde «ingen reell verdi» i folket, heter det i flertallets begrunnelse: «Hvorvidt kvinner kan komme i betraktning som geistlige embedsmenn, må *alene* avgjøres av de innstillende og utnevnende myndigheter som nok vil forstå å hevde de anførte betenkeligheter. Men for loven må alle være like.» Mindretallet, 1 av venstre *(Chr. Stray)* og to av høire *(Fjalstad* og *Th. Mowinckel)*, sluttet sig til regjeringsforslaget og optok dette under sakens behandling i Stortinget.

Det var karakteristisk for ordskiftet i Odelstinget fredag 16. februar 1934 at de prinsipielle innvendinger mot kvinner som prester var nesten forstummet. Bare et par uttalte sig kraftig imot, representanten for det kristelige folkeparti, bibelskolebestyrer *Nils Lavik* (Hordaland), og *Dybwad Brochmann* av Samfundspartiet. En viss spenning fikk diskusjonen derved at ikke mindre enn 4 kvinnelige talere var i ilden, et særsyn i Stortingets historie. Det var *Helga Ramstad* og *Helga Karlsen* av arbeiderpartiet og *Signe Swensson* og *Gulla Grundt* (varamann for C. J. Hambro) av høire. Alle 4 talte for reformen. Dr. Swensson minnet om at venstre hadde en programpost om «like rett i samfundet for mann og kvinne» og høire en om «rettslig og økonomisk likestilling» for begge kjønn. Hun forstod ikke hvordan medlemmer av disse partier kunde komme forbi sine løfter til kvinnene.

Men de fleste av høire, venstre og bondepartiet mente i tilslutning til justisminister *Sunde* at det man vant ved en fullstendig likestilling, var lite i forhold til den skade man eventuelt

kunde gjøre kirken. Disse to ting måtte man veie mot hverandre.

Foruten alle stemmer fra arbeiderpartiet, i alt 51, fikk forslaget om også å åpne prestestillingene én stemme av bondepartiet (*Bjørnson*, som talte varmt for), tre av venstre (*Peersen*, *Valen* og *Alvær*), en av det frisinnede folkeparti (*Ræder*) og fire av høire (*Gulla Grundt*, *Signe Swensson*, *Getz* og *Knut Jacobsen*).

Dermed var flertallsinnstillingen vedtatt med 60 mot 49 borgerlige stemmer.

Men saken falt i Lagtinget med 19 mot 18 stemmer. Alene arbeiderpartiets representanter og *Nordlie* (høire) stemte for.

Den 1. mars kom saken tilbake til Odelstinget som med 60 mot 49 stemmer fastholdt sin beslutning. Men heller ikke annen gang blev det flertall i Lagtinget for kvinnelige prester, og derved blev hele loven om kvinners adgang til embeder veltet.

En svimlende Tanke. - „Hun bliver Minister."-
Fra Expeditionssekretær til Kopister
Det føles saa godt, at skal Kvinden ha Roret,
Da passer hver Mand nok sin Tid i Kontoret.

Fra «Kvindespørgsmaalet» 1884. Tegning av A. Bloch. Tekst av F. Schmidt.

I plenum, 13. mars, kunde nemlig ikke forslaget opnå det nødvendige ⅔'s flertall. 78 tingmenn stemte for, 69 imot. De 78 var alle arbeiderpartiets tilstedeværende representanter og dessuten *Erling Bjørnson* (b.), *Alf Mjøen* (r.f.), *Getz*, *dr. Swensson*, *Knut Jacobsen* av høire, *Ræder* (f. f.) og *Arne Aas* og *Valen* av venstre.

Både «Dagbladet» og «Den 17. mai» uttalte sin misnøie med at venstre hadde sviktet sine tradisjoner. I redaksjonsartikkelen 17. februar skriver «Dagbladet» bl. a.: «— — en venstremann måtte med skam være vidne til at det parti, som har æren av å ha kjempet kvinnens like rett frem, ikke mønstrer en eneste kvinne i Stortinget.»

Under sakens behandling uttalte Signe Swensson at hun helst ganske enkelt hadde sett loven av 1912 ophevet og dermed fått slått fast full likhet for loven også i dette spørsmål. Det vilde i så fall bli administrasjonens sak å regulere forholdet, og man vilde utvilsomt intet risikere ved det. De ansettende myndigheter vilde neppe finne på å utnevne en kvinne til offiser, likesom de sikkert aldri vilde fristes til å gjøre en kvinne til f. eks. chef for statspolitiet eller til direktør for Akerhus landsfengsel.

I januar 1936 fremsatte regjeringen *Nygaardsvold* en kongelig proposisjon, hvor alle undtak fra loven av 1912 foreslås ophevet. Som ved tidligere anledninger blev det en skarp strid — ikke minst i pressen — om kvinners adgang til prestestillinger, og på det spørsmål strandet reformen enda engang. Som sist seiret den i Odelstinget ved begge gangers behandling og med større flertall enn i 1934. Også denne gang manglet et par stemmer i Lagtinget. I plenum stemte 68 for, 55 mot kvinners adgang til alle embeder. De 68 var samtlige arbeiderpartiets representanter, av høire *Signe Swensson* og *Knut Jacobsen*, av venstre *Peersen, J. L. Mowinckel, Syltebø, Anderssen-Rysst, Caroliussen, Kobro, Valen* og *Anton Jacobsen*, av bondepartiet *Aukrust* og *Bjørnson*. Stort sett var det spesielt høirepartiet som denne gang skuffet kvinnene, mens de med glede kunde konstatere at det var voksende tilslutning til reformen fra venstres folk. Uviljen overfor kvinner som forkynnere og prester er stort sett stadig minket. I 1936 nedsatte bispemøtet en kommisjon (formann sogneprest *G. Skagestad*, representanter for kvinnene *Margrethe Parm* og *Bergliot Larsson*) for å drøfte om det ikke bør institueres en særskilt «*kvinnelig tjeneste*» i kirken. Kommisjonen skal bl. a. uttale sig om det til disse stillinger skal kreves teologisk embedseksamen og om en særskilt ordinasjon skal anordnes. Man tar visstnok feil om man tror oprettelsen av en underordnet stilling i kirken vil lamme bestrebelsene for å opnå adgang til presteembedene.

*

De kvinnelige embedsmenn i Norge har samme lønn og samme arbeidsvilkår som sine mannlige kolleger; bare i én henseende er det forskjell: kvinner må ifølge lov av 14. mai 1917 gå av 5 år før menn i samme stilling. En del kvinnelige embedsmenn

så gjerne at man stilte krav om å få *aldersgrensen* hevet til samme høide som mennenes, andre regner den tidligere aldersgrense som en fordel de ikke gjerne gir slipp på. Arbeiderpartiets kvinnesekretariat har uttalt sig for å få lik aldersgrense for kvinner og menn, men ikke ved å heve den for kvinner, men ved å senke den for mennene. De borgerlige kvinnesaksorganisasjoner har holdt sig til det prinsipielt sett riktige, de har søkt Stortinget om *samme* aldersgrense for kvinner som for menn, uten å uttale sig om den skal senkes for mennene eller heves for kvinnene.

Det er fremdeles karakteristisk for kvinner i statstjenesten at de finnes forholdsvis meget svakt representert i de høie, gode stillinger, i embedene, mens de er tallmessig sterke i de lavere, således i departementenes assistentklasser, de underordnede stillinger i post- og telegrafverk o. l. I den høiere skoles tjeneste er det ikke få kvinner ansatt som lektorer, men bare én kvinne, *Elise Hambro*, Bergen, har nådd frem til rektorstilling. Ved Universitetet er to kvinnelige professorer, *Kristine Bonnevie* og *Ellen Gleditsch*, dessuten en del dosenter, amanuenser og bibliotekarer. Kvinner er ansatt som distriktslæger, som byrettsdommere og byråchefer. Én kvinne er byfoged.

Når kvinnen ikke er kommet lengere i statens tjeneste, skyldes det meget henne selv, hennes opfatning av arbeidet som noe midlertidig, og hennes mindreverdighetskomplekser, men også de ansettende myndigheter. For å kunne stå sig i konkurransen må i almindelighet en kvinne være adskillig bedre kvalifisert enn sine mannlige konkurrenter.

XVII. ARBEIDERVERNLOVGIVNING

1. Socialdemokratene og særbeskyttelse for kvinner.

Arbeidernes bestrebelser for å få de kvinnelige arbeidere til å gå inn i fagforeningene har ikke vært særlig vellykkede. Så sent som i 1915 var bare 11,84 pst. av arbeiderskene mot 28,16 pst. av arbeiderne organisert. Og fremdeles måtte kvinnene gå for langt lavere lønn enn mennene.

Efter arbeiderens mening blev den kvinnelige arbeider ennu mer utbyttet av industriherrene enn han selv, og hun hadde derfor krav på lovmessig beskyttelse ved særbestemmelser om arbeidstid o. l.

Når socialdemokratene tok op arbeidet for særlover for det kvinnelige arbeide, var det utvilsomt ut fra ridderlig trang til å beskytte kvinnen mot for hårdt og langvarig arbeide, men samtidig var det nok også et middel for ham til å bli kvitt den kvinnelige «smusskonkurranse».

Arbeidsgiverne ønsket ingen innblanding i arbeidsforholdene fra statens side, og det har vært en grunn mere for socialdemokratene til å kreve særbestemmelser. Arbeidsgiverne trengte nemlig den kvinnelige arbeidskraft, ikke alene fordi den var billig, men fordi kvinner i enkelte industrier var spesielt skikket og derfor uundværlige. Det gjelder således i tekstil-, konfeksjons-, nærings- og nytelsesmiddelbranchen og i produksjonen av sanitære og hygieniske artikler.

Da tanken om regulerende bestemmelser i industrien dukket op i 80-årene, var det særlig den gifte kvinne socialdemokratene ønsket å beskytte. Aller helst så de at hun blev i sitt hjem, hvor hun hadde arbeide nok med de store barneflokker. Iallfall burde hennes arbeidsdag ved lov fastsettes til 8 timer.

Spesielle bestemmelser for den gifte kvinne er imidlertid aldri gjennemført. Da man først fikk særbeskyttelse, blev alle kvinner tatt under ett og gjerne satt i klasse med mindreårige.

Vår første arbeidervernlov av 1892 innskrenket kvinners arbeidsrett bare på et par områder. Kvinner måtte ikke arbeide «under dagen», d. v. s. i gruber og bergverk. De måtte heller ikke brukes til å rense, smøre eller efterse maskiner og maskindeler, som var i bevegelse, uten hvor det var aldeles ufarlig. Enn videre fastsatte loven 6 ukers barselpause efter fødselen; pausen kunde imidlertid forkortes til 4 uker, hvis kvinnen kunde fremlegge lægeattest for at arbeidet ikke skadet henne.

Foruten socialdemokratene har også en del borgerlige — og da især den socialt-radikale del av venstre — tatt op arbeidet for særbeskyttelse av kvinner i industrien. Alt socialkomitéen i 1892 var stemt for å innføre forbud mot kvinners nattarbeide, men lot saken falle forat loven ikke skulde utsettes. Socialkomitéen 1901—1902 uttalte sig for at kvinner skulde beskyttes i fabrikkene på samme måte som unge mennesker; de skulde ikke ha mer enn 10 timers arbeidsdag og skulde forbys nattarbeide i alle fabrikker som kom inn under beskyttelseslovgivningen.

2. *Kvinnenes syn på særbestemmelser.*

Med blandede følelser tok norske kvinner imot forslagene om særbeskyttelse.

Kvinnesakskvinnenes stilling var klar. Nesten enstemmig har de uttalt sig mot særbestemmelser for voksne kvinner. Den av dem som med størst interesse og intensitet har tatt denne sak op, er læge *Dagny Bang*.

I beskyttelseslovgivning særskilt for kvinner, så kvinnesakskvinnene nemlig et utålelig inngrep i kjønnets møisommelig erhvervede økonomiske selvstendighet. Blev særbestemmelser vedtatt for fabrikkarbeide, vilde de lett bli gjort gjeldende også i andre arbeidsgrener; og kvinner vilde ikke klare konkurransen med mennene, men vilde bli stengt fra det ene fag efter det andre, så de måtte søke nytt og mindre lønnet arbeide. Hvordan vilde det gå f. eks. i post- og telegrafetaten, der en del av arbeidet måtte utføres om natten? Her som på andre felter ønsket feministene at livet selv og ikke lovene skulde virke

regulerende. Og de fant det krenkende at voksne kvinner på arbeidsområdet skulde settes i klasse med barn og mindreårige. De vilde nok ha regulerende bestemmelser for industriarbeide, men disse skulde være felles for menn og kvinner. Bare for barselkvinner har man funnet særbeskyttelse nødvendig og ønskelig.

Da spørsmålet om *særbeskyttelse* for kvinner i industrien var blitt aktuelt omkring århundreskiftet, mente mange i kvinnesaksleiren at nu var tiden inne til å ta kampen op på en bredere front. Dette var en sak som kunde samle, tenkte de. Vel angikk forbud mot kvinners nattarbeide, tvungen barselpause og tvungen kortere arbeidstid først og fremst arbeiderskene, men sett i dypere sammenheng gjaldt det alle kvinners vitaleste interesser.

De borgerlige kvinner følte sig kallet til å hjelpe sine søstre, fabrikkarbeiderskene, og til å begynne med så det ut som om de skulde ha et visst hell med sig.

Arbeiderkvinnene stod delt i denne sak. Kvinner på arbeidsplassene, i fabrikker og verksteder, holdt ennu for det meste på arbeidsfrihet, mens de som stod partiet nær, Kvinneforbundet, ønsket særbeskyttelse.

10. desember 1902 lyktes det således *Trondhjems Kvinnesaksforening* å samle syersker og fabrikkarbeidersker til protest mot arbeidsforbud og begrenset arbeidsdag spesielt for kvinner. En resolusjon blev enstemmig vedtatt. Men så søkte socialdemokratene å få arbeiderskene over til sig og innbød dem til massemøte i Arbeiderforeningen. Her møtte også en del av kvinnesakens tilhengere for å imøtegå de socialistiske talere. (Trondhjems Kvinnesaksforenings protokoll fra 1902). Også i Bergen fikk de borgerlige kvinner en del arbeidersker med sig til en protest mot en særregulering av det kvinnelige arbeide.

I mars 1903 samlet *Norsk Kvinnesaksforening* i Calmeyergatens misjonshus et møte til diskusjon om arbeidervernlovgivningen. Omtrent 800 arbeidersker skal ha vært til stede, og de fleste av dem må ha stemt på følgende resolusjon, da den ifølge referatene blev vedtatt med stor majoritet:

«Fabrikarbeidersker i Kristiania, samlet til møte 11/3 1903 — — — forlanger samme ret som voxne mænd til valg af arbeide og arbeidstid, og forlanger samme vilkaar af beskyttelse eller ikke beskyttelse som voxne mænd.» Mot resolusjonen talte fru *Martha Tynæs* på Kvinneforbundets vegne.

Arbeiderpartiets Kvinneforbund erklærte i en henstilling til

Stortinget at særbestemmelser var en nødvendig beskyttelse for den enkelte kvinne og den kommende slekt, og ikke noen krenkelse av kvinnens selvbestemmelsesrett.

3. Arbeidervernloven av 1909.

En kongelig proposisjon, fremsatt av regjeringen *Michelsen* og utarbeidet av *Arctander*, optok i 1906—07 forslagene om 10 timers normalarbeidsdag og forbud mot nattarbeide. Flertallet i socialkomitéen sluttet sig til og vendte sig med sterk kritikk mot kvinnesakskvinnene. Den som ikke tok hensyn til kjønnsforskjellen, satte sig op mot uimotsigelige kjensgjerninger. «Forholdet mellem mand og kvinde, deres funktioner i familien og samfundet, maa i første række bestemmes efter naturens lov, hvor lidet dette end maatte behage de ivrigste kvindesagskvinder og hvor lidet det end maatte passe deres abstrakte teorier om ligestillethed.»

Også denne gang stod en del arbeidersker side om side med de borgerlige kvinner.

Trykkeriarbeiderskene, samlet til protestmøte 8. april 1909, sendte en kraftig og enstemmig henstilling til Stortinget. De protesterte mot at voksne kvinnelige arbeidere vesentlig i likhet med barn og unge mennesker skulde underkastes andre bestemmelser om arbeidstid enn de voksne mannlige arbeidere. «Særbestemmelser for voksne kvinders arbeidstid (forbudet mot natarbeide og eventuelt overtidsarbeide og maksimalarbeidsdag for kvinder alene),» heter det i protesten, «strider mot vore interesser som arbeidersker.» Kvinner kom derved i en særstilling, så de ikke vilde få arbeide. Først og fremst vilde det ramme kvinner i trykkerifaget, da arbeidet efter sin natur medførte overtids- og nattarbeide. Særbestemmelser var ikke påkrevd, da kvinner stod i en velordnet organisasjon og nød de fordeler som denne skaffet. De vilde ha rett til å få arbeide under de samme arbeidsvilkår som de mannlige arbeidskamerater og vilde med dem arbeide for bedre arbeidsvilkår og arbeidstid, som i like grad kunde komme mannlige og kvinnelige arbeidere til gode.

I «Typografiske Meddelelser» (nr. 16 og 17) blir det sagt at de kvinnelige typografer hadde latt sig skremme av noen artikler i «Norske Intelligentssedler» av *dr. Dagny Bang*, og at de

for en del misforstod lovens hensikt. De nye særbestemmelser vilde ikke skade kvinner i typograffaget. De benyttet sig ikke av adgangen til nattarbeide, og de hadde heller ikke mer overtidsarbeide enn en ny eventuell lov vilde tillate dem. Man håpet jo, skriver G. O. (Gunnar Ousland?), at mennene gjennem fagbevegelsen skulde bli underkastet de samme regler. I «Typografiske Meddelelser» nr. 20 for 1909 svarer en «Sætterske» G. O. at det var da underlig mennene vilde lage en lov som altså slett ingen virkning synes å ha. Mennenes iver for å få innført særlover for selverhvervende kvinner hadde alltid forekommet henne påfallende. Ved tariffrevisjonen av 1907 hadde man nettop tatt et djervt skritt henimot det mål å gi kvinner og menn samme lønn for samme arbeide (se s. 199). Hun protesterer mot at setterskenes optreden skyldtes påvirkning utenfra. «— — — vi har arbeidet med dette princip længe før det kom i nogen fabriktilsynslov eller det kom kvindesak i den.» Og hun slutter med disse stolte ord: «Jeg vil ikke ha denne artikkel opfattet som noget forsvar for vor optræden, da et saadant ikke trænges. Vi har kun hævdet vor mening som voksne arbeidersker i en sak, som angaar os, og det agter vi ogsaa fremdeles at gjøre.»

Også 80 *skeidersker* i Sulitjelma og 8 pakkersker og mottagersker ved Oslo-aviser frabad sig forbud mot nattarbeide. Særbestemmelser vilde berøve dem deres levebrød.

Men alle de øvrige arbeiderkvinner som i tiden omkring 1909 uttalte sig i henstillinger til socialkomitéen, bad om særbeskyttelse. Det gjelder Arbeiderpartiets Kvinneforening i Tistedalen, Syerskenes Forening, Nydalens Kvindelige Arbeiderforening, trikotasjearbeiderskene, Hanskesyerskenes Forening, Hjula Kvindelige Arbeiderforening, Naatlerskenes Klub. Og nu som i 1902, Arbeiderpartiets Kvinneforbund. Protesten fra Kvinneforbundet, som er undertegnet av ordfører *Martha Tynæs* og *Martha Johnsrud*, sekretær, sier blandt annet: «Naar der fra kvindehold har hævet sig røster for utsættelse av behandlingen paa grund av den opfatning, at den lille særbestemmelse for kvinden, der er bragt i forslag, vil lamme kvinderne i konkurransen med mændene og føre til, at kvinderne drives ut av sit arbeide, saa mener vi i motsætning hertil, at natarbeidet og arbeidet i gruber under jorden, er saa skadelig for kvinderne, at det lammer dem langt hurtigere og langt føleligere i konkur-

ransen med mandlige kolleger end den særbeskyttelse, som er bragt i forslag.»

Da Odelstinget i juni 1909 behandlet forslaget om nattarbeidsforbud, blev det en skarp prinsipiell debatt. Det var dyktige talere på begge sider. Mot forbud leverte *Klingenberg*, *Carl Stousland* (Ibsens søstersønn), professor *W. C. Brøgger* og *Wollert Konow* (Hedmark) utmerkede innlegg. Å forby voksne folk å arbeide når de hadde evner og krefter og helse til det, var en krenkelse av den personlige frihet, som de ikke vilde være med på. Forbudet måtte i tilfelle omfatte både kvinner og menn. Et forbud bare for kvinnen vilde være et drepende slag mot hennes erhvervsfrihet. Arbeiderskene hadde inntatt et annet standpunkt før den socialdemokratiske agitasjon hadde fått tak i denne sak. Klingenberg nevnte som eksempel det møte Kvinnesaksforeningen i Oslo hadde den 11. mars 1903. Det var kvinnenes røst når de ikke var under innflytelse av sine mannlige kamerater og deres sterke organisasjoner. Arbeiderne var redde for den kvinnelige konkurranse; socialistene talte nok arbeidernes sak, men utelukkende de mannlige arbeideres.

På den annen side fikk reformens motstandere og kvinnesakskvinnene høre at de gikk kapitalistenes ærender. De beste talere for forbud var de to venstremenn *J. L. Mowinckel* og *Lars Abrahamsen* og socialistene *Magnus Nilssen* og *Torgeir Vraa*. De fremhevet at nattarbeidsforbud var innført i så godt som alle civiliserte stater og at det ikke hadde ført til at kvinnene blev trengt ut av fabrikkene. Det er imidlertid ikke tvil om at det har hatt den virkning.

Klingenbergs forslag om at nattarbeidet skulde utgå, fikk 47 mot 45 stemmer. For nattarbeidsforbud stemte alle arbeiderpartiets menn, arbeiderdemokratene og vel 30 venstremenn. Nesten alle av høire og samlingspartiet og omkring 20 venstremenn var imot forbud. Den gamle liberale del av venstre med menn som *Wollert Konow* holdt på full likestilling mellem kjønnene, mens den socialt-radikale fløi med *Castberg* i spissen fant det formålstjenlig for kvinnens skyld og for efterslektens skyld å gjøre så sterke inngrep i hennes frihet. Det skal merkes at både ved sakens behandling i 1909 og i 1915 var det mange opriktige tilhengere av kvinnens frigjørelse, menn som Abrahamsen, Bryggesaa og Castberg, som ivret for særbeskyttelse for kvinner i industri og håndverk.

I Lagtinget blev nattarbeidsforbud vedtatt med én stemmes overvekt, men da Odelstinget fastholdt sin beslutning med 45 mot 43 stemmer, kom fabrikktilsynsloven av 1909 ikke til å inneholde forbud mot kvinners nattarbeide. Heller ikke noen spesiell begrensning av deres arbeidstid blev vedtatt.

Det var en seier, om enn en knepen seier for kvinnesaken; kvinnesaksorganisasjonenes og fremfor alt de kvinnelige arbeidsgruppers protester hadde gjort sin virkning. Arbeidervernloven av 1909 opfylte dessuten et ønskemål feministene lenge hadde næret; man fikk et *kvinnelig fabrikktilsyn*, som særlig skulde ha sin opmerksomhet på næringsmiddelindustri, på de kvinnelige arbeideres, unge arbeideres og barns arbeidsforhold. Samme år blev *Betzy Kjelsberg* leder av det kvinnelige fabrikkinspektorat, hvor hun har utført et grunnleggende arbeide. Loven bestemte dessuten at det skulde være kvinner i det stedlige fabrikktilsyn.

For øvrig hadde kvinnesakskvinnene liten glede av sin kamp. De mistet en god del av sin popularitet i kretser hvor de før hadde vært vel anskrevne, f. eks. innen Dagblads-venstre. Voldsomme beskyldninger for prinsipprytteri, for dogmatisk likhetsstrev blev slynget dem i ansiktet. Atter og atter blev det klaget — også i kvinnesakens egen leir — over at frigjørelsesarbeidet ikke formådde å gripe ned i de «bredere lag». Når så man arbeiderklassens kvinner på de store kvinnekongresser — og møter? Forsøket på å bygge bro over til arbeiderklassens kvinner glapp denne gang som før.

4. Forslag om nattarbeidsforbud enda engang slått tilbake. 18. august 1915.

I 1914 blev det fremsatt proposisjon om fabrikktilsyn, utarbeidet av statsråd *Johan Castberg*. Her foreslås almindelig forbud mot nattarbeide med adgang til dispensasjon, som i almindelighet bare skulde bli gitt voksne menn. Departementet hevdet at nattarbeide var spesielt uheldig for kvinner, ikke minst de gifte, som vanskelig kunde få den nødvendige hvile om dagen, og at det overveiende antall kvinner som arbeidet i industrien, ønsket lovfestet forbud. Protestene skrev sig vesentlig fra kvinner som ikke hadde direkte befatning med industrielt

arbeide. «Og et teoretisk krav paa kvindens ligestilling med mændene kunde ikke veie mot livets egen lære om følgerne for den kvindelige organisme av anstrengende og unaturlig arbeide.»

Også denne gang strømmet henstillinger inn til Socialdepartementet. *Landskvinnestemmerettsforeningens* hovedstyre og en rekke ledd, venstrekvinnelag, kvinnesaksforeninger og *Kvindelige telegrafjunksjonærers Landsforening* protesterte mot særbestemmelser. Viktigere var en kraftig protest fra 327 kvinnelige organiserte *trykkeriarbeidere*, 316 fra *Kristiania* og 11 fra *Kristiansand*. De ønsket ikke særbestemmelser om kvinners arbeidstid (nattarbeide, overtidsarbeide o. l.), ikke forbud mot å arbeide i farlig eller sundhetsskadelig eller anstrengende bedrift, eller arbeide som kunde medføre særlig fare i sedelig henseende, da disse bestemmelser var «til skade for de kvindelige arbeidere under konkurransen om arbeide.» Også kvinner av *trykkeri-* og *boktrykkerfaget* i *Trondheim* sendte protest.

Betzy Kjelsberg på fabrikkinspeksjon.

41 *skeidersker* ved *Sulitjelma gruber* frabad sig nattarbeidsforbud. Lettere arbeide enn de hadde, kunde en kvinne vanskelig få, het det i henstillingen, det var meget lettere enn husarbeide. Kristiansand ledd av Landskvinnestemmerettsforeningen hadde samlet et møte, der flertallet skal ha vært fabrikkarbeidende kvinner. En kraftig protest mot særbestemmelser blev vedtatt.

Men *Arbeiderpartiets Kvinneforbund* inntok den tidligere holdning. 70 avdelinger, faglige og politiske, med tilsammen 3 000 medlemmer, heter det i henstillingen, ber Stortinget om å vedta forbud mot nattarbeide. Flere foreninger hadde behandlet saken og samtlige var for forbud, da de i nattarbeide så en ytterligere utbytning av kraft og ydeevne, som nedbrøt helsen og slekten. Arbeiderkvinnene var de eneste som var berettigede til å uttale sig i denne sak. Denne siste uttalelse fra Kvinnefor-

bundet peker unektelig på en svakhet ved de borgerlige kvinnesakskvinners stilling til nattarbeidsforbud og andre særbestemmelser.

I Odelstinget 13. august 1915 optok *T. A. Gjedrem* (venstre) forslag om at spørsmålet om forbud mot kvinners nattarbeide ikke skulde tas under behandling av det års Storting. Forgjeves søkte *J. L. Mowinckel* å opmuntre sine partifeller til å stemme på forbud mot nattarbeide ved å fremholde at venstre hadde en tradisjon i denne sak. Gjedrems forslag blev vedtatt med 54 mot 30 stemmer. De 30 var socialistene, arbeiderdemokratene og 10 venstremenn foruten Mowinckel. Vel tre ganger så mange venstremenn var med å stemme nattarbeidsforbudet ned.

Dagen efter uttalte «Social-Demokraten» at det ikke var godt å vite om det var usselhet og feighet overfor en hel del desperate kvinnesakskvinner eller manglende forståelse, som hadde drevet venstre til å «forråde» de arbeidende kvinner i denne sak.

5. Loven om tilsyn med arbeid av 1936.

En proposisjon til ny arbeidervernlov som regjeringen Mowinckel fremla i 1935 inneholdt intet nattarbeidsforbud, men hadde i § 25 en bestemmelse som kanskje var vel så farlig for kvinners erhvervsfrihet. Paragrafen lyder så: «Når bedrift eller arbeid finnes å være særlig anstrengende eller farlig for kvinners liv og helse eller når andre grunner tilsier det, kan Kongen påby at særlige foranstaltninger treffes, eller helt forby at kvinne sysselsettes.»

De borgerlige kvinneorganisasjoner protesterte øieblikkelig mot denne bestemmelse, og den borgerlige fraksjon i socialkomitéen, *Bakke* og *Svendsen* (høire), *Peersen* (venstre) og *Vik* (bondepartiet), innstilte på at den skulde utgå. Heller ikke arbeiderpartiets representanter i komitéen, *Bergersen*, *Steen*, dommer *Dahl* og *Helga Ramstad* var helt ut enige i § 25; de foreslo at ordene «eller når andre grunner tilsier det,» skulde sløifes, fordi de vilde kunne utsette kvinner for vilkårlig behandling.

Dahl og Helga Ramstad tok enn videre op forslag om *nattarbeidsforbud* for kvinner i industrielle bedrifter, men fikk ikke de to andre socialister i komitéen, Bergersen og Steen, med sig.

Uten på det daværende tidspunkt å ville ta prinsipielt standpunkt til spørsmålet vilde Bergersen og Steen ha uttalt at man iallfall først måtte sørge for eksistensmidler for de kvinner som mistet sine stillinger ved nattarbeidsforbud. De borgerlige i socialkomitéen uttalte sig prinsipielt mot forbudet; man måtte ikke utelukke kvinner fra den fri konkurranse på arbeidsmarkedet; livet selv vilde ordne disse forhold på den beste måte for samfundet som for kvinnene.

Utenfor Stortinget blev det en hissig kamp og megen agitasjon for og imot nattarbeidsforbud. Arbeiderpartiets Kvinnesekretariat vilde ha særbestemmelser, de kvinnelige typografer uttalte sig skarpt imot, likeså kvinnelige telegraffunksjonærer og kvinnelige læger.

Sterke krefter innen fagbevegelsen sluttet sig til Steens og Bergersens standpunkt. Således erklærte et stort fellesmøte av *Oslo og Akershus faglige distriktsorganisasjons representantskap og fagforeningsstyrene i Oslo og Aker* i mars 1936 nesten enstemmig at man måtte trygge de kvinner som hadde nattarbeide, før man gikk til forbud, og foreslo at § 26 skulde utgå.

I Odelstinget stemte bare arbeiderpartiets representanter og dessuten J. L. Mowinckel for § 25 om særlige foranstaltninger overfor kvinner i farlige bedrifter. Da paragrafen falt med 57 mot 50 stemmer, opgav arbeiderpartiets representanter å få nattarbeidsforbudet gjennemført i Tinget.

Loven om tilsyn med arbeid av 1936 betegner i ennu høiere grad enn arbeidervernlovene av 1909 og 1915 en avgjørende seier for kvinnesaken. Den betyr mer fordi den omfatter flere grener av arbeidslivet enn de tidligere lover, foruten fabrikkene også kontorer og forretninger, hvor den kvinnelige arbeidskraft nyttes i stor utstrekning. Dernest vil loven formentlig kunne beskytte en kvinne mot å bli opsagt fordi hun inngår ekteskap (se s. 316).

XVIII. HUSTRUENS RETTSSTILLING I DET 20. ÅRHUNDRE

1. Full likestilling mellem ektefeller.

Det er blitt sagt om loven av 29. juni 1888 om formuesforholdet mellem ektefeller at den bare gjennemførte ubetydelige reformer, at den har bragt villrede og usikkerhet hvor det før var utvetydighet og konsekvens.

Forretningsstanden har klaget over at oprettelsen av særeie blev benyttet som middel til å unddra sig forpliktelser overfor kreditorene.

Og feminister har pekt på at loven ikke viste synderlig tillit til den gifte kvinnes omdømme og skarpsyn, så den ikke kom til å virke opdragende på henne. Det var den gamle trang til å beskytte kvinnen, som stakk hestehoven frem, sa man; men kvinnen med den moderne bevissthet vilde ha sig frabedt formynderi; i et civilisert samfund måtte man kunne regne med at hun hadde samme forsvarsevne som mannen. Men hovedanken fra kvinnesakshold var at mannen fremdeles skulde ha enerådigheten over fellesboet.

Jo lenger tiden gikk, dess mindre svarte kvinnens stilling i ekteskapet til hennes stilling i samfundet for øvrig. Da kvinner hadde fått stemmerett, da de i det vesentlige hadde opnådd samme adgang som mennene til offentlige stillinger og til å drive forretningsvirksomhet, føltes det som en urimelighet at hustruen skulde være økonomisk trellbunden. Enn videre hadde kvinnen nu stort sett samme almendannelse som mannen. Hun hadde ofte erhvervet sig fagutdannelse, hun hadde i mange tilfelle før ekteskapets inngåelse gjennem eget erhverv fått evne og smak for selvstendig pengeforvaltning, så den økonomiske umyndiggjørelse i et ekteskap kjentes pinefull og ydmykende.

Gjennem praksis var dessuten mange spor av det rettslige mannsvelde forsvunnet. Således kunde det sies at husbondsretten over hustruens person var bortfalt. Og overfor barna syntes hustruen å ha fått full medbestemmelsesrett. I norsk rettspraksis kjente man ikke på lange tider til tilfelle der domstol eller øvrighet hadde anerkjent mannens rett til å sette sin vilje igjennem overfor hustruen. I nyere norsk lovgivning om ekteskapets rettsvirkninger og om samlevende foreldre og deres barn har man derfor funnet det unødig å ta med regler om foreldremyndigheten.

*

På den svenske regjerings initiativ begynte i 1909 et skandinavisk samarbeide på familierettens område. Det lyktes de nedsatte skandinaviske familierettskommisjoner i løpet av en del år å utarbeide omtrent ensartede regler for ekteskapets inngåelse og opløsning og for ekteskapets rettsvirkninger. For første gang i Nordens historie fikk kvinner direkte ta del i det forberedende lovgivningsarbeide. Fra 1914 var tre kvinner medlemmer av kommisjonen. Fra Norge møtte advokat *Elise Sem*, fra Danmark øienlæge *Estrid Hein*, fra Sverige fru *Emilia Broomé*.

Fra begynnelse til slutt sporer man i den skandinaviske familierettskommisjon en sterk vilje til å fremme den absolutte likestilling mellem mann og hustru; og omtrent på ethvert punkt er dette prinsipp kommet til uttrykk i de endelige lover.

I 1913 blev kommisjonen ferdig med den første og letteste del av arbeidet, *loven om inngåelse og opløsning av ekteskap*. I Norge blev det utarbeidede utkast vedtatt nesten uforandret av Stortinget og blev lov den 31. mai 1918. Det var en del stemning for tvungen borgerlig vielse, men utkastets forslag om fritt valg mellem kirkelig og borgerlig vielse gikk igjennem.

I loven av 1918 er gjensidigheten mellem ektefellene sterkere betonet enn i loven om opløsning av ekteskap av 20. august 1909. Ved separasjon og skilsmisse er mann og hustru like forpliktet til å underholde hverandre, mens det efter loven av 1909 bare undtagelsesvis og under visse vilkår var adgang til å pålegge hustruen en slik bidragsplikt.

Av større prinsipiell betydning for kvinnens selvstendighet enn loven av 31. mai 1918 er *loven om formuesforholdet mellem ektefeller* av 20. mai 1927.

I 80-årene var det som bekjent opstått en sterk strømning innen den radikale leir og blandt kvinner for særeie som legal ordning, idet man mente at denne var den eneste som kunde sikre hustruens økonomiske selvstendighet. Det er merkelig at denne forkjærlighet for særeie er så godt som utdødd i det 20. århundre, da spørsmålet om formuesforholdet mellem ektefeller kom på dagsordenen igjen. Det viste sig at formuesfellesskapet hadde langt dypere røtter i det norske folks bevissthet enn 80-årenes radikalere hadde drømt om. Den mening var nu almindelig at i de fleste ekteskaper vilde formuesfellesskapet være det gagnligste for hustruen.

Familierettskommisjonen satte sig derfor som mål å skape størst mulig likhet og selvstendighet på fellesskapets grunn, og på det prinsipp er loven av 1927 bygget. Den nye lov øker hustruens rådighet til likestilling med mannen og forminsker hans i tilsvarende grad. Hver ektefelle råder nu over all den formue og inntekt han ved ekteskapets inngåelse har bragt inn i fellesboet, og alt det han senere har erhvervet, og begge hefter hver for sig overfor tredjemann, hvis de ikke ifølge lov eller særskilt avtale har fellesansvar. At det allikevel hersker formuesfellesskap viser sig ved ekteskapets ophør, idet da — likesom efter tidligere lovgivning — formuen deles i to like deler.

Det forutsettes at ektefellene utøver sin rådighet med begges interesse for øie. Hvis en ektefelle forsømmer denne plikt, har den annen ektefelle rett til å forlange eiendomsskilnad (bodeling), som skaper særeie.

I de fleste ekteskaper er det mannen som skaffer de pengetilskudd som trenges til familiens underhold, mens hustruens arbeidskraft nyttes til virksomhet i hjemmet. Familierettskommisjonen fant det uriktig at hustruen, hvis arbeide er så viktig for hjemmet, skulde være avhengig av hvorledes mannen imøtekommer hennes berettigede krav på å få midler til disposisjon. Fra enkelte hold hadde man foreslått at mannen ved lov skulde palegges å avstå en viss del av sin inntekt til hustruen, f. eks. 5 eller 10 pst. Men efter inngående overveielser kom kommisjonen til at den såkalte «hustrulønn» vilde virke uheldig. I stedet fastsatte lovutkastet mannens plikt til å overlate til hustruen penger til forvaltning «med passende beløp ad gangen», slik at hustruen slipper å be om alle de småsummer som trenges til hus-

holdningen, og at hun får anledning til å disponere friere og dermed kan utvikle sine administrative evner. Hun skal også hvor hun ikke tjener tilstrekkelig eller har rentepenger, få av mannen en passende sum til sitt personlige behov.

Kommisjonens forslag finner vi igjen i loven av 1927. Den slår fast at også hustruen har plikt til å forsørge ektefelle og barn. Men dette er intet nytt prinsipp. Allerede loven av 29. juni 1888 forutsetter at hver av ektefellene har gjensidig plikt til om nødvendig å yde den annen passende underhold, enten de lever i fellesskap eller i fullt særeie, og efter lov av 19. mai 1900 er ektefeller fattigrettslig forpliktet til gjensidig forsørgelse så lenge ekteskapet ikke er endelig opløst, og de er begge like forpliktet til å forsørge sine felles barn. Men som noe nytt slåes det uttrykkelig fast i loven av 1927 at den hustru som anvender sin arbeidskraft i hjemmet, opfyller sin underholdsplikt overfor familien. Kommisjonen fant det nødvendig å fremheve at hustruens virksomhet i hjemmet er en økonomisk faktor av stor betydning og likeverdig med det pengetilskudd som ydes av mannen.

Den tidligere adgang til å oprette ektepakt under ekteskapet er bibeholdt, slik at ektefellene kan gå over fra felleseie til særeie og omvendt.

Tidligere måtte en enke, hvis barn var under 25 år, søke bevilling av øvrigheten til å sitte i uskiftet bo, og hun måtte i så fall godtgjøre at hun var en «huslig og forstandig kvinne». Voksne barn kunde altså efter sin fars død tvinge moren til å skifte med dem også i de tilfelle hvor fellesboets midler var bragt inn i boet alene av henne, enten som arv eller som utbytte av hennes eget arbeide. *Norske Kvinners Nasjonalråd* har arbeidet intenst for å få denne lovbestemmelse endret, og fikk da også den tilfredsstillelse at loven av 1927 gav enker samme rett som enkemenn til å sitte i uskiftet bo.

Ophevet blev også forbudet mot å la hustruen kausjonere for mannen; hun må ut «i Selvansvarets kolde Luft», som et av kommisjonsmedlemmene, Viggo Bentzen, uttrykte det.

Således fastsatte den nye ekteskapslovgivning ikke bare like rettigheter, men også like plikter. Og kvinnene må forstå at de ikke ved siden av likestillingen kan beholde de gamle beskyttelsesforanstaltninger som for enkelte synes så tiltalende.

Sverige var det første land som vedtok en ekteskapslov bygget på kommisjonens forslag, derefter fulgte Danmark og Norge. I utlandet vakte den nordiske lovgivning på dette område opmerksomhet, ja, en tysk jurist har kalt den epokegjørende.

2. Strid om fraskilt kvinnes økonomiske stilling.

Loven av 1918 regner ikke med at hustruen er forsørget i og med ekteskapet, og forutsetter som hovedregel at hver ektefelle efter eventuell skilsmisse ernærer sig selv. Dog kan efter begjæring «hvis det finnes billig», den ene ektefelle tilpliktes å betale bidrag til den annen efter skilsmissen. Det vil i almindelig praksis si at det forlanges av mannen at han i særskilte tilfelle yder personlig understøttelse til sin fraskilte hustru. Overfor barna har han selvsagt alltid underholdsplikt.

Efter hvert blev det klaget over at bidragsparagrafen i loven av 1918 var ugunstig for den fraskilte kvinne og at den formelle likestilling mellem ektefellene i altfor mange tilfelle betegnet en skrikende urettferdighet mot den kvinnelige part. Når ekteskapet opløstes, sa man, er situasjonen høist ulik for mann og hustru. Hans økonomiske stilling berøres ikke nevneverdig av skilsmissen, han fortsetter sitt tidligere erhverv. Hun har gjerne som følge av ekteskapet opgitt sitt levebrød og er blitt lite skikket til å skaffe sig en passende stilling på det overfylte arbeidsmarked. Ekteskapet betegner økonomisk sett for henne et erhverv og mannen bør yde henne erstatning for den erhvervsmulighet hun mister, når hennes funksjon som hjemmets bestyrer ophører, en erstatning som naturlig bør gis i form av personlig underholdsbidrag.

Omkring 1930 reiste overrettssakfører *Alfhild Halbo* gjennem foredrag og artikler krav på en revisjon av skilsmisselovgivningen og gav herigjennem støtet til at *Norske Kvinners Nasjonalråd* i 1933 nedsatte en «skilsmissekomité» med advokat *Sigrid Stray* som formann. Alt i oktober 1934 fikk Justisdepartementet komitéens utkast til skilsmisselov. Den proposisjon som justisminister *Trygve Lie* fremla i mars 1937, bygger i det vesentlige på komitéutkastet.

Skjønt personlig bidrag til ektefellen efter loven av 1918 skal være undtagelsen, har loven vært praktisert derhen at ydelse av

bidrag har vært hovedregel og bidragsfrihet undtagelsen. I proposisjonen slås det uttrykkelig fast at hustruen vil bli berettiget til bidrag, dersom ikke særlige omstendigheter taler imot.

De fleste kvinner mottok lovforslaget med tilfredshet, men man har dog under diskusjonen hørt advarende røster. Således har bidragsfoged *Adelheid Brevig* med energi uttalt sig for ekteskapsloven av 1918 og dens strengt logiske likhetsprinsipp. De foreslåtte bidragsbestemmelser, hevder hun og hennes meningsfeller, betegner et formelt brudd på den dyrt erhvervede likestilling og vil kunne få skjebnesvangre refleksvirkninger på kvinnens stilling i det hele. Kvinnene bør være varsomme med i det ene øieblikk å kreve likestilling og i det neste å rope på særbeskyttelse. For hustruer som har barn, må det være langt mer tilfredsstillende å få et rikeligere bidrag til barna enn å motta et personlig bidrag. De nye bidragsbestemmelser vil i realiteten neppe bety noen bedring i den fraskilte hustrus kår. — Det er i grunnen bare de barnløse fraskilte den nye proposisjon tilgodeser, og av dem bare de som har vært gift i forholdsvis få år.

Angående spørsmålet om underholdsbidrag tiltrådte justiskomitéen i det vesentlige proposisjonen, men innstilte dog på at det ikke alene ved avgjørelsen om bidrag skal betales eller ei, men også ved fastsettelsen av bidragets størrelse, skal være anledning til å ta hensyn til dårlig opførsel fra en ektefelles side. I denne form blev disse omstridte bestemmelser om underholdsbidrag til ektefelle merkelig nok enstemmig og uten debatt vedtatt av Stortinget i juni 1937.

I separasjonstiden fikk hustruen efter loven av 1918 regelmessig underholdsbidrag av ektefellen efter den logiske betraktning at ekteskapet ennu bestod. Nu blir reglene for underhold i separasjonstiden lik dem efter skilsmisse og stiller den kvinnelige part noe ugunstigere enn før. Det er i det hele godt mulig at loven av 1937 om forandringer i ekteskapslovene, bortsett fra bestemmelsene om rett til å utta forlodds av boet gjenstander til bruk for barna og om fraskilt ektefelles pensjonsrett, ikke vil by den fraskilte kvinne store fordeler, mens det derimot er gitt at den *kan* bli et farlig våben mot kvinnene i deres kamp for full erhvervsfrihet.

3. Navn og nasjonalitet.

Ved loven om formuesforholdet mellem ektefeller hadde hustruen praktisk talt opnådd full rettslig likestilling med mannen. Men i én henseende vedblev lovgivning og praksis å sette henne i en annen klasse enn ham: Ved ekteskapets inngåelse opgir hun sitt eget navn og antar mannens. Dette kan føles som en slags selvutslettelse, især for selvstendige kvinner som ikke er blottende unge ved ekteskapets inngåelse.

Før navneloven i 1923 fastsatte bestemte regler for navnebruk, hendte det derfor at kvinnesakskvinner drevet av uavhengighetstrang fortsatte med å bruke sitt pikenavn også efter at de hadde giftet sig.

Sett fra feministisk synspunkt betegner navneloven av 9. februar 1923 et tilbakeskritt. Før den trådte i kraft, var det almindelig skikk at hustruen tok sin manns navn, men hun var ikke juridisk forpliktet til det. Nu *må* hun bære mannens navn, men kan dog uten bevilling bruke sitt slektsnavn foran mannens navn. Hun har adgang til ved bevilling å bruke sitt eget navn, men bare når «særlige grunner taler for det.» Denne rett vil praktisk talt bare tilfalle de kvinner som ved en kunstnerisk innsats, ved forretningsvirksomhet eller lignende har erhvervet sig et kjent navn før de gifter sig.

Under navnelovens utarbeidelse fremkom bare et par protester fra kvinnehold. Hustruens navneskifte var nu engang sed og skikk, det var praktisk og det styrket familiens samhørighet.

*

Også reglene om *gift kvinnes nasjonalitet* aksentuerte familiens enhet samtidig som det gav uttrykk for mannens suverenitet. Hustruen måtte efter tidligere lov med hensyn til statsborgerskap helt følge mannen; hun kunde praktisk talt aldri beholde eller erhverve nasjonalitet uavhengig av ham. Ja, en kvinne som giftet sig med en utlending, tapte sin nasjonalitet selv om hun blev boende i sitt eget fedreland. Hun mistet derved sin stemmerett; hennes rett til erhverv, til å skaffe sig fast bolig o. l. var innskrenket på samme måte som en utlendings. Under verdenskrigen kunde kvinne gift med utlending risikere å bli hjemsendt til mannens land eller å bli internert som ut-

lending i sitt eget. Da enkelte land, således de sydamerikanske stater, hadde den bestemmelse at gift kvinne skulde beholde sin nasjonalitet når hun giftet sig, kunde det hende at en kvinne fikk dobbelt nasjonalitet eller slett ingen.

Helt siden 1905 har «*Det internasjonale Kvinneråd*» tatt denne sak op på programmet og har fremsatt krav om full likestilling for hustruen. Rådet hevdet det prinsipp som kvinnesakens tilhengere alltid har gjort til sitt: en kvinnes inngåelse av ekteskap skal være uten betydning for hennes statsborgerrettslige stilling. *Norske Kvinners Nasjonalråd* som i alle år har arbeidet intenst med denne sak, nedsatte i tiden omkring 1920 en komité til å utrede nasjonalitetsspørsmålet.

Efterhånden har forskjellige land, således også de nordiske, stilt kvinne gift med mann av fremmed nasjonalitet gunstigere enn før. Lov om norsk statsborgerrett av 8. august 1924 tillater norsk kvinne som gifter sig med utlending, å beholde sin nasjonalitet, så lenge hun er bosatt i Norge, men bestemmer dog at en utenlandske kvinne som ekter norsk borger, skal ha norsk statsborgerrett.

I 1932 fremsatte høirerepresentantene *Augusta Stang, Signe Swensson* og *Andr. Kjær* forslag om at norsk kvinne som erhverver statsborgerrett i fremmed stat gjennem ekteskap, først taper sin stemmerett når hun flytter ut av riket. Grunnlovsforslaget blev vedtatt 20. juni 1935.

Kravet på en ensartet *internasjonal* lovgivning om gifte kvinners statsborgerrett er stadig blitt sterkere, og spørsmålet blev tatt op på Folkeforbundets første konferanse for kodifikasjon av internasjonal lov i Haag i april 1930. Under og efter konferansen var de største internasjonale kvinneforbund meget virksomme. I 1931 samledes i Genf en konsultativ internasjonal kvinnekomité med delegerte fra 8 internasjonale kvinneforbund. Haag-overenskomsten hevder ikke samme rett for kvinne og mann, men går ut på å fjerne alle tilfelle av «statløshet» og dobbelt nasjonalitet.

Den norske regjering ratifiserte konvensjonen i 1931. Ikke få norske kvinner fryktet for at en sådan utilstrekkelig reformpolitikk kunde være en hindring for gjennemførelsen av full likestilling og har sterkt kritisert regjeringen Mowinckels holdning. Andre har ment at Haag-konvensjonen betegnet det best mulige man inntil videre kunde opnå ad internasjonal vei. Et intenst

arbeide er tatt op for å opnå bedring av den nasjonale lovgivning innen de enkelte land. På den panamerikanske konferanse i *Montevideo* 1933 blev vedtatt en traktat, som uttaler sig for fullstendig likestilling mellem kjønnene med hensyn til nasjonalitet. Flere amerikanske stater og Sovjet-Samveldet har nu en lovgivning i overensstemmelse med denne traktat. I Folkeforbundets 1. kommisjon kunde den norske utsending *Johanne Reutz* i 1935 meddele at regjeringen Nygaardsvold vilde støtte det prinsipp som ligger til grunn for Montevideo-traktaten. Med styrke uttalte hun sig her for at man samtidig måtte arbeide nasjonalt og internasjonalt på løsningen av dette spørsmål.

XIX. LITTERÆR ANTIFEMINISME

Midt under det 20. århundres eventyrlige fremgang for kvinnesaken, reistes fra forskjellig hold heftige protester mot den stadige hang til å være mennenes like, et krav på en omvurdering av verdiene. Antifeminismens idéinnhold er i grunnen det samme til alle tider. Kvinnen er det irrasjonelle, det utemmede, heter det gjerne, og lite skikket til anstrengende, regelmessig erhvervsarbeide. Særlig er hun ubrukbar og utilregnelig i overgangstiden, den farlige alder, som *Karin Michaëlis* har kalt den. Emansipasjonen er en synd mot naturen, lærer antifeministene, den er ensidig, dogmatisk, gjør kvinnen uerotisk og hindrer hennes harmoniske utfoldelse som menneske, som hustru og mor.

«— — — *høiden* av vort værd som menneske naar vi som mødre,» heter det i «*Kvinden skabt af Manden*». Studie af en Kvinde. (1904). «Men er det mindre end at naa det som dommer, politiker, lensmand, foged eller lignende?» Det vilde være «skjønnere» å la alle skranker falle, mener bokens heltinne, den dagbokskrivende Eva — men det vilde være farlig, da det kunde villede de unge kvinner. For det var grenser en kvinne ikke kunde overskride, selv om det var rum for «meget arbeide, megen selvstændighed» innenfor disse grenser.

«Naar kvinden er legemlig sund og normal, og ikke forskruet aandelig, maa hun, dersom hun kan overvinde sig til fuld ærlighet, tilstaa, at vi sandelig den meste tid av vore bedste aar er lidet skikket til ansvarsfulde og anstrengende samfundshverv.»

«Naar manden har fuldbyrdet sin del av et menneskes undfangelse, saa er han fri, og kan gaa til sin gjerning normal og sund; men da begynder vort arbeide. Og naar slutter det? Ikke før barna gaar voksne ifra os. Ti barna er og blir morens i al

evighed.» — — — Også den ugifte er «jordbunden». «Spør voksne, ikke kvindesaksforkvaklede kvinder, om de ikke saa og saa mange af hver maaneds dager er mer eller mindre utilregnelige — —» «aandelig unormale». Derfor burde kvinner ikke være dommere, ikke kirurger o. s. v. Kvinnen hadde adgang til kunst og alle frie yrker. Det som nu var lukket for dem, var det kjedsommeligste, «retten til at staa i kø foran den trange port til alt som embeder heder. Misunde dem hvo som kan!» «Alt uvæsentlig maa tilsidesættes for det ene — vort liv som slegtens opretholdere.» Kvinnen må fremfor alt huske sin begrensning, heter det videre, — — «saa sandt hun for alvor ønsker at regnes for et tænkende menneske, med hvem man kan snakke nøgternt om tingene, saa maa hun lære at kjende og erkjende denne sin begrænsning, respektere den, og se dens inderste, virkelige storhet.»

«Kvinden skabt af Manden» må først og fremst sees som et litterært arbeide, et stemningsutbrudd, men det er ikke usannsynlig at dagbokens forfatterinne, *Hulda Garborg*, går god for hovedtanken i den.

Boken tar sitt utgangspunkt i *Otto Weinigers* «Geschlecht und Charakter» og er utvilsomt inspirert av den. For øvrig ligger det nær å trekke en linje til et storverk i norsk litteratur, «Kjærlighedens tragedie», som kom ut samme år. I sin ekstatiske dyrkelse av den erotiske kjærlighet er fru Eva i slekt med Karen i Gunnar Heibergs skuespill, mens mennene i begge verker synes å nærme sig Otto Weinigers «ideale fællestype».

«Kvinden skabt af Manden» og dens fortsettelse, «Fru Evas dagbog» (1905), vakte veldig opsikt og kom i flere oplag.

Mens Hulda Garborgs antifeminisme først og fremst blev fremkalt av striden for å opnå adgang til embeder, blev *Sigrid Undsets* opposisjon vakt av den moderne ekteskapslovgivning.

Det var å vente at Sigrid Undset med sin utpregede sans for det primitive, med sine konservative synsmåter, forsterket ved overgangen til katolisismen, før eller senere vilde stille sig i antifeministenes rekker.

Sigrid Undsets «Kvindesynspunkt» (1919), en samling artikler fra 1912 til 1919, avspeiler interessant de faser hun har gjennemløpet fra en kjølig, om enn sympatisk vurdering av kvinnebevegelsen til en bevisst reaksjon mot den moderne likestilling mellem kjønnene.

Sigrid Undset har klart for øie at for de fleste unge kvinner er det å realisere sig selv som kvinne, d. v. s. å bli hustru og mor, det eneste, det absolutte krav til livet, og alt det annet surrogater. Men det almenmenneskelige hos kvinnen betoner hun altfor svakt; som alle antifeminister betrakter hun kvinnen så å si utelukkende som kjønnsvesen. Hun har i sine bøker en feminin hang til uttværede skildringer av morskapets smerte og besvær. Hennes kvinner kjenner sjelden annen sublimering enn den religiøse, ikke arbeidsgleden, ikke skapergleden, ikke vennskapet. Og allikevel er Sigrid Undset så stor en dikter at hun undertiden slår sine teorier ihjel. (Sml. Julie Selmer i «Gymnadenia».)

Om kvinnens evne til å gjøre en kulturinnsats har hun uttalt sig omtrent som Ellen Key og Hulda Garborg: «En kvinde kan i de livsaldre som svarer til en mands frugtbareste aar aldrig møde manden som ligestillet i det offentlige liv, med mindre hun lever i cølibat eller vilkaarlig sætter en del av sin organisme ut av funksjon.» Kvinner har ikke evnet nyskapning eller videreutvikling av kulturen.

I Sigrid Undsets øine er kvinnes og manns fysiske og psykiske utstyr så ulike at enhver tale om samme rettigheter og samme plikter er absurd. Den moderne ekteskapslovgivning ignorerte et par «fundamentale kjendsgjerninger» på kjønnslivets område. For det første at mannen ikke kan være sikker på at hans barn virkelig er hans, så at kvinnen er «nødt til at finde sig i, at der opstilles visse restriktioner med hensyn til hendes bevægelsesfrihed og visse krav til hendes opførsel og hendes person i det hele.» For det annet er «efter den naturlige kjønsforbindelses karakter og efter mandens og kvindens naturlige beskaffenhed han i det forhold herren og hendes legeme en ting, han eier, selv om han ikke eier andet av hende.» Det er imidlertid neppe sannsynlig at sunde og normale kvinner i våre dager føler som Kristin Lavransdatter at de er sin manns «ting».

Det sier sig selv at Sigrid Undset med denne innstilling svermer for det gamle vielsesritual, som minner kvinnen om at hun skal føde børn i smerte og underkaste sig mannen.

Sigrid Undset beklager sterkt den utvikling som har ført til at den gifte kvinne har lønnsarbeide. Skal moren utadtil ha samme rettigheter og samme *plikter*, blir det ikke likestilling, men en særbelastning av kvinnen.

Det er enn videre klart at Sigrid Undset måtte stille sig steilt avvisende overfor kvinnebevegelsens aller siste fase, den seksuelle emansipasjon. Med besk ironi og uforlignelig vidd, men uten forståelse, har hun vendt sig mot *Katti Anker Møllers* arbeide for «moderskapets frigjørelse». Selv om man må innrømme at enkelte av fru Anker Møllers slagord er uheldig valgt, kan man ikke komme fra at hos henne er det i denne sak mer kjærlighet, mer varme overfor lidende og mer kontakt med det virkelige liv enn hos den store forfatterinne.

Enhver kvinne som gjør dyktig arbeide, fremmer med eller mot sin vilje kvinnesaken, og det er klart at Sigrid Undset med sin fremragende innsats som forfatter, tross sin antifeminisme, i høi grad har hevet kvinnen i den almene bevissthet.

Det var en mann forbeholdt å uttale de krasseste ord om nutidens kvinnesak. Sigrid Undset setter kvinnen sjelelig, menneskelig fullt på høide med mannen, mens *K. A. Wieth Knudsen* regner henne for å være underlegen ikke alene intellektuelt og fysisk, men også moralsk.

Kvinnens følelsesliv er «mere indskrænket og afstumpet end den voksne mands,» heter det i hans bok «Feminismen» (1924).

Kvinnen er troløs, full av svik, ja amoralsk, derfor må hun holdes strengt. Men når mannen er utro, da er det noe ganske annet, da kalles det ikke svik lenger, men får et fint gresk navn, neophilie, kjærlighet til nytt. Det er et uttrykk for mannens evige higen, hans uendelighetstrang! Wieth Knudsen formoder at kvinnens løgnaktige, usannferdige og urettferdige natur er resultat av årtuseners undertrykkelse, men da det vil ta årtusener å få disse egenskaper fjernet, er det like godt å la det bero!

For Wieth Knudsen er likestilling i ekteskapet selvsagt en absurditet. Hjemmet er mannens «offer» til samfundet; men nu gjøres det ham utålelig der. Når han ikke lenger kan være herre i sitt hjem, hindres han i sin kraftutfoldelse og hele den hvite manns kultur kommer i fare. Samfundets vel og kvinnens lykke betinges av hennes underkastelse under mannen.

Den litterære antifeminisme her hjemme har nok vakt opsikt, den har nok formådd å kruse overflaten; men noen avgjørende innflytelse på utviklingen fikk den ikke.

XX. BARNELOVER OG BARNE-BEGRENSNING

1. De Castbergske barnelover. 1915.

I 1915 gjennemførtes en rekke lover som mange konservative regnet for et farlig inngrep i den legitime hustrus rettigheter. Det var de såkalte Castbergske barnelover.

Loven av 1892 om «Underholdningsbidrag til barn, hvis foreldre ikke har inngått ekteskap med hverandre», blev ikke så gunstig for den ugifte mor og hennes barn, som man hadde håpet. Faren blev i almindelighet ikke pålagt å betale bidrag hvis ikke moren uttrykkelig forlangte det. Moren kunde selv bestemme om det skulde utferdiges resolusjon mot mannen eller ikke; av undseelse og frykt undlot kvinnen i svært mange tilfelle å opgi farsskapet og prisgav derved barnets interesser og samtidig sine egne.

Fremdeles var barnet rettslig uten far; det fikk ikke arverett efter ham og ikke tillatelse til å bære hans navn. Skulde det uekte barn behandles rettferdig, skulde mann og kvinne likestilles i seksuell moral, måtte mannen føres ut av sin behagelige anonymitet og tvinges til å gi barnet navn og arv.

Det var dette krav justisminister i Gunnar Knudsens regjering, *Johan Castberg*, fremsatte i en kongelig proposisjon i 1909. I 1912 fremla Bratlies høireregjering, med professor *Fredrik Stang* som justisminister, en proposisjon som foreslo farens bidragsplikt utvidet, men ikke gav barnet arve- og navnerett. I Stortingets justiskomité tiltradte flertallet i slutningen av 1914 i det vesentligste Castbergs forslag.

Under alt dette gikk stridens bølger høit. Et massemøte på 3 000 kvinner, samlet av «Hjemmenes Vel» 9. februar 1915, protesterte mot å innføre arverett for de uekte barn.

Av reformens motstandere blev det sagt at det Castbergske forslag betegnet et angrep på hjemmet og vilde ødelegge familielivet. De løse forbindelser vilde løftes op i høisetet; kvinner vilde spekulere i illegitime forhold; deres ansvarsfølelse og motstandskraft vilde svekkes og antallet av uekte fødsler tilta med rivende fart. Stort sett synes de borgerlige kvinner å stå tvilrådige og splittet. I 1913 stemte 18 av Nasjonalrådets ledd mot arverett, 12 for; 15 undlot å stemme. Det var især konservative kvinner som hadde betenkeligheter. Lovforslaget fikk stor tilslutning i *Venstrekvinnelaget*, og *Arbeiderpartiets Kvinneforbund* gikk helt inn for det.

I 1915 fikk Castberg kjempet igjennem navn- og arverett i Stortinget under voldsom motstand fra størstedelen av høirepartiet og fra en del av venstre med regjeringschefen i spissen

Loven av 10. april 1915 om barn hvis foreldre ikke har inngått ekteskap med hverandre, fastsetter juridisk likestilling mellem barn født i og barn født utenfor ekteskap. Barnet skal opdras efter farens økonomiske kår, men efter morens, hvis hun har best råd. Moren har under straffansvar *plikt* til å opgi faren, senest 4 uker efter fødselen.

De uhyggelige spådommer om lovens farlige følger for familie og hjem og den legitime hustru er gjort til skamme, alle synes nu enige om at loven er rettferdig og riktig.

Proposisjonen fra 1914 kaller uttrykkelig den tidligere ordning «demoraliserende — fordi den befrir manden fra hans naturlige ansvar og derfor frister ham til letsindighed i et forhold, som skulde være det ansvarsfuldeste i et liv. — — —» Castberg nevner at kvinnenes fremrykning som borgere hadde gjort dette misforhold mellem manns og kvinnes ansvar mer følelig. På dette område hersket «en fornegtelse av kravene paa borgerlig likhet og om like rettigheter og forpligtelser for mand og kvinde.»

Fra kvinnesakssynspunkt er det vesentlige ved loven at den første gang knesetter det prinsipp at farens ansvar overfor det barn som fødes, skal være ikke bare økonomisk, men også moralsk, socialt. Det er ikke lenger tale om dobbeltmoral, men om full likestilling så vidt naturen tillater det.

Og ekteskapsloven av 1918 inneholder da også bestemmelse om at partene før ekteskapets inngåelse må opgi om de har barn utenfor ekteskap og i tilfelle hvor mange.

2. *Katti Anker Møller.*

Barnelovene av 1915 bærer Castbergs navn, men det er en kvinne, *Katti Anker Møller*, som for en vesentlig del har gitt støtet til disse lover.

Med et ufattelig mot tok Katti Anker Møller op alle de spørsmål som har sammenheng med kvinnens «seksuelle emansipasjon». Hennes dristige og frie tale vakte voldsom indignasjon; enn ikke hennes sikre sociale posisjon kunde beskytte henne mot forfølgelse og hån. Men hun holdt ut. Det som førte henne ut i strid, var en lysende idealisme, en våken social samvittighet og en sterk samføling med lidende kvinner og barn.

Den første gruppe av mennesker hun tok sig av, var de ugifte mødre og deres barn. Fra 1901 til 1909 holdt hun foredrag om ugifte mødres rettsstilling på 70 steder rundt om i landet. I denne tid tok hun også del i praktisk social virksomhet, hun var f. eks. med å stifte to mødrehjem i Oslo.

Katti Anker Møller.

Castberg fikk ikke alene idéen til sine barnelover av Katti Anker Møller, men han konfererte også ifølge hennes biograf, Halldis Stenhamar, med henne under utarbeidelsen like til korrekturen på proposisjonen var lest. Beskjeden som hun var, holdt hun sin egen person i bakgrunnen.

Hennes neste opgave gjaldt arbeiderklassens hustruer. Det rystet henne å se hvor de i mange tilfelle var utpinte, ødelagte av altfor hyppige fødsler, av økonomiske sorger og slit

med de store barneflokker. De mer velstilte lag hadde for lengst begynt å begrense barneantallet, nu vilde hun komme de fattigste familier til hjelp. På dette kvinnens viktigste område måtte hun selv være herre, mente hun, her måtte hun ikke finne sig i noe overformynderi fra mannens side. Ti uten den seksuelle emansipasjon var hele kvinnefrigjørelsen betydningsløs, ja helt forgjeves.

Men kvinnen vilde ikke ut over sin begrensning, forsikret hun, hun vilde nok føde barn, bare hun og hennes fikk levelige vilkår. Hos Katti Anker Møller som hos alle ekte feminister kreves full tillit til kvinnelighetens vesen, til de iboende instinkter.

Som det viktigste ledd i kampen for «moderskapets frigjørelse» tok Katti Anker op arbeidet for utbredelse av kjennskap til de preventive midler. Således var det på hennes initiativ det første norske *mødrehygienekontor* blev stiftet i Oslo i 1924. I 1926 overtok Oslo Arbeiderparti kontoret. Senere er flere mødrehygienekontorer blitt til. De har ikke alene satt sig som opgave å formidle salg av svangerskapsforhindrende midler og gi sakkyndig veiledning i deres bruk, men også å lære mødrene riktig spebarnsstell og skaffe dem billig og hensiktsmessig barnetøi.

3. Kampen om preventive midler og abortus provocatus.

Ingen endring i kvinnens stilling er mer revolusjonerende enn den som de siste årtiers fødselsregulering har skapt. Og det er først og fremst striden om prevensjon og abortus provocatus som i vår tid har gjort kvinnesaken til et brennende samfundsspørsmål.

Uten tvil er det noen forbindelse mellem kvinnefrigjørelsen og vår tids truende avfolkning. Dog er det neomalthusianistene og ikke feministene som har tatt op arbeidet for prevensjonen, og det er visstnok vel så meget den økonomiske og sociale utvikling som kvinnesaken det skyldes at barnebegrensningen er trengt igjennem til alle lag av befolkningen. I Frankrike, det land hvor tobarnssystemet først praktisertes, står kvinnesaken som bekjent forholdsvis langt tilbake. Til tross for alt dette er det grunn til å tro at den nye kvinnementalitet, skapt av emansipasjonen, har sin andel i det synkende fødselstall. Den selvstendige moderne kvinne vil ikke finne sig i bare å være en

«fødemaskin» i sine beste år. Og den gifte selverhvervende kvinne, som trues med å miste sin post, om hun stadig forsømmer sitt arbeide, vil ennu mindre være tilbøielig til å føde mange barn. Det er derfor — som man ofte har pekt på — ikke usannsynlig at frykten for avfolkning vil fremtvinge gifte kvinners rett til selverhverv.

Barnebegrensningen har bredt sig med rivende hast til tross for at preventive midler har vært og fremdeles er fordømt av store kretser i vårt folk, og til tross for at salg av preventive midler mentes å være forbudt gjennem straffelovens § 377, den såkalte *molbolov*. I 1927 blev det med hjemmel i denne paragraf reist tiltale mot et firma for avertering av preventive midler. Innehaveren av firmaet blev imidlertid frikjent av lagmannsretten, ut fra den fortolkning at avertering av svangerskapsforhindrende midler ikke lenger kunde regnes for å være «anstøtelig for ærbarheten». Man regner at § 377 har fått dødstøtet med denne frifinnelse. Professor *Lous Mohr* og overlæge *Scharffenberg* har fremsatt forslag om ophevelse av paragrafen. Og i 1928 har *Norske Kvinners Nasjonalråd* oversendt regjeringen et forslag som tilsikter å få salg av antikonsepsjonelle midler inn under betryggende former.

*

Alt i 1913 slo *Katti Anker Møller* i «Socialdemokraten» til lyd for å opheve straffelovens § 245, som truer kvinnen med inntil 3 års fengsel dersom hun «rettsstridig dreper sitt foster eller medvirker hertil». Fru Anker Møller hevdet at en kvinne aldri går til det skritt å fjerne fosteret i sitt liv uten at hun er ved fortvilelsens rand, og da må samfundet gi lægene tillatelse til inngrep, istedenfor at det fordømmer og straffer og leder henne i hendene på ansvarsløse kvakksalvere.

Efterkrigstiden med sitt økonomiske trykk bragte i alle land en rystende stigning i de kriminelle aborter. Selv i Norge, hvor krisen har hatt et relativt mildt forløp, er det omkring 4 500 kriminelle aborter pr. år. De kvinner som i sin fortvilelse går til kvakksalvere og på den måte blir «hjulpet», betegner en uhyggelig sum av menneskelig nød. Våre sykehus får i stort antall kvinner til efterbehandling, og lægene vet å fortelle hvor disse ofre

for kvakksalveres ukyndighet i altfor mange tilfelle blir svek-linger for levetiden eller endog avgår ved døden.

Ifølge dr. *Ingeborg Aas* («Kvinnen og barnet i forhold til spørsmålet abortus provocatus», 1935) har de norske læger i stor utstrekning gått utover de strenge bestemmelser i straffelovens § 245. De nøier sig ikke lenger med svangerskapsavbrytelse, der den efter en rundskrivelse fra Justisdepartementet i 1899 er tillatt, nemlig hvor moren gjennem fødsel og svangerskap er utsatt for stor fare for liv og helbred, men har «allerede begynt å sette *de utvidede medisinske* indikasjoner i praksis».

Og juristene undlater å håndheve § 245 overfor den nødstilte mor. Det er karakteristisk at mens antallet av illegale aborter beløper sig til ca. 4 500, er antallet av de aborter som resulterer i strafferettslig forfølning, bare omkring 20 pr. år. Loven synes ikke lenger å stemme med den almindelige rettsbevissthet og den rammer vilkårlig. De mer bemidlede vet å hjelpe sig. § 245 får som det sies i straffelovkomitéens innstilling av 1935, utseende av å være en «klasselov», som bare rammer de ubemidlede, selv om det selvsagt ikke er tilsiktet.

Alle synes nu enige om at § 245 bør revideres, mens det hersker den heftigste uenighet om hvor langt man skal gå.

På Norsk Kirurgisk Forenings årsmøte i 1929 holdt overlæge *Kristen Andersen* et opsiktvekkende foredrag om § 245, der han anbefalte abortus provocatus på sterkt utvidede indikasjoner; loven burde gi adgang til å hjelpe både den sterkt overanstrengte og fattige gifte kvinne, den unge pike og enken som gjennem et barns fødsel vilde bli utsatt for sterk sjelelig nød, vanære, tap av stilling o. l.

På et møte i Norsk Medisinsk Selskap i februar 1931 fremla dr. *Louise Isachsen* et langt moderatere forslag til forandring av § 245. Hun vil dog foruten de medisinske indikasjoner gå med på kunstig abort ved besvangring av kvinner under 16 år, ved blodskam og ved besvangring av eller ved mindreverdige individer.

I 1934 opnevnte Regjeringen en komité til å overveie en revisjon av § 245. Den bestod av riksadvokat *Haakon Sund*, formann, sorenskriver *Solem*, dr. med. *Skajaa* samt lægene *Ingeborg Aas* og *Tove Mohr*, og supplertes siden med advokat *Aage Schou*, distriktslæge *Stian Erichsen* og overlæge *Kristen Andersen*.

I 1935 forelå straffelovkomitéens forslag til ny § 245, satt i

pennen av riksadvokat *Sund*. Flertallet foreslår rett til svangerskapsavbrytelse: 1. på medisinske indikasjoner. 2. på etiske indikasjoner, ved «blodskam eller voldtekt eller annen grov krenkelse av kvinnens kjønnsfrihet.» 3. på rasehygieniske eller eugeniske indikasjoner, når det er grunn til å anta at barnet vil bli sterkt arvelig belastet gjennem sinnssykdom eller uhelbredelig legemlig sykdom i slekten o. s. v. 4. på sociale eller humanitære indikasjoner, «når fødsel av barn antas å ville føre til stor og langvarig lidelse for kvinnen eller for barnet eller hensette noen av disse i nød som ikke kan avhjelpes på annen måte ved midler som has for hånden.»

Advokat *Aage Schou* foreslår at de sociale og humanitære indikasjoner ikke anerkjennes, men går med på de etiske og eugeniske. *Stian Erichsen* vil ha en del sociale indikasjoner, men anerkjenner ikke de humanitære.

Den radikale fløi av feminister, socialister som borgerlige, finner straffelovkomitéens forslag for måteholdent og fordrer full abortfrihet. Man må stole på kvinnens instinkter og gi henne selvbestemmelsesrett. Mange synes at den administrative ordning som er foreslått, er for tungvint og omstendelig for kvinnen og hennes pårørende.

Straffelovkomitéen foreslår nemlig detaljerte kauteler for utførelse av abort. Selvsagt blir det uttrykkelig sagt at svangerskapsavbrytelse bare finner sted når den fruktsommelige kvinne selv begjærer det. Svangerskapsavbrytelsen skal foretas på godkjent sykehus, efter prøvelse av to eller tre læger; i tilfelle vegring fra lægenes side kan saken innankes for Medisinaldirektøren.

En revisjon av § 245 berører så mange spørsmål av ømtålelig art, sociale, økonomiske, befolkningstekniske og fremfor alt moralske, så det er ikke til å undres på at sinnene er kommet i brand. Særlig er de humanitære indikasjoner omtvistet. Moralen vil synke, mener de konservative, når den unge pike eller enken så lett kan befries for følgene av en lettsindig forbindelse. En utvidet adgang til abortus provocatus vil slappe den moralske bevissthet, respekten for livets hellighet vil sløves. Mange ser i straffelovkomitéens forslag ikke alene en moralsk fare for de unge kvinner, men også det mest skjebnesvangre angrep på hennes frihet. Hun vil, mener man, av sin mann eller av sin forlovede, brutalt bli sendt til sykehus og tvinges til å fri sig for

barnet. Og kvinnen selv vil gjennem halv eller hel abortfrihet villedes i sine dyrebareste instinkter, i kjærligheten til det spirende liv i sitt indre. Sterkest har motstanden vært fra kirkelig hold. *Det frivillige kirkelige landsmøte* erklærte i oktober 1934 i et oprop til det norske folk, at «fosterdrap strider mot kristen moral og menneskelig ansvarlighet». På den annen side sies det at man jo ikke ved en revisjon innfører abortus provocatus, den er der alt, men i den avskyligste form. Fremdeles skal den utelukkende være en nødutvei. Og de som vil bevare den ulykkelige enke eller den fortvilede unge pike fra ruin, heter det, er i like grad fylt av ærefrykt for livets hellighet, som de, der på det strengeste vil håndheve § 245, eller endog skjerpe den.

Spørsmålet har i høi grad splittet de norske kvinner. En rekke bondekvinnelag og Norges Husmorforbund har talt advarende ord mot å opheve straff for svangerskapsavbrytelse. Landets eneste kvinnesaksavis, «*Norske Kvinder*» (grunnlagt 1920), har likeledes motarbeidet en gjennemgripende revisjon av § 245. Norske Kvinners Nasjonalråd og Norske Kvinners Sanitetsforening har holdt sig nøitrale. Men arbeiderkvinnenes organisasjoner og radikale borgerlige kvinner har med stor energi gatt inn for en revisjon av loven.

Når etiske og sociale spørsmål av vital betydning skulde behandles, var kvinnene tidligere stumme; nu har de kjempet i forreste rekke på begge sider. — Med stor dyktighet har således dr. *Ingeborg Aas* og dr. *Tove Mohr*, Katti Anker Møllers datter, arbeidet for en endring av § 245.

Umerkelig er det gjennem de siste års diskusjon omkring de seksuelle problemer skjedd en radikalisering av samfundsopinionen. Den varmt religiøse dr. *Louise Isachsen*, som de konservative for en stor del har sluttet op om, har i motiveringen til sitt forslag uttalt sig for abortus provocatus på meget utvidede medisinske indikasjoner; hun vil således at lægen skal kunne gjøre inngrep på den utslitte mor, som er blitt «anemisk, søvnløs, avmagret og eldet». Og selv den mest forsiktige synes nu villig til å hjelpe de hårdest betrengte mødre ved sterilisasjon.

XXI. NY REAKSJON. NYE FREMSTØT

1. Kvinnene i politikken.

Noen år efter verdenskrigens ophør syntes kvinnesakskampen avsluttet. Nu stod det bare noen få reformer igjen, mente man, før full likestilling var etablert. Kvinnesaken var ikke lenger aktuell; de fleste hadde den opfatning at den hadde seiret over hele linjen.

Feministene så dog ikke fullt så lyst på situasjonen, og de forstod at nu, da de hadde opnådd stemmerett, skulde frigjørelsen begynne for alvor. Nu måtte kvinnene få syn for de nye plikter som fulgte med stemmeretten, nu måtte man se å skaffe dem den representasjon i kommune og stat, som de hadde krav på. *Landskvinnestemmerettsforeningen* fortsatte derfor sin virksomhet efter 1913. Og i 1915 stiftedes «*Kvinnenes Velgerforening*», (nu Kvinnelige Velgeres Sociale Forening), som satte sig de samme opgaver. Velgerforeningen søkte å stille egen liste til bystyrevalg og stortingsvalg, men forsøket blev motarbeidet av de politiske partier og førte ikke frem.

Et uttrykk for våknende politisk interesse hos kvinnene er «*Høirekvinners Klubb*» fra 1910, «*Venstrekvinnelaget*» fra 1911 og «*Frisinnede Venstres Kvinneklubb*» fra 1913.

Men det var et fåtall kvinner som sluttet op om disse klubber og knapt en eneste kvinne som fikk anledning til eller evnet å gjøre en politisk innsats. Et bevis for kvinnenes manglende politiske interesse er det faktum at de først i 1924 fikk satt en kvinne inn i Stortinget som fast representant. Det var *Karen Platou* (høire). Senere kom *Helga Karlsen* og *Helga Ramstad* av arbeiderpartiet og *Augusta Stang* og dr. *Signe Swensson* av høire. Bare to av dem, Helga Karlsen og Signe Swensson, har vært representanter så lenge som i to perioder. Den siste har

i nasjonalforsamlingen vært en meget dyktig talsmann for kvinnens likerett. Mer enn tre kvinnelige representanter på én gang har man aldri hatt i Stortinget.

Under en stemmerettsdebatt blev det engang sagt, halvt i spøk, halvt i alvor, at man snart vilde risikere å se kvinnene storme inn i stortingssalen i så stort antall at de stakkars menn vilde bli fortrengt. Og så oplevde man i 1936 — over 20 år efter at kvinnene hadde fått statsborgerlig stemmerett — at bare en eneste kvinne, *Martha Nielsen* av arbeiderpartiet, blev innvalgt i Tinget. Selv ved kommunevalgene har kvinnene så vidt holdt stillingen, ja i det siste er det endog relativ tilbakegang. Av de 12 715 kommunestyremedlemmer valgt i landdistriktene i 1934 var bare 90 kvinner, av byenes 2 260 var det 144. De siste valgresultater, navnlig ved stortingsvalget, har vakt indignasjon hos mange, og det kan tenkes at nederlaget vekker kvinnene av dvalen og får dem til endelig engang å ta sig sammen.

2. Kampen om gift kvinnes erhvervsrett.

Det hadde vært en så stor kraftprestasjon for pionérene a opnå lovmessig likestilling, at de ikke maktet å gi seieren mening og innhold. Og de fikk heller ikke de unge med sig. Den kvinnegenerasjon som rykket op i de myndiges rekker i dette århundres annet og tredje årtier, nød kvinnesakens frukter som en selvfølge; de fikk adgang til den utdannelse de ønsket, de sportet og våget sig endog uten herreføIge i restaurantene. De var optatt med sine faglige og personlige anliggender og hadde få og svake politiske og sociale interesser. I de ypperlige tider under og like efter verdenskrigen fikk de så noenlunde lett de stillinger deres utdannelse kvalifiserte dem til, så de fant liten grunn til å slutte op om kvinnesaken.

Men så skjedde i slutningen av 20-årene, som en følge av krise og depresjon, det merkelige tilbakeslag som lærte også de likegyldige at deres rettigheter var svakt fundert, at de i virkeligheten levde i et utpreget mannssamfund.

Under den langvarige arbeidsledighet, under den hissige kamp om brødet, skjøv mennene kvinnene til side i erhvervslivet, først og fremst de gifte, men i noen grad også de ugifte.

Og nettop på en tid da den nordiske ekteskapslovgivning slo

fast at ekteskap ingen forsørgelse er, at mann og hustru har samme økonomiske plikter gjensidig og overfor barna, sa man til hustruen at hun var «forsørget». Ironisk nok skjedde det nettop til en tid da ekteskapet er blitt utryggere enn noensinne for kvinnene, en tid da skilsmisser tiltar i en uhyggelig grad, da ektemenn i stor utstrekning har vært ute av stand til a forsørge familien.

A dømme efter det veldige skrik som de siste år har reist sig mot gifte forsørgede kvinners arbeidsrett, skulde norske hustruer i store skarer ha søkt erhvervsarbeide utenfor hjemmet. En undersøkelse av direktør *Gunnar Jahn* viser at så ikke er tilfellet. Omkring 98 prosent av de gifte norske kvinner er utelukkende optatt med arbeide i hjemmet, heri iberegnet bondehustruene, mens vel 2 prosent er selverhvervende. Men selvsagt peker utviklingen i byene i den retning at stadig flere kvinner som gifter sig, fortsetter i sine lønnede stillinger.

En viss forskyvning i de gifte kvinners arbeide har også funnet sted. De har i mindre utstrekning enn før søkt til fabrikkvirksomhet og småindustri; derimot er antallet i transport, post, telegraf, telefon, kontor- og handelsvirksomhet steget sterkt. I 1930 var 4688 gifte kvinner arbeidersker, 2216 selvstendig næringsdrivende og 3489 funksjonærer.

Det er for en stor del kvinner med bedre utdannelse som har foretrukket å fortsette sitt erhvervsarbeide efter giftermålet, kvinner, som sitter i relativt gode stillinger; og det er den egentlige forklaring på uviljen overfor de gifte kvinners arbeidsrett. Motstanden er forståelig som uttrykk for en umiddelbar følelsesreaksjon fra menn og kvinner som lider under efterkrigstidens arbeidsledighet, men klart gjennemtenkt er den ikke.

Tilhengere av énforsørgerfamilien har pekt på skyggesidene ved den nye tingenes tilstand med en hustru og mor hvis interesser og krefter er sterkt beslaglagt av en livsopgave utenfor hjemmet. Men for feminister har angrepet på kvinnens arbeidsrett vært et uhyggelig reaksjonens tegn. For dem gjelder det et prinsippspørsmål av høieste rang, et spørsmål om kvinnens selvbestemmelsesrett, om hennes dyrt erhvervede frihet og selvstendighet. Igjen har de måttet forlange at man skal vise den kvinnelige natur tillit; at hustruen selv, i samråd med sin mann, skal avgjøre om hun bør ha et yrke utenfor hjemmet eller ikke, og mange råder henne til det. En kvinne blir gitt tilfeldighetene

i vold om hun ikke har et lønnet erhverv, hennes frihet blir illusorisk, dersom hun ikke er økonomisk selvstendig.

Feminister har pekt på at hustruens lønnede arbeide i mange tilfelle gjelder selve hjemmets eksistens, at mange ekteskaper alene kan inngåes ved at to unge slår sine små gasjer sammen. De har pekt på at til avhjelp av arbeidsledigheten er forbud mot gifte kvinners arbeide som en dråpe i havet. Og de har spådd at når man nekter gifte kvinner å arbeide, så vil i neste omgang også de ugifte kvinner stenges ute fra de vellønnede stillinger. Forbudet mot gift kvinnes yrke vil ødelegge hele den møisommelig tilkjempede rett til utdannelse og erhverv, vil gjøre hele kvinnesakskampen forgjeves.

Den som med største konsekvens og kraft har tatt spørsmålet op, er *Margarete Bonnevie* i sin opsiktvekkende bok «Ekteskap og arbeide» (1932), der hun krever full frihet for kvinne — gift eller ugift — til å få og beholde lønnet erhverv. Den viktigste årsak til at kvinnefrigjørelsen hittil ikke hadde tilført samfundet de verdier man hadde håpet på, er ifølge fru Bonnevie den fordom at gifte kvinner ikke skal ha arbeide utenfor hjemmet. Så lenge det er sed og skikk at byhustruen — uansett anlegg og utdannelse — *skal* arbeide i sitt hjem, så lenge vil den kvinnelige utdannelse stå tilbake og alt kvinnearbeide få et tilfeldig og dilettantisk preg. Først når alle stengsler fjernes, vil de kvinnelige evner komme til full utfoldelse og det maskuline samfund forvandles til et menneskesamfund.

Fru Bonnevie har også gjort et grunnleggende arbeide for å få innført barnetrygd, en sak som først blev reist av *Helga Eide Parr* og *Ella Anker*. I «Familiekrisen og botemidler mot den» (1935) vender hun sig mot det nuværende lønnssystem, efter hvilket pengene til barna inngår i alle voksne menns lønn, ikke bare i deres som virkelig har barn. Hun foreslår derfor å avskaffe forsørgerlønnen og få den erstattet med enkeltmannslønn supplert med barnetillegg. Herved skulde man også kunne bane veien for likelønnen, en av kvinnesakens viktigste programposter.

Optakten til den fiendtlige holdning overfor gift kvinne var *Oslo Formannskaps* beslutning av 2. juli 1928. Den hadde følgende ordlyd:

«1. Utvalg og fagchefer pålegges ikke å ansette i kommunens tjeneste gifte kvinner der har forsørger. Bestemmelsen

gjelder såvel fast som midlertidig ansettelse, selv for korte tidsrum såsom sykdoms- og ferievikariater.

2. Ved enhver omordning eller innskrenkning av administrasjonen der medfører opsigelser av personale, skal de gifte kvinner med forsørger opsies først, uten hensyn til ansiennitet eller stilling, idet der i tilfelle foretas fornøden omgruppering av personalet innen vedkommende administrasjon — — —»

Oslo Venstrekvinnelag, Oslo Lærerinnelags styre, Oslo Kvinneråd, Norske Kvinners Nasjonalråd og Oslo Kvinneparti sendte protester, men arbeiderpartiets kvinneorganisasjon hadde intet å innvende.

Forslaget var fremsatt av socialisten, rådmann *Sverre Iversen* og var gått igjennem med socialistenes og en høiremanns hjelp.

Et forslag om å oversende saken til Formannskapet, fremsatt av arbeiderpartiets mann *Magnus Nilssen*, falt i bystyret med 46 mot 38 stemmer. Dermed blev bestemmelsen stående, men det var åpenbart at man ikke følte sig vel ved den. Under forhandlingene blev den iherdig bortforklart: det var på ingen måte kvinnens likestilling man vilde til livs, det hele var bare en kriseforanstaltning, et forsøk på å rasjonere arbeidet o. s. v.

Formannskapet har senere forsøkt å ta brodden av bestemmelsen. I møte 23. januar 1929 blev det slått fast at beslutningen av 2. juli 1928 bare skulde gjelde *nyansettelse* utenfra og ikke for ansettelse (oprykning) i ny stilling i kommunens tjeneste.

Da *Oslo Trygdekasse* i 1932 besluttet å opsi sine kvinnelige funksjonærer, hvis de giftet sig, vedtok Formannskapet mot arbeiderpartiets stemmer en henstilling til kassen om å annullere sin bestemmelse.

Og endelig i 1933 blev Formannskapets beslutning av 2. juli 1928 om ansettelse og opsigelse av gifte kvinner ophevet med den tilføielse at ansettelsesmyndighetene hadde anledning til «å bedømme de praktiske hensyn og de billighetsbetraktninger som kunde gjøres gjeldende i hvert enkelt tilfelle.» Forslaget var fremsatt av ordfører *Eyvind Getz* (høire) og blev vedtatt av 11 borgerlige mot 10 socialister.

Også *Akers kommunestyre* vedtok et forbud mot gifte kvinners arbeidsrett, men det blev ophevet i 1936 efter forslag av

høiremannen *Dietrichs*. I *Trondheim* gikk i mars 1933 forslag om ikke å ansette gift kvinne med forsørger igjennem i Formannskapet, men falt i bystyret i april samme år. *Bergens Formannskap* vedtok i november 1935 et lignende forslag, som fremdeles står ved makt.

I *Drammens Formannskap* besluttet flertallet (arbeiderpartiet) å si op en del funksjonærer i hovedstilling fra 1. jan. 1937. Opsigelsen gjelder ektepar, ansatt i kommunen. — Der gis disse ektepar valget mellem hvorvidt hun eller han skal fratre. Det er et bevis for at kvinnesaken tross alt er en faktor man regner med, at den økonomiske antifeminisme til dels har formummet sig. Den kaller sig «kriseforanstaltning» eller lignende, den taler ikke om «hustru», men om «gift person» eller «ektefelle», skjønt det vel er åpenbart at det bare er den kvinnelige part som i tilfelle skal nektes arbeide.

Rundt om i landet er det mest gått ut over de gifte lærerinner i opsigelige poster. Selv i tilfelle hvor de har vært meget dyktige og har hatt årelang anciennitet, har de måttet vike for yngre og mindre kvalifiserte krefter. I sakens anledning sendte *Norske Kvinners Nasjonalråd* en henstilling til Regjeringen (i sept. 1934). Her pekes det på at skolestyrene ikke engang undersøker de faktiske forhold i de enkelte tilfelle, men foretar opsigelser av gifte lærerinner uten hensyn til om de er familieforsørgere. Rådet uttaler derfor tvil om det er riktig at skolestyrene er enerådige over opsigelsene. Av hensyn til Statens store andel i lærerlønningene foreslåes å innføre den ordning at enhver opsigelse av lærer eller lærerinne skal godkjennes av skoledirektøren og kan innankes for Kirke- og Undervisningsdepartementet.

Også ved besettelsen av statsstillinger har det vist sig tendens til å la kjønn og «forsørgelse» veie tyngre enn kvalifikasjoner. Mest opsikt vakte Lynner-saken. Cand. philol. *Valborg Erichsen Lynner*, en fremragende pedagog med en betydelig videnskapelig produksjon bak sig, blev flere ganger forbigått som ansøker til lektorstillinger i Bergen. I Kirkedepartementet blev det i 1929 uttrykkelig sagt at hun utvilsomt var den dyktigste av alle ansøkere, men ikke kunde utnevnes fordi hun var «lektorfrue» og dermed forsørget. *Norske Kvinners Nasjonalråd* og *Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund* tok affære, et mindretall (4 mot 5) i protokollkomitéen påtalte i 1930 forbi-

gaelsen. I 1931 blev fru Lynner ansatt som lektor i Bergen av vår første bonderegjering. Aksjonen hadde virket.

Nevnes skal også at private institusjoner som assuranseselskaper, banker og samvirkelag ofte opsier sine kvinnelige funksjonærer når de inngår ekteskap.

*

Feminister hadde spådd at de rigorøse foranstaltninger mot gifte kvinner snart vilde ramme også de ugifte. De har fått rett. Flere ganger har kommunale fagchefer i Oslo avertert efter en *mann* i stillinger som like godt kunde besettes med kvinner. Nasjonalrådet har tatt kraftig fatt, og oftest er protesten tatt til følge og nytt avertissement rykket inn i avisene.

I april 1932 hadde Formannskapet fattet følgende beslutning: «Kvinner og menn skal ha samme adgang til å søke stillinger når ikke annet uttrykkelig er bestemt eller hvor det fremgår av stillingens art.» For å hindre misbruk foreslo formannen i Oslo Venstrekvinnelag, fru *Ingeborg Boye*, at ordene «eller fremgår av stillingens art» skulde sløifes. Det skjedde i 1935.

*

Det er en eiendommelig foreteelse at socialistene har vært de ivrigste motstandere av gift kvinnes erhvervsrett. De har jo alltid hevdet som prinsipp at retten til å søke og få arbeide skal være lik for alle, kvinner som menn. Men trykket av arbeidsledigheten har vært så sterkt at arbeiderne har funnet det riktig å fravike prinsippet om like rett for mann og kvinne. Endelig hadde de her en tradisjon å følge fra de gamle socialdemokrater. Enkeltstående socialister har dog helt fra verdenskrisens begynnelse hevdet at innskrenkning av kvinnens erhvervsfrihet er imot socialismens idé.

I mai 1933 vedtok *Arbeiderpartiets Landskvinnekonferanse* efter foredrag av cand. oecon. *Johanne Reutz* en forsiktig henstilling til partiets landsstyre om å ta spørsmålet op til fornyet behandling.

Landsstyret svarte i 1935 med å beslutte at hvor en ekte-

felle har full og forsvarlig lønn i fast stilling, bør den annen ektefelle ikke ha lønnet beskjeftigelse.

I 1936 vedtok Landskvinnekonferansen efter en lang og skarp debatt en tydelig uttalt protest mot landsstyrets beslutning. 76 stemte for, 57 imot.

Før jul ophevet så Arbeidernes Faglige Landsorganisasjons representantskap forbudet, og våren 1937 fulgte Arbeiderpartiets landsstyre efter. Som grunn til ophevelsen anføres i begge tilfelle bedring på arbeidsmarkedet, men avgjørelsen er allikevel en stor seier for den unge sterke kvinnebevegelse innen partiet. Den som har størst fortjeneste av omslaget, er *Johanne Reutz*, som på Landskvinnekonferansen 1936 blev valgt som medlem av Arbeiderpartiets Kvinnesekretariat.

Også mange medlemmer av borgerlige partier med privat initiativ på sitt program har vært med på å begrense gifte kvinners rett til arbeide og fortjeneste. Og de har vunnet villig gehør hos borgerlige kvinner, gifte og ugifte.

Men kvinneorganisasjonenes iherdige kamp for å sikre kvinners arbeidsrett førte dog til at alle borgerlige partiprogrammer i 1931 hadde en post om full likestilling for begge kjønn.

Loven om tilsyn med arbeid fra 1936 gir efter sakkyndiges mening den gifte kvinne en chanse mere til å beholde sitt arbeid. En arbeider eller funksjonær som efter minst tre års ansettelse ved samme bedrift blir opsagt uten at opsigelsen har «saklig grunn» i bedriftsinnehaverens, arbeiderens eller bedriftens forhold», kan ifølge § 33, opsigelsesparagrafen, kreve erstatning av arbeidsgiveren. Nu vil vel neppe inngåelse av ekteskap kunne regnes for saklig grunn til opsigelse, og det er derfor all sannsynlighet for at arbeidsgiveren vil beholde sin gifte kvinnelige arbeider fremfor å gi henne erstatning.

*

Under kampen for kvinnens økonomiske frigjørelse blev «*Oslo Selverhvervende Kvinners Klubb*» stiftet 12. juni 1931, og like efter «*Selverhvervende Kvinners Landsforbund*». I 1932 blev Osloforeningen omdøpt til «*Yrkeskvinners Klubb*», en betegnelse som de fleste underavdelinger av landsforbundet har antatt. Landsforbundet, som har skutt rask vekst og nu har ca. 3 500 medlemmer, tar sig av selverhvervende kvinner; ikke minst har den søkt å hjelpe forskjellige arbeidsgrupper som har vært i

vanskeligheter av en eller annen grunn: massøser, hushjelper, kvinner i postetaten o. s. v.

«*Norsk Gruppe av Open Door*», stiftet 1935, har som Open Door International (fra 1929) til hensikt å kjempe for kvinnens fulle likestilling på arbeidsmarkedet.

I de senere år har bondekvinnene samlet sig og har på kort tid skapt en mektig kvinnebevegelse. Fra 1917 opstod dels spontant, dels på impuls av Norges Bondelag, rundt om i landet *bondekvinnelag*, som i 1925 fikk sin centralledelse i «*Norges Bondelags Kvinnelagsnevnd*» med *Olga Bjoner* som formann. Nevnden og formannen opnevnes av Norges Bondelags landsstyre, som har seks medlemmer, hvorav minst to skal være kvinner. Som arbeiderkvinnene står altså bondekvinnene nær tilsulttet sitt parti. Bondekvinnene har hittil tatt op mer faglige enn kvinnesaklige opgaver. Efter sitt program skal de dog arbeide for «bedring av bondekonens kår» og bl. a. også for å få flere kvinner inn i skolestyrene, og nu arbeider de for å få kvinnene inn i politikken. Et varsel om at det gjærer blandt bondestandens kvinner, er *Gro Holms* fine og ekte bøker «Sut» (1932), «Odelsjord» (1933) og «Kår» (1934) og *Magnhild Haalkes* fortrinlige lille fortelling «Åkfestet» (1936). For første gang er småbondekonen sett innenfra og med kvinneøine. Man får et overveldende inntrykk av slit og av menns vanvyrdnad for kvinnearbeid.

Den reaksjon som satte inn omkring 1928, har rammet hårdt, men har også virket som en kraftig vekker, så at kvinnesaken nu står styrket og fornyet. Ikke minst gir den unge kvinnebevegelse innen arbeiderpartiet løfter for fremtiden. Under inntrykk av det knusende nederlag for kvinnesaken i stater som Tyskland og Italia merkes blandt borgerlige kvinner en glød for feminismen, en vilje til å aktualisere midlene og gi bevegelsen større slagkraft. På radikalt kvinnesakshold har man satt sig som opgave å legge forholdene til rette for den gifte yrkeskvinne så hun kan forene morskall og arbeide på mest mulig tilfredsstillende måte. Her er et nytt problem og en av fremtidens hovedopgaver. Derfor krever feministene en effektiv mødrehjelp fra samfundets side, oprettelse av barnekrybber og daghjem m. v. De vil at barnefødsler ikke skal hemme en kvinnes rett til erhvervsarbeide, at hun skal ha erstatning av det offentlige for den arbeidsfortjeneste hun mister på grunn av fødselen.

Feministene legger ikke skjul på at frigjørelsen er i sin første begynnelse. Ennu er kvinnelige lønnsarbeidere stort sett en pariakaste og husmorarbeidet undervurdert. Massen av kvinner er ikke vakt og står likegyldig overfor de store samfundsopgaver. Og til tross for alle ytre seire er mannlig tankegang og mannlig mentalitet dominerende i alle forhold. I det almindelige omdømme er kvinnen på ingen måte jevnbyrdig med mannen. I tusen små ting er hun helt fra barnsben av blitt hemmet og berøvet sin selvtillit. Det koster henne i almindelighet mer, og tar henne lengere tid å vinne frem til den sikkerhet som er nødvendig for at begavelsen skal nå frem til sin fulle vekst.

Men 50 à 100 år er ikke noe langt spann av tid, og kvinnene sleper på århundrers tilsidesettelse. Den moderne psykologi, som regner så sterkt med barndomsinntrykk og personlighetshemninger, kan gi forhåpninger om at nye kvinneslekter under gunstigere kår vil kunne innfri de store løfter fra kvinnesakens grunnleggende år.

PERSON- OG SAKREGISTER

(Aviser er bare tatt med hvor de har uttalt sig redaksjonelt eller deres holdning er karakterisert.)

Aakre, Abraham 274
Aarnes, S. K. 257
Aas, Andrea 117
Aas, Arne 275
Aas, Ingeborg 306, 308
abortus provocatus 304—308
Abrahamsen, Lars 233, 267, 283
advokater 262
«Aftenposten» 90, 165, 266
Aker kommunestyre 313
aldersgrense 276 f.
Alvær, H. J. M. 275
amtsskoler 62
Amundsen, Olaf 272
Amundsen, Oluffine 197 f.
Andersen, Kristen 306
Anderssen-Rysst, T. 276
Anker, Ella 312
— Herman 62
— Marie 270
— Mix 34
Anthony, Susan B. 88, 240, 243
apotekere 57, 61
arbeiderdemokrater 255, 272, 283, 286
Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon 187, 316
arbeiderpartiet (socialdemokrater, socialister) 156—158, 180—199, 204, 235, 237 f., 241, 248 f., 255, 257 f., 265—267, 272, 275 f., 278 f., 283, 286 f., 313, 315 f.
arbeiderpartiets kvinnebevegelse 193 f., 220—222, 315 f.
Arbeiderpartiets Kvinneforbund 193, 280, 282, 285, 302, 313
— Kvinneforening 220—222, 237
— Kvinnesekretariat 193, 277, 287, 316
— Landskvinnekonferanse 315 f.
— Landsstyre 315 f.
Arctander, Sophus 164, 234, 255, 257, 281
artium 50—54
Arnesen, Emily 263
arverett (for kvinner) 5, 6, 11
— (for barn født utenfor ekteskap) 123 f., 301 f.
Arvesen, Olavus 62, 76
Asbjørnsen, P. Chr. 10
Aschehoug, Thorkel H. 58, 60, 137 f. 140, 156
Aukrust, L. O. 276
Authenrieth, Wilhelmine 8 f.
avholdsbevegelsen 132, 204 f., 221
Avisbudenes Forening 190, 221

Bakke, Harald 286
Balchen, A. H. K., sogneprest 327
Bang, Dagny 279, 281
Bang, T. C. 145
bankfunksjonærer 6, 60, 315
barnebegrensning 43, 96, 120, 304 f.
barnetrygd 312
Bebel, August 157
Bech, Axel 147
Beichmann, Frederik 82, 117
Bentzen, Viggo 291
Berg, E. T. 86

Berge, Abraham 262
Bergens Formannskap 314
— Kvinnesaksforening 78 f., 261
Bergersen, J. O. 286 f.
Berggrav, Eivind 273
Berner, Carl 75, 232, 244, 250
— H. E. 51, 56 f., 60, 73—84, 89, 123, 140 f., 143, 145, 215, 224, 263
— Selma 73
bibliotekarer 21, 60, 277
Bjering, H. P. 160
Bjoner, Olga 317
Bjørnson, Bjørnstjerne 13, 28—38, 89, 98 f., 102 f., 106, 110, 113, 125, 132, 142 f., 182
— Erling 274—276
— Karoline 28, 132
Bjørnstad, Pauline 201
Blehr, Otto 75, 273
— Randi 72, 75, 213, 218, 245
Blom, G., pastor 97 f
bodeling, se eiendomsskilnad
bondekvinnelag 241, 308, 317
bondepartiet 274—276, 286
bondetingmenn 4, 137, 142, 209
Bonnevie, C. E. C. 274
— Jacob Aall 159
— Kristine 266, 277
— Margarete 312
Booth, Bramwell, Mrs. 270
Borchgrevink, Sophie 238
Boye, Ingeborg 315
Braa, O. O. 234
Brandes, Georg 13, 15, 50, 119
Brandrud, Andreas 273
Bratlie, J. K. M. 257 f., 267, 301
Breda, Nielsine 7
— Martine 7
Bremer, Fredrika 9, 173
brennevinsavstemning 205
Brochmann, Bertram Dybwad 274
Broomé, Emilia 289
Brevig, Adelheid 293
Brun, Lyder 273
Bruun, Christopher 133
Bryggesaa, Aa. O. 233, 252, 257, 283
Brøgger, W. C. 283
Bugge, Anna, se Wicksell
Buen, A. J. 257
Bull, Edvard dr. med. 117, 182
— Edvard Hagerup 257, 265, 272
butikkdamer 6, 60, 199 f.
Butler, Josephine 104

Caroliussen, J. J. 276
Castberg, Johan 84, 147, 233—235, 252, 283
Catt, Carrie Chapman 257
Christensen, Dorothea 176 f.
Cigarleggerskenes Forening 190, 221
Collett, Camilla 9—16, 19, 29, 35—38, 42 f., 55, 69, 74, 87, 89, 96, 99, 102, 106, 112 f., 118 f., 131—134, 173, 178
— Jonas 10 f.
Condorcet 151

Daae, Ludvig L. 227
«Dagbladet» 49, 52, 61, 63 f., 80, 84, 98, 123, 144 f., 154 f., 164, 182, 202, 209, 223 f., 255, 275, 284
Dahl, Kathrine 224
— K. F. 286
— L. V. 55
— W. S. 76
Darwin, Charles 13, 262
Dedichen, Henrik 128
Dehli, O. 182, 186 f.
«Den norske Kvinde» 86 f.
«Den 17de mai» 275
departementsfunksjonærer 6, 277
Devold, Helle 134, 181
diakonisser 62 f.
Dietrichs, Karl 313
Dietrichson, Lorentz 54, 125, 131
Diriks, Emilie 14
dommere 225, 260 f., 265 f., 277
Dons, Henny 271
Drammens Formannskap 314
— Kvinneråd 270
— Kvinnesaksforening 79, 176
— ledd av Landskvinnestemmerettsforeningen 247 f.
Drewsen, Viggo 36
Dybfest, Arne 89
Dybwad, Johanne 19

Edland, Elisabeth 205
Eftestøl, Olav 272
Egede-Nissen, A. H. 272
Eiesland, G. J. 160 f.
eiendomsskilnad 146, 149, 290
ekteskapslovgivning 75, 77, 86, 107, 135—149, 288—293, 298—300, 302
Ellingsen, Gunda 184
embeder, adgang til 165, 223—227, 260—277
embedseksamener 54—57, 264
erhvervsrett, gift kvinnes 287, 293, 310—317
Erichsen, Amalie 60
— Stian 306 f.
Eriksen, Alfred 262, 265

fabrikktilsyn, kvinnelig 284
farmasøiter 56 f., 61
fattigstyre 75, 81, 160, 235
fellesundervisning 35, 37, 48—50, 56, 58 f., 62, 71, 79, 138
Ferri, Enrico 172
Ferrero, Guglielmo 172
fengselspersonale 63, 260, 276
Fjalstad, Olav 274
folkehøiskoler 62, 133
foreldremyndighet 136, 289
Forening til Fremme av Kvindelig Haandverksdrift 8, 63
forkynnelse, rett til 36, 96—99, 190, 270—273
forsikringsselskaper 6, 315
Foshaug, M. N. 262
Frelsesarméen 240, 270, 272
Frisinnede Venstre 254 f., 257 f., 264—266, 272
Frisinnede Venstres Kvinneklubb 309
Fritzner, Nina 182
fyrstikkarbeidersker, se Kvinnelige Fyrstikkarbeideres Forening
Færden, M. J. 25 f., 96 f., 101—103

Garborg, Arne 44, 107, 110 f., 112, 115 f., 118, 120, 129
— Hulda 297—299
Geelmuyden, Marie 224
Geijerstam, Gustav af 115 f.
Getz, Eyvind 275, 313
Gislesen, Henriette 16
Gjedrem, T. A. 286
Gleditsch, Ellen 277
— Jens 273
Goderstad, G. 182
Goodtemplar-ordenen 81, 104
Greve, Jens 271
Grindland, A. J. 272
Grue, Anna Welle 74
Grundt, Gulla 274 f.
Grændsen, O. E. 262
Grøndahl, C. M. 198
Guldberg, Cathinka 62
gymnasier 53 f.

Haabjørn, Gyda 200
Haalke, Magnhild 317
Haga, Sofie 158
Hagerup, Francis 74, 76, 93, 140, 156, 227, 233 f., 260 f.
Halbo, Alfhild 292
Halvorsen, Anna Qvam 117
Halvorsen, O. B. 267
Hambro, Elise 277
— Nico 242
Hamsun, Knut 170 f.
handelsreisende 60
handelsrett (for gift kvinne) 149
— (for uforsørget kvinne) 5
Hansen, Amalie 79
— Christiane, se Lieungh
— G. H. Armauer 79
— Thyra 188
Hanskesyerskenes Forening 282
Hansson, Laura Marholm 27, 173, 175
Hansteen, Aasta 12, 15—19, 23, 86, 95 f., 113, 128 f., 171, 192 f., 233, 235
Haslund, Grethe 186
Haug, Monthei Eriksen 234
Havig, C. M. 257, 261
Heiberg, Gunnar 170 f., 298
— Jacob 58
Hein, Estrid 289
Helgesen, Helga 177
Hertzberg, N. C. E. 145, 147 f., 156, 161, 163 f.

Heuch, J. C. 99, 155 f., 161—164, 233, 250, 253, 262
Heyerdahl, Elise 238
Hjemmenes Vel 176 f., 186, 301
Hjula Kvinnelige Arbeiderforening 221, 282
Hoffstad, Birgitte 60
Holan, Lorents 46
Holm, Gro 317
Holmgren, Ann Margret 34
Holsen, Anne 75, 82—84, 90, 201, 204, 211, 213 f., 216, 236, 270
— G. M. N. 262
Holst, Clara 224
— Fernanda, se Nissen
— Lars 75 f., 107, 120
— Marie 70, 72
Holt, Marie Spangberg 224
Homme, Thorleif 249
Horn, E. F. B. 122
husbondsrett 136, 138, 289
hushjelp 184—188, 221, 254
Hushjelpenes Faglige Organisasjon 187
husstellsaken 63, 176 f., 217 f.
hustrulønn 290
Hval, A. 161, 164
Hægstad, Marius 123 f.
Høegh, Marie 212
høire 58 f., 76, 124, 138 f., 140—142, 145, 147, 154—156, 159 f., 204—206, 210, 215, 227, 231, 233 f., 238, 248, 253—258, 264—267, 274, 276, 283, 302. Jfr. Konservative Foreningers Centralstyre
Høirekvinners Klubb 238, 309
Høstmark, O. B. 250
håndverkere 8, 63, 179
håndverksrett (for gift kvinne) 149
— (for uforsørget kvinne) 5

Ibsen, Henrik 15, 20—28, 50, 142 f., 178
— Sigurd 172
Ihlen, Christian 273
industriarbeidersker 5, 179—184, 254, 278—287
Industriskole, Den Kvinnelige 63
Isachsen, Louise 306, 308
Iversen, Sverre 313

Jaabæk, Søren 75, 137
Jacobsen, Anton 276
— Knut 275 f.
Jahn, Gunnar 311
Jahren, G. A. 272
Jeppesen, Carl 158, 181 f., 184 f., 189—192
— Hulda 193, 220
Jenssen, Anton 274
— Nicolai 78
Johnsrud, Martha 282
jordmødre 201
Jæger, Hans 107 f., 113
— Oscar 120

Karlsen, Helga 274, 309
kausjon (ektefelles rett til) 137, 146, 291
Key, Ellen 173—175, 299
Kielland, Alexander 36, 40—43, 75 f., 116, 118, 130, 134, 142
— Baby 130
— Gustava 132
— Kitty Lange 19, 43, 75, 97, 118 f., 134, 175
Kinck, H. E. 171 f.
— Minda Ramm 70, 179
kirken 94—101, 139, 161—164, 205, 239, 268—276, 308
Kiær, Anders Nicolai 215
Kjelsberg, Betzy 70, 79, 200, 240, 242, 270, 284
Kjær, Andr. 295
— Nils 170, 172
Klingenberg, O. S. 283
Knudsen, Chr. Holtermann 158 f., 188, 191, 250, 252, 267
— Gunnar 233, 254, 301 f.
— Jørgen 147
— Kristine 183
— Marie 193
Knudtzon, H. P. K. 126
Kobro, J. I. de Lange 276
Koht, Halvdan 127, 133, 234
— Karen Grude 90, 213, 240 f.
Konow, Ida 72
— Wollert (Hedmark) 85, 147, 249, 252, 265, 267, 271, 283
— Wollert (S. B.) 257, 264, 266, 271

Konservative Foreningers Centralstyre 97, 142, 155
kontordamer 6, 60, 64, 199 f.
Kristiania Arbeidersamfund 81, 99, 104, 123, 133, 189
— Forening til Fremme av Sedelighet 104, 116, 121, 123
— Handelsgymnasium 60
— Lærerinneforening 61 f., 64, 201
Krog, Fredrik 52, 88
— Gina 12, 15, 20, 25, 27, 37, 72—75, 81—85, 87—91, 110, 114, 119, 124, 129, 131, 133, 159 f., 164 f., 172, 175 f., 192, 203, 205 f., 208, 210—214, 216, 222, 225, 234 f., 238, 240, 242, 246, 248, 253, 257—259, 261, 263, 265 f., 270
— Cecilie Thoresen 50—53, 70, 74 f., 77, 84, 88, 129 f., 133, 179, 211, 216, 263
Krogh, G. 84
Krohg, Christian 110, 116, 188
Kroll, C. E. T. 60
«Kvinnen» 193, 270
Kvinnelig Leseforening 43, 69, 88
kvinnelig tjeneste i kirken 276
Kvinnelige Fyrstikkarbeideres Forening 180—183, 220 f.
— Handelsstand 199 f.
— Studenters Klubb 260, 262
— Sømarbeideres Forening 190
— Telegraffunksjonærers Landsforening 201, 285, 287
— Tobakksarbeideres Forening 190, 221
Kvinnenes Velgerforening 268, 309
Kvinnesaksforeningen, se Norsk Kvinnesaksforening
Kvinneråd, Det Internasjonale 240, 242, 295
Kvinnestemmerettsforeningen 18, 83—86, 152, 175, 191, 204, 208—216, 218, 220—222, 236, 238, 249, 270

lagrette- og domsmenn 235, 261
Lambrechts, M. D. E. 137
Landskvinnestemmerettsforeningen 213—221, 231 f., 234, 237, 243 f., 247—249, 252 f., 255, 257, 285, 309
Lange, J. O. 84
Larssen, Olga 63
Larsson, Bergljot 202, 276
Lasson, søstrene 127
Lavik, Andreas 161, 163 f.
— Nils 274
lektorer (adjunkter, overlærere) 227, 263, 277
Lescoffier, Jean 28
Lerche, Valborg 224
Lie, Agnes 88
— Jonas 32 f., 36—40, 59, 75, 89, 142, 188
— Lars Johannes 60
— Petra 60
— Trygve 292 f.
Liestøl, Lars 271 f.
Lieungh, Christiane Hansen 61
Liljedahl, E. A. 209
Lindboe, Jakob 75
Lind-Johansen, John 262
Lundgren, Betty 189
Lochmann, E. F. 74
Lombroso, Cesare 172
Lothe, Johan 265
Lund, Charlotte 46
Lykke, Ivar 267
Lyng, Thora 78
Lynner, Valborg Erichsen 314
læger 55, 224 f., 260 f., 266, 277, 287
lærerinner 6 f., 61 f., 64, 201 f., 314. Jfr. lektorer
lærerskoler 61 f., 201
Løchen, Antonie 78
Løken, Håkon 151
— Olaug 88, 186, 214
lønnsforhold 63—65, 180 f., 184, 188, 199 f., 194, 197—201, 278, 312
Løvland, Jørgen 215, 246

Malm, Ole 234, 250—253
Marholm, Laura, se Hansson
Maskinstrikkerskenes Forbund 189, 221
Meidell, Ditmar 28
Menighetsfakultetet 270, 273
menighetsmøter 239, 271
Michaëlis, Karin 29
Michelet, Marie 177, 271
— Simon T. 273

Michelsen, Christian 249, 252, 281
middelskole-eksamen 46—48, 50
Mill, John Stuart 13—15, 18, 32, 40, 50, 94, 151
misjonsforeninger 132, 221, 238—240, 270
Mjøen, Alf 275
Moe, Jørgen 10
— Olaf 269
Mohn, Emanuel 79
Mohr, Otto Lous 305
— Tove 306, 308
Monod, Adolphe 16
Monrad, Marcus 74, 101 f., 226
Moralvernforeningen, se Kristiania Forening til Fremme av Sedelighet
«Morgenbladet» 8, 49, 75 f., 90, 122, 144, 156, 164 f., 185, 227, 232, 248, 253—255, 258
Mortensson, Karen, g. m. Ivar Mortensson Egnund 250
Mossevig, Anna 200, 211, 216, 240
Moursund, Kristian 160
Mowinckel, J. L. 267, 274, 276, 283, 286 f., 295
— Th. 274
Müller, Henriette 153
myndighet (for ugift kvinne) 5 f.
— (for gift kvinne) 41, 59, 86, 99, 135—149
mødrehygienekontorer 304
Møller, Katti Anker 300, 303—305
Mørck, Fredrikke 73, 91, 213 f., 240

nasjonalitet (gift kvinnes) 294—296
nattarbeide 279—287
navn (hustruens) 94, 111, 294
navnerett (for barn født utenfor ekteskap) 124, 301
Nicolaysen, Emil 74
Nielsen, Helga Nestor 193
— Julie 182
— Martha 310
— Ragna 34, 38—40, 53, 59, 75, 82—85, 90, 99, 115—117, 119, 129, 171, 178, 182, 186, 188 f., 191, 213—216, 236, 263
— Sivert 142
Nilssen, Magnus 283, 313
Nissen, Fernanda 72, 75, 157 f., 183, 192, 194, 220, 270
— Hartvig 159
— Oscar 115—117, 181, 185, 187
— Ingjald 28
Nordlie, Arthur 275
Norges Husmorforbund 177, 241, 308
«Norges Kvinder» 308
Norges Lærerinneforbund 202
«Norske Intelligentssedler» 154, 205
Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund 268, 314
Norske Kvinners Nasjonalråd 91, 240—242, 245, 265, 268, 270, 273, 291 f., 295, 302, 305, 308, 313 f.
Norske Kvinners Sanitetsforening 177, 217 f., 241, 308
«Norsk Folkeblad» 13, 29, 125
Norsk Kvinnesaksforening 20 f., 36, 59, 63, 69, 73—84, 86 f., 90 f., 99, 114 f., 117, 140, 143, 156, 176, 178—192, 200, 217 f., 221, 240, 245, 261, 263, 268, 270, 280, 283
Norsk Sykepleierskeforbund 202, 240
Nydalen Kvinnelige Arbeiderforening 282
Nygaardsvold, Johan 276, 296
«Nylænde» 36, 86—91, 153, 165, 205, 234, 244, 253. Se for øvrig Gina Krog
Næss, S. T. 250
Nätterskenes Klubb 282

Obstfelder, Sigbjørn 89, 170
Odland, Sigurd 270 f.
Oftedal, Lars 57, 122
Open Door 317
Oslo arbeiderparti 304
— Formannskap 312 f.
— og Akers fagforeningsstyrer 287
— og Akershus faglige distriktsorganisasjons representantskap 287
— Kvinneparti 313
— Kvinneråd 313
— Lærerinnelag 313
— Trygdekasse 313

Parm, Margrethe 276
Parr, Helga Eide 61, 312
Peersen, Rudolf 275 f., 286

Petersen, Clemens 28
— Fredrik 110
— Kristian Friis 267
pikeskoler 46—48
Platou, Karen 309
— Valborg 60
politikonstabler 63, 163
postfunksjonærer 201, 277
Poulsson, Ingeborg 46 f.
preste-embeder 163, 224, 260, 264, 266, 268—276. Jfr. forkynnelse
prostitusjon, den offentlige 103—121, 124, 190
Prydz, Alvilde 172

Qvam, Anna, se Halvorsen
— Fredrikke Marie 91, 177, 208, 211—220, 232, 237, 244—249, 253
— Louise 151, 215, 231, 236, 249
— Ole Anton 75 f., 84, 140, 147, 149, 154, 206 f., 214, 216
— Peter 46, 50
Qvigstad, J. 271 f.

Ramm, Minda, se Kinck
Ramstad, Helga 274, 286, 309
Randers, Julie 240
Resvoll, Thekla 211
Reutz, Johanne 296, 315 f.
Richter, Ole J. 79, 137, 139
Rinde, Peder 209 f.
Ring, Helga 61
Riste, Olav 134
Rogstad, Anna 19, 61 f., 75, 83—85, 89 f., 98, 117, 153, 201 f., 210 f., 216 258
Rosing, Hedevig 64, 79
Ross, Immanuel 132
Rynning, O. R. A. 148
Rysstad, Gunnar 262
Ræder, R. F. 275
Rømcke, Laura, se Schjødt
rådighet (ektefellers) 34, 86, 136,—141, 146, 149, 288, 290

sakførere 262
samlingspartiet 283
samvirkelag 315
Sand, George 9
Sandem, Anna 183
Sars, Eva 130
Saxe, Oluf 141, 145, 233
Schaft, Andreas 181
Scharffenberg, Johan 305
Scheel, Herman 264 f., 272
Schiørn, F. S. 51, 56
Schjoldager, Dorothea 268, 271
Schjødt, Laura Rømcke 34, 70, 74 f., 84
Schjøtt, Carl Thorvald 60
— Mathilde f. Dunker 13, 34, 60, 62, 73—75
— Mathilde, adjunkt 263
Schjøtz, Ellen 240
Schou, Aage 306 f.
Schweigaard, A. M. 10
— C. H. 145
Schäffle, A. E. F. 172
Sedelighetsforeningen, se Kristiania Forening til Fremme av Sedelighet
seksualundervisning 35, 71 f., 112, 124
Selverhvervende Kvinners Landsforbund 316 f.
Selvig, Sara Stoltenberg 60
Sem, Elise 262, 289
Sethne, Anna 202
Shaw, Anna 270 f.
Sinding, Marie 271
Skaar, Nils 139, 145
Skagestad, G. 276
Skajaa, Kristjar 306
Skavlan, Olaf 74
— Sigvald 94
skeidersker 282, 285
Skilbred, N. G. 261
skilsmisse, se ekteskapslovgivning
skolestyre 75, 81, 159 f., 314
Skram, Amalie 30 f., 44, 111 f.
Skuld 69—73, 88, 178 f.
Smeby, Martin 274
Smitt, Livius 55
socialdemokrater, se arbeiderpartiet
«Socialdemokraten» 179, 182, 184—186, 188 f., 197 f., 235, 255, 286
Socialdemokratisk Forening 158, 191
Sociale Kurser 242
Solem, E. T. 306
Sparre, O. J. 57, 79, 84, 114

Spencer, Herbert 32, 50, 172
Spørck, A. G. 78
Stang, Anna 74, 80, 82
— Augusta 295, 309
— Emil 145, 147 f., 160 f.
— Fredrik, statsminister 8, 129
— Fredrik, prof., justisminister 252, 301
— Georg 248
Stanton, Elizabeth Cady 88
Statens Lærerinneskole i Husstell 177
statsrådsembeder 165, 260, 264—268, 274
Steffens, F. H. 156
Stejneger, Anna 79
Steen, N. A. 286 f.
— Johannes 48, 57, 59, 75, 159, 234, 286 f.
stemmerett 36 f., 75—77, 80—86, 99, 150—65, 190, 194, 203—222, 231—240, 242—259, 294 f.
Stenhamar, Halldis 303
Storm, Thora 78, 132
Stousland, Carl 283
Stray, Christian 274
— Sigrid 292
Strindberg, August 20, 117
Strøm, Margareta 238
Sund, Haakon 306 f.
Sunde, Arne 274
Sundt, Karen 12, 86
— Nicoline 117, 182
Svendsen, J. A. 286
Sverdrup, Jakob 59, 122
— Johan 45 f., 77, 141 f., 145
Swensson, Signe 274—276, 309 f.
syersker 188, 254
Syerskenes Forening 188 f., 221, 282
sykepleiersker 62 f., 202
Syltebø, P. 276
Syvertsen, Sigrid 193, 220
Sæland, Sem 267
Sælen, Ivar B. 265
særeie 86, 99, 111, 137—147, 149, 288, 290 f.
Sætterskernes Klub 190, 196 f., 221
Sønderaal, Sofie 187
Sørensen, N. J. 84
Tandberg, Jens F. 273
tannlæger 60
telegrafistinner 6, 8, 46, 64, 201, 277, 279
Tjenestepikenes Forening 158, 185—187, 221
Thallaug, Axel 250, 257
Thaulow, Pauline Elisabeth 72
Thomesen, O. 84
Thommesen, Ole 75 f., 118, 272
Tonning, Othilie 272
Thorbjørnsen, Karen B. 86, 144
Thoresen, Cecilie, se Krog
Trikotasjearbeidernes Forening 189, jfr. 282
Trondheims kommunestyre 313 f.
«Trondhjems Adresseavis» 78, 130
— Kvinnesaksforening 78, 232, 280
Træslal, Lasse 233
Tschudi, Clara 83, 144
Tveiten, Ivar 273
Tynæs, Martha 237 f., 250, 280, 282
typografer 194—199, 281, 285, 287
Tønnesen, Rina 232

ugifte mødre 44, 77, 121—124, 301—303
Ullmann, Viggo 64, 75, 84, 100, 107, 115, 147, 162, 165, 206, 224
— Vilhelmine 19, 90, 98, 118, 130
ulykkestrygd 124
underholdsplikt (ektefellers) 136, 289, 291—293
Undset, Sigrid 298—300
Universitetet 50 f., 54—56, 58, 62, 110, 225 f., 270, 273, 277
uskiftet bo, enkes rett til 291
Utheim, O. 18 f.

Valen, Neri 275
valgdeltagelse 236—239, 255, 310
Velgerforeningen, se Kvinnenes Velgerforening
venstre 45, 49, 58 f., 76, 78, 150, 153 f., 158—161, 203, 208—210, 220, 231, 233, 238, 248 f., 252, 254—256, 258, 265—267, 272, 274, 276, 279, 283, 286, 302
— frisinnede, se frisinnede venstre
— moderate 124, 139, 141 f., 145, 205 f., 234

venstre, rene 124, 140 f., 145 f., 154 f., 158, 203—205, 234
Venstrekvinnelaget 268, 285, 302, 309, 313, 315
vergeråd 210
»Verdens Gang» 52, 105, 116, 118, 139, 154, 164, 208, 215 f., 223, 232, 236
vielsesritual 99, 239, 299
Vik, Jakob 286
— Oddmund 233, 265, 270
Vogt, Nils, redaksjonssekretær 82
— Vogt, Nils Collett 127 f., 169
Voss, P. 49, 74
Vraa, Torgeir 283
Vullum, Margrete 72, 115 f., 118, 183, 192, 220

Walmsnes, Marthe 207
Wedel Jarlsberg, Betzy 132
Weflen, Marie 201
Weininger, Otto 298
Welhaven, Ida 271
— J. S. C. 10 f., 15
Welle, Anna, se Grue
Wergeland, Henrik 9
— Nicolai 10
Wetlesen, Mina 63
Wexelsen, V. A. 100, 147, 161, 163, 239
Wicksell, Anna Bugge 70, 72, 86, 90, 107, 117 f., 178 f., 184, 191
Wiesener, G. H. A. 121
Wieth-Knudsen, K. A. 300
Wulfsberg, Henriette 177

Yrkeskvinners Klubb 316
Ziener, Gunhild 189, 193, 220
Øverland, Hans 140
— O. A. 198

RETTELSER

Side 62 l. 2 og 8	nedenfra:	Cathinca Guldberg,	skal være:	Cathinka Guldberg.
» 84 l. 3	—	J. C. Castberg,	—»—	Johan Castberg.
» 91 l. 2	ovenfra:	Mørk,	—»—	Mørck.
» 104 l. 15	—	Buttler,	—»—	Butler.
» 121 l. 10	—	1888,	—»—	1887.
» 137 l. 5	nedenfra:	Torkel Aschehoug,	—»—	Thorkel Aschehoug.
» 159 l. 12	—	Bech,	—»—	Balchen.

12.50

Depotbiblioteket
01sd 03 861

Den norske kvinne-bevegelses historie

GYLDENDAL